

Új hangsúlyok a területi fejlődésben

SZTE Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori
Iskolájának Közleménye 2013

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

Új hangsúlyok a területi fejlődésben

Szerkesztette
Lukovics Miklós – Savanya Péter

JATEPress
Szeged, 2013

© SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged

Szerkesztette

Lukovics Miklós

Savanya Péter

Lektorálta

Bajmócy Zoltán

Balogh Sándor

Imreh Szabolcs

Káposzta József

Lengyel Imre

Lukovics Miklós

Málovics György

Prónay Szabolcs

Vas Zsófia

Végh Zoltán

A sorozat szerkesztőbizottsága

Botos Katalin

Csanádi Mária

Farkas Beáta

Hetesi Erzsébet

Inzelt Annamária

Katona Tamás

Kovács Árpád

Lengyel Imre (elnök)

Voszka Éva

ISBN: 978-963-306-247-0

Tartalom

Szerzők	7
Előszó	9

1. Területi fejlődés

Elekes Zoltán: <i>Evolúciós gazdaságföldrajz és intézményi koevolúció.....</i>	13
Bucsai Kálmán: <i>Technológia transzfer tevékenység a Szegedi Tudományegyetemen.....</i>	25
Bodnár Gábor: <i>Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben.....</i>	42
Suhajda Csilla Judit – Kiss Ádám Gergő: <i>Regionális különbségek a pályaorientációban.....</i>	62

2. Városok versenyképessége

Egri Zoltán – Paraszt Márta: <i>Urbanizáció Kelet-Közép-Európában – A várostipológia kísérletei</i>	79
Horváth Sarolta Noémi: <i>A magyarországi város-régiók versenyképességének mérése nemzetközi kísérletek alapján.....</i>	99
Kis Máté – Goda Pál: <i>Pest megye településeinek versenyképességi térképe.....</i>	116

3. Mezőgazdasági vállalkozások

Savanya Péter: <i>Agribusiness modellek a fejlődő és fejlett országokban – Hálózatok és klaszter alapú fejlődés.....</i>	131
Szabó Virág – Urbánné Malomsoki Mónika – Nagyné Pércsi Kinga: <i>Alternatív mezőgazdasági vállalkozások szerepe a térségi fejlődésben.....</i>	154
Baranyai Zsolt – Kovács Zoltán – Vásáry Miklós: <i>Gazdálkodói együttműködések – Egy felmérés tapasztalatai a Dél-alföldi régióban a változó vidékfejlesztési politika tükrében</i>	168
Vágány Judit – Kárpátiné Daróczi Judit – Juhászné Ábry Ilona <i>A minőség megbízhatósága vagy a megbízhatóság minősége?</i>	186

4. Helyi gazdaságfejlesztés és vidékfejlesztés

Lendvay Endre – Nagyné Molnár Melinda: <i>Önkormányzati szerepek és eszközök a helyi gazdaságfejlesztésben</i>	209
Ritter Krisztián – Nagy Henrietta – Tóth Tamás: <i>Hátrányos helyzetű vidéki térségek és helyi fejlesztési lehetőségeik egy Észak-magyarországi példán keresztül</i>	224
Biczó Dénes: <i>Tervezés a térségek gazdaságfejlesztésében az ökológiai lábnym modelljéből kiindulva</i>	243
Urbánné Malomsoki Mónika – Nagyné Pércsi Kinga – Szabó Virág: <i>A járási rendszer és az átalakított önkormányzati feladat ellátási struktúra kialakításának hatása a településekre</i>	261
Rákóczi Attila: <i>A közösségi agrárszabályozások sikere a nemzeti tájképi elemek védelmében</i>	280
Contributors.....	293
Abstracts.....	295

Szerzők

- Baranyai Zsolt*, PhD, adjunktus, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdaságtani, Jogi és Módszertani Intézet (Gödöllő).
- Biczó Dénes*, térképész, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).
- Bodnár Gábor*, tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, Gazdaságtudományi Intézet (Békéscsaba); PhD hallgató Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).
- Bucsai Kálmán*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).
- Egri Zoltán*, PhD, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Tessedik Campus, Gazdaság- és Vidékfejlesztési Intézet (Szarvas).
- Elekes Zoltán*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).
- Goda Pál*, PhD, tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).
- Horváth Sarolta Noémi*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).
- Juhászné Ábry Ilona*, mestertanár, Általános Vállalkozási Főiskola, Vállalkozás-menedzsment Tanszék (Budapest).
- Kárpátiné Daróczy Judit*, főiskolai adjunktus, Általános Vállalkozási Főiskola, Vállalkozás-menedzsment Tanszék (Budapest).
- Kis Máté*, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola (Gödöllő).
- Kiss Ádám Gergő*, emberi erőforrás tanácsadó szakos hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).
- Kovács Zoltán*, címzetes főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar (Szeged).
- Lendvay Endre*, PhD hallgató, Szent István Egyetem Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola (Gödöllő).
- Nagy Henrietta*, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

Nagyné Molnár Melinda, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

Nagyné Pércsi Kinga, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

Paraszt Márta, MSc, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Tessedik Campus, Gazdaság- és Vidékfejlesztési Intézet (Szarvas).

Rákóczi Attila, PhD hallgató, Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola (Gödöllő).

Ritter Krisztián, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

Savanya Péter, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

Suhajda Csilla Judit, tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Pályatervezési és Tanárképző Intézet, Pályatervezés Tanszék (Gödöllő).

Szabó Virág, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

Tóth Tamás, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

Urbánné Malomsoki Mónika, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

Vágány Judit, PhD, főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola, Vállalkozás-menedzsment Tanszék (Budapest).

Vásáry Miklós, PhD, adjunktus, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdaságtani Jogi és Módszertani Intézet (Gödöllő).

Előszó

A Magyar Regionális Tudományi Társaság Dél-alföldi Tagozata új kezdeményezésként „Regionális tudományi tapasztalatcsere” elnevezéssel egy olyan fórumot kíván elindítani a fiatal kutatók számára, amelynek segítségével évenként más-más helyszínen, a régió más-más településén találkozhatnak. A fórum lehetőséget kíván biztosítani a regionális tudományhoz kötődő fiatal kutatók számára, hogy megismerhessék egymás eredményeit, illetve bemutathassák munkájukat a „szakma tapasztalt művelőinek”.

A kezdeményezés eredményeként első alkalommal 2013. júniusában, Békéscsabán került megrendezésre ez a fórum az „I. Regionális tudományi tapasztalatcsere a Dél-Alföldön. Új hangsúlyok a területi fejlődésben” címmel, a Magyar Regionális Tudományi Társaság Dél-alföldi Tagozata, az MTA Területi Bizottsága Gazdaságtudományi Szakbizottsága, a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kara Közgazdaságtani Doktori Iskolája, valamint a Szent István Egyetem, Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Karának közös szervezésében. A Közgazdaságtani Doktori Iskola célja jelen kötet kiadásával, hogy a széles szakmai kör számára elérhetővé tegye a tudományos fórumon elhangzott, a szakmai bizottság által színvonalasnak értékelt, válogatott előadások lektorált változatát.

Az első rész négy tanulmánya a területi fejlődés összetett témaköréből a regionális tudományokhoz kapcsolódó elméleti jellegű kérdéseket érinti. A második rész a városok versenyképességének kérdéseivel foglalkozik, vizsgálva az urbanizáció és a város-régiók kérdéskörét is. A harmadik rész a mezőgazdaság és agrártermelés kérdéskörébe tartozó tanulmányokat vonultatja fel. A negyedik részben a helyi gazdaságfejlesztés, a területi tervezés és hozzájuk kapcsolódó témák találhatók.

A szerkesztők ezúton mondanak köszönetet a fórum szervezőinek, a tanulmányok lektorálását végző szakembereknek, a kötet végső formába öntését végző kollégáknak, és természetesen az egyes tanulmányok szerzőinek.

Szeged, 2013. december

Szerkesztők

Területi fejlődés

Evolúciós gazdaságföldrajz és intézményi koevolúció

Elekes Zoltán¹

Az újonnan formálódó evolúciós gazdaságföldrajz egyre nagyobb szerepet kap a technológiai változás térbeliségének megértésében. Az irányzat nem egységes, egymással szorosan összefüggő elméletek rendszereként fogható fel. A komplex rendszerek elmélete a rendszer szintű változások, az útfüggőség elmélete az állandóság, az általánosított darwinizmus a variációs és szelekciós környezet kérdéseivel foglalkozik. Jelen tanulmány célja betekintést nyújtani a helyi és regionális gazdaságfejlesztés és az evolúciós gazdaságföldrajz kapcsolódási lehetőségeibe, különös tekintettel ezek (evolúciós) szakpolitikai vetületeire.

Kulcsszavak: evolúciós gazdaságföldrajz, koevolúció, evolúciós szakpolitika

1. Bevezetés

Az egyes térségek versenyképessége és társadalmi kohéziója olyan kérdések, amelyek továbbra is élénk tudományos diskurzust generálnak. Az „új hangsúlyok” megjelenése azt a megoldás keresési törekvést jelzi, amely a regionális tudományban a területi fejlődés aktuális probléma felvetéseire ad választ. Ilyen érzékelhető megoldás keresési irány a helyközpontú (*place-based*) szemlélet térnyerése a régiók versenyképességére irányuló fejlesztési programok elméleti megalapozásakor. Hasonlóan élénk diskurzus bontakozik ki a Camagni (2008)-féle területi tőke koncepció körül, amely a területi tőkeelemek rendszerezésére tesz kísérletet. Ezek az „új hangsúlyok” különösen aktuálisak akkor, amikor a „régiók Európájában” a közös regionális politika mindeddig nem volt képes érdemben csökkenteni a régiók közti jelentős különbségeket, az elhúzódó gazdasági válság pedig rámutatott az egyes régiók gazdaságainak sérülékenységre.

Az evolúciós közgazdaságtan heterodox irányzatának térbe helyezésével megszülető evolúciós gazdaságföldrajz érdemben képes hozzájárulni a regionális gazdaság változásának megértéséhez. A változás evolutív keretrendszerével részt tud vállalni az említett „új hangsúlyok” kialakulásában (Hassink–Klaerding 2011). Az evolúciós gazdaságföldrajzban fontos szerepet kapnak az intézmények, amelyek a régió gazdaságának változásával kölcsönhatásban, koevolúciós kapcsolatban állnak. Az evolúciós gondolatok hozzájárulhatnak a szakpolitikai beavatkozások jobb

¹ Elekes Zoltán, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

elméleti megalapozottságához. Az így kirajzolódó evolúciós szakpolitika szerepfelfogása és eszközrendszere eltér a hagyományostól.

Ebben a tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy *milyen (evolúciós) szakpolitikai következményei vannak annak, hogy a technológiai változás evolúciós jellegű, és annak térbelisége koevolúciós kapcsolatban áll a régiók intézményeivel?* A tanulmány második részében áttekintem az evolúciós gazdaságföldrajz viszonyát az evolúciós közgazdaságtannal és a regionális tudománnyal. A harmadik részben az irányzat alapját jelentő általánosított darwinizmus, komplex adaptív rendszerek és útfüggőség elméleteinek legfontosabb vonásait emelem ki. A negyedik részben a regionális gazdaság és a régió intézményei közötti koevolúcióval foglalkozom. Az ötödik részben az evolúciós gazdaságföldrajz elméleti megalapozásán nyugvó evolúciós szakpolitika néhány sajátosságát emelem ki.

2. Az evolúciós közgazdaságtan alapjai

Az evolúciós gazdaságföldrajzi irányzat számára az egyik diszciplináris kapcsolódási pontot a regionális tudomány jelenti, amely a 20. század második felében fontos dimenzióval bővítette a közgazdaságtani gondolkodást. Az addigi közgazdasági elemzés térbe helyezésével megteremtette az alapot a valós terekben zajló társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok elemzéséhez. A regionális tudomány interdiszciplináris terület, amelyre a közgazdaságtan, a földrajz, a szociológia és a politikatudomány egyaránt hatással van (Nemes Nagy 2009). A térgondolkodás közgazdaságtani leképezése a regionális gazdaságtan, amelyen belül a regionális mikroökonómia a telephelyválasztás kérdéseivel, a regionális makroökonómia pedig a régiók gazdaságának fejlődési és növekedési problémáival foglalkozik (Lengyel–Rechnitzer 2004).

Az irányzat másik kapcsolódási pontja és közvetlen előzmény az evolúciós közgazdaságtan, amelynek alapjait Nelson és Winter (1982) rakta le. Céljuk az általuk „tankönyvi közgazdaságtannak” nevezett főárammal szemben megfogalmazott kritikák rendszerbe foglalása volt. Az így létrejött gondolati keret a változás közgazdaságtana: egy elméletet akkor tekinthetünk evolúciónak, ha egy változócsoporthoz időbeli alakulására vonatkozik. Ezen kívül tartalmaz variációképző mechanizmust (pl. innováció), tartalmaz szelekciós mechanizmust (pl. piac) és tartalmaz a szelekció révén kiválasztott elemek kontinuitását biztosító mechanizmust (pl. eltérő profitabilitás). A variáció alapegysége különös jelentőséggel bír, amelynek szerepét ebben az esetben a gének helyett a rutinok töltik be (Bajmócy 2007). Ezek a vállalatok múltban gyökerező, viszonylag állandó viselkedésmintáit

jelentik. A verseny és a szelekció révén a gazdaság egészében azoknak a rutinoknak a relatív súlya növekszik, amelyek nagyobb profitot biztosítanak, míg azoké, amelyek kevesebbet, csökken (Nelson–Winter 1982).

Az evolúciós közgazdaságtani elmélet több tekintetben eltér a főáramú közgazdaságtantól. Egyrészt fontos szerepet kap benne a „populációs” vagy mezoszint (Boschma–Lambooy 1999). A közgazdaságtudomány egyik hagyományos problémaköre a mikro- és a makroszint közötti kapcsolat mikéntje. A komplex rendszerek elmélete a kettő közti kapcsolatban determinisztikus és véletlenszerű elemeket egyaránt feltételez. Utóbbinak érdemi hatása van a változási pálya kialakulásában: az ún. kis történelmi események (pl. véletlenek, szakpolitikai beavatkozások) hatása jelentős, a változás pedig csak a maga történetiségében érthető meg.

Másrészt az evolúciós közgazdaságtan racionalitásról alkotott képe Herbert Simon korlátozott racionalitás koncepcióján alapul. Egy komplex és bizonytalan világban a korlátozottan racionális aktor esetében az instrumentális racionalitás helyett a procedurális racionalitás válik a döntéshozatal alapjává (Simon 1982). Az optimális döntési alternatíva kiválasztása bizonytalanság jelenlétében ellehetetlenül, mert egyes jövőbeli kimeneteket vagy azok bekövetkezési valószínűségeit, esetleg egyik sem ismeri a döntéshozó. Schumpeter (1950, 84. o.) szerint:

„Az a rendszer, amely mindig teljes mértékben hasznosítja erőforrásait az adott időpillanatban rendelkezésre álló legjobb lehetőségekre, hosszú távon hátrányba kerülhet egy olyanval szemben, amelyik ezt sohasem teszi meg.”

A viselkedés-gazdaságtan a kilátáselmélettel és a döntési heurisztikák felismerésével, az intézményi közgazdaságtan az intézményeken és normákon keresztül, az evolúciós közgazdaságtan a rutinok azonosításával tett lépéseket a procedurális racionalitás felé.

Harmadrészt az evolúciós közgazdaságtan egyensúlytól távolinak látja a gazdaságot. A gazdaság dinamikájának középpontjában nem az egyensúly, hanem a változás áll. Az innováció gazdasági dinamikában betöltött szerepéről Schumpeter (1950) egyensúlytól távoli képet festett a „teremtő pusztítás” megragadásával. Az egyensúlyra építő logikai kerettől való elszakadás egyelőre több-kevesebb sikerrel járt: néhány esetben az egyetlen egyensúly érvrendszert az időleges egyensúlyok sorozatának érvrendszerével pótolják, amely nem jelent valódi szakítást az egyensúllyal (Martin–Sunley 2010a).

3. Az evolúciós gazdaságföldrajz

Az evolúciós gazdaságföldrajz a technológiai változás térbeliségével foglalkozik. Az evolúciós közgazdaságtani elméletet lényegében egy térdimenzióval egészíti ki, amelynek érdemi következményei vannak a régiók technológiai és gazdasági

változásának megértésére nézve. Az evolúciós gazdaságföldrajzot tekinthetjük három elméletcsoport összekapcsolódásának. Ezek az általánosított darwinizmus, a komplex adaptív rendszerek elmélete és az útfüggőség elmélete (Lengyel–Bajmócy 2013). Ezek a gondolatkörök elméleti megalapozást jelentenek a tér nélküli evolúciós közgazdaságtan számára is, itt azonban további, térhez kötött tartalmakkal bővülnek.

Az evolúciós gazdaságföldrajzi gondolatkört a legjobban az evolúciós közgazdaságtan és a regionális tudomány viszonyrendszerében lehet megragadni: az irányzat ezek közös metszetében található aktuális tudományos diskurzusok együttesének tekinthető. Az angol nyelvű elnevezés (*evolutionary economic geography*) tartalmi szempontból leginkább evolúciós regionális gazdaságtanként értelmezhető, e fordítás esetlensége miatt mégis az evolúciós gazdaságföldrajz kifejezés terjedt el (Lengyel 2010). Az evolúciós gazdaságföldrajz az önálló intézményesülés kezdeti szakaszában van. A releváns diskurzusok zöme az evolúciós közgazdaságtani és a regionális tudományi közösség által használt színtereken zajlik: a regionális tudományi folyóiratokban (pl. *Regional Studies*) és az evolúciós közgazdaságtani folyóiratokban (pl. *Journal of Evolutionary Economics*) egyaránt. Megadhatók ugyanakkor az irányzatot meghatározó kutatók (többek között *Ron Boschma*, *Ron Martin*) és a kutatások földrajzi központjai (többek között *Utrecht*, *Cambridge*).

Az irányzat egyik pillére az általánosított darwinizmus, amely lényegében az evolúciós közgazdaságtan változásról alkotott, fent leírt képének alapja. Az evolúciós változási dinamika a közgazdaságtanban többféleképpen jelenik meg: (1) egyszerű evolúciós analógiaként, a darwini biológiai evolúció megfeleltetéséként; (2) neo-darwinizmus által képviselt modern evolúciós szintézis nyomán a fittség fogalma köré rendezve; (3) az általánosított darwinizmus diszciplína-független általános evolúciós elméleteként (Essletzbichler–Rigby 2010). A biológiai, fizikai és történeti analógiák alkalmazása elterjedt az evolúciós gazdaságföldrajzban (Lengyel–Bajmócy 2013), a mechanikus alkalmazás helyett azonban a közgazdasági problémákra adaptált gondolatok voltak képesek érdemi hatást gyakorolni az evolúciós jellegű változás közgazdaságtanára. Az általánosított darwinizmus képviseli az evolúciós gazdaságföldrajzban a variációs és szelekciós környezetet, amely egy régió vállalatai számára közös, ugyanakkor az aktivitásuktól nem független közeg.

A regionális gazdaságban megfigyelhető változatossággal (*variety*) kapcsolatos kutatások az utóbbi időben ígéretes eredményekre vezettek a szektorok közötti tudásáramlás és a regionális gazdaság szerkezeti változásának vizsgálatával (Lengyel 2010). A kapcsolódó változatosságot (*related variety*) az olyan ágazatok regionális jelenlétéként értelmezik, amelyek hasonló tudásbázisra építve hasonló

innovációkat állítanak elő és a szektorok közötti tudás-túlsordulásból kölcsönösen előnyük származik. A kapcsolódó változatosság szorosan összefügg Porter kapcsolódó és támogató iparág koncepciójával. A nem kapcsolódó változatosság (*unrelated variety*) a régiók ágazati portfóliójaként fogható fel, amelyben a különböző ágazatok között nem vagy általánosságban valósul meg tudás-túlsordulás (Frenken et al. 2007). A változatosság empirikus elemzésének alapja lehet az ágazatok varianciája vagy a termékszerkezet változása is.

A változatosság regionális jelenléte az általánosított darwinizmus keretben a régió belüli evolúció megjelenési formája. A neo-darwinista *Fisher-szabály* szerint populáció szintű (regionális) „fittség” a populációban megfigyelhető változatosságtól függ (Essletzbichler–Rigby 2010). Versenyképességi kontextusban a régiók képessége relatíve magas jövedelmi és foglalkoztatási szint *tartós* biztosítására a régiók ágazati portfóliójának heterogenitásától és a variációképző lehetőségeik során fellépő pozitív extern hatásoktól egyaránt függ. A változatosság alakulása a regionális gazdaságban ráadásul nagyban függ annak történetiségétől, a változatosság korábbi alakulásától (útfüggő jellegétől).

A komplex adaptív rendszerek elmélete szintén természettudományi előzményekre épül. A komplex rendszerekben megfigyelhető önszerveződés, a rendszert alkotó elemek interakcióiból kialakuló rendszerdinamika intuitív módon interpretálható közgazdasági problémák kezelésére. A rendszerben megfigyelhető mozgásoknak a rendszer, mint egész szintjén tulajdoníthatunk jelentőséget. A kapcsolat a mikroszintű interakciók és a makroszintű rendszerdinamika között a komplex rendszerek elméletének fontos problémaköre (Hideg 2001). Ezáltal az elmélet hozzájárul a „populációs” vagy mezoszinten bekövetkező változások elemzésében is érintett evolúciós közgazdaságtani gondolatokhoz.

A komplex rendszerek hálózatok hierarchikus rendszerei, a hálózatok kapcsolatain különböző áramlások valósulnak meg (pl. pénz, tudás, munkaerő). A hálózatok kapcsolataiban és áramlásaiban bekövetkező változások az evolúciós dinamikájú gazdasági rendszer mikroszintű változásai (Potts 2000). A hálózatokkal kapcsolatos, egyre szélesedő közgazdasági alkalmazási gyakorlat hálózat alatt legtöbbször elemzési egységet, elméleti keretet, vagy elemzési módszertant ért (Glückler 2013). A komplex rendszerek esetében mindhárom szemlélet teret kap.

A komplex adaptív rendszerek rendelkeznek olyan tulajdonságokkal (emergenciák, rendszer-szintű tulajdonságok), amelyek nem vezethetők le a részszerkezetek lineáris kombinációjaként. A komplex rendszerek nem determinisztikusak, a véletleneknek, kis történelmi eseményeknek fontos szerepük van a rendszer-szintű változásokban. A nem lineáris kapcsolatok, pozitív és negatív visszacsatolások nagyban korlátozzák a komplex rendszer viselkedésének jósolhatóságát (Martin–Sunley 2010b). Ez a tulajdonság különösen megnehezíti a komplex rendszer működésébe beavatkozó szándékozó szakpolitika dolgát.

A komplex rendszerekben folyamatos adaptációs folyamatok zajlanak, a rendszer részeinek és egészének működése folyamatosan alkalmazkodik külső és

belső sokkokhoz (Ramlogan–Metcalfé 2006). A regionális rugalmasság koncepciója épít a komplex adaptív rendszerek elméletére, a régiók gazdaságát ezen az alapon evolúciós és nem egyensúlyi keretben vizsgálja. A megváltozott gazdasági feltételekhez való alkalmazkodás képessége a régiók kis nyitott gazdaságaiban a változó környezetben való tartós helytállás záloga (Tóth 2012). Ugyanakkor az adaptációs folyamatok a rendszeren belül is értelmezhetők, a régió belülről kiinduló újdonsággenerálás – legyen az innováció, szakpolitikai beavatkozás vagy más új impulzus – hatással van a régióban folytatott gazdasági tevékenységekre és gazdálkodókra egyaránt. A komplex adaptív rendszerek elmélete képviseli a változás dinamikáját az evolúciós gazdaságföldrajzban.

Az útfüggőség elmélete a változás történetiségbe ágyazottságát jeleníti meg az evolúciós gazdaságföldrajzban. Egy változás pozitív visszacsatolási mechanizmusok révén válik útfüggővé, amelyek esetében a „csökkenő hozadékkal” szemben a „növekvő hozadék” válik meghatározóvá (Lengyel–Bajmócy 2013). A térben koncentrálnod pozitív visszacsatolási mechanizmusok egyrészt hozzájárulnak a régióban a vállalatok által tapasztalt agglomerációs előnyök kialakulásához és erősödéséhez, másrészt a térség bezáródhat egy adott ágazati, technológiai vagy más struktúrába. Az így kialakuló negatív *lock-in* helyzetek különösen sérülékennyé teszik az ilyen régiókat a meghatározó ágazataikat érő külső sokkokkal szemben (Tóth 2012). Egy olyan régióban, ahol a hajógyártás hagyományosan a térség gazdasági bázisa, ritkán születnek mezőgazdasági innovációk, ritkán képeznek a helyi főiskolán filozófust a helyi gazdaság számára, a helyi szakpolitika ritkán ad támogatást alternatív – adott esetben versenyző – gazdasági tevékenységeknek.

1. táblázat Illusztráció a lépték, az elméleti háttér és az alkalmazható módszertan összefüggésére az evolúciós gazdaságföldrajzi kutatásokban

Lépték	Kutatás tárgya	Elméleti háttér	Alkalmazott módszertan
Makroszint	technológiai változás	általánosított darwinizmus, útfüggőség	statisztikai modell (idősoros elemzés)
Mezoszint	regionális innovációs rendszer (RIR)	innovációs rendszerek elmélete, komplex rendszerek elmélete, útfüggőség	esettanulmány, statisztikai modell, hálózatelemzés
Mikroszint	rutin	evolúciós közgazdaságtan, viselkedés-gazdaságtan, szerveztpsychológia	esettanulmány, statisztikai modell, pszichológiai kísérlet

Forrás: Saját szerkesztés

Az evolúciós gazdaságföldrajz módszertani szempontból nem egységes, mikro-, mezo- és makroszinten különböző kutatási problémákat különböző módszertannal közelítik a kutatók. A különböző hagyományokkal rendelkező elméleti alapok hozzák magukkal ezt a módszertani heterogenitást. Az általánosított darwinizmus a változatosság elemzésére statisztikai modellt alkalmaz. A komplex adaptív rendszerek elméletén alapuló kutatások nagyban támaszkodnak hálózatelemzésre. Az útfüggőség elmélete a gazdaságtörténeti hagyományokból eredően támaszkodik hosszú-idősoros elemzésekre. Az intézmények fontosságából adódóan az intézményelemzés és esettanulmányos módszertan is megjelenik az irányzat eszköztárában. A szervezeti rutinok elemzésében a szervezetpszichológia és a viselkedés-gazdaságtan kísérletes módszertana és elemzési eszközei is teret kapnak (1. táblázat). A módszertani heterogenitás ugyanakkor ritkán párosul átjárhatósággal: a probléma felvetési mód (regionális tudományi, evolúciós közgazdaságtani, stb.) gyakran rögzíti a legitimnek tartott elemzési eszközök körét.

4. A regionális gazdaság és az intézmények koevolúciója

Az intézmények fontos szerepet kapnak az evolúciós gazdaságföldrajzi gondolati keretben. A piaci folyamatok és az intézmények kétirányú kölcsönhatásban állnak egymással, egymásra hatást gyakorolva változnak. Ez az „együttes változási”, koevolúciós folyamat általánosított darwinista és komplex rendszer szemléletű alapon is értelmezhető. Az előbbi szerint a régióban valamilyen szempont szerint definiálható populációban bekövetkező változás hatással van a régió szelekciós környezetére, amely viszont más populációkban lezajló változásokra is kihat (Lengyel–Bajmócy 2013). Emellett van Valen (1973) felhívja a figyelmet arra, hogy az egyes populációk egymással közvetlen koevolúciós kapcsolatban is állnak. Nemcsak szelekciós környezetükhöz, hanem egymáshoz is alkalmazkodnak. A támogató és kapcsolódó iparágak esetében például az egymáshoz való alkalmazkodás az együttműködések és hálózati kapcsolatok velejárója, a piaci verseny pedig a vállalati rutinok „fegyverkezési versenyének” példája.

A komplex rendszerek elméletében a koevolúció a nem-lineáris változások és a visszacsatolási mechanizmusok következménye (Lengyel–Bajmócy 2013). Az egyik részrendszerben bekövetkező változás a nem-lineáris kapcsolatokon keresztül hatást gyakorol más alrendszerek működésére és a rendszer-szintű tulajdonságok megváltozásához vezet. Egy rurális térségben például a társadalmi, a gazdasági és a környezeti rendszerek állnak koevolutív kapcsolatban egymással. A mezőgazdasági termelés erősen támaszkodik a helyi ökoszisztéma szolgáltatásaira, a helyi társadalom életmódja, szokásai, rejtett tudáselemei szintén a helyi természeti környezetbe ágyazottak. Ugyanakkor a gazdasági tevékenység jellege (pl. intenzív növénytermesztés, bányászat) hatást gyakorol a környezetre és adott esetben erodálhatja a meglévő helyi tudásbázist és kapcsolatrendszert.

A kétféle megközelítés, noha kétség kívül összefügg, eltérő módon ragadja meg a koevolúció jellegét. A populációs gondolkör a populációk pontos lehatárolását teszi szükségessé. Annak körülhatárolása, hogy mely folyamatok állnak koevolúciós kapcsolatban a téma egyik fő kérdése, ezért a populációs megközelítés ilyen lehatárolási problémákkal is foglalkozik. A rendszer-alapú megközelítésben az alrendszerek lehatárolása vet fel hasonló problémákat. A komplex rendszer szemlélet a koevolúciót a rendszer egészébe ágyazott, holisztikus folyamatként is érzékeli (Schamp 2010). Ilyen értelemben nem tisztázott, hogy a koevolúció esetében rendszer-tulajdonságról, rendszer-szintű jellegzetességről, vagy valami másról van szó.

A gazdasági rendszerek sajátos jellemzője, hogy a variációs és szelekciós környezet nem egyszerűen külső adottság. A gazdasági szereplők egy olyan környezethez alkalmazkodnak, amelyet a mindennapi tevékenységeik során – legalábbis részben – *maguk hoznak létre*. A vállalatok lobbizási tevékenységükkel igyekeznek hatást gyakorolni a jogi és szakpolitikai környezetre, az általuk tapasztalt turbulens piaci környezet pedig gyakran éppen az egyre gyorsabb ütemű innovációs tevékenység eredménye. A vállalatok ilyen tekintetben adaptációs kényszerben vannak és felértékelődik a keresési rutinok szerepe. Ezek a rutinok teszik lehetővé a vállalatok számára új tudás megszerzését, illetve az új problémákra adható lehetséges válaszok azonosítását.

A koevolúciós folyamatok útfüggő jellege miatt a változás mellett a stabilitás is megjelenik. Egy koevolutív rendszerben az egyes folyamatok nem csak kezdeményezhetik vagy elősegíthetik más folyamatok változását, hanem akadályozhatják is. Egy kialakult és stabil intézményrendszer nem minden gazdasági tevékenységnek vagy innovációnak teremt támogató közeget (Strambach 2010). A kölcsönhatásban álló gazdasági és intézményi folyamatok újratermelhetik a fennálló intézményeket, érdekviszonyokat és gazdasági szerkezetet. Ebben az esetben a koevolúció nem a más folyamatokból kiinduló változást, hanem a más folyamatok által garantált változatlanyságot jelenti. A bezáródó régiók esetében a gazdasági szerkezetváltást gyakran akadályozza az intézményrendszer változatlanysága, különösen Kelet-Közép-Európában.

Az intézmények, normák lehorgonyzó erejét jeleníti meg az új keletű interpretációs mintázatok (*patterns of interpretation*) elmélete. Ezek a társadalomban széles körben elterjedt, sokak által vallott, stabil meglátások és megfontolások, amelyek az aktivitások normatív mércéjéül szolgálnak. A mintázatok történetileg kialakultak és érdemi hatást gyakorolnak arra, ahogyan a társadalom szereplői mindennapi tevékenységeiket értelmezik (Fuchs 2013). E mintázatok csakúgy, mint az intézmények, normák és rutinok egy komplex társadalmi, gazdasági és környezeti rendszer önszerveződése során alakulnak ki és

hatással vannak egymásra. Az intézmények önszerveződésen alapuló formálódása arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdaság szereplőinek mindennapi tevékenysége nemcsak megjelenési formája, de forrása is a gazdaságban megfigyelhető „játékszabályoknak”.

5. Evolúciós szakpolitikai következmények

A gazdaság működésébe és teljesítményébe beavatkozni szándékozó szakpolitika számára alternatív elméleti alapot jelent az evolúciós gondolkör. A hagyományos piaci elégtelenségekre fókuszáló beavatkozási gyakorlattal szemben az evolúciós szakpolitika több ponton alapvetően eltér. A szakpolitikai beavatkozások nem szándékolt következményeinek gazdag múltja arra utal, hogy a gazdaság szereplői kreatív módon alkalmazkodnak a beavatkozásokhoz. Emellett a szakpolitika egyre gyakrabban kénytelen olyan piaci helyzetekben beavatkozni, amelyek egy korábbi beavatkozás eredményeként jöttek létre (Wegner–Pelikan 2003). Ilyen értelemben a gazdasági rendszer szereplői egy olyan környezethez kénytelenek adaptálódni, amelyet maguk hoztak létre. Wegner és Pelikan (2003) felhívja a figyelmet arra, hogy az evolúciós közgazdaságtani alap javítja, pontosabbá teszi a szakpolitikai beavatkozásokat. Emellett fontos megjegyezni, hogy a változás evolúciós kerete teret enged az értékekről folytatott vita becsatornázásának, hiszen a gazdasági tevékenységek és szakpolitikai beavatkozások értéktartalmakat tükröznek – jelenleg leggyakrabban implicit formában.

Tödtling és Trippel (2005) nyomán alapvetés a régiók egyedisége és az ebből következő régióra szabott szakpolitikai eszközrendszer. Evolúciós gazdaságföldrajzi kontextusban ez fokozottan igaz. A régiók komplex gazdasági rendszereiben lezajló nem-lineáris interakciók egyedi rendszer-szintű tulajdonságokhoz vezetnek. A régiók ágazati szerkezete a maga történetiségében érthető meg, hiszen a történetileg kialakult jelenben a múlt döntései és tapasztalatai koncentrálnak. Az egyes ágazati populációk egymáshoz és szelekciós környezetükhöz alkalmazkodnak, és e környezetet egyedivé formálják. Essletzbichler és Rigby (2010) rámutatnak, hogy a régiók közötti evolúció során a koevolúciós folyamatokban egyedi, régióra jellemző intézmények jönnek létre, amelyek azután visszahatnak a gazdasági szerkezetre. Az intézmények egyedisége arra vezethető vissza, hogy lehatárolástól függően egy régió vállalatai kapcsolatainak egy fontos hányada egymás között alakul ki.

A regionális rugalmasság irodalmában nagy figyelmet kap a regionális gazdaság külső sokkokkal szembeni viselkedése. Ugyanakkor e gazdaság adott esetben rugalmas lehet a szakpolitikai beavatkozással szemben is. Ez következik a nem-lineáris dinamikából, a gyenge és erős útfüggő döntési folyamatoktól és attól is, hogy az egymással kölcsönhatásban álló folyamatok egy darabig képesek újratermelni a korábban fennálló struktúrákat. Az evolúciós szakpolitika hatásmechanizmusában a gazdaság szereplői a beavatkozáshoz alkalmazkodnak, a

szakpolitikus ezen az alkalmazkodási folyamaton keresztül igyekszik elérni a célját. Az alkalmazkodás itt tehát nem a beavatkozás „mellékterméke”, hanem szerves része, és érdemi hatást gyakorol annak sikerességére.

A bizonytalan és komplex környezetben az evolúciós szakpolitika szerepfelfogása eltér a hagyományostól. A szakpolitikus különleges képessége nem az, hogy képes megjósolni a gazdasági rendszer nem-determinisztikus változásait, vagy képes azok számára irányt szabni. A szakpolitikus különleges helyzete a szereplők koordinációjában, együttműködésük, kapcsolataik kialakulásának elősegítésében azonosítható. Ilyen alapon a helyi és regionális fejlesztési projektek esetében felértékelődik az érintettek bevonásának szükségessége a tervezés és a megvalósítás folyamatában egyaránt. A helyi közösség bevonása a döntési folyamatba egyéb hozadékaik mellett általában növeli a fejlesztési projekt elfogadottságát és a megvalósítás sikerének valószínűségét (Bajmócy 2011).

Mivel a régióban domináns normarendszer koevolúciós kapcsolatban áll a piaci folyamatokkal, külön figyelmet érdemel a szakpolitikai beavatkozás, fejlesztési projekt folyamata. Ez a döntési folyamat önmagában is jelentőséggel bír, mert normateremtő a gazdasági szereplők számára. Tágabban értelmezve a szakpolitikai döntési folyamat demokratizálása hozzájárul a döntések minőségéhez és csökkenti a bizonytalanságot (Wohlgemuth 2003). Kelet-Közép-Európában nagy hagyományokkal rendelkezik a szakpolitikai döntéshozatali eljáráshoz történő gazdasági tevékenységbeli alkalmazkodás, ezért e térségben a szakpolitikai gyakorlat számára különösen fontos ez a szempont.

A regionális folyamatok koevolúciós jellege tükröződik abban, hogy a szakpolitikai beavatkozások nem egyirányúak. A gazdaság szereplői lobbizási tevékenységük során igyekeznek hatást gyakorolni a szakpolitikai célok meghatározására is. A szakpolitikai döntés ilyen értelemben gyakran jelenít meg fennálló érdekviszonyokat, illetve azokat a célulválasztásokat csatornázza be könnyebben, amelyeket nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező szereplők támogatnak. Ebben a fajta erőfölényben tükröződik a szelekciós környezet hatása, illetve az is, hogy a szelekciós környezettel szemben milyen elvárásokat fogalmaz meg a társadalom. A normák szempontjából tehát nemcsak a döntési folyamatnak, de a célkitűzés jellegének és folyamatának is jelentősége van.

6. Összegzés

Ebben a tanulmányban röviden áttekintettem az evolúciós gazdaságföldrajz evolúciós közgazdaságtani és regionális tudományi kötődését, valamint a szűkebben vett gondolati keretet meghatározó általánosított darwinizmus, komplex adaptív

rendszerek és útfüggőség elméleteinek legfontosabb jellemzőit. A szakirodalom alapján úgy tűnik, hogy az irányzat sem probléma felvetésében, sem módszertanában nem egységes, ugyanakkor az evolúciós megközelítés fontos és újszerű gondolatokkal fejlesztheti az (evolúciós) szakpolitika elméleti megalapozását. Az ezen alapuló szakpolitika szerepfelfogása és hatásmechanizmusa eltér a hagyományostól. A regionális intézményrendszer és piaci folyamatok koevolúciós kapcsolata miatt a szakpolitikai cél- és eszközrendszer kiválasztásának folyamata érdemi kapcsolatban áll a régió domináns normarendszerével és a gazdasági szereplők rutinjaival.

Felhasznált irodalom

- Boschma, R. A. – Lambooy, J. G. (1999): Evolutionary economics and economic geography. *Journal of Evolutionary Economics*, 9, pp. 411-429.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Bajmócy Z. (2007): A technológiai inkubáció elmélete és alkalmazási lehetőségei hazánk elmaradott térségeiben. *Doktori értekezés*, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani Doktori Iskola, Szeged.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi U. (eds): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, pp. 33-47.
- Essletzbichler, J. – Rigby, D. L. (2010): Generalized Darwinism and evolutionary economic geography. In Boschma, R. A. – Martin, R. (eds): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 43-61.
- Frenken, K. – van Oort, F. – Verburg, T. (2007): Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Regional Studies*, 5, pp. 685-697.
- Fuchs, M. (2013): *Knowledge and Patterns of Interpretation: Two Complementary Approaches for a Better Understanding of Mental Constructions in Economic Geography*. Conference Proceedings, Conference of Regional Studies Association on Shape and be Shaped: The Future Dynamics of Regional Development. 2013. 05. 5-8. Tampere, Finland. <http://www.wigeo.uni-koeln.de/18981.html> Letöltve: 2013. 06. 27.
- Glasmeier, A. (2000): *Manufacturing Time: Global Competition in the Watch Industry, 1795–2000*. New York, Guilford Press.
- Glückler, J. (2013): Knowledge, Networks and Space: Connectivity and the Problem of Non-Interactive Learning. *Regional Studies*, 6, pp. 880-894.
- Hassink, R. – Klaering, C. (2011): Evolutionary approaches to local and regional development policy. In Pike, A. – Rodríguez-Pose, A. – Tomaney, J. (eds): *Handbook of Local and Regional Development*. Routledge, London – New York, pp. 138-148.
- Hideg É. (2001): Általános evolúciós elmélet és evolúciós modellezés. In Hideg É. (szerk.) (2001): *Evolúciós modellek a jövőkutatásban*. Aula, Budapest, pp. 34-63.
- Lengyel B. – Bajmócy Z. (2013): Regionális és helyi gazdaságfejlesztés az evolúciós gazdaságföldrajz szemszögéből. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 1-25.
- Lengyel B. (2012): *Tudásalapú regionális fejlődés*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, p. 168.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest.

- Magnusson, L. – Ottosson, J. (2009): Path dependence: some introductory remarks. In Magnusson, L. – Ottosson, J. (eds): *The Evolution of Path Dependence*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 1-18.
- Martin, R. – Sunley, P. (2010a): The place of path dependence in an evolutionary perspective on the economic landscape. In Boschma, R. A. – Martin, R. (eds): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 62-92.
- Martin, R. – Sunley, P. (2010b): Complexity Thinking and Evolutionary Economic Geography. In Boschma, R. A. – Martin, R. (eds): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 93-119.
- Nelson, R. R. – Winter, S. G. (1982): *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Belknap Harvard, Cambridge, MA, London, UK.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Potts, J. (2000): *The New Evolutionary Microeconomics*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton.
- Ramlogan, R. – Metcalfe, J. S. (2006): Restless capitalism: a complexity perspective on modern capitalist economies. In McGlade, J. – Garnsey, E. (eds): *Complexity and Co-Evolution - Continuity and Change in Socio-Economic Systems*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 115-146.
- Schamp, E. W. (2010): On the notion of co-evolution in economic geography. In Boschma, R. A. – Martin, R. (eds): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 432-449.
- Schumpeter, J. (1950): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Third edition. Harper and Row, New York.
- Simon, H. A. (1982): A racionalitás mint folyamat és mint gondolkodási produktum. In Simon, H. A. (ed.): *A korlátozott racionalitás*. KJK, Budapest, pp. 59-86.
- Strambach, S. (2010): Path dependence and path plasticity: the co-evolution of institutions and innovation – the German customized business software industry. In Boschma, R. A. – Martin, R. (eds): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 406-431.
- Tóth B. I. (2012): Regionális rugalmasság – rugalmas régiók. *Tér és Társadalom*, 2, pp. 3-20.
- Tödtling, F. – Trippel, M. (2005): One Size Fits All? Towards a Differentiated Regional Innovation Policy Approach. *Research Policy*, 34, pp. 1203-1209.
- van Valen, L. (1973): A New Evolutionary Law. *Evolutionary Theory*, 1, pp. 1-30.
- Wegner, G. – Pelikan, P. (2003): Introduction: evolutionary thinking on economic policy. In Wegner, G. – Pelikan, P. (eds): *The Evolutionary Analysis of Economic Policy*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 1-14.
- Wohlgemuth, M. (2003): Democracy as an evolutionary method. In Wegner, G. – Pelikan, P. (eds): *The Evolutionary Analysis of Economic Policy*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, pp. 96-127.

Technológia transzfer tevékenység a Szegedi Tudományegyetemen

Bucsai Kálmán¹

Az egyetemi és az ipari szféra egyre szorosabb együttműködésének köszönhetően a technológia transzfer az elmúlt évtizedekben hazai és nemzetközi szinten is komoly fejlődésen ment keresztül. Az elmúlt harminc évben létrejöttek az egyetemeken olyan szervezetek, amelyek a létrehozott tudás hasznosítására, új kutatóhelyi szférán kívül kapcsolatok létrehozására alakultak. Erre azért is volt szükség, mivel a verseny az egyetemeken nem csak a hallgatók és az oktatók megszerzésére, hanem az ipari partnerek megtalálására és megtartására is kiterjedt.

A törvényi keretek létrehozása után a hazai felsőoktatásban is megjelentek azok a kezdeményezések is, amelyek támogatták létrejövő szellemi termékek hasznosítását. Ezeket folyamatosan bővülő pénzügyi forrásokkal, felülről jövő, egyre inkább dedikáltan a technológia transzfer erősítésére fordítható költségvetési támogatások is erősítették.

A Szegedi Tudományegyetem, mint a hazai kutatás-fejlesztési és innovációs bázis egyik meghatározó szereplője is aktív részt-vevője a tudományos eredmények ipar felé történő eljuttatásában legyen szó közös kutatásokról vagy akár szabadalomértékesítésről. Jelen dolgozat célja, hogy az egyetemi technológia transzfer alapvető jellemzőin túl bemutatásra kerüljenek az egyetemen eddig végrehajtott ez irányú tevékenységek.

Kulcsszavak: egyetemi technológia transzfer iroda, ipar-egyetem együttműködés

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben az egyetemek szerepe számos tekintetben megváltozott. Az angolszász és az európai felsőoktatási intézményeket külső piaci, jogi és politikai nyomások érték, amely változásokat kellett, hogy megindítsanak az általuk létrehozott tudás és iparjogvédelmi értelemben vett szellemi termékek hasznosítása tekintetében (Algieri et al. 2013). Az egyetemek a gazdaság fejlődésében kiemelt szerepet játszanak, mivel az új tudás létrehozása, átadása és hasznosítása több esetben általuk történik. A kutatási eredmények minél szélesebb körben történő hasznosítása és ezáltal az ipar és a kutatói szféra közti együttműködés egyre nagyobb fontossággal bírnak a felsőoktatási intézmények döntéseiben.

¹ Bucsai Kálmán, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

Az egyetemek több területen is fokozott versenyhelyzetbe kerültek. Ezek között lehet megemlíteni a hallgatók megszerzésére irányuló, a kutatási kapacitásukra épülő szolgáltatások esetében felmerülő, valamint a létrehozott kutatási eredmények üzleti hasznosítása terén jelentkező versenyt. A főként kutatási profillal rendelkező felsőoktatási intézményekben generálódott tudás üzleti hasznosítása több célt is szolgál egyszerre. Egyrészt bevételt képez (Carlsson–Fridh 2002), másrészt új kutatási irányokat indukál (bizonyos esetekben meglévőket szüntet meg), harmadrészt üzleti szemléletet ad az egyetem kutatói és döntéshozói számára és végül, de nem utolsósorban hírnevet és elismertséget generál, amelyek hasznát hozzák a partnerkapcsolatok erősítésében, a felvételizők számának növekedésében vagy akár az indirekt bevételek növelésében is. A döntéshozók felismerték, hogy az egyetemek, mint közfinanszírozású intézmények pénzügyi forrásai nemcsak az állami költségvetésből származhatnak, hanem az egyetemen létrejött tudás hasznosításából is, amit az elsődleges egyetemi output – a diplomás hallgatók – mellett fontossá válik további outputok létrehozására is (Debackere–Veugelers 2005).

Annak érdekében, hogy a létrejött, az ipar számára értéket képviselő tudományos eredmények átadása az egyetemek számára is hasznát jelentsenek, létre kellett hozniuk erre speciális mechanizmusokat. Az ezekre irányuló technológia transzfer tevékenységeket különböző szervezeti formában lehet végrehajtani. Ezek közül az egyik ilyen lehetőség az egyetemek által létrehozott technológia transzfer irodák (TTI).

A tanulmányban, a bevezető rész után, a technológia transzfer általános jellemzői kerülnek bemutatásra. Ezt követi az egyetemi TTI-k elméleti jellemzőinek leírása, különös tekintettel a szervezeten belüli helyére. A negyedik részben a témához kapcsolódó hazai vonatkozások kerülnek feldolgozásra. Az ötödik rész mutatja be a Szegedi Tudományegyetem technológia transzfer tevékenységét, amit az összegző rész követ és zárja le egyben a dolgozatot.

2. Technológia Transzfer

A technológia transzfer fogalmára számos létező és elfogadott meghatározás van érvényben. Az egyik lehetséges meghatározás szerint a technológia transzfer egy szándékos együttműködési folyamat, amely kettő vagy több személy, csoport vagy szervezet közt jön létre azzal a céllal, hogy különböző mechanizmusok által technológiák átadása valósuljon meg (Amessea–Cohendet 2001). Egy másik meghatározás azt emeli ki, hogy a technológia transzfer know-how, műszaki tudás

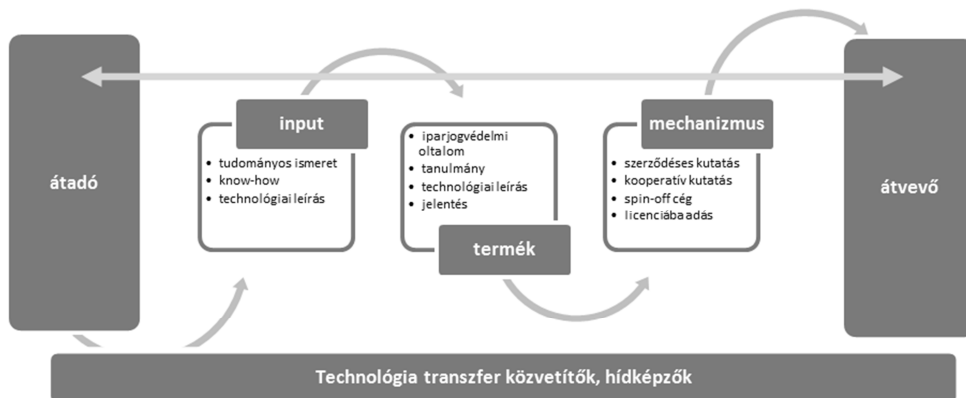
vagy technológia egy szervezet irányából egy másik felé történő mozgása (Bozeman 2000).

Az Association of University Technology Managers (AUTM) meghatározásában a technológia transzfer tudományos eredmények átadásának folyamata egyik szervezettől egy másik felé további fejlesztés és üzleti hasznosítás céljából. Szintén az AUTM meghatározása az is, hogy a technológia transzfer, jogok hivatalos átadása a tudományos kutatásokból származó új felfedezések és innovációk használatára vagy üzleti hasznosítására (AUTM 2011).

A technológia transzfer tehát egy folyamat, amely azon nem lineáris tevékenységek összessége, melynek célja, hogy iparjogilag védett vagy tudatosan nem védett szellemi alkotások átadása történjen meg két vagy több természetes vagy jogi személy hivatalos megállapodásának keretében.

A technológia transzfer folyamatok értelmezése néhány alapvető kérdés figyelembe vételével lehetséges (1. ábra): A technológia transzfernek mi a tartalma, előzménye (input)? Mi a tárgya (termék)? Ezt milyen mechanizmusok mentén? Kik juttatják el az egyik féltől a másik fél felé? Kik szerepelnek az átadó és az átvevő oldalon és azoknak mi a motivációjuk? Ezen kérdések megválaszolása adja meg az adott körülmények mentén értelmezhető teljes technológia transzfer folyamatot.

1. ábra A technológia transzfer folyamat elemei és szereplői

Forrás: Heinzl et al. (2012) alapján saját szerkesztés

Bozeman (2000) tíz évet felölelő irodalmi kutatásai alapján az alábbiak szerint összegezte a technológia transzfer elemeit (1. táblázat). Értékelése szerint ezek a tényezők azok, amik a technológia transzfer hatékonyságát befolyásolni tudják.

A technológia transzfer az innováció menedzsment tevékenységek fontos eleme. A kutatás-fejlesztési folyamat egyes fázisaiban, a transzfer tárgyhöz igazodva, eltérő feladatokat ad a benne részt vevő szereplőknek. A szellemi

alkotások és szellemi termékek üzleti hasznosításában szervezettől függően számos szereplő vesz részt, eltérő szakmai felkészültséggel és szervezeti kultúrával.

A technológia képviselője a tudás és az ismeret birtokosa, míg a technológia befogadója a tudás hasznosítója. A technológia képviselői oldalán jelennek meg a kutatóhelyek, azt egyetemek és a magánszemélyek is. A technológia befogadói leginkább az iparból érkező, üzleti gondolkodással rendelkező szereplők. Főként magánszemélyek, egyéni feltalálók esetében a technológia transzfer folyamat számos esetben nem tud sikeresen megvalósulni, mert a távolság a két oldal közt nem hidalható át. A kulturális, az üzleti és a tudományos távolságok lerövidítésében a nagyobb tapasztalat és szervezeti létszám miatt az egyetemek előnyösebb helyzetben vannak, amit különböző fejlettségi szinten, különböző intézmények, szervezetek működtetésével lehet hatékonyabbá tenni.

1. táblázat A technológia transzfer elemei

Elem	Megnevezés
Technológia képviselője	Intézmény vagy szervezet, aki transzferálja a technológiát
Transzfer médium	Az átadás módja: szerződéses kutatás, licenciába adás,
Transzfer tárgya	Tudományos tudás, termék, folyamat, know-how, szabadalom
A technológia befogadója	Intézmény vagy szervezet, aki átveszi a technológiát
A kereslet környezete	Árak, fenntarthatóság, a meglévő technológiák, támogatások, védelmi pozíciók

Forrás: Bozeman (2000) alapján saját szerkesztés

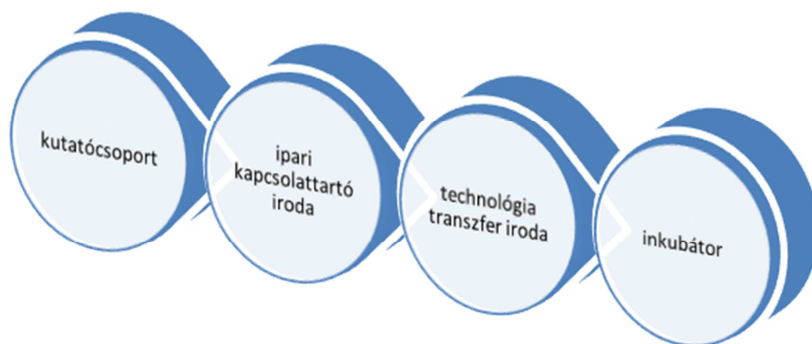
3. Egyetemi TTI-k

Egy egyetemen a TTI létrehozása, nem az első lépés a létrejött tudás üzleti hasznosítására. Etzkowitz (2008) szerint az technológia transzfer aktivitás első markáns megjelenési formája az egyetemeken a kutatócsoportok létrehozásával jelenhet meg.

Gazdasági Együtműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development) definíciója szerint a TT iroda egy olyan, egyetemeken vagy kutatóintézeteken belüli, szervezeti egység vagy azon kívül létrehozott szervezet, amely feladata az egyetemen vagy kutatóintézetben keletkezett szellemi termékek azonosítása és menedzselése, beleértve a szellemi tulajdon védelmét, a jogok értékesítését és a licenszszerződésekkel kapcsolatos tárgyalások lebonyolítását. Mindezek mellett kiemelt feladata a spin-off

vállalkozások létrehozása és menedzsmentje, valamint a szoros és folyamatos kapcsolattartás az ipari partnerekkel (OECD 1996).

2. ábra Az egyetemi technológiatranszfer szervezetek fejlődési elemei

Forrás: Etzkowitz (2008, 36. o.) alapján saját szerkesztés

A TTI-k külső és belső szolgáltatásainak létrehozásával és folyamatos fejlesztésével mindkét irányban olyan „egyablakos” ügyintézési mechanizmust lehet kialakítani az egyetemeken létrehozott innovációs eredmények felismerése, dokumentálására, valamint azok felhasználhatósági lehetőségeinek vizsgálata céljából, amely biztosítja a keletkezett szellemi alkotások és szellemi termékek az egyetem és a kutatók számára történő üzleti hasznosulását. A TTI-k feladata a transzfer inputok felhasználásával a transzfer termék létrehozása a transzfer mechanizmusok helyes kiválasztásával és sok esetben lebonyolításával (Heinzl et al. 2012). A transzfer termékek leginkább iparjogvédelmi oltalmakban, licenciákban, spin-off vállalkozásokban, míg a mechanizmusok a kooperációs kutatásokban, szerződéses kutatásokban jelenhet meg (Siegel et al. 2004; O’Shea et al. 2005).

Az első TT irodák megjelenése az Egyesült Államokban (USA) figyelhető meg, melyek feltörekvése a jogi keretek stabilitásával, leginkább az 1980-ban bevezetett Bayh-Dole Act bevezetésével, még nagyobb ütemben történt (Bajmócy 2005; Litan et al. 2007; Rooksby 2011).

A TTI-k modellezésének egyik módszere, ha a csoportosítást a szervezeten belül elfoglalt szerepe szerint tesszük meg (Markman et al. 2005). Az egyetemi szervezetekben a TTI-k három alapvető formája különböztethető meg (OECD 2011).

Az első és egyben legelterjedtebb eset az, amikor a TT iroda egyetemen *belüli belső szervezeti egységként* működik. Ez a modell az egyetemek számára jelent finanszírozási és menedzsment előnyöket, főként egy frissen alakult TT iroda esetében, ha az elvégzendő feladatok nem jelentek akkora terhet, hogy ne tudnák saját erőforrásból megoldani, sőt sok esetben addicionális feladatokat is el tudnak

így látni. Ezen modell esetében el lehet azt érni, hogy időben és fizikailag is közel legyenek a technológia menedzserek a kutatókhoz.

A „belső szervezeti egység” modell tovább szegmentálható főként a célok és az orientáció mentén. Léteznek értékesítési célokat előtérbe helyező TT irodák, amelyek esetében a leginkább cél a létrejött szellemi alkotások szabadalmaztatása és a létrejött szellemi termékek értékesítése. Másik esetben a TT irodák bizonyos résztvevőkenységekre (pl. iparjogvédelem, licencia szerződések, spin-off menedzsment, fókuszálnak nagyobb hangsúllyal, míg a szerződéses kutatások menedzsmentjét nem végzik. Azok TT irodák, ahol viszonylag kisméretű a hasznosítható K+F profil, ott sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a tanácsadásra, a kutatók tájékoztatására, képzésre, külső kapcsolatok erősítésére.

A belső szervezeti egységként működő egyetemi TT irodák mérete, fontossága és szerepe egyetemenként igen eltérő lehet. Tekintettel a teljes integrációra, sok esetben a TT irodáknak olyan feladatokat is „kell” végezni, melyek nem tisztán technológia transzfer tevékenységhez kapcsolódnak.

Ez a modell azért előnyös az egyetem számára, mivel a teljes működés belső ügy marad, belső szabályok mentén kezelhető, az iroda integrált része a teljes egyetemi struktúrának és bizonyos esetekben akár addicionális feladatokat is el tud látni. Mindezekon túl nem utolsó sorban a kutatók érzékeny bizalma a lehető legkönnyebben itt szerezhető meg. A modell hátrányai pedig természetesen az előnyeivel szorosan összefüggésbe hozhatóak. A leginkább problematikus elem az, hogy az ilyen esetekben a TT iroda gondolkodásmódja, döntéshozatali és nem utolsó sorban finanszírozási mozgástere csak hosszú idő alatt vagy akár egyáltalán nem tud üzletivé válni. Ezt egyrészt a humán erőforrás felkészültsége, tapasztalata, elhivatottsága, érdekeltsége, másrészt pedig az egyetemi bürokrácia és döntéshozatali mechanizmusok tudják leginkább befolyásolni (OECD 2002).

A második lehetőség az, ha az iroda, az egyetem *külső szervezeti egységeként* működik. Erre akkor van szükség, ha az egyetem nem tudja biztosítani a pénzügyi humán erőforrásokat. Ez a modell pénzügyileg gazdaságos tud lenni, mivel az intézménynek nem kell fenntartani nagy fix költséget jelentő szervezeti infrastruktúrát. A külső szervezeti egységként működő TT iroda távolabb kerül az egyetem kutatóitól, az érdekeltségek fenntartása nagyobb feladatot igényel. Ebben az esetben viszont a TTI már a tulajdonosi elvárásokkal még összhangban, de némileg saját szabályai szerint, piaci alapon működhet. Jóval nagyobb döntéshozatali szabadságot kap, ami a hatékonyság és a méretgazságosság javát szolgálja. Amennyiben pedig a vállalkozás tulajdonosai közt, az egyetem mellett piaci szereplők is szerepelnek a tulajdonosok által hozott menedzsment tudás és tapasztalat, valamint a kapcsolatrendszer nagyban hozzá tud járulni a TT iroda sikerességéhez (Isis 2009). Ezen modell alkalmazásával könnyebb kiküszöbölni a

hagyományos egyetemi gondolkodásmódból adódó ellentéteket a tulajdonjogok tekintetében, mivel a hagyományos nézőpontok alapján a kutatók nagyobb része inkább a tulajdonjog megszerzését és megtartását részesíti előnyben, ellentétben az üzleti hasznosítással.

A külső szervezeti egység modell előnyei között szerepel, hogy az egyetemen kívüli működés nagyban megkönnyíti az ügymenetet és a külső, akár külföldi tárgyalópartnerekkel (vevőkkel) szemben könnyebb a kommunikáció. A technológia transzfer folyamat vevői oldala jobban tudja értékelni az ilyen struktúrát, könnyebben kezelhető számára legyen szó a megegyezésekről, tárgyalásokról vagy akár a szerződéskötésről. Az ilyen irodák esetében az egyetemek nagyobb hangsúlyt fektetnek a humán erőforrás minőségére, mind szakmai mind üzleti szempontú felkészültség és motiváció esetében. A nagyobb pénzügyi és jogkörökből származó szabadság miatt a vállalkozói tevékenység végzése az ilyen jellegű szervezeteknél több értelmet és szerepet kap, legyen szó külső tanácsadásról, üzleti tervezésről és további business funkciókról.

A modell hátránya, egyértelműen az, hogy ebben az esetben magasabbak a tranzakciós költségek. A gazdasági társaság létrehozása és működtetése költségekkel jár. Az ilyen modellek esetén a kutatói és a technológia menedzserek közt a fizikai távolság jóval nagyobb és ez nehezíti a személyes kontaktusból származó előnyök megszerzését, ami a kezdeti, a bizalom kiépítési, időszakban fontos és szükséges

Az előző kettő szervezeti formától eltérően meg lehet megbízni az egyetemtől teljes mértékben függetlenül működő szervezetet is. Ebben az esetben az egyetem egy professzionális külső technológia transzfer szervezet szolgáltatásait veheti igénybe, amelyek költségei sok esetben – főként egy sikeres üzleti tranzakció után – magasabbak, mint az előző két esetben. Előnye viszont a felkészültség és a magas hatékonyság, főként abban az esetben, ha az adott egyetemnek a piacon reális esélyekkel induló szellemi alkotás/termék portfóliója kevés elemből áll. A *kiszervezett modell* esetében az egyetemi TT iroda tulajdonképpen nem létezik, hanem egy megbízott innováció menedzsment tanácsadó vállalkozás/szervezet, szolgáltatási formában hajtja végre a technológia transzfer tevékenységeket, természetesen megbízó (egyetem) partner felügyeletével és beleegyezésével. Az ilyen vállalkozások általában több egyetemnek is nyújtanak egyszerre hasonló szolgáltatásokat.

A kiszervezett modell mentén működő TT irodák alapítói közt magántulajdonosok mellett sok esetben megtalálhatóak a nemzeti és/vagy regionális innovációs rendszer szereplői is (EC 2004). Az ilyen TT irodák tehát szolgáltatási bevételekből finanszírozzák magukat, úgy hogy a bevételek a legtöbb esetben sikeres projektek lebonyolításából származnak, így az üzleti hasznosítás alapvető és elérendő célként szerepel. Az ilyen irodák esetében sokkal nagyobb szerepet kap a technológia értékelés, ami mentén a szellemi alkotás leírásokból a technológia menedzserek döntéseket hoznak hasznosíthatóságról, az iparjogvédelemről és a hasznosítási módokról. Az technológia transzfer folyamatok adottságaként kezelt

lassú előrehaladás miatt sok esetben az ilyen irodák már csak végén kapcsolódnak be a rendszerbe, tehát inkább a spin-off menedzsment kérdésekre fókuszálnak. Azért is lépnek be leginkább ebben a fázisban, mivel a spin-off cégek kapcsán itt tudnak a legkönnyebben, a szolgáltatási bevételként átalánydíjakat realizálni.

Az ilyen konstrukció egyértelmű előnye az, hogy az egyetemnek csak akkor és azért kell fizetnie, ami tényleg megvalósult és a legtöbb esetben sikerrel is zárult. Az ilyen szolgáltató szervezetek szerteágazó ügyfélkörük miatt hatványozott méretű kapcsolati hálóval bírnak, amely egy-egy adott probléma megoldása során megrövidíti a ráfordított idő mértékét és az egyé erőforrások igénybe vételét. Mindezek mellett természetesen az egyetemtől független szervezet, üzleti gondolkodásmód, nagyobb probléma megoldási képesség előnyeit is ki lehet használni az ilyen TT irodákkal történő közös együttműködések során. Úgy hogy az együttműködési folyamatban az egyetem, mint megrendelő (vevő) pozícióban marad, a szükséges titoktartási kötelezettségek betartása mellett. Hátránya a modellnek az, hogy a TT iroda dönti el, hogy melyek azok a szellemi alkotások és/vagy szellemi termékek, amelyek esetében a lehető legkisebb kockázattal a lehető legnagyobb profitot tudják realizálni a szolgáltatási bevételek maximalizálásával.

Egy 2004-es felmérés eredményeként az Európai Bizottság megállapította, hogy az EU-ban a leginkább a belső szervezeti egység a modell terjedt el és legfontosabb feladatuk az ipar és a kutatói szféra közti kapcsolattartás, amely tartalmazza a szerződéskötési folyamat lebonyolítását és adminisztrációját, a pénzügyi nyomon követést és a humán ügyek menedzselését is. A TT irodák fontos szerepet töltenek be a szabadalmaztatási eljárások lebonyolításában, a spin-off vállalkozások alapításban, kockázati tőkebefektetések szervezésében (EC 2004).

Ezt erősíti meg Markman et al. (2005) kutatása is, amely során 128 amerikai TTI igazgatóval végzett mélyinterjú felmérést. Az átfogó vizsgálatok eredményei közt szerepelt az is, hogy a megkérdezett TTI-k több, mint 50%-a az első modell szerint, szorosan az egyetem részeként tevékenykedett, míg csupán 7% volt azok aránya, amelyek a kiszervezett modell szerint működtek.

4. Technológia transzfer előzmények a magyarországi felsőoktatásban

A rendszerváltás előtti években, ahogy a teljes gazdaság, úgy az egyetemi kutatás-fejlesztés is eltérően működött a jelenlegi viszonyokhoz képest. 1947 után az egyetemek államosításával szétválasztották az oktatást és a kutatást. Létrehoztak tudományegyetemeket és szakegyetemeket, melyeket az iparhoz kapcsolódó regionális lehatárolású főiskolák is létre jöttek. A felsőoktatás és az ipar kapcsolata tehát tetten érhető volt már akkor is, viszont ebben az időben jóval kisebb hangsúly

volt a jelenleg fontosnak tartott szabadalmi aktivitáson, új vállalkozások létrehozásán, vagy akár a kutatási szerződéseken (Inzelt 2008).

A rendszerváltás a felsőoktatásban 1990-ben kezdődött el, amelyet az 1985. évi I. törvény előzött meg. Ebben az időszakban indult el a hallgatói létszámok lassú, de állandó növekedése. A verseny tehát a hallgatókért elindult, amely egy idő után mennyiségiből minőségi szempontokat is felvetett az oktatás és a kutatás területén egyaránt. A finanszírozó ebben az időszakban, teljes mértékben az állam volt, viszont a piaczgazdaságra történő átmenet alatti időszakban jelentős mértékű forráskivonás jelentkezett. Magyarországon tehát a gazdasági és politikai rendszerváltás az addigi tudományos életet is átformálta. Az átmenet kezdeti időszakában kerültek kidolgozásra azok a törvények, amelyek megalapozhatták a tudatos építkezést a kutatás-fejlesztés és innováció, valamint a felsőoktatás terén. Ez adott alapot arra az egyetemeknek, hogy meginduljon az oktatástól a kutatás felé történő orientálódásuk. Az 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról adta meg azokat a törvényi kereteket, amelyek nagyobb autonómiát biztosítottak az egyetemeknek, főiskoláknak, meghatározták az oktatás, tanulás, a tudományos kutatás és a művészeti alkotótevékenység szabadságának kritériumait. Ebben az időszakban számos, az innovációs rendszer egyéb szereplőjéhez is kapcsolódó törvény lépett hatályba, melyek közül a legfontosabbak a következők:

- 1991. évi XXXVIII. törvény - a használati minták oltalmáról;
- 1994. évi XL. Törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról;
- 1995. évi XXXIII. törvény - a találmányok szabadalmi oltalmáról;
- 1995. évi XL. törvény a közbeszerzésekről.

A felsőoktatási törvény 1996-os módosítása nagyobb normatív támogatást biztosított az egyetemi kutatás-fejlesztésre, valamint elősegítette, hogy a felsőoktatási intézmények kutatás fejlesztési stratégiáit az új kihívások megoldása felé irányítsa, valamint elősegítse a kutatás alapú együttműködések a magyar innovációs rendszer más szereplőivel (Inzelt 2008).

A rendszerváltás utáni kezdeti tapasztalatok alapján az ezredforduló után kerültek elfogadásra azok az új jogszabályok és a meglévők módosításai, amelyek rendelkeztek kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról, létrehozták a Kutatási és Tudományos Innovációs Alapot, és 2005 óta lehetséges, hogy részt vegyenek egyetemek gazdasági társaságok létrehozásában (Inzelt 2008). A kormányzat célja ezen szabályozások meghozatalával az volt, hogy elinduljon az egyetemek és a gazdaság közötti hatékony interakció, a tudás- és technológia transzfer, melyet szintén ezen törvényekben szereplő források biztosításával kívántak megoldani.

Magyarországon 2005 óta indulnak el az intézményesített tudás- és technológia transzfer kezdeményezések. A felsőoktatás hátrányos helyzete miatt, korábban inkább ad-hoc jelleggel valósítottak meg az egyetemeken ilyen típusú tevékenységeket. Nem volt intézményesült formája és inkább az Egyetemen dolgozó

lelkesebb (és becsületesebb) kutatók személyén múlt az ilyen jellegű közösségi aktivitás. Természetesen a spin-off vállalkozások alapítása és az egyetem-ipari kapcsolatok nem a TT irodák megjelenésével kezdődtek. A finanszírozási források pályázati úton való biztosítása nagy előrelépést jelentett a TT irodák hazai fejlődésében.

Az intézményesített Technológia transzfer a Regionális Egyetemi Tudásközpontok és a Kooperációs Kutatóközpontok létrehozásával indult el, a kapcsolódó pályázati támogatások felhasználásával. Ezeket követte az „Innovációs menedzsmentet fejlesztő és technológia transzfert elősegítő pályázat” (INNOTETT) melyben „a kutató-fejlesztő intézményeket és az eredményeket felhasználó vállalatokat összekapcsoló intézményi, hálózati struktúrák (technológia transzferközpontok, üzleti inkubáció) szolgáltatásainak fejlesztése, piaci szemléletük megerősítése” volt a cél.²

A 2008-ban meghirdetett „A tudáshasznosulást, tudástranszfert segítő eszköz- és feltételrendszer kialakítása, fejlesztése”³ című támogatási konstrukció átfogó célja az volt, hogy a hazai felsőoktatás és a gazdaság kapcsolatának erősítése érdekében a felsőoktatási intézményekben folyó kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenység ösztönzésére, támogatására és hasznosítására képes technológia- és tudástranszfer szolgáltatások kiépüljenek, illetve fejlődjenek az egyetemeken és főiskolákon. El kívánták érni azt, hogy a felsőoktatásban innovációs és kutatás-fejlesztési tevékenységet végző munkavállalók, illetve hallgatók hatékony, professzionális támogatást kapjanak az általuk elért eredmények innovációs láncba történő bekapcsolásához. Összességében elmondható, hogy ezen támogatás jelentős előrelépést jelentett a kutatási eredmények keretrendszerbe foglalt intézményesített hasznosításának érdekében. A konstrukció meghirdetésével 16 egyetemet részesítettek támogatásban. A teljes támogatási összeg 5.085.496.963 Ft volt, amely átlagosan 85%-os támogatási intenzitást jelentett. Ebből az is adódik, hogy majdnem 6 milliárd forint került és elköltésre a hazai egyetemeken új modellek bevezetésére, azok integrálására az egyetemi szervezeten belül, szakmai tanácsadásra, találmány értékelésre, különböző beszerzésekre, képzésre, szellemi tulajdon védelmi akciók lebonyolítására, piackutatásra, üzleti tervezésre, spin-off programokra, hazai és nemzetközi hálózatokhoz való kapcsolódásra.

² Forrás: <http://www.nih.gov.hu/hivatal/evfolyam-5-szam/innovacios-menedzsmentet-080519>
Letöltve: 2011.11.14.

³ Forrás: www.nfu.hu Letöltve: 2011.11.14.

5. Technológia transzfer a Szegedi Tudományegyetem (SZTE)

A Szegedi Tudományegyetem ma az ország egyik legnagyobb egyeteme. Éves átlagban 25.000 hallgatóval és további 700 hallgatóval rendelkezik a 19 PhD iskolában. A 2011-es adatok alapján az egyetem 12 karán 36 képzési ágban 10 osztatlan képzési szak, 112 BSc képzés és 145 MSc képzés indítását hirdette meg. A 7.000 fős alkalmazotti létszámával az egyetem a térség egyik legnagyobb foglalkoztatójának minősül (SZTE 2012).

Az egyetem a kutatás-fejlesztési, oktatási és tudományos munka és az elért eredmények alapján 2010-ben „kutatóegyetemi” címet kapott, amit további címek követtek. Így mára Szegedi Tudományegyetem rendelkezik a Kiemelt Felsőoktatási Intézmény, valamint a kiváló Kutatóegyetem címekkel is. A professzori kar nagysága 222 fős, melyből 145 fő akadémiai doktori címmel rendelkezik, 21 fő akadémikus. A nem oktató munkavállalók közül 238 fő kutatói státuszban dolgozott az egyetemen. Az egyetem négy karán, összesen 20 kooperációs kutatócsoport is működik, melyek közül 12 a Magyar Tudományos Akadémiával közösen működtetett. Az éves publikációs szám 10000 körül mozog (SZTE 2012).

A 2011-es beszámoló alapján az állapítható meg, hogy a kutatás-fejlesztési eredmények hasznosításából származó bevételek jelentősek, melyek közül a legnagyobb aránya a közös kutatásoknak van (2. táblázat).

2. táblázat A létrejövő tudományos eredmények hasznosításából származó bevételek az SZTE-n (2006-2011)

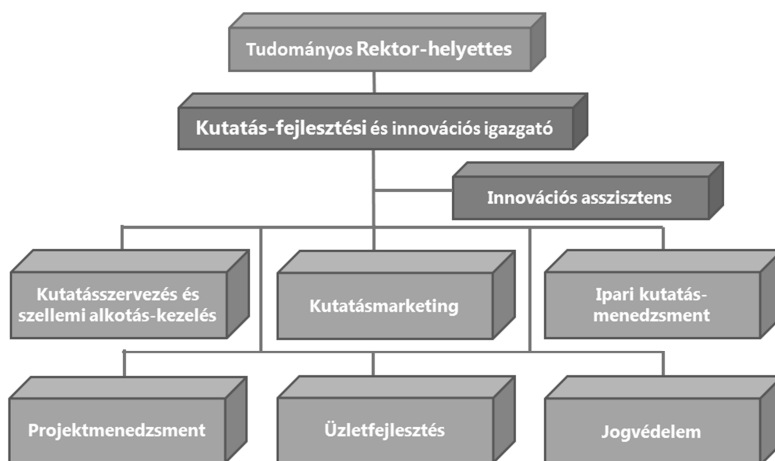
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Éves költségvetés bevételi sora (e Ft)		46.098.761	48.238.960	53.703.372	55.267.372	59.677.690
Kutatás-fejlesztési eredmények hasznosításából származó bevétel (e Ft)	3.005.113	3.514.789	4.202.696	4.610.888	3.236.791	2.417.001
Ebből						
közös kutatásból, %-ban	78,3	86,91	81,91	65,41	68,68	75,9
kutatási eredmény, licenc eladásából, %-ban	0,05	0,03	0,01	0,25	0,47	0,09
- külső megbízásra végzett kutatásból, %-ban	21,65	13,06	18,08	34,34	30,85	24,01

Forrás: SZTE (2012)

Az egyetemi szervezeten belül jelenleg a kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységek irányítása rektor-helyettesi szinten történik. A rektor-helyettes vezeti a K+F+I igazgatóságot. Az igazgatóság hat fő területen végez munkát (3. ábra).

Ez a hat fő terület lefedi a teljes találmánymenedzsment tevékenységeket. Az K+F+I igazgatóság által szolgáltatott adatok alapján a 2012-es év elején 6 fő teljes munkaidős, főként biológus, jogász, közgazdász és fizikus végzettségű munkavállalóval tevékenykedett. A szervezet finanszírozásának 26 %-a központi forrásból; 45%-a pályázati forrásból és 29%-a külső felek részére teljesített megbízásokból származott.

3. ábra Az SZTE Kutatás-fejlesztési és innovációs igazgatóságának tevékenysége

Forrás: Saját szerkesztés

Az egyetem szellemi tulajdon állománya évről évre növekszik. A 2011-es év beszámolójában szereplő adatok szerint 2006-2011 évek között évente átlagosan 5 új szabadalmi bejelentés történt (3. táblázat). A szabadalmi bejelentések száma 2012-re már 42-re emelkedett. Ezek több mint 50%-a Természettudományi és Informatikai Karról érkezik, őket az Általános Orvosi Kar követi. A 42 szabadalomból négyet az egyetem Mérnöki Kara és egyet a Gyógyszerésztudományi Kar jegyez.

Az SZTE keretein belül a nemzetközi intézményi, a non-profit és az ipari partnerkapcsolatok száma is növekszik. Ezen tevékenység eredményeképpen jelentős az ipari partnerek kutatás-fejlesztési igényeinek teljesítése érdekében végrehajtott kutatási tevékenység, mely az elmúlt 5 év során összesen 3.143 millió Ft bevételt jelentett (SZTE 2012).

3. táblázat A létrejövő szabadalmi bejelentések száma az SZTE-n (2006-2011)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Szabadalmi bejelentések száma (db)	15	24	33	39	38	40
Ebből PCT fázisban / nemzetközi szakaszban (db)	5	9	15	15	10	5
Ebből nemzeti / regionális szakaszban (db)	2	3	6	9	11	13

Forrás: SZTE (2012)

4. táblázat A szellemi alkotások licencia szerződések keretében történő hasznosítása az SZTE-n (2006-2011)

Év	Nettó bevétel (Ft)	Hasznosító cégek száma (db)
2006	1.460.000	2
2007	1.109.475	2
2008	421.850	2
2009	11.345.542	4
2010	15.142.160	4
2011	2.100.000	5
2006- 2011 összesen	31.579.027	5

Forrás: SZTE (2012)

A szellemi alkotásokat elsősorban licencia szerződések keretében hasznosította az Egyetem, amelynek eredményeként az elmúlt 5 évben 5 hasznosító vállalkozással kötött szerződésekből összesen közel nettó 32 millió Ft bevételre tett szert (4. táblázat).

A K+F+I igazgatóság az alábbi fő feladatokat hajtja végre az egyetemen létrejövő tudományos eredmények hasznosítása érdekében (SZTE 2013):

- a kutatás-fejlesztési szerződések készítése, véleményezése;
- innovációs oktatások, képzések és rendezvények szervezése;
- az Igazgatóság kommunikációs tevékenységének koordinálása;
- az egyetemi szellemi tulajdon-portfólió kezelése és bővítése;
- a létrehozott tudástérkép karbantartása;
- az iparjogvédelmi oltalmi bejelentések előkészítése;
- a szellemi alkotások piaci potenciáljának elemzése;
- üzleti koncepciók készítése;
- a lehetséges hasznosító partnerek felkutatása;
- innovációs tanácsadási szolgáltatások és a nemzetközi intézményi technológia transzfer együttműködések kezelése;

- kapcsolattartás a stratégiai ipari partnerekkel, a saját spin-off vállalkozásokkal, klaszterekkel.

Az egyetem 2009-ben indította el a majdnem 600 millió forintos, a 4. részben tárgyalt uniós forrásból megvalósuló, projektjét a Kecskeméti Főiskolával közösen.

Mára elmondható, hogy mindkét intézményben létrejött az intézményes keretek között működő, belső TTI illetve Központ. A projekt keretében sikeresen fel tudták mérni és térképezni az igen szerteágazó kutatási profilokat, ezt rendszerbe tudták integrálni, bizonyos esetekben fájdalmas, döntéseket tudtak meghozni a tekintetében, hogy melyek azok a kutatási irányok, amelyek a technológia transzfer és az üzleti hasznosítás szempontjából értékesek és melyek azok, amelyek nem. Mindkét intézmény projektje a közeljövőben zárul, ezért a részletesebb eredmények és összehasonlítások szükségesek.

6. Összegzés

Az egyetemek működésének finanszírozása főként még jelenleg is állami forrásokból történik, viszont ezek a források évről évre történő módosítása, átalakítása, kivezetése, bizonyos esetekben akár csökkentése új bevételek szerzésére kell, hogy ösztönözzék a felsőoktatás szereplőit. Mivel az egyetemek értékesíthető vagyona a tudás és az ezt megtestesítő termékek, ezért az egyetem tudásmenedzsment folyamataiból, a tudásteremtés, hasznosítás és átadásból, származó bevételek előállítása fontos üggyé vált az elmúlt évtizedek alatt.

Annak tehát, hogy az egyetemeken a kutatás-fejlesztési eredmények pénzben kifejezhetőek és üzletileg hasznosíthatóak legyenek, szükség van egy olyan szervező erőre, amely egyszerre képviseli az egyetem és a kutató tudományos és üzleti érdekeit, amit felkészült iparjogvédelmi, üzleti, értékesítési, marketing és nem utolsósorban szakmai tudással támogat. A TTI-k ehhez egy eszközt tudnak biztosítani az egyetemeknek arra, hogy a létrejött tudásból üzleti haszon jöjjön létre.

A TTI-k egyik legfontosabb tényezője az egyetemekhez való közvetlen viszonya, közelsége. A dolgozatban bemutatásra került három lehetőség (belső szervezeti egység, külső szervezeti egység, kiszervezett modell) a TTI-k működési modelljére. A valóságban ezek a változatok szinte nem is léteznek, mivel az egyetemek vegyes modelleket alkalmaznak főként annak függvényeként, hogy az adott szervezet milyen erősségekkel bír, kapcsolatrendszer, felkészült humánerőforrás, hasznosítási szándékok, stb. tekintetében. A modellek kialakulása két irányból indulhat. A nagy tervekkel és feltehetően piacilag hasznosítható, nagy elemszámú technológia és szellemi termék portfólióval rendelkező Egyetemek

esetén az első modellel érdemes elindulni a második modell felé. A kis elemszámú portfólióval rendelkező egyetemeken a kiszervezett modell lehet egy kezdő lépés, amelyet a belső szervezeti egység, majd a külső szervezeti egység modellje követhet. Ezért a fejlődést tekintve a külső egységként működő TT iroda nagyobb hatékonyságot tud már elérni a másik két modellhez képest.

Magyarországon 2005 óta indulnak el az intézményesített tudás- és technológia transzfer folyamatok. A felsőoktatás sajátos helyzete miatt, korábban inkább ad-hoc jelleggel valósítottak meg az egyetemen ilyen típusú tevékenységeket. Nem volt intézményesült formája és inkább az Egyetemen dolgozó kutatók személyén múlt az ilyen jellegű közösségi aktivitás. A finanszírozási források pályázati úton való biztosítása nagy előrelépést jelenthet a TT irodák hazai fejlődésében.

A Szegedi Tudományegyetem a tudományban élenjáróként szintén megszervezte a saját technológia transzfer tevékenységét. Az egyetemen a belső szervezeti egység jellemzőit lehet felismerni, mivel integrált, kis létszámú, jól szervezett tevékenységeket hajtanak végre egy viszonylag nagy és széles körű tudományos tevékenységet végző kutatói háttérrel.

Tekintettel arra, hogy a hatékony technológia transzfer az egyetemeken belül nem kizárólag a találmányok innováció tartalmán és tudományos újdonságtartalmán múlik, hanem sokkal inkább a technológia közvetítési módszereken, az intézményi keretek működőképességén vagy a fenntartó intézmény szellemi tulajdonkezelési céljain, ezért ezek hatékonyságának mérésére és összehasonlítására szükség van.

A jövőbeni feladat az lehetne, hogy az itt létrejövő teljesítményeket egységesen lehessen mérni, akár hazai akár nemzetközi összehasonlításban. Ezt nehezíti az a tény, hogy a hazai egyetemekre vonatkozóan az általános egyetemi adatok elérhetőek viszont a technológia transzferre vonatkozóan az adatok hiányosak és idősoros adatok sem érhetőek el több évre visszamenőleg. Erre az egyik pontos forrás lehet a felsőoktatási intézmények éves beszámolóí, melyekben az adatszolgáltatás jelenleg még nem egységes országos szinten.

Felhasznált irodalom

- Algieri, B. – Aquino, A. – Succurro, M. (2013): Technology transfer offices and academic spin-off creation: the case of Italy. *The Journal of Technology Transfer*, 38, pp. 382-400.
- AUTM (2011): *About technology transfer*. Association Of University Technology Managers, Deerfield, USA, http://www.autm.net/Tech_Transfer/2979.htm. Letöltve: 2012. június 13.
- Bajmócy Z. (2005): „Vállalkozó egyetem” vállalkozásfejlesztési szemszögből. In Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. JATEPress, Szeged, pp. 312-327.

- Bozeman, B. (2000): Technology transfer and public policy: A review of research and theory. *Research Policy*, 29, pp. 627-655.
- Carlsson, B. – Fridh, A. C. (2002): Technology Transfer in United States Universities. *Journal of Evolutionary Economics*, 12, pp. 199-232.
- Debackere, K. – Veugelers, R. (2005): The role of academic technology transfer organizations in improving industry science links. *Research Policy*, 34, pp. 321-342.
- EC (2004): European Commission, DG Enterprise, Improving institutions for the transfer of technology from science to enterprise – *Expert Group Report, Conclusions and Recommendations* (best project "ITTE" 1.11/2002). http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edzh/gdb/04/itte_expertgroupreport.pdf. Letöltve: 2011.07.29.
- Etzkowitz, H. (2008): *The Triple Helix: University-industry-government Innovation in Action*. Routledge, New York.
- Heinzl, J. – Kor, A-L – Orange, G – Kaufmann, H. R. (2012): *Technology transfer model for Austrian higher education institutions*. The Journal of Technology Transfer Online First, Springer-Verlag GmbH. <http://www.springerlink.com/content/2611588m88490x4/>. Letöltve: 2012. június 10.
- Inzelt A. (2008): Strengthen and Upgrade Regional Capabilities (Regional University Knowledge Centre Program in Hungary). *Romanian Journal of Economics*, 26, pp. 133-154.
- Isis (2009): *A literature review on the efficiency and effectiveness of university technology transfer offices and hybrid commercialisation models*. Draft Report. Isis Innovation Limited. http://www.chelmers.com/projects/SABIP_TTO.pdf. Letöltve: 2011. február 13.
- Litan, R. E. – Mitchell, L. – Reedy, E. J. (2007): The university as innovator: Bumps in the road. *Issues in Science and Technology*, 4, pp. 57-66.
- Markman, G. D. – Gianiodis, P. T. – Phan, P. H. – Balkin, D. B. (2005): Innovation speed: transferring university technology to market. *Research Policy*, 34, pp. 1058-1075.
- O'Shea, R. P. – Allen, T. J. – Chevalier, A. – Roche, F. (2005): Entrepreneurial orientation, technology transfer and spinoff performance of U.S. universities. *Research Policy*, 34, pp. 994-1009.
- OECD (1996): *Intellectual property, technology transfer and genetic resources an OECD survey of current practices and policies*. OECD, Paris. <http://www.oecd.org/science/biotechnologypolicies/1947170.pdf>. Letöltve: 2011. április 3.
- OECD (2002): *Benchmarking Industry-Science Relationships*. OECD Publications, France. http://ep2010.salzburgresearch.at/knowledge_base/oecd_2002.pdf. Letöltve: 2012. február 3.
- OECD (2011): *OECD Innovation Policy Platform Online Handbook*, Organisation for Economic Co-operation and Development, <http://www.oecd.org/innovation/policyplatform/48136121.pdf>. Letöltve: 2011. április 3.
- Rooksby, J. H. (2011): University Initiation of Patent Infringement Litigation. *The John Marshall Review Of Intellectual Property Law*, 10, pp. 622-694.

- Siegel, D. S. – Waldman, D. – Atwater, L. – Link, A. N. (2004): "Toward a Model of the Effective Transfer of Scientific Knowledge from Academicians to Practitioners: Qualitative Evidence from the Commercialization of University Technologies. *Journal of Engineering and Technology Management*, 21, pp. 115-142.
- SZTE (2012): A 2011. évi Beszámoló Szöveges Értékelése, Szegedi Tudományegyetem, www.u-szeged.hu/egyetemrol/szamviteli-beszamolok/beszamolo 2011. Letöltve: 2012 december 12.
- SZTE (2013): Kutatás-fejlesztési és Innovációs Igazgatóság, Szegedi Tudományegyetem, <http://www.u-szeged.hu/kutatas-fejlesztes/igazgatosag?folderID=14461&objectParentFolderId=14461>. Letöltve: 2013. május 2.

Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben

Bodnár Gábor¹

A területi tőke fogalma egy évtizede már megtalálható egyes szakértői dokumentumokban, de annak tudományos keretrendszere csak a közelmúltban került kialakításra. A témakör egyre bővülő szakirodalmában támaszkodva jól láthatóvá válik a területi tőke néven ismert komplex szemléletnek az előtérbe kerülése. Ezen sokszínű megközelítésből is adódik, hogy a témakör vizsgálatakor a közgazdaságtan a saját eredményeinél korábbi, más tudományterületek által elért eredményeket hasznosít.

Munkámban a területi tőke alaptényezőit mutatom be, vagyis a gazdasági, humán, társadalmi és természeti tőkét elemzem azok rurális terekkel való viszonyát is figyelembe véve.

Kulcsszavak: rurális térségek, endogén fejlődés, területi tőke

1. Bevezetés

Az endogén fejlődés fogalma igen összetett, főleg ha azt az endogén növekedéshez hasonlítjuk. Ez logikusnak is nevezhető, hiszen a társadalmi jólét igen széles körűen értelmezhető és a növekedés mennyiségi megközelítésével ellentétben az endogén fejlődés esetében a társadalmi haladás, mint minőségi megközelítés a jellemző. Ez persze nem jelenti, hogy az elmélet figyelmen kívül hagyná a kvantitatív kutatás elemeit.

Munkámban az endogén regionális fejlődés tényezőit vizsgálom, illetve az endogén fejlődés egy speciális esetének, a területi tőkének alaptényezőire külön is kitérek. Mindezt úgy, hogy az elméleti áttekintést a rurális térségek aspektusából teszem meg. Ennek külön jelentőséget biztosítanak az elmúlt évtizedekben, hazánkban és a szélesebb nemzetközi kitekintésben tapasztalható, egyidejűleg lezajló, mégis sokszor ellentétes folyamatok.

¹ Bodnár Gábor, tanársegéd, Szent István egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, Gazdaságtudományi Intézet (Békéscsaba); PhD hallgató, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola.

2. A vidék magyar és nemzetközi folyamatainak rövid áttekintése

Ahogy a falu-város dichotómia, illetve különbségeinek tekintetében Enyedi (2012) leírta, a rendszerváltás óta lezajlott társadalmi és gazdasági fejlődés nem kedvezett a kiegyenlítődének.

Természetesen egy ilyen jelentős változásnak komoly hatásai vannak, Buday-Sántha (2010) megemlíti, hogy a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben polarizálódott a vidék egésze, valamint megnöttek a gazdasági és szociális vonatkozású negatív folyamatok, azok túlsúlyba kerültek. A mezőgazdasági nagyüzemek, illetve a vidéki ipar felszámolásával a vidék elvesztette gazdasági bázisát, vele azt a gazdasági háttérrel rendelkező szervezőerőt, a nagyüzemekben koncentrálódó helyi értelmiséget, amely a helyi adottságokhoz illeszkedő fejlesztéseket tudta volna végrehajtani.

A vidékhez kapcsolódón meg kell említeni a mezőgazdaság szerepét, amelynek a rendszerváltás után a gyors átmenet következtében bizonytalanság és felfordulás jellemzi mindennapjait (Benet 2006).

Buday-Sántha (2010) azt is leírja, hogy fejlődés csak azon térségekben figyelhető meg, amelyek képesek voltak integrálódni a városi gazdaságba, de a vidék nagyobbik részére ez nem történt meg. A fejlesztési források hatása is leginkább csak az infrastrukturális hiányosságok javulásában jelentkezik, gazdasági hatás nem jellemző.

Annak ellenére, hogy a magyar és kelet-közép-európai rurális térségei számos nehézséggel küzdenek, mégis a vidék egy szélesebb kontextusában számos változásról beszélhetünk.

Mindenképp meg kell jegyezni, hogy az OECD (2006) tanulmánya már új vidék paradigmáról beszél. Ennek kapcsán a dokumentum kifejti, hogy a figyelem középpontjában már a *hely* áll, nem az *ágazat*.

1. táblázat Vidékfejlesztési modellek

	Exogén fejlesztés	Endogén fejlesztés
Kulcstényező	méretgazdaságosság és koncentráció	helyi erőforrások (természeti, humán és kulturális) kihasználása a fenntartható fejlődésért
Dinamizáló tényező	városi növekedési pólusok (exogén hajtóerők a vidéki terek esetében)	helyi kezdeményezések és vállalkozások
Rurális területek funkciói	élelmiszer és alapvető termékek a városi gazdaság kiszélesítéséért	sokszínű, szolgáltatásokon alapuló gazdaság
Fő vidékfejlesztési problémák	alacsony termelékenység és periférikusság	a térségek/csoportok korlátozott képessége a gazdaságba való bekapcsolódásra
A vidékfejlesztés fókusza	mezőgazdasági modernizáció; munkaerő és tőke mobilitásának ösztönzése	kapacitások fejlesztése (szakképzettség, intézmények, infrastruktúra); kirekesztés legyőzése

Forrás: Ward et al. (2005, 4. o.)

További jelentős változás, ahogy Ward és szerzőtársai (2005) leírják, a legutóbbi évtizedekben a vidékfejlesztési politika az exogén modelltől elmozdult az endogén megközelítés felé (1. táblázat).

Látható, hogy az utóbbi évtizedek során előtérbe került endogén fejlődés elmélete a vidék vonatkozásában is teret nyert. A rurális terek esetében, mondhatni természetes módon, némileg eltérőek a hangsúlyok.

A dolgozat további részében az endogén fejlődési elméleteket tekintek át, külön kitérve a területi tőke keretrendszerére, melynek alaptényezőit egyenként is elemzem. Utóbbiakat igyekeztem a vidék szemszögéből is vizsgálni.

3. Az endogén regionális fejlődés elméletei

Jelen cikk szerzője egyetért azzal az általános véleménnyel, hogy míg a növekedés mennyiségi, addig a fejlődés minőségi változást eredményez. A fejlődés a közgazdaságtan értelmezése alapján általában gazdasági fejlődést jelent (Farkas 2002). De még ezen szűkebben vett fogalom kapcsán is meg kell jegyezni, amit Lengyel (2012a), hogy a gazdasági fejlődés a gazdasági növekedéshez képest tágabb fogalom mert a gazdasági alapmutatókon túl más, gazdaságon kívüli jellemzőket is érdemes figyelembe venni.

Maga az endogén fejlődés lényegében egy térségnek a helyi adottságokra való támaszkodását jelenti, azok minél szélesebb körű kiaknázását. Természetesen, ha az endogén fejlődés elméletéről beszélünk, az szorosan összekapcsolódik az endogén fejlesztés elméletével. Utóbbi kapcsán Rechnitzer (1993) megemlíti, hogy a hetvenes években megváltoztak a világ gazdasági körülmények és ugyanő leírja (1995, 154. o.), hogy „...a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régió belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták”. Lados (2001) hozzáteszi, hogy az endogén erőforrások aktivizálhatók megfelelő körülmények között.

A regionális potenciál értelmezését jól megvilágítja a Rechnitzer (1993, 154. o.) által leírt eltérő szakmai vélemények, illetve megnevezések: „fejlesztések alulról” (Brugges), „szelektív önállóság” (Stöhr), „autonóm régiófejlesztés” (Lukesch). Az endogén források, melyek a regionális potenciál meghatározói (Rechnitzer 1993, 155. o.):

- tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon);
- munkaerő adottsága;
- infrastruktúra felszereltsége;
- földrajzi helyzet;

- környezeti állapot és minőség;
- piaci kapcsolatok (keresleti tényezők);
- szocio-kulturális adottságok;
- döntési-intézményi és hatalmi rendszer.

A gazdasági fejlődés regionális vonatkozásával kapcsolatosan Capello és Nijkamp (2011) egyebek mellett példaként említi a társadalmi lehetőségeket, az egészséges környezetet, vagy éppen a színvonalas oktatást.

Ahogy Stimson és szerzőtársai (2011) a fejlődés kapcsán regionális és gazdasági fejlődésről beszélnek, ennek vonatkozásában megkülönböztetik a kvantitatív és kvalitatív eszközökkel mérhető jegyeket. Hiszen bár fontos a vagyoni, illetve jövedelmi szint vagy a munkahelyteremtés, de ugyanúgy fontos a kreatív tőke, a társadalmi és gazdasági egyenlőség, vagy éppen a fenntartható fejlődés.

A fejlődésnek egy bizonyos, napjainkra felértékelődött elméletének is nevezhető annak endogén válfaja. Magának az endogén fejlődésnek a megjelenését Benko (1997) az 1980-as évek végétől eredezteti, bár tény, hogy ekkor ipari, illetve városi régiókról beszélt.

Stimson és szerzőtársai (2001) leírják, hogy a regionális fejlődési elmélet hangsúlyában és fókuszában az utóbbi néhány évtizedben elmozdulás tapasztalható az exogén tényezőktől az endogén tényezők felé.

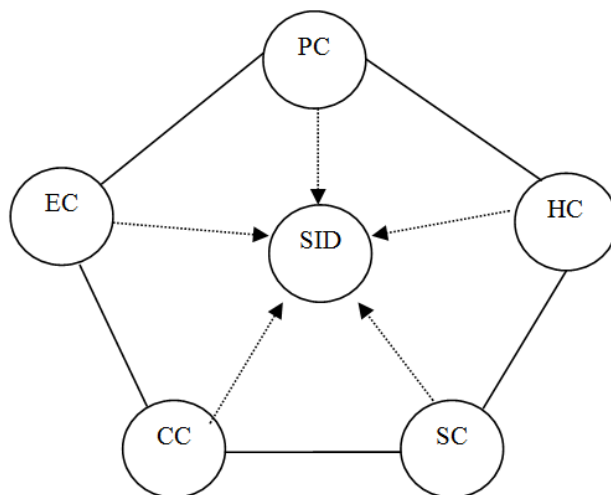
Stimson és szerzőtársai (2011) a közgazdasági gondolkodás elmúlt évtizedes evolúciójának részeként leírják, hogy a legutóbbi két évtizedben további elmozdulás tapasztalható a fenntartható fejlődés irányelvei terén a regionális fejlesztés és tervezés vonatkozásában.

Stimson és szerzőtársai munkája alapján a fenntartható innovatív fejlődés jól megfogható öttényezős modelljük (1. ábra) segítségével (Lengyel 2012b, 68. o.):

1. *Termelő tőke (PC: productive capital)*: ez összhangban áll a neoklasszikus felfogással, ahol a hagyományos termelési függvény a munkától és tőkétől függ.
2. *Humán tőke (HC: human capital)*: a munkaerő minőségét jelenti, amely az oktatásból, szakképzésből, avagy az új képességek gyors elsajátításából ered, lényeges, hogy ez a humán tőke minél egyenletesebben terüljön szét a népességben belül.
3. *Társadalmi tőke (SC: social capital)*: az emberek közötti interakció és kommunikáció milyensége, amely a társadalmi-gazdasági kapcsolatok, az üzleti hálózatok (formális és informális), bizalmon alapuló együttműködések stb. feltétele.
4. *Kreatív tőke (CC: creative capital)*: az új kihívásokra és új lehetőségekre való hatékony választ, a vállalkozókészséget, az újszerű gondolatokat, az innovatív előrelátást stb. teszi lehetővé.

5. *Ökológiai tőke (EC: ecological capital)*: az élhető környezet, a tiszta levegő és víz, a rekreációs lehetőségek, a városi zöld terek stb. mind szükségesek egy térség tartós és kiegyensúlyozott fejlődéséhez.

1. ábra A fenntartható innovatív fejlődés tényezői

Forrás: Stimson et al. (2011) alapján Lengyel (2012b, 67. o.)

Amint azt egy ESPON (2012) tanulmányban leírják, más mellett a regionális fejlődésből eredeztetve a megfoghatatlan² javak számos szakirodalomban megjelennek, és azok egyértelműen a városi terekre fókuszálnak.

Braithwaite (2009) hét tőketényező keretrendszere az erőforrások rendszerezésén alapszik és eltérően más keretrendszerektől, magában foglalja a politikai tőkét (befogadás, vélemény és hatalom) és a kulturális tőkét (nyelv, rítusok, hagyományok). Ezek olyan aspektusok, amelyek különösen fontosak rurális kontextusban (2. táblázat).

Az ESPON (2012) dokumentum megemlíti két kísérletet, amelyek ezeket az elméleteket vidékpolitikai környezetbe próbálják meg átültetni. Az első a fejlesztések erőforrásalapú megközelítése (assets-based approach to development) Braithwaite (2009) által, míg a másik Camagni (2008) területi tőke koncepciójának

² A szó, annak tartalmát illetően megegyezik a Camagni (2008) által is használt intangibilis, vagyis nem tárgyasult javakkal.

Courtney és szerzőtársai (2010) általi feldolgozása. Tanulmányomban Braithwaite megközelítését ismertetem részletesebben.

Braithwait (2009) úgy írja le a keretrendszer hasznát, hogy az, mint egyfajta sarkalló erő tud működni, emlékeztetve a vidéki lakosságot lakóhelyük tulajdonságaira és fejlesztési lehetőségeire.

2. táblázat A tőke hét formája az erőforrás-alapú településfejlesztés megközelítésében

Tőke	Fogalma	Példa rurális kontextusban
Gazdasági	A gazdasági tőke fontos szerepet tölt be a gazdaságban és lehetővé teszi más tőkeformák tulajdonlását és kereskedelmét.	A likvid tőke hozzáférhető a vidéki lakosság és gazdasági közösség számára és tartják azt a közösségi szerveződések.
Épített	Állótőke amely elősegíti a megélhetést és a jólétet.	Épületek, infrastruktúra és más befektetett tőke, akár köz-, közösségi, vagy magántulajdonban.
Természeti	Tájkép és minden stock és flow energia (megújuló és meg nem újuló) erőforrás amely javakat és szolgáltatásokat hoz létre (beleértve a turizmust és rekreációt).	Vízgyűjtő területek, erdők, ásványi anyagok, halászat, szél, vadvilág.
Társadalmi	A társadalmi szervezetek tulajdonságai úgy mint a hálózatok, bizalmi normák amelyek elősegítik az együttműködést a közös haszon érdekében. "Kötő" és "híd" szerepet játszhatnak.	Szektorális szervezetek, gazdasági képviseleti szövetségek, szociális egyesületek és sportklubok, vallási közösségek. Az erősségük összefügg az interakciók intenzitásával, nem csak számával.
Humán	A népesség egészsége, tudása, képességei és motivációja. Az egészségügyi szolgáltatások, oktatás és képzésen keresztül elérhető a human tőke magasabb szintje.	Az egészségi szint kevésbé változtatható az uniós kontextusban. A képzettségi szint generációs. A tacit tudás olyan fontos, mint a formális oktatás és képzés.
Kulturális	Magatartás, amely formálja a világnézetünket és értékrendünket.	Talán a rendezvények jelzik, vagy a kisebbségek nyelveinek vitalitása. Néhány aspektus, így pl. a vállalkozói kultúra, szorosan összefügg a human és társadalmi tőkével.
Politikai	A közösség képesség hatással lenni az erőforrások elosztására és felhasználására.	A "bottom up" kezdeményezések jelenléte, mint a többszintű kormányzás leginkább helyi eleme. Összefügg a helyi felhatalmazás, illetve a "top-down" politika és a globalizáció ellentétével.

Forrás: Braithwaite (2009) alapján ESPON (2011, 33. o.)

Véleményem szerint Braithwait megközelítése és az általa használt hét tényező lényegét illetően beleillik az endogén fejlődés tényezőinek egyéb mérvadó vizsgálati vonalába, ugyanakkor az, hogy e tényezőket értelmezi a rurális terek vonatkozásában is, az mindenképp említésre méltó.

Ahogy Lengyel (2012a) leírja, mára a regionális növekedés és a tágran értelmezett fejlődés terén is előtérbe kerültek az endogén irányzatok. Ez abból is adódik, hogy a különféle irányzatok között megfigyelhetők olyanok, amelyek a tőke fogalmára építik az endogén tényezők rendszerét (Lengyel 2012a). Így a gazdasági tőke mellett számos új tőkeforma is az érdeklődés előterébe került.

Lengyel (2012a) is megemlíti a tudástőkét, de ugyanő idézi Lint (2008, 5. o.), aki, megkülönbözteti a klasszikus tőkefelfogástól a humán, kulturális és társadalmi tőkét. Azt is leírja, hogy a gazdasági tőke mellett Bourdieu (2002) is kiemeli a kulturális és társadalmi tőkét, illetve ő vezette be (1978) a szimbolikus tőke fogalmát. De ezekhez kapcsolódóan beszélhetünk a mások mellett Capello (2002) által vizsgált kapcsolati tőkéről is.

Továbbá meg kell említeni a természeti tőkét, ami azért is fontos, mert a rurális térségek szemszögéből igen fajsúlyosan jelenik meg a múltban igen sokszor elhanyagolt tényező.

A természeti tőke felértékelődését emeli ki Buday-Sántha (2006) is, amikor azt mondja, hogy a hagyományos tőkék – föld, munka, ember alkotta tőke – mellett a modern elmélet szerint már négyes felosztás a kívánatos (Buday-Sántha 2006, 352 o.), így a gyártott vagy előállított tőke, a humán tőke, a társadalmi-szervezeti tőke, és a természeti (ökológiai, környezeti) tőke.

Számos más, vidékkel kapcsolatos elemzésben is ez a keretrendszer, vagy éppen megközelítés köszön vissza. Lényegüket illetően Agarwal és szerzőtársai (2009), Scoones (1998), illetve Kolmair és Gamper (2002) modelljei is az előző négyes osztatú megközelítésre rímelnek.

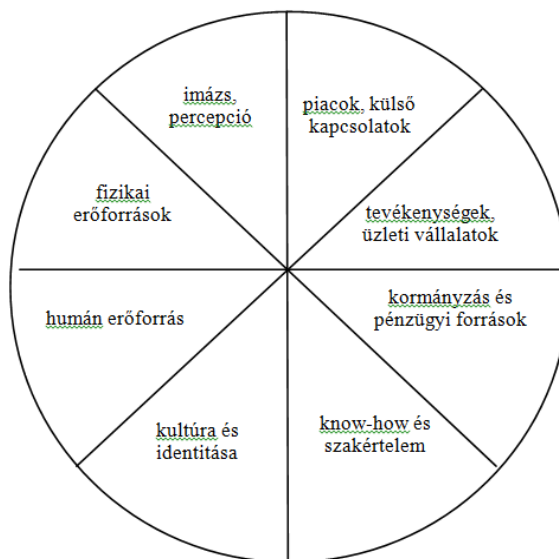
4. Területi tőke

A számos tőkefajta egységes keretrendszerbe foglalása esetén beszélhetünk a területi tőke megjelenéséről. A fogalom kezdetben inkább ún. „policy” dokumentumokban fordult elő (AEIDL 1999; EC 2005; OECD 2001). Így az OECD (2001) anyagában, a területi tőke vonatkozásában megfogalmazódik, hogy a területi dimenzióknak egyértelműen meghatározó hatása van a gazdasági tevékenységek jövedelmezőségére és versenyképességére nézve. Míg, ahogy azt Faludi (2006) is megemlíti a területi kohézió kapcsán, az Unió (EC 2005) vonatkozó anyagában már leszögezik, hogy a területi politikáknak elő kell segíteni az egyes térségek területi

tőkéinek fejlesztését, mert az közvetve egész Európa versenyképességének növeléséhez is hozzájárul.

Ezáltal (AEIDL 1999) a *fizikai erőforrások és menedzsmentjük* alatt főleg a természeti erőforrások értendők, a *kultúra és egy térség identitása* a résztvevők közös értékeiket és érdeklődésüket jelenti. A *humán erőforrás* a térségben élő férfiakat és nőket takarja, a népesség demográfiai karakterisztikáját és annak társadalmi struktúráját. A *helyi intézmények és adminisztrációk* testesítik meg a politikai szabályokat, illetve a *kormányzást*, de ide tartoznak a *pénzügyi források* is. A *tevékenységek és üzleti vállalkozások* foglalják magukba a földrajzi koncentráció mértékét és azok struktúráját (a vállalkozások mérete, szektorok stb.). A *piacok és külső kapcsolatok* alatt főleg azok más piacokba való integrálódása értendő. A *térségi imázs és percepció* külsőleg és belsőleg is megjelenik (2. ábra).

2. ábra Egy térség tőkéjének nyolc komponense

Forrás: AEIDL (1999, 22. o.)

Az OECD (2001) megfogalmazásában minden térség rendelkezik egy sajátos, csak rá jellemző tőkével – a területi tőkével –, mely eltér más régiókéétól, és amit számos olyan tényező alakít, melyekre egymás után világítanak rá a különböző tudományos elméletek. Ezen tényezők közé sorolhatjuk a régió földrajzi elhelyezkedését, éghajlatot, szokásokat, természeti erőforrásokat, életminőséget vagy a területen található városok által biztosított agglomerációs gazdaságokat. Ezeken felül ugyanakkor ide sorolhatók azok az üzleti hálózatok, melyek csökkentik az együttműködés során felmerülő tranzakciós költségeket.

Nagyon hasonló megfogalmazással él a vonatkozó Uniós dokumentum (EC 2005) is, amely leírja, hogy minden régió rendelkezik egy csak rá jellemző területi tőkével, mely különbözik más területekétől, illetve magasabb hozamot biztosít különböző befektetések esetében. Ennek oka, hogy sokkal jobban igazodnak az adott terület igényeihez és sokkal hatékonyabban hasznosítják a rendelkezésre álló erőforrásokat, illetve lehetőségeket. A területi tőke sok összetevője, beleértve más területekkel való integrációjukat és kapcsolatukat is, a termelékenység növekedését eredményezheti, ezáltal fejlődést generál.

Az OECD elemzéséből (2001, 17. o.) a következő néhány kulcsfontosságú gazdaságpolitikai következtetés vonható le:

- ha olyan területeken koncentrálódnak a beruházások, melyeken azok a legnagyobb hasznot képesek hajtani, akkor az erőforrások arányosabb és jobb eloszlása válik lehetővé, így biztosítva az ország egészére kiterjedő nagyobb fokú és hosszantartó növekedést (mivel a beruházások hatékonyabbak egy adott területhez társítva, mint egyébként);
- a regionális fejlesztés támogatására és a területi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló társadalompolitikának elsősorban abban kell segítenie a régiókat, hogy azok kiaknázhassák területi tőkéjüket;
- az adók vagy más anyagi ösztönzők bevezetése annak érdekében, hogy a vállalatok olyan területekbe fektessenek, amelyekbe egyébként nem tették volna, hosszútávon nem eredményez fejlődést, mivel ez a lépés nem biztosítja, hogy a befektetések illeszkednek az adott régió területi tőkéjéhez.

A közelmúltban viszont megjelent a témakör tudományosabb, jóval szofisztikáltabb megközelítése, amely Camagni (2008, 2009) nevéhez fűződik. Ráadásul a bővülő nemzetközi szakirodalom mellett a témának már magyar nyelvű szakirodalma is fellelhető (Lengyel 2012a; Tóth 2010; Jóna 2013).

Camagni (2008, 2009) rendszere magába foglalja mindazokat az eszközöket, amelyek fontosak a regionális fejlődés szempontjából. A megközelítés egy homogén, elméleti keretrendszer lehetőségét adja, amely képes magyarázni a jelenlegi területi folyamatokat és esetlegesen előrejelzések készítése során is hasznos lehet.

Ilyen vonatkozásban, a definitív megközelítés szerint maga a területi tőke azon különféle javaknak az összessége, amelyek meghatározzák egy térség jellegét (Camagni 2008).

3. ábra A területi tőke összetevői

Magas rivalizálás (magánjavak)	Magán állótőke állomány Pénzben kifejeződő externáliák (hard) Díjköteles javak (kizárólagosság)	Kapcsolati magán szolgáltatások: - a cégek külső kapcsolatai - K+F eredmények transzfere Egyetemi spin-offok	Humán tőke: - vállalkozókészség - kreativitás - magán know-how Pénzben kifejezett externáliák (soft)
	c	i	f
(klub javak)	Tulajdonosi (saját) hálózatok Kollektív javak: - tájkép - kulturális örökség (magán együttesek)	Kooperációs hálózatok: - stratégiai szövetség K+F-ben és tudásban - PPP a szolgáltatásokban és tervezésben Természeti és kulturális erőforrások kormányzása	Kapcsolati tőke: - együttműködési képesség és kollektív tevékenység - kollektív kompetenciák
(kevert közjavak)	b	h	e
(közjavak)	Erőforrások: - természeti - kulturális Társadalmi állótőke: - infrastruktúra	Ügynökségek a K+F transzferére Befogadóképesség az új eszközök iránt Agglomerációs és környezeti előnyök	Társadalmi tőke: (önkéntes részvétel) - intézmények - magatartásminták, értékek - bizalom, reputáció
Alacsony rivalizálás	a	g	d
	Tárgyi javak (hard)	Vegyes javak (hard+soft)	Nem tárgyi javak (soft)

Forrás: Camagni (2008) alapján Lengyel (2012a, 162. o.)

A már magyarul is elérhető (Lengyel 2012a), eredetileg Camagni (2008) által kidolgozott területi tőke rendszerbe foglalásakor látható, annak elemei alapvetően két tényező függvényében vannak vizsgálva (3. ábra). Vagyis, hogy az egyes alkotóelemek mennyire tárgyasultak és mennyire jellemzi azokat, illetve azok birtoklását a rivalizálás. A legmagasabb rivalizálás és leginkább tárgyasultság a magánjavakat jellemzi, pl. a magán állótőkét, illetve a pénzben kifejezhető externáliákat. A humán tőkét szintén a legmagasabb fokú rivalizálás jellemzi, de ez értelemszerűen alacsony tárgyasultságú. Alacsony tárgyasultság és alacsony

rivalizálás a meghatározó a társadalmi tőke esetében, míg a közjavak (pl. természeti és kulturális erőforrások) tárgyasultak, de alacsony rivalizálás jellemzi őket, illetve azok birtoklását. Így ezek a javak, melyek Camagni (2008) táblázatának négy sarkában helyezkednek el, a területi tőke alaptényezőiként is kezelhetők. De ezek úgy is tekinthetők, mint az endogén regionális fejlődés forrásai (Lengyel 2012a). E négy összetevő „között” helyezkednek el a vegyes javak, így a klub javak és kevert közjavak is.

Ahogy Tóth (2010) leírja, a területi tőke különlegessége, hogy kifejezésre juttatja a különböző földrajzi egységek közötti távolságot, azzal, hogy az adott térségben élők magasabb megtérülési követelményt támaszthatnak beruházásaikkal szemben. Hiszen egy beruházás megtérülése nagyban függ az adott helytől („genius loci”), így a megtérülési ráta térségenként igen gyakran eltérő.

Fontos megjegyezni, hogy az immateriális tőkefajták kapcsán Jóna (2013) leírja, hogy azok egyaránt kötődhetnek az egyénhez, a közösséghez, illetve a térszerkezetéhez is és legnagyobb részüknek nem olyan gyors a mobilitása, mint a tárgyasult tőkéé. Ezt Jóna azzal magyarázza, hogy a megfoghatatlan javak szorosan kapcsolódnak vagy a társadalom egyes tagjaihoz vagy az egyes közösségekhez.

Az életszínvonal javítása érdekében a megfoghatatlan tőketényezőket materiális javakká kell alakítani (Jóna 2013). Ehhez Jóna (2013, 35. o.) hozzáteszi, és hivatkozik Camagni és Fratesi munkájára, hogy az immateriális tőkejavak átalakítás révén anyagi tőkévé alakíthatók. A szerző ezen átalakítás kapcsán a szimbolikus tőke fogalmát és fontosságát is kifejti, hiszen az, mint írja, alkalmassá teszi az egyént, vagy a közösséget arra, hogy egy, már birtokában lévő tőkefajtát másikká alakítson.

Látható, a területi tőke, megközelítésével és annak rendszerbe foglalásával jelentősen túllép mind a növekedés, mind a fejlődés vizsgálatoknál szokásosan alkalmazott regionális gazdaságtani felfogásokon (Lengyel 2012a).

Utóbbi értelemben, hasznosságát illetően Capello és szerzőtársai (2009) leírják, hogy a területi tőke és annak bizonyos kognitív elemei elősegítik a gazdasági interakciókat.

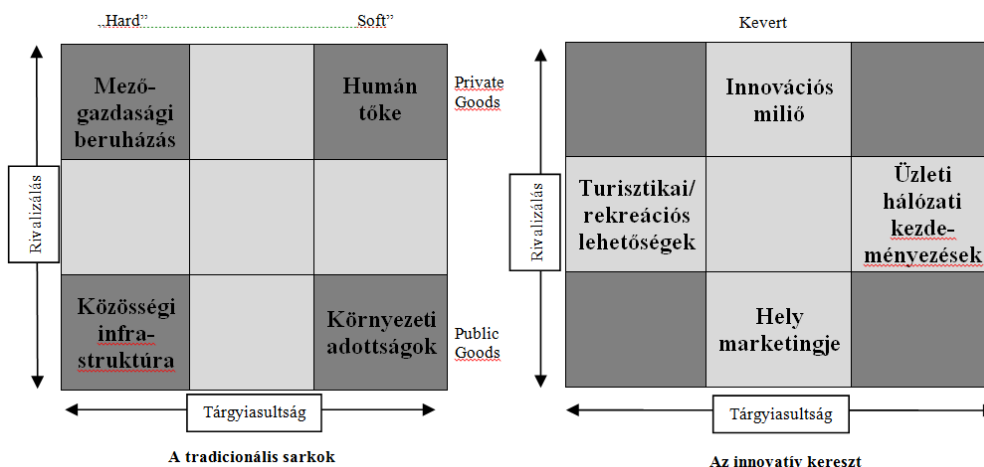
Camagni (2008) a mátrix négy sarkát tradicionális elemeknek tekinti, míg a középső tényezőket egyfajta „innovatív keresztként” nevezi, utalva azok újszerűségére és megemlíti, hogy kívánatos lenne növelni az azokra fordított figyelmet.

A vidékpolitika vonatkozásában Copus és szerzőtársai (2011) a tradicionális elemek dominanciájáról ír (4. ábra). Ehhez hozzáteszi, hogy kívánatos lenne a politikai törekvések terén is egyfajta elmozdulás az említett ábra jobb oldalán szereplő tényezők felé.

A tanulmány további részében Camagni (2008) rendszerezésére támaszkodva a területi tőke négy alaptényezőjét elemzem külön-külön, a vidék vonatkozásában is. Az előbbieken említett tőkeformákban közös, hogy a vidék vonatkozásában egytől egyig kivételes fontosságúak és megjelenésüknek speciális formái jellemzők. Már csak azért is mert a fejlődésben hosszabb távon a kultúrát és intézményeket döntően meghatározó humán és társadalmi tőke a legfontosabb (Lengyel 2012a).

Emellett persze a „klasszikus”, vagyis gazdasági tőke szerepe megkérdőjelezhetetlen, míg a természeti tőke³ fontossága a rurális terek esetén magától értetődő.

4. ábra A területi tőke keretrendszerének alkalmazása vidékpolitikai keretek között

Forrás: Copus et al. (2011, 128. o.)

4.1. Magán állótőke

A magán állótőke a származtatott, gazdasági céllal létrejött termelési tényező, amelyet magas tárgyasultság és magas rivalizálás jellemez Camagni rendszerében (is). Magát a tőkét számos közgazdász értelmezte már a tudományág kezdeteitől napjainkig. A gazdasági tőke alapvetően összefügg azokkal a tőkejavakkal amelyeket beruháznak és mozgatnak a profitra való törekvés érdekében (Lin 2001).

Lin (2001) elkülöníti a tőke fogalmát és elméletét. Fogalomként kifejezi az erőforrások bizonyos típusaiba való befektetést, melyek értékek egy adott társadalomban. Mint elmélet leírja a folyamatot, hogy mely tőke halmozódik fel és termeli újra a jövedelmet. Ezzel kapcsolatosan Lin például hozza a Marx klasszikus tőke-elméletét, ahol a tőke a termelés során létrejövő értéktöbblet része.

³ A területi tőke mátrixának „bal alsó” sarkából, az erőforrások közül a természeti tőkét kiemelttem, és azt elemzem, annak rurális terek esetében betöltött kiemelt szerepe miatt.

Munkám egészét figyelembe véve igen érdekesnek tartom Tóth (2010, 66. o.) megállapítását, hiszen leírja, hogy Storberg történeti áttekintésében a tőke fogalma kapcsán azt a következtetést vonja le, hogy a közösségre értelmezhető tőke kategóriák egyre inkább háttérbe szorulnak és növekszik az egyénekhez kapcsolható tőkefogalmak száma, vagyis az egyedi sajátosságokra épülő tőketípusok kerülnek előtérbe a kollektív ismeretekkel rendelkezőkkel szemben.

Agarwal és szerzőtársai (2009) megemlítik, hogy mindegyik gazdasági teljesítményre ható tényezőnek vannak leágazásai. Itt elég csak példaként a beruházások tekintetében arra gondolni, hogy milyen az adott térség elérhetősége, akár közúton, akár telekommunikációs szinten.

A közgazdászok már régóta elkülönítik az előállított vagy termelt tőkét, a nominális vagy pénztőkét, a reáltőkét vagy beruházását, amelyek közös jellemzője, hogy jól mérhető típusok, de ezen túlmenően meghatározhatók immateriális elemek is (Tóth 2011).

4.2. Humán tőke

A humán, vagy emberi tőke az általam bemutatott négy tőketényező közül bizonyos értelemben a társadalmi tőkéhez áll legközelebb. Mindkét terület esetében jelentős eredményeket ért már el a szociológia, sőt a közgazdaságtan is, és mára egyértelműen a regionális tudományba is bekerültek.

Viszont ha különbségeket keresünk elég csak rápillantani Camagni területi tőke rendszerezésére és máris láthatóvá válik, hogy e két tőketípus a rivalizálás tekintetében a „skála” két végén helyezkedik el. A humán tőkéért, jellegéből adódóan nagyon komoly rivalizálás folyik, amit az elmúlt évtizedek gazdasági változásai minden bizonnyal erősítettek is. Hiszen a humán tőke összekapcsolja a készségeket, a szakértelmet és az ügyességet, amelyeket az egyén birtokol; így magától értetődik a rivalizálás magas szintje és az, hogy a magánjavak közé kell sorolni (Camagni et al. 2011).

A humán tőke elméletei többnyire Jacob Mincer, Theodore Schultz és Gary Becker nevéhez fűződnek. Becker (1993, 1. o.) magát a humán tőke fogalmait az abba való beruházásokon keresztül közelíti meg, amelyek: „...olyan tevékenységek, melyek megnövelik az emberekben meglévő erőforrások nagyságát, és ezáltal hatnak a jövő pénzbeli és pszichikai jövedelmeire.”

Camagni (2009) leírja, hogy a humán tőke ma már egyértelműen alapvető tőketényezőként van számon tartva, amely segítségével lehet az egyes régióknak a nemzetközi versenyben.

Capello és szerzőtársai (2009) véleménye alapján fontos a tudásnak a regionális növekedésben betöltött szerepének vizsgálata, amely magában foglal számos elméletet. Ezen teóriák elismerik azt, hogy ha új tudás jön létre, akkor a

regionális gazdasági teljesítmény növekszik. Ez egy igen bő és sokat kutatott területe az innovációnak és a regionális növekedésnek. Mindegy, hogy a milliő innovációs szerepének elméletét vizsgáljuk, vagy a regionális innovációs rendszereket, esetleg a tanuló régiók elméletét, alapjuk ugyanaz a közös elmélet, ami szerint pozitív a kapcsolat a létrejött új tudás és az adott régió gazdasági teljesítménye között.

A tudás-intenzív gazdaságban a humán tőke a fő meghatározója egy régió teljesítményének, ennél fogva a humán tőke területén jelentkező kis különbségek is nagy eltéréseket okozhatnak a hosszabb távú gazdasági teljesítményben (Caragliu–Nijkamp 2011).

A vidéki tereket meghatározó folyamatok között meg kell említeni a vidékről való elvándorlás problémáját. Ez túlzó leegyszerűsítés, mégis a humán tőke vidéki jelenléte (vagy éppen hiánya) általában ilyen kontextusban jelenik meg. Pedig a magas szintű humán tőke a vidéki területek számára is fontos. Sőt kijelenthető, hogy egyenesen kulcsfontosságú van szó ezen területek gazdasági fejlődését tekintve (Agarwal et al. 2009).

Agarwal és szerzőtársai (2009) azt is leírják, hogy számos, a vidéki terek gazdasági teljesítménye terén felértékelődött tényező tartalmazza a humán tőkét is. Ezek között említhető az oktatás, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés és az életminőség.

Az OECD (2010) dokumentumából is kiolvasható, hogy azon területegységek, amelyek jobban integrálódtak a nemzetközi hálózatokba a helyi, képzett lakossággal, nagyobb beruházásokra és gazdasági növekedésre tesznek szert. Vagy megfordítva, a periférikus területek sebezhetőbbek a versenyben a humán tőke terén tapasztalható lemaradásuk okán.

4.3. Társadalmi tőke

Bár számos, a társadalmi tőke témakörével foglalkozó tudományos munka létezik, még egyetlen széles körben elfogadott definíció sem született a fogalom meghatározására. Viszont ahogy azt egy Brook Lyndhurst tanulmány megemlíti (Defra 2010) a legtöbb tudományos megközelítés megegyezik abban, hogy elméleti alapjukat a Robert Putnam által megfogalmazott definíció szolgáltatja. Putnam (1996) úgy írja le a társadalmi tőkét, hogy az nem más, mint a társadalmi élet alkotóelemei – hálózatok, normák és bizalom –, melyek lehetővé teszik a társadalom tagjainak számára a hatékonyabb együttműködést a közös célok elérése érdekében. A társadalmi tőke empirikus tanulmányozása során alkalmazott egyes módszereket megkülönböztethetjük bizonyos szempontok (strukturális és kulturális) figyelembevételével, illetve a javak természetének meghatározásával (egyéni vagy kollektív tulajdon) (van Deth 2008).

Rutten és szerzőtársai (2010) szerint a társadalmi tőke beépült az egyének szociális kapcsolataiba, és mivel az ilyen típusú kapcsolatok rendelkeznek térbeli dimenzióval, így ugyanez elmondható a társadalmi tőkéről is. Ugyanakkor nem

hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a szakirodalomban hosszú ideig nem fordítottak különösebb figyelmet az ilyen típusú tőke térbeliségére.

Maga a társadalmi tőke az endogén regionális fejlődésben is kulcsszerepet tölt be (Lengyel 2012a). Ráadásul a fizikai és humán tőke, ezzel a fontos elemmel, a társadalmi tőkével együttesen alkotja egy közösség javait (Basile–Cecchi 2005).

Basile és Cecchi (2005) arra a megállapításra jutottak, hogy a különböző összetevőkből álló társadalmi tőke, melyet egy közösség (akár az egyének külön-külön, akár a csoport, mint egységes egész) birtokol elősegíti a közösség által elért fejlesztési szint jobb megismerését. Más szóval a gazdaságban, hasonlóan más természettudományi területekhez, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tőke társadalmi dimenzióit csak azért, hogy magyarázatot találjunk egy közösség által nyújtott teljesítményre, illetve a résztvevők által elvárt eredményekre.

Ahogy azt Lengyel (2012a) megjegyzi, míg a humán tőkét a tagok közötti erős rivalizálás jellemzi, addig a társadalmi tőke esetében már az együttműködés válik jellemzővé. Továbbá a társadalmi tőke megjelenik egy adott régió versenyelőnyeinek forrásai között is.

Fontos megjegyeznünk, hogy a környezeti értékek védelme és a társadalmi tőke fejlesztése létfontosságú, ugyanis ha a tőke a piaci erőknél megfelelően kumulálódik, akkor az a vidéki terek helyett az ipari centrumokban fog felhalmozódni (Kahn–Rivas 2009).

Ha a tényezők közül a helyet vizsgáljuk (Defra 2010), látni fogjuk, hogy a kutatók egyetértenek abban, hogy bizonyos okoknak köszönhetően a társadalmi tőke néhány eleme helyfüggő. A hely, minden morfológiai elágazásával, legyen az történelmi, demográfiai stb., kulcsfontosságú tényező azt illetően, ahogy az emberek „megélik” a társadalmi tőkét.

Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a társadalmi tőkének – különösen az intézményekben vagy normákban megjelenő formájának – igazodnia kell mind a különleges körülményekhez, mind a kollektív cselekvési problémához, melyek megoldása tulajdonképpen annak elsődleges feladata (Ostrom 2009). A megállapítást azzal lehet kiegészíteni (Defra 2010), hogy nem könnyű feladat meghatározni a társadalmi tőkét a fejlesztések és beavatkozások vonatkozásában, hiszen annak számos eleme legtöbbször inkább szubjektív, mint objektív.

4.4. Természeti tőke és infrastruktúra

Az egy magától értetődő dolog, hogy egy adott régiónak a pénzügyi, humán, társadalmi stb. tőkéje mellett van természeti környezete is. Viszont ez a tényező mégis számos elemzésből, még területi elemzésekből is kimarad. Forman (2001) ezt Keynes és Solow elméleteinek hiányosságaira vezeti vissza, hogy bár logikus, a

gazdasági növekedés a termelés anyagi alapjai nélkül elképzelhetetlen, a gazdasági növekedést leíró függvényekben nyoma sincs a természeti erőforrásoknak.

Pedig a természeti erőforrások fontosságát mi sem bizonyítja jobban, hogy az ipari forradalom óta a fejlett országok prosperitását a fejlődőktől történő erőforrás transzfer teszi lehetővé (Röpke 2005). Az emberiség egész gazdaságtörténete az erőforrások kiaknázásáról szólt és mindig kiemelt jelentősége volt a nyersanyagok rendelkezésre állásának és ez a mai napig is így van. Ha megfigyeljük a vezető ipari hatalmak gazdasági szerkezetét és a nyersanyagok abban betöltött szerepét, jól látható a természeti erőforrások kulcsszerepe.

Ez utóbbi, vagyis a természeti tőke „...a természeti erőforrásoknak, illetve környezeti vagyonnak ...az a készlete, amely most és a jövőben az emberiségnek értékes javakat tud szolgáltatni” (Buday-Sántha 2006, 352. o.). Buday-Sántha (2006) persze ehhez hozzáteszi, hogy az ökológiai fontosságú kritériumokra vonatkozó minimum meghatározásával szolgálni kell ezen tőke megmaradását.

Így ha a fejlesztésekre gondolunk, azért is lehet kedvező a térségek különbözőségének felismerése, mert ebben helyet kapnak, illetve helyet kell kapniuk a természeti erőforrásoknak is. Ezáltal nem fordulhat elő az, hogy például gazdasági vonatkozású fejlesztések esetén a figyelmen kívül hagyott természeti tőke károsodik és így a fejlesztés hosszú távú szaldója negatív lesz. Ma már a természeti tőke a területfejlesztés terén is fontos szerepet játszik.

Hogy a beavatkozások, illetve fejlesztések terén figyelemmel kell lenni a környezet iránt, arra nagyon egyszerűen rávilágít (Hoggart et al. 1995), hogy a környezet minőségének növekvő fontossága van a vidéki területek gazdasági növekedésében és fejlődésében is, különösen annak fényében, hogy a már említett új funkciók között fontos szerepet tölt be a turizmus és a rekreáció.

5. Összegzés

Munkámban az endogén regionális fejlődés témakörét vizsgáltam. A fejlődés a növekedéssel szemben nem mennyiségi, hanem egyfajta minőségi változást, annak tartalmát hordozza magában, mint például a társadalmi haladás. Az utóbbi évtizedek változásai alapján megállapítható az elmozdulás az exogén elméletek felől az endogén irányzatok felé.

A dolgozatban áttekintettem, hogy az egyes endogén megközelítések milyen tényezőkre támaszkodnak, melyeket tekintik a helyi fejlődés forrásainak. Értelemszerűen számos átfedés van az egyes modellekbe bevont tényezők között, de különbségek is adódnak. Stimson és szerzőtársai (2011) modellje öt tényezőre támaszkodik és a fenntarthatóság kritériumainak igyekszik megfelelni, míg Braithwaite (2009) hét tényezőt emel be rendszerébe, és azokra példákat hoz vidéki kontextusban is. Kiemeli a szerző, hogy rendszerében a kulturális és politikai tőke is szerepet kap.

A vizsgált endogén fejlődési modellek közül Camagni (2008) területi tőke keretrendszere nevezhető a legkomplexxebbnek. A keretrendszer az egyes javak tárgyasultságának mértékén és az azok iránti rivalizálás fokán alapszik. A modellt igyekeztem a vidék aspektusából vizsgálni és ilyen megközelítéssel külön kitértem annak alaptényezőire, vagyis a gazdasági, humán, társadalmi és természeti tőkére. Ezek azok a tényezők, amelyek alapjául szolgálhatnak statisztikai méréseknek, természetesen a lehetőségekhez mérten kiegészítve a modell Camagni által innovatív keresztnak nevezett részében szereplő tényezőivel.

Felhasznált irodalom

- Agarwal, S. – Rahman, S. – Errington, A. (2009): Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies*, 25, pp. 309-321.
- Basile, E. – Cecchi, C. (2005): Building social capital in rural areas: does public action help? *Invited paper presented to Engaging Communities*, International Conference organised by "The Government of Queensland" and the "United Nations", 14-17 August 2005, Brisbane. <http://www.engagingcommunities2005.org/abstracts/Cecchi-Prof%20Claudio-final.pdf>.
- Becker, G. S. (1993): *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Benet I. (2006): 60 years of Hungarian agricultural policy (1945-2004). In Benet I. (szerk.): *Agricultural transition and rural development: Some experiences from Finland, Hungary and Poland*. University of Pécs Faculty of Economics, Budapest – Gyöngyös – Pécs, pp. 17-28.
- Benko, G. (1997): A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, 2, pp. 1-16.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. General Press, Budapest.
- Bourdieu, P. (2002): *A gyakorlati észjárás*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Braithwaite, K. (2009): *Building on What You Have Got. A Guide to Optimising Assets*. Carnegie UK Trust, Dunfermline, UK.
- Buday-Sántha A. (2006): *Környezetgazdálkodás*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Buday-Sántha A. (2010): Vidékfejlesztés. Vitaanyag. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 215-221.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In Capello, R. et al. (eds): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, pp. 33-47.
- Camagni, R. (2009): Territorial capital and regional development. In Capello, R. – Nijkamp, P. (eds): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 118-132.

- Camagni, R. – Caragliu, A. – Perucca, G. (2011): *Territorial capital. Relational and human capital*. Politecnico di Milano, Milano. http://www.inter-net.it/aisre/minisito/CD2011/pendrive/Paper/Camagni_Caragliu_Perucca.pdf
- Capello, R. (2002): Spatial and Sectoral Characteristics of Relational Capital in Innovation Activity. *European Planning Studies*, 2, pp. 177-200.
- Capello, R. – Caragliu, A. – Nijkamp, P. (2009): *Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use*. Tinbergen Institute, <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/09059.pdf>.
- Capello, R. – Nijkamp, P. (2011): Regional growth and development theories revisited. In Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp, P. (eds): *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 301-324.
- Caragliu, A. – Nijkamp, P. (2011): *Cognitive capital and islands of innovation: the Lucas growth model from a regional perspective*. Tinbergen Institute, <http://papers.tinbergen.nl/11116.pdf>. Letöltve: 2013. május 20.
- Courtney, P. – Talbot, H. – Skuras, D. (2010): *Establishing the Potential for Territorial Cooperation*. EDORA, http://www.nordregio.se/Global/Research/EDORA/EDORA_2.31.pdf.
- DEFRA (2010): *Social Capital and Quality of Life in Rural Areas*. Department for Environment, Food & Rural Affairs by Brook Lyndhurst Ltd, London.
- EC (2005): *Scoping Document and Summary of Political Messages for an Assessment of the Territorial State and Perspectives of the European Union: Towards a Stronger European Territorial Cohesion in the Light of the Lisbon and Gothenburg Ambitions*. European Commission. http://www.eu2005.lu/en/actualites/documents_travail/2005/05/20regio/Min_DOC_1_fin.pdf. Letöltve: 2012. október 4.
- Enyedi Gy. (2012): Falvak és városok. In Mezei C. – Bakucz M. (szerk.): *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés. Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, pp. 29-34.
- ESPON (2011): *EDORA – European Development Opportunities for Rural Areas. Applied Research 2013/1/2*. ESPON & UHI Millennium Institute, http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_Report_Parts_A_and_B-maps_corrected_06-02-2012.pdf.
- ESPON (2012): *PURR Potentials of Rural Regions*. ESPON & Norwegian Institute for Urban and Regional Research, http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/TargetedAnalyses/PURR/120705_PURR_Final_Report_FINAL.pdf.
- Farkas T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődésméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 41-57.
- Forman B. (2001): Megújuló természeti erőforrások gazdaságtanának elméleti alapjai. In Bora Gy. – Korompai A. (szerk.): *Természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza*. Aula Kiadó, Budapest, pp. 209-214.
- Hoggart, H. – Buller, H. – Black, R. (1995): *Rural Europe. Identity and Change*. Arnold, London.
- Jóna Gy. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 30-51.
- Kahn, J. – Rivas, A. (2009): The sustainable economic development of traditional peoples. In Holt, R. P. F. – Pressman, S. – Splash, C. L. (eds): *Post Keynesian and Ecological Economics*. Edward Elgar, Cheltenham.

- Kollmair, M. – Gamper, St. (2002): *The sustainable livelihoods approach*. Development Study Group, University of Zurich, Zurich.
- Lados M. (2001): A területi tervezés kihívásai a kilencvenes években Magyarországon: A területfejlesztési stratégiák kialakításától a programozásig és az értékelésig. *Tér és Társadalom*, 2, pp. 25-69.
- Lengyel I. (2012a): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, pp. 151-174.
- Lengyel I. (2012b): A területi tőke lehetséges szerepe a regionális növekedés magyarázatában. In Hardi T. – Nárai M. (szerk): *Térszerkezet és területi folyamatok: tanulmánykötet Rechnitzer János tiszteletére*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs – Győr, pp. 57-73.
- Lin, N. (2001): *Social Capital: A Theory of Structure and Action*. Cambridge University Press, New York.
- Lin, N. (2008): Building a network theory of social capital. In Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds): *Social capital – theory and research*. Transactions Publishers, New Brunswick.
- OECD (2001): *Territorial Outlook*. OECD, Paris.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. OECD, Paris.
- OECD (2010): *Strategies to Improve Rural Service Delivery*. OECD, Paris.
- Putnam, R. D. (1996): Who killed civil America? *Prospect*, 7, pp. 66-72.
- Ostrom, E. (2009): What is social capital? In Bartkus, V. O. – Davis, J. H. (eds): *Social Capital Reaching Out, Reaching In*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 17-38.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Röpke, I. (2005): Trends in the Development of Ecological Economics from the Late 1980s to the Early 2000s. *Ecological Economics*, 2, pp. 262-290.
- Rutten, R. – Westlund, H. – Boekema, F. (2010): The Spatial Dimension of Social Capital. *European Planning Studies*, 6, pp. 863-871.
- Scoones, I. (1998): *Sustainable Rural Livelihoods: A Framework for Analysis*. Institute of Development Studies, <http://greenresistance.files.wordpress.com/2011/02/sustainable-rural-livelihoods-scoones-1.pdf>. Letöltve: 2011. május 30.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (2011): Endogenous Regional Development. In Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (eds): *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 1-19.
- Tóth B. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 65-81.
- Tóth B. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében. *Területi Statisztika*, 5, pp. 530-543.
- van Deth, J. W. (2008): Measuring social capital. In Castiglione, D. – van Deth, J. W. – Wolleb, G. (eds): *The handbook of social capital*. Oxford University Press, Oxford – New York, pp. 150-176.

Ward, N. et al. (2005): *Universities, the Knowledge Economy and 'Neo-Endogenous Rural Development'*. Centre for Rural Economy, <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/discussionpapers/pdfs/discussionpaper1.pdf>.

Regionális különbségek a pályaaorientációban

Suhajda Csilla Judit¹ – Kiss Ádám Gergő²

A jelenlegi társadalmi és gazdasági környezetben a megelőző tapasztalatok hiánya miatt, a felnövekvő generációknak feltétlenül szükségük van arra a támogatásra, amelynek egyik formája az a humán szolgáltatás, amelyet a pályaaorientációs tevékenység képvisel. Az elmúlt 20 évben az új képzési lehetőségek elyben megteremtették annak feltételét, hogy a fiatalok (tanulók, egyetemi hallgatók) és a felnőttek (munkavállalók, munkanélküliek) életpálya és karrier-tervezési folyamataikhoz támogatást kapjanak szakemberektől. A mindennapi gyakorlat azonban nem igazolja, hogy ez a lehetőség valóban rendelkezésre áll az ország különböző településein. A közép-magyarországi régió kiemelt helyet foglal el a szolgáltatások biztosításában, míg az ország más régióiban alig hozzáférhető az ilyen jellegű tanácsadás. A regionális különbségek azonban nem csupán a szolgáltatások elérésében, hanem már a pályaaorientációs szakemberképzés területi eloszlásában is tetten érhetőek.

Kulcsszavak: pályaaorientáció, regionalitás, szakemberképzés, munkaerőpiac

1. Bevezetés

„Nincs a társadalom működésének olyan szelete, amelyben a térbeliség ne volna jelen” írja Nemes Nagy József (1998) „A tér a társadalomtudományban” című könyvében. És valóban, a térbeliségnek a gazdaságban betöltött szerepén túl számos olyan aspektusa van, mely pszichológiai és/vagy társadalmi mechanizmusokban nyilvánul meg. Ezek egyaránt átszövik és befolyásolják az egyes emberek és a nagyobb társadalmi csoportok életét. Aktivitásával minden egyén kitölt egy szűkebb vagy tágabb térrészt, élete során „térbeli életpályát” is befut, egyidejűleg korlátozva és ösztönözve (kényszerítve) egyéni és társadalmi adottságai és körülményei által a helyben maradásra vagy a lakó- és munkahelyváltásra (Nemes Nagy 1998).

Az ember életének egyik legmeghatározóbb pontja a munkavállalás, hiszen az nem csupán a megélhetéshez szükséges anyagi feltételeket biztosítja, hanem

¹ Suhajda Csilla Judit, tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Pályatervezési és Tanárképző Intézet, Pályatervezés Tanszék (Gödöllő).

² Kiss Ádám Gergő, emberi erőforrás tanácsadó szakos hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

A publikációt megalapozó kutatása a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program - Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

meghatározza az egyén társadalomban betöltött szerepét is. Azonban a pályaválasztást és a későbbi munkavállalási lehetőségeket nagyban meghatározza az a környezet, amelyben élünk, melyek kapcsán területi eltérések tapasztalhatóak.

Hazánkban a rendszerváltozást követően egyre inkább mélyültek a regionális különbségek az egyes területek között. Az ország gazdasági, politikai átalakulásával párhuzamosan felértékelődött a nyugati országrész szerepe a gazdaságban, mely egyrészt a mobilabb gazdasági térszerkezet, másrészt pedig az osztrák területekkel való szoros kapcsolatrendszer eredménye. Mindeközben a keleti országrészben a gazdasági szerkezetváltással és a kedvezőtlenebb közlekedés-földrajzi adottságokkal bíró területek nem tudtak lépést tartani az új munkaerőpiaci környezet kihívásaival, mely tömeges munkanélküliséghez vezetett. Mindemellett fontos figyelembe vennünk azt is, hogy a térségek felzárkózási esélyeit társadalmi mutatóik is meghatározzák. Így nem véletlen, hogy a dinamikusan fejlődő térségek nagyjából egybe esnek a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező kistérségekkel is (Faluvégi 2000).

Szirmai (2001) kiemeli, hogy a területi folyamatok alakulása, a térség jövője, illetve a versenyképesség nem csupán a gazdasági, a területi, az infrastrukturális adottságoktól, valamint a stratégiai jövőképektől függ, hanem sok múlik a társadalmi tényezőkön, az érintett társadalmi csoportok érdekein, továbbá a társadalmi csoportok és szereplők formális, intézményesített vagy informálisan működő érdekérvényesítő képességein. Azt ugyanakkor, hogy egy adott terület lakossága milyen minőségű humánerőforrást képvisel, leginkább az egyének szakképzettsége, valamint azok a terület munkaerőpiaci igényeinek való megfelelése határozza meg. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt időszakban a tudás jelentősége megnövekedett és a gazdaság megfelelő működését biztosító termelésben egyre nagyobb hangsúlyt kap a klasszikus fizikai tőkejóságok mellett a humán tőke minősége (Mezei 2005). Nem véletlen tehát, hogy az emberi erőforrás fejlesztésében a legjelentősebb szerepe a térség szakképző intézményeinek, valamint az egyetemeknek jut. Azonban a területi különbségek ebben is megfigyelhetőek: a gazdasági szerkezetváltás miatt egyébként is rossz helyzetben lévő keleti országrész helyzetét súlyosbítja az a tény, hogy a szellemi erőforrások és innovációs központok (egyetemek, főiskolák, kutatóintézetek, nonprofit szervezetek) területi eloszlása egyenlőtlen és a kistérségek ilyen háttérrel egyáltalán nem is rendelkeznek (Süli-Zakar et al. 2005).

Ebből adódóan a megbomlott egyensúllyal járó veszélyek napjainkban is ugyanúgy megtalálhatók, mint a megelőző évtizedekben. Ezért sem engedhetjük meg, hogy az egyének magukra maradjanak kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetükben, és további gazdasági hátrányok érvéj őket.

A pályaaorientációs tanácsadás is egyike azoknak a folyamatoknak, melynek térbeliségét csak igen kevesen vizsgálják, noha gazdasági és társadalompolitikai súlyát, jelentőségét mára nemcsak a területtel foglalkozó szakemberek, de a döntéshozók is egyre inkább felismerik és támogatják. Ezért is tekinthető

kiemelkedő fontosságúnak a tanácsadás, mint humán szolgáltatás létrejötté, mely a „tercierizálódás” megerősödésének egyik jelenségének tekinthető. Ez a regionalitás szempontjából is kedvező folyamat, hiszen a „tercierizálódás” – a tercier szektort is a gazdaság részének tekintve- a gazdaság egyenletesebb, a lakosság letelepüléséhez igazodó elhelyezkedésére hat. Az ilyen jellegű szolgáltatásokat ugyanis – akár közösségi, akár piaci alapon szerveződnek is azok-, az emberek, a társadalmi csoportok veszik igénybe, így tehát a szolgáltató szervezetek, intézmények (nagyobb mértékben) a lakóhelyekhez igazodva települnek (Bartke 1994).

2. A pályaorientáció

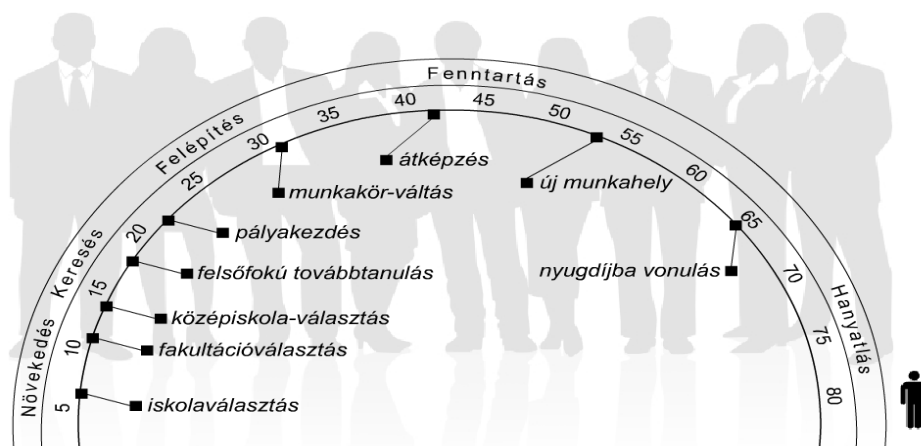
A pályaorientáció, mint tudományos fogalom elterjedése a kétezres évekre tehető, előtte leginkább pályaválasztási vagy pályakorrekciós tanácsadásról beszéltünk. Egyik első hazai megfogalmazója, Szilágyi (2000) szerint a pályaorientáció egy olyan folyamat, mely *„a tanuló egyéni igényeinek figyelembevételével segíti a megfelelő pálya, szakma kiválasztását, a lehető legszélesebb információnyújtás révén”* (Szilágyi 2000, 22. o.).

A nemzetközi tendenciákat követve azonban mára a pályaorientációt az életpálya-tanácsadással, vagy életutat támogató pályaorientációval (Life long Guidance) azonosítjuk, mely a teljes szakmai életutat megalapozó és azt végig is kísérő humán szolgáltatást jelent. A tanácsadás során a tanácskérő olyan ismeretszerző és –rendszerző kompetenciákat sajátít el, mely révén az önmagáról és a munkaerőpiacról elsajátított információk segítségével képes lesz eligazodni a munka világában és tudatosan tudja majd tervezni életpályáját (Kenderfi 2012).

A pályaorientációval kapcsolatban azonban kérdésként merülhet fel, hogy mely életkori szakaszokban a legcélszerűbb bevezetni és igénybe venni ezt a típusú szolgáltatást. Azok alapján, hogy milyen életpályaszakaszban van éppen az egyén, és ehhez milyen kísérő tanácsadás kapcsolható, kijelölhetőek azok a meghatározó döntési pontok, elágazások, ahol beavatkozásra lehet szükség. Ezen pontok meghatározására, illetve kijelölésére, a szakirodalomban gyakran hivatkozott Super-féle életpálya-modellt (1968) alkalmazhatjuk, mely alapján definiálhatóak az egyes döntési szituációk, ahol a beavatkozások hatása különösen lényeges. Ilyen pontok a gyermekkorhoz kötődő növekedés, a fiatal korhoz kötődő felfedezés, a felnőttkorhoz kötődő konszolidáció, az érett felnőttkorhoz kötődő fenntartás stádiuma, majd végül a hanyatlás stádiuma. Super az életpálya egyes stádiumait is tovább bontja, fontos és egymástól lényegesen eltérő fázisokra. Az egyes fázisokhoz az elmélet alapján a munkaerő-piaci aktivitáshoz jól kapcsolódó képességek és tevékenységek köthetők (Kiss–Borbély-Pecze 2009) (1. ábra).

A Super (1968) által kidolgozott modellt követve, megfelelő vizsgálatokkal és megfigyelések alapján leírható, mikor történhetnek tanácsadási beavatkozások, például iskolatípusok és/vagy munkaerő-piaci helyzetek alapján. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy az egyes döntési pontokhoz kapcsolva az előrejutás és/vagy hátrányos helyzet csökkentése, a beavatkozás eredményeként mérhető, vizsgálható.

1. ábra Az egész életutat támogató pályatanácsadás (LLG) szolgáltatásszervezési pontjai Donald E. Super modellje alapján

Forrás: Borbély-Pecze (2010, 14. o.)

A tanácsadás, mint humán szolgáltatás sok közvetett hatással is járhat. Ezek egyike a gazdasági hatás, hiszen amennyiben az egyén sikeres pályaválasztási döntésében, életében kevesebb kísérletezési lépés lesz szükséges munkavállalása kapcsán. Az emberek hosszabban maradnak foglalkoztatottak, amely által csökken az álláskereső járadék, valamint a szociális ellátások összege, javul a mentális egészségi állapot, csökken a munkahelyi stressz, ami tovább redukálja az egészségügyi kiadásokat.

A pályaeorientációs tanácsadás tehát úgy is értelmezhető, mint beruházás az emberi tőkébe. Ez pedig egy olyan folyamat, aminek során halmozódik a tudás és gyakorlat, amelynek hozadéka a magasabb jövedelem, alacsonyabb munkanélküliség, valamint a biztosabb állás lehet.

3. Regionális különbségek oktatási és munkaerőpiaci mutatói

3.1. Közoktatás

A pályaválasztás és a döntés megalapozása már a közoktatásban megkezdődik, azonban regionális különbségek már ekkor is tetten érhetőek. A Központi

Statisztikai Hivatal 2012-es adatai alapján a 2011/2012 tanévben az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi Régióban volt a legmagasabb az általános iskolai tanulók 1000 lakosra jutó száma (80,1-87,8). Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy a célcsoportban ezekben a régiókban a legtöbb a hátrányos helyzetű tanulók aránya (50,1-54,8). Az országos átlaghoz képest legkevesebb általános iskolai tanuló a Nyugat-Dunántúli és a Közép-Magyarországi régióban (68,4-72) járt iskolába, azonban a diákok közül az utóbbi régióban, azaz Budapest és Pest megyében volt arányaiban a legkevesebb hátrányos helyzetű tanuló (20).

Hasonló képet mutat a középiskolások helyzete is. Szintén az Észak-Magyarországi régióban a legmagasabb (25,1) az 1000 lakosra jutó középiskolások száma, és ezen a régió kívül szintén az Észak-Alföldi régióban leginkább felülreprezentált a hátrányos helyzetű fiatalok aránya (20,1-26). Legalacsonyabb létszámban a Dél-Dunántúli régióban jártak középiskolába (19,8), azonban a arányaiban legkevesebb hátrányos helyzetű tanuló a Közép-Magyarországi Régió kívül, a Közép-Dunántúli és a Nyugat-Dunántúli régió iskoláiban volt (5,6-10) (KSH 2012).

Az adatokból látható, hogy a gazdaságilag fejlettebb régiókban, azaz nyugat és közép-magyarországon jóval alacsonyabbak a hátrányos helyzetű diákok aránya az oktatásban, sokszor fele, harmada a keleti régiókban tapasztalhatóakhoz képest. Nem kétséges tehát, hogy az életszakasz ezen részén elengedhetetlen a tanácsadás, hiszen az iskola- és pályaválasztási döntés miatti egyébként is bizonytalansággal jellemezhető életkorokban a fiataloknak fokozott igényük van a támogatásra, segítségre. Különösen igaz ez a nagy lélekszámú és hátrányos helyzetű térségekben, ahol adott esetben a családi támogatás sem tudja kellően biztosítani azt az alapot, melyre a pályaválasztás előtt álló fiatalnak szüksége van életpályája megtervezéséhez.

3.2. Szakképzés

Manapság a pályaválasztás előtt álló fiatalnak számtalan lehetősége van arra, hogy a képzési paletta szín-kavalkádjából kiválassza azt a szakmát, melyet gyakorolni szeretne életpályája nagy részében. Azonban fontos azt is tudatosítanunk, hogy szakmaválasztáskor nem csupán az egyéni érdeklődést, preferenciákat kell figyelembe venni, hanem szem előtt kell tartani a munkaerőpiaci igényeket, tendenciákat, amelyeknek szintén vannak regionális vonatkozásai.

A szakképzésben meglévő regionális különbségeket jól mutatja a szakiskolai ösztöndíjprogram támogatott szakmái, melyek a területi sajátosságokat, igényeket hivatottak tükrözni.

Az 1. táblázat adatai alapján jól látható, hogy az országos szinten megfigyelhető általános igényeken túl (szinte az összes régióban támogatott szakma

a gépi forgácsoló, a hegesztő, a kőműves és a villanyszerelő), tetten érhetőek a területi specializációk. Ilyen például az agrár régiókban a mezőgazdasághoz köthető szakmák, a nyugati országrészben pedig a német nyelvterületen leginkább keresett foglalkozások (pl.: vendéglátás, egészségügy, építőipar).

1. táblázat Szakiskolai ösztöndíj-program szakmái a 2012/2013-as tanévben

Szakiskolai ösztöndíj-program szakmái a 2012/2013-as tanévben	Nyugat-Dtúl	Közép-Dtúl	Dél-Dtúl	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Észak-Mo	Közép-Mo.
Ács-állványozó	X	X		X	X	X	
Bádogos			X	X			X
Bútorasztalos							X
Elektronikai műszerész							X
Épületgépészeti és csőhálózat szerelő							X
Épületgépészeti rendszerszerelő		X				X	
Gazda			X	X		X	
Gépi forgácsoló	X	X	X	X	X	X	X
Géplakatos		X	X	X	X	X	
Hegesztő	X	X	X	X	X		X
Húsipari termékgyártó		X		X	X		X
Járműfényező			X				
Kőműves	X	X	X		X	X	X
Mezőgazdasági gépüzemeltető és gépkarbantartó						X	
Növénytermesztő gépész és gépkarbantartó			X				
Pék-cukrász				X			
Szabó	X				X		
Szakács	X						
Szerkezetlakatos	X			X	X		
Szerszámkészítő	X	X	X		X	X	
Szociális gondozó és ápoló	X	X		X		X	
Tartósítóiipari termékgyártó							X
Villanyszerelő	X	X	X	X	X	X	X

Forrás: saját összeállítás a Regionális Képzési Bizottságok határozatai (www.munka.hu) alapján (2013)

Érdekes képet kapunk ugyanakkor, ha az ösztöndíjas pályákat egybevetjük a leginkább keresett szakmákkal: a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása alapján 2012-ben a legkeresettebb szakmák a gépgyártósori gépkezelő, gépszerelő,

műanyag-feldolgozó, gipszmintakészítő, épületlakatos, és szerszámkészítő voltak. Ezeket a szakmákat összehasonlítva az előzőekben látott táblázattal, azt láthatjuk, hogy mindössze a szerszámkészítő szakma szerepel, a szakiskolai ösztöndíjprogramban (5 régióban is), a többi, magasan keresett szakmát azonban egyik regionális képzési bizottság sem sorolta a támogatott képzések közé.

Mindezek mellett fontosnak tartottuk megnézni azt is, hogy melyek azok a szakmák, amelyek a legjobban fizetettek a munkaerőpiacon a kérdéses időszakban. Itt az első helyen a gépi forgácsoló áll, melyet minden régióban támogatandó szakmának tartanak. Ezt követi az ács, állványozó (5 régióban támogatandó), majd a járműfényező (1 régióban támogatandó), az elektronikai technikus (egyik régióban sem támogatott), végül pedig a szerszámkészítő (5 régióban támogatott) (www.szakmavilag.hu).

Láthatjuk tehát, hogy a három szempont szerint (ösztöndíjrendszer által támogatott (szak)képzések, legkeresettebb szakmák és legjobban fizető szakmák) megvizsgált adatok között csekély összefüggést találunk. Nem megkérdőjelezhető tehát, hogy a pályaválasztás előtt álló fiatalok számára elengedhetetlen a pontos és rendszerezett ismeret a munkaerőpiacról, hiszen akkor lehet sikeres egy képzés, ha azt befejezve képes a fiatal megszerzett tudását hasznosítani a munka világában.

3.3. Felsőoktatás

Számos felsőoktatás kutató (pl.: Kozma 2009; Mészáros 2012) foglalkozott azzal, hogy a regionális különbségekből fakadó különbségek milyen hatással bírnak a felsőfokú tanulmányokra. Az egyetemek, főiskolák, mint ismeretbővítő és terjesztő tudásközpontok nagy szerepet játszhatnak egy-egy régió fejlődésében. Az egyetemek és a gazdaság együttműködése pedig olyan multiplikáló hatással bír, mely nagyban javíthatja az adott térség gazdasági versenyképességét. Ezért is kiemelkedően fontos, hogy az iskolázottsági szint növelésével javítsuk az adott terület humánerőforrásának minőségét. Ennek kitűnő mutatója a felsőoktatásban résztvevők aránya, mely szintén regionális eltéréseket mutat (2. táblázat).

A felsőoktatásban résztvevők aránya országos szinten 3,1 százalék körül mozog, azonban megfigyelhető Közép-Magyarországi Régió vezető szerepe: budapesti és pest megyei lakóhellyel rendelkezők 3,82 százaléka végez felsőfokú tanulmányokat. Ez egyrészt a régió elhelyezkedéséből, másrészt pedig az egyetemek felülreprezentáltságából adódik. Viszonylag magas még az arány az Észak-Alföldi Régióban (3,36%), melynek felsőoktatási központja Debrecen. Legalacsonyabb százalékban a Dél-Dunántúli Régió lakosai vesznek részt felsőoktatásban, melynek alapját jórészt a közoktatásban tapasztalható alacsony középiskolai létszám-arány is jelez.

2. táblázat A felsőoktatásban résztvevők száma, aránya (bejelentett lakóhely szerint)

	Felsőoktatási hallgatók száma a 2011/12 tanévben	Lakosságszámhoz viszonyított arány
Közép-Magyarország	109.194	3,82%
Közép D-túl	34.758	3,10 %
Nyugat D-túl	32.075	3,19 %
Dél- D-túl	29.334	2,96 %
Észak- Magyarország	40.853	3,17 %
Észak-Alföld	52.064	3,36 %
Dél- Alföld	43.131	3,13 %

Forrás: A 2011/2012 tanév oktatásstatisztikai évkönyv (2012) és a népszámlálás adatai alapján (KSH 2011) alapján saját összeállítás

3.4. Munkaerőpiac, foglalkoztatás

A szakemberképzésnek – legyen az szakképzés, vagy felsőoktatás – csak akkor van mérhető haszna, ha a megszerzett tudás érvényesülni tud a munkaerőpiacon. Ezért a pályaaorientáció szempontjából rendkívül fontos, hogy az adott területen, régióban található munkaadók milyen hajlandóságot mutatnak a pályakezdők foglalkoztatásában. Ez ugyanis döntően befolyásolhatja egy fiatal iskola- vagy szakválasztását, hiszen azon a területen, ahol alacsony ezen hajlandóság, nem feltétlenül éri meg a fiatalnak képzést elkezdeni, hiszen már a szakmai gyakorlat megszerzése is problémát jelenthet.

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság-és Vállalkozáskutató Intézete által végzett felmérésben (2012) a vállalati hajlandóságot vizsgálták 2013. nyarán végzett pályakezdők foglalkoztatásával kapcsolatban, megyei szinten. A kutatás eredményei alapján elhelyezkedés szempontjából a legkedvezőbbnek Győr-Moson-Sopron megye ígérkezik a pályakezdők számára (70,7%). Ehhez az értékhez közel helyezkedik el még Pest megye (69,8%) és Veszprém (68,9%) megye is. Legrosszabb helyzetben a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek vannak (32,7%).

Amennyiben a GVI felmérés adatait összevetjük a Központi Statisztikai Hivatal 2013 I. negyedévére vonatkozó a munkanélküliségi ráta (15-74 éves népesség körében) adataival érdekes összecsengésre figyelhetünk fel. A legmagasabb munkanélküliségi rátával az Észak-Magyarországi, valamint az Észak-Alföldi régió rendelkezik (15,4% és 16,8%). Míg a legalacsonyabb rátát a Közép-Magyarországi és Nyugat-Dunántúli régió adja (mindkettő 9,3%) (KSH Lakossági munkaerő-felmérés 2013). Ebből adódóan a foglalkoztatási rátát illetően a munkaerő-piaci szempontból legkedvezőbb helyzetben a Közép-Magyarországi 62,4%, és a Nyugat-Dunántúl Régió 60,2% volt. Legrosszabb foglalkoztatottsági aránnyal az Észak-Magyarországi (49,1) és az Észak-Alföldi Régió (49,9) rendelkezett (KSH (2013): Foglalkoztatottság 2013. január–március)).

Mindezek alapján jól látható, hogy az oktatásban és a foglalkoztatásban olyan regionális sajátosságok fedezhetők fel, melyek felismerése és a tendenciák

azonosítása speciális ismereteket, szakértelmet igényelnek. Azonban a feltárt összefüggések és megállapítások csak akkor hasznosíthatók a társadalom tagjai számára, ha kézzel fogható, gyakorlati ismeretek, jól hasznosítható tanácsok fogalmazhatók meg általuk. Ez utóbbi szolgáltatást a pályaaorientációs szakember képes biztosítani.

4. A pályaaorientációs szakemberképzés regionális sajátosságai

Hazánkban igen jelentős, közel 100 éves hagyománya van, a pályaválasztási tanácsadásnak. A rendszerváltás előtt a pszichológiai szaktanácsadás volt a legelterjedtebb tanácsadási forma, melyekre a megyei központokban felállított pályaválasztási intézetekben lehetett jelentkezni. A rendszerváltást követően azonban a társadalmi igényeknek köszönhetően felerősödött a pályaaorientációs tanácsadás iránti igény. A tanácsadás, mint támogató szolgáltatás, kezdetben leginkább a munkanélküliség kezeléséhez kapcsolódott, amely következtében a felnőtt lakossághoz fűződő tanácsadási formák kerültek előtérbe, kaptak nagyobb hangsúlyt. Az ebben az időszakban végbemenő szakma-és képzési struktúra átalakulása új kihívásokat jelentett, mely speciális szaktudással bíró szakembereket igényelt. Ennek eredményeképpen elkezdődött a segítő szakemberek képzése: 1987-ben szociális munkás, 1989-ben szociálpedagógus, 1992-ben pedig munkavállalási tanácsadó képzés indult, mely utóbbi célja, a munkaerőpiaci beilleszkedés támogatása volt (Szilágyi 2000).

A tanácsadó képzés, mint az első pályaaorientációs szakemberképzés a gödöllői Szent István Egyetemen (korábban: Gödöllői Agrártudományi Egyetem) indult. A munka-pályatanácsadó, mint önálló tevékenység professzionalizálódása 1995-ben kezdődött meg, mikor is az egyetem 29 hallgatója kaphatta meg tanácsadó diplomáját. Napjainkig, közel 1500 hallgató szerzett ilyen irányú végzettséget a Szent István Egyetemen (Suhajda–Kiss 2013).

A gödöllői képzés mellett más magyar egyetemeken is számos szak alakult, amely pályaaorientációs szakembereket képez. Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán a szociálpedagógus szakon tanácsadó szakirány indult, az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen pedig 5 féléves tanácsadó pszichológus munka-pálya szakképzés indult pszichológusok részére. Ugyanakkor vannak kurzusok tanárok számára is, ideértve a gödöllői Szent István Egyetem 4 féléves posztgraduális kurzusát, amely tanári mestervizsgával párosítható pályaaorientációs tanár végzettséget kínál. A Szegedi Egyetem pedig másodtanári mesterszakot indított pályaaorientációból. Ezen túl az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen felvehető a 4

féléves diáktanácsadó szakirányú továbbképzés hármas specializációs iránnyal (közoktatás, szakképzés és a felsőoktatás).

2009-ben a bolognai folyamat eredményeképp a korábbi főiskolai szintű tanácsadó képzést felváltotta az Andragógia alapszak, melyen belül szakirányként megmaradt a munkavállalási tanácsadó szakma. Az átalakításnak köszönhetően létrejöhett az emberi erőforrás tanácsadó mesterszak is, mely jelenleg öt képzési helyen (Gödöllőn, Budapesten, Pécsen, Győrön és Debrecenben) érhető el. Így a felsőoktatás átalakulása lehetővé tette, hogy a területen végzett szakemberek mára már a tudományos élet aktív résztvevői lehessenek, melyet a PhD képzés követelményeinek abszolválásával érhetnek el.

Az utóbbi időben számos felsőoktatási intézmény felismerte a pályaaorientációs tevékenység fontosságát, ezért egyre több egy-egy területre specializálódott szakemberképzés lehetőségét kínálják az érdeklődők számára, leginkább 3-5 féléves szakirányú továbbképzési szak formájában. A Felvi.hu adatai alapján 2013 őszétől közel egy tucat ilyen jellegű képzés érhető el az ország különböző pontjain. Debrecenben HR tanácsadó és munkaerőpiaci tanácsadó képzés indul, Pécsen személyügyi, valamint munkavállalási szaktanácsadó képzést, míg Budapesten humánszolgálati tanácsadó (BCE), OD- szervezetfejlesztési szaktanácsadó (BKF), illetve időskori munkavállalási tanácsadó (ZSKF) képzést hirdetnek.

Amennyiben a képzések regionális elhelyezkedését tekintjük át, azt tapasztalhatjuk, hogy a pályaaorientációs szakemberképzés alapvetően 4 központ köré épült ki. Ez a 4 központ megegyezik az emberi erőforrás tanácsadó képzést indító egyetemekkel. Közülük kiemelkedik a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara gödöllői és budapesti képzési hellyel, ahol az alap és mesterképzésen túl szakirányú továbbképzési szakot is rendszeresen indítanak. Szintén jelentős a Dél-Dunántúli Régióban működő Pécsi Tudományegyetem ez irányú tevékenysége, valamint a Debreceni Egyetemé Észak-Magyarországon. A negyedik pólust a Nyugat-Magyarországi Egyetem képviseli, bár a pályaaorientációs szakemberképzés nem olyan jelentős, mint az említett 3 másik egyetemé. A felsorolásból jól látható, hogy több olyan régió van, melyben a pályaaorientációs szakemberképzés nem, vagy csak elvétve fordul elő.

4.1. A pályaaorientációs szakemberképzés Gödöllőn

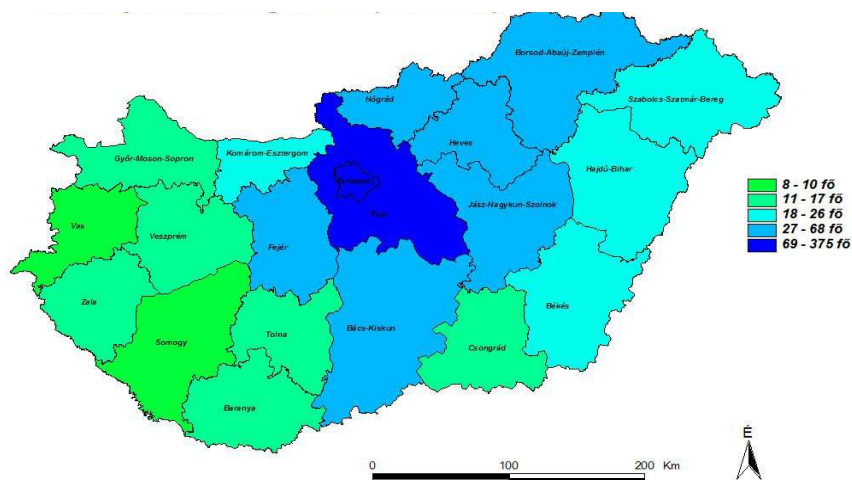
A munkavállalási tanácsadó képzés a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen (a Szent István Egyetem jogelődjén) indult el 1992-ben, világbanki támogatással. Kezdetben a szak célja azon szakemberek képzése volt, mely a hazánkban váratlanul megjelenő munkanélküliségből fakadó problémákat, elakadásokat kezelni tudta a munkaügyi szervezet intézményes keretei között. Mára a képzés eredeti célja túlhaladottá vált, a feladat komplexitásából adódóan a végzett hallgatók a munkaügyi szervezeten túl, iskolákban, önkormányzatoknál, civil szervezetekben és a for-profit szektorban egyaránt megtalálják a helyüket. A képzés tartalma magába foglalja mindazokat az

elméleti és gyakorlati ismereteket, amely hozzásegíti a szakembereket ahhoz, hogy a változó munkakörnyezetben jól tájékozódjanak, és erre vonatkozó ismereteiket képesek legyenek átadni a hozzájuk fordulóknak.

A főiskolai szak munkaerőpiaci bevétele, sikere tette lehetővé a pályorientációs tanárképzés feltételeinek megteremtését, melynek révén az első végzettség 2002-ben vehették át diplomájukat. A képzés alapvetően a közoktatásban dolgozó pedagógusokat készítette fel a fiatalok pályaválasztási döntésének támogatására.

A gödöllői pályorientációs szakemberképzésben a fordulatot a bolognai rendszerre való áttérés biztosította, hiszen ez teremtette meg a lehetőséget annak, hogy a területen egyetemi szintű végzettséget szerezhessenek a szakemberek. Mára mesterképzés két helyszínen (Gödöllőn és Budapesten), nappali és levelező formában zajlik az egyetemen, melyre nemcsak a régióból, hanem az ország legtávolabbi helyeiről, sőt a határon túlról is érkeznek hallgatók.

2. ábra Munkavállalási tanácsadó szakon és andragógia szak munkavállalási tanácsadó szakirányon végzett hallgatók lakóhely szerinti megoszlása (1995-2013)
N=1103

Forrás: Saját szerkesztés

A munkavállalási tanácsadó szak, illetve szakirány elmúlt 20 évében a szakon végzett hallgatók lakóhelyének bontása megyei szinten (3. sz. ábra) alapvetően nem okoz meglepetést: Gödöllő „húzóereje” Budapesten, illetve Pest megyében volt a legerősebb. Ebből a két területről ugyanis a hallgatók 54 százaléka (597 fő) érkezett.

A Közép-Magyarországi Régió túl a környező megyék lakosai felülreprezentáltak a hallgatók között. Megfigyelhető, hogy az ország keleti megyéiből érkeztek többen a végzett hallgatók: az Észak-Magyarországi Régió megyéiből (Heves (68 fő), Nógrád (50 fő) és Borsod-Abaúj Zemplén megye (50 fő)) a végzett hallgatók több, mint 15 százaléka érkezett. Jász- Nagykun Szolnok (40 fő), Fejér (57 fő), és Bács-Kiskun Megye (42 fő) a végzett hallgatók 12,6 százalékát adták.

Legkevesebben Vas (8 fő), Somogy (10 fő) Zala (13 fő) és Csongrád (13 fő) megyéből választották a gödöllői képzést, feltehetően a térbeli távolság miatt. Amennyiben a fenti adatokat a pályaaorientációs szakemberképzés országos adataival vetjük össze, láthatjuk, hogy pont ezekben a térségekben érhetők el legkevésbé a szakirányú képzések.

5. Összegzés

Tanulmányunkban a regionalitás egy kevésbé kutatott szegmensét mutattuk be, és a pályaaorientációhoz kapcsolódó területi adatok elemzésére vállalkoztunk. Tettük mindezt azért, hogy rámutassunk a pályaaorientáció, mint kutatási terület komplexitására és a különféle oktatáspolitikai és munkaerőpiaci mutatók közötti összefüggésekre.

A pályaaorientáció fogalmának és gondolkörének tisztázását követően az oktatási adatokat áttekintve láthattuk, hogy a regionális különbségek minden adatban tetten érhetők. A csökkenő lakosságszám és a közoktatásban résztvevők aránya mellett egyre növekszik a hátrányos helyzetű térségek száma és aránya. Ezeken a területeken értelemszerűen több támogatásra, segítségre lenne szükség, hogy az ott élők is hasonló esélyekkel vegyenek részt a munkaerőpiaci folyamatokban.

A szakmák, pályák elsajátítása mindig idő- és költségigényes feladat, melynek eredményére, sikerére csak évekkel később derül fény. A hosszú időráfordítás miatt mindemellett fontos az is, hogy a választott szakma ne csak környezet, hanem az egyén belső igényeinek, képességeinek is megfeleljen. A munkaerőpiaci igényeket a szakiskolai ösztöndíjprogram hivatott szolgálni, melyben szintén megtalálhatóak a területi különbségek. Érdekes ugyanakkor megfigyelni azt, hogy országos átlagban nincs szoros összefüggés a támogatott és a keresett szakképesítések között. Érdemes lenne ezért a szakiskolai ösztöndíjprogram és a regionális igények megfelelését tovább vizsgálni.

A képzések sikerességét a munkaerőpiaci beválás határozza meg: hiába jó színvonalú a képzés, ha azzal nem lehet az adott térségben elhelyezkedni, vagy a megszerzett szakma nem piacképes. Sajnos a munkanélküliségi és foglalkoztatási adatok is az oktatási statisztikákban tapasztaltakat támasztják alá: a Közép-Magyarországi Régió és Nyugat-Magyarország viszonylag jó mutatókkal rendelkezik, míg Észak-Magyarország és az ország keleti fele számos problémával küszködik.

A jól képzett szakemberek számára megoldást jelenthetne a mobilitás, de mint arra sokan rámutattak a magyar munkaerő kevésbé mobilizálható, amennyiben pedig a költözés mellett dönt, inkább országot, mintsem várost vált.

A pályaorientáció, mint önálló szakma létrejött hazánkban a rendszerváltáshoz kapcsolódó társadalmi- gazdasági folyamatokhoz köthető. A kezdetben még unikumnak számító 1-1 úttörő szak megjelenését követően mára ez a terület annyira elfogadottá vált, hogy az ország több egyetemén több mint egy tucat szakra, szakirányra lehet jelentkezni annak, akit ez a téma érdekel. Ezalatt a 20 év alatt megteremtődtek azon képzési feltételek, melyek során olyan szakemberek képzése történik meg, akiktől a fiatalok és felnőttek egyaránt támogatási segítséget kaphatnak, életpálya tervezési folyamataikhoz. Ennek kapcsán országos szinten számos pályaorientációs központ alakult ki az egyes egyetemeken, melyek azt hivatottak szolgálni, hogy mindenki számára elérhető, humán szolgáltatások emberi erőforrás feltételeit biztosítsák. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a pályaorientációs szolgáltatás tekintetében, az ország több régiójában (például: Észak-Magyarország) továbbra is „elmaradást” tapasztalhatunk az igénybevételt illetően.

A gödöllői képzés sokáig egyedülként biztosította a terület szakember utánpótlását, amely miatt kezdetben az ország minden területéről fogadta a hallgatókat. A felsőoktatási rendszer átalakítását követően azonban a lehetőségek bővülésével a hallgatók ez irányú mobilitási törekvése is csökkent. Ezért az elmúlt időszakban leginkább a térség vonzáskörzetéből fogad hallgatókat. Az egyetem szerencsés elhelyezkedéséből adódóan manapság nem csupán a Közép-Magyarországi régióból érkeznek hallgatók, hanem jelentős az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi Régióba tartozó lakóhellyel rendelkezők száma is. Ezekben a régiókban az oktatás- és munkaerőpiaci mutatók adatai alapján fokozott igény lenne a pályaorientációs szolgáltatásokra, melynek biztosításához képzett szakemberekre lenne szükség. Azonban a régiók gazdasági fejlettsége és munkaerőpiaci lehetőségei nagyban meghatározzák azt, hogy a felkészült szakemberek visszatérnek-e városukba, vagy más lakóhelyet választanak.

Mindezeket összegezve szükségesnek tartanánk további kutatások folytatását a témában, melynek kapcsán a többi képző intézmény adatait is feldolgozva pontosabb képet kaphatnánk a hazai pályaorientációs szakemberképzésről és az elhelyezkedési lehetőségekről. Érdemes lenne vizsgálni továbbá a meglévő és elérhető tanácsadói szolgáltatások személyi és tárgyi tényezőit, valamint munkáltatói oldalt bevonva, igényfelmérést készíteni. Úgy gondoljuk, hogy csak ezen ismeretek birtokában lehetséges megfelelő pályaorientációs szolgáltatások, szolgáltatásrendszerek kialakítása a területi specializációk figyelembevételével.

Felhasznált irodalom

- Bartke I. (1994): A területi (gazdasági) fejlődés társadalmi hajtóerői és állami szabályozása. *Tér és Társadalom*, 3-4, pp. 1-22.
- Borbély-Pecze T. B. (2010): Életút támogató pályaaorientáció. *Doktori értekezés*, ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Faluvégi A.(2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 4, pp. 319-346.
- Kenderfi M. (2012): A pályaaorientáció folyamatának korszerű értelmezése. In Szilágyi K. (szerk.): *A pályaaorientáció szerepe a társadalmi integrációban*. ELTE, TÁTK, Budapest.
- Kiss I. – Borbély-Pecze T. B. (2009): Evidence-based indicators for career orientation/LLG: Recent developments in Hungary. *ELPGN Network Meeting*, 18-20 March 2009, Luxembourg.
- Kozma T. (2009): Meddig terjed a felsőoktatás? In Berács J. – Hrubos I. – Temesi J. (szerk.): *Magyar Felsőoktatás 2008. NFKK Füzetek 1.* Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp. 38-49.
- Mészáros T. (2012): Gondolatok a magyar felsőoktatásról szóló vitákhoz. In Temesi J. (szerk.): *Felsőoktatás-finanszírozás: nemzetközi tendenciák és a hazai helyzet*. Aula Kiadó, Budapest, pp. 255-292.
- Mezei K. (2001): Az egyetemek helye és szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. In Mezei C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. PTE KTK, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 56-68.
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomtudományban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- MKIK (2012): *Rövidtávú munkaerő-piaci prognózis – 2013*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, Budapest.
- Suhajda Cs. J. – Kiss Á. G.(2013): *Hallgatók a tanácsadói képzésben, különös tekintettel a regionális különbségekre. A tanácsadás múltja, jelene és jövője*. SZIE, Gödöllő.
- Super, D. E. (1968): *Career Development: Self-concept Theor.* College Entrance Examination Board, New York.
- Süli-Zakar I. – Terepics K. – Ekéné Zamárdi I. – Kozma G. (2005) : *A kulturális gazdaság szerepe Debrecen versenyképességének fokozásában*. In Enyedi Gy. – Keresztély K. (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 179-215.
- Szilágyi K. (2000): *Munka – pályatanácsadás, mint professzió*. Kollégium Kft., Budapest.
- Szirmai V. (2001): A térségi fejlődés társadalmi kihívásai (Egy új kutatócsoport feladatai). *Tér és Társadalom*, 2, pp. 173-182.

Városok versenyképessége

Urbanizáció Kelet-Közép-Európában – A várostipológia kísérletei

Egri Zoltán¹ – Paraszt Márta²

Dolgozatunkban a kelet-közép-európai térség speciális területi különbségeire koncentrálnunk, ez pedig a városok egyenlőtlenségeinek kimutatása. Ezt a feladatot tipizálással, különböző kategóriák kialakításával végeztük el több szinten és adatbázison.

Az elemzésünk során többváltozós módszerek segítségével különböző várostérségeket határoltunk le, bemutatva a vizsgált régió városi/városias, ill. vidéki diverzifikáltságát.

Kulcsszavak: város/vidék egyenlőtlenség, Kelet-Közép-Európa, Urban Audit, tipológia

1. Bevezetés, problémafelvetés, célkitűzések

*„Napjainkban az európai területi fejlődés fókuszába ismét a város került, mivel ebben a területi egységben koncentráltan zajlanak a térbeli folyamatok, azok jellege, funkcióik sajátosságai részben meghatározzák térségeik fejlődését, részben pedig hordozzák és kifejezik a versenyképességet.”
(Rechnitzer 2006, 105. o.)*

Ahogy Rechnitzer professzor fogalmaz, a város mint területi egység felértékelődését tapasztalhatjuk napjainkban. Az Európai Unióban 2007-ben a nagyvárosi régiók adták az EU lakosságának 60%-át és a GDP 68%-át. Egy másik jelentős statisztika: az ún. Pentagon térség (ami az EU legurbanizáltabb térsége) jelentős területi koncentrációs tapasztalható – a területi arány ugyan csekély (14%), de a népesség közel egyharmada, a megtermelt GDP közel fele és a kutatás-fejlesztési kiadások háromnegyede itt található. Ugyanakkor a nagy jólét, a magas hozzáadott értéket előállító ágazatok, munkahelyek mellett számos problémával is kénytelenek szembesülni a területi koncentrációk. (Ilyen pl. a szegénység kockázata, valamint a környezeti fenntarthatóság.)

¹ Egri Zoltán, PhD, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Tessedik Campus, Gazdaság- és Vidékfejlesztési Intézet (Szarvas).

² Paraszt Márta, MSc, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Tessedik Campus, Gazdaság- és Vidékfejlesztési Intézet (Szarvas).
A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 azonosító számú „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” című projekt keretei között valósult meg.

Dolgozatunkban a még napjainkban is átalakuló („transformation”) kelet-közép-európai térségre koncentrálunk, célunk az itt lévő városok helyzetét elemezni, sajátos típusait kimutatni. Áttanulmányozva a főbb európai dokumentumokat, elmondható, hogy elég csekély a várostérségek osztályozását elvégző tanulmány, kiváltképp a kelet-közép-európai térségre vonatkozólag. Természetesen számos várossal, várostérséggel kapcsolatos tanulmány elérhető (pl. Nordregio 2005; IGEAT 2007, Bengs–Schmidt-Thomé 2006), de úgy véljük, hogy a bennük meglévő tipizálás nem eléggé diverzifikált. (Sokkal inkább a vidéki térségekre jellemző a területi különbségek ismertetése.)

Elemzésünkben – amit még nem tekintünk lezártnak – két területi szinten vizsgálódunk (NUTS3 és a városi/városkörnyéki), az elérhető adatbázis alapján különböző típusokba soroljuk a városi/városias és egyéb térségeket.

2. Módszertan

2.1. Területi lehatárolás

Vizsgálataink makroszintű térbeli keretét az ún. kelet-közép-európai térség képviseli. Ezen térség kilenc országból, országrészből tevődik össze: Kelet-Németország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Ausztria, Románia és Bulgária. Fontosnak tartottuk a volt NDK régióit is bevonni az elemzésbe, hiszen ezen térségek is érintettek a szocializmus által³, társadalmi-gazdasági szerkezetük (de főleg a gazdasági), helyzetük néhány jellemzője jóval kedvezőtlenebb állapotban van, mint a vizsgálatba bevont többi országé, régióé.

A mezo szintű térbeli keretet két oldalról közelítettük meg. Első vizsgálatunkban a NUTS3 szintet választottuk. Úgy véljük, hogy ez a szint van „közelebb” a városokhoz. Nem gondoljuk azt, hogy a NUTS3 szint tökéletes lenne, de mégis kedvezőbb eredményeket kapunk, annak ellenére, hogy szegényes adatbázissal kellett dolgoznunk. Ugyanakkor a vizsgált térségben található 328 NUTS3 egység van, ezek szignifikáns eredményeket szolgáltathatnak. A NUTS2 szintnél kedvezőbb abból a szempontból is, hogy az aggregációból fakadó információvesztéset el tudjuk kerülni. Ugyanakkor nem feledkezhetünk el a módosítható területi egység problémájáról sem. A módosítható területi egység

³ Ez természetesen nyilvánvaló, de mégis a köznyelvben nem, sőt a gazdasági szféra sem kezeli posztoszocialista országnak, pontosabban országrésznek Kelet-Németországot. Pedig pl. a kilenc kelet-német régió hosszú távú munkanélküliségi rátája igen magas. Berlin Közép- és Kelet-Szlovákia régiókkal vetekszik, míg Drezda és ÉK-Brandenburg NUTS2 térségek Észak-Magyarországgal versenyeznek ebből a szempontból. (Azért a NUTS2 szintet hozzuk példaként, mert NUTS3 szinten nem érhető el ezen adatsor.)

problémája kettő részből tevődik össze: a területi szint megválasztásából, máshogyan kifejezve a skálázási hatásból, ami azt jelenti, hogy ugyanarra a sokaságra vonatkozóan különböző eredményeket figyelhetünk meg a területi csoportosítás különböző szintjein; valamint a lehatárolási hatásból, amely szerint eltérő lehatárolás mellett eltérő eredmények születnek a területi csoportosítás ugyanazon szintjein (Dusek 2004). Ez utóbbi sajátosság jelentős a térségben: Kelet-Németországban pl. sokkal több várost értelmeznek egy NUTS3 térségként, mint pl. Csehországban vagy éppen Magyarországon. Előbbi országrészben 26 várost találunk NUTS3 szintként definiálva, míg utóbbi országokban csak egyet-egyet (a fővárosokat).

A fenti problémák, dilemmák miatt elvégeztünk egy másik elemzést is, ehhez az Urban Audit (UA) városait alkalmazzuk. A felmérésben résztvevő városokra az alábbi kitételek jellemzők: az adott nemzet népességének 20%-át le kell, hogy fedjék; az összes fővárost tartalmazzák; ahol lehetséges, a regionális pólusokat is magukba foglalják; mind a nagy (250.000 fő fölött), mind a közepes nagyságú városokat (50.000-250.000 fő) tartalmazza; földrajzilag diszperz városhálózatot fedjen le. A felmérés előnyei közé tartozik, hogy nemcsak a várost, hanem annak vonzáskörzetét is vizsgálják, információt szolgáltatnak róla. Hátrányként ugyanakkor felróható (többek között) az is, hogy a vonzáskörzet lehatárolása nem egységes.

Meg kell jegyeznünk, hogy egyéb más város lehatárolással is találkozhatunk az európai statisztikai szakirodalomban és a különböző felületeken. Ilyenek pl. az Eurostat Metropolitan regions, az ESPON különböző városkutatói projektjei (Nordregio 2005; IGEAT 2007; EIUA 2012). Ezek általában NUTS3 területi egységek, vagy azok aggregáltjai.

2.2. Adatbázisok

Az adatbázisokat az Eurostat, az ESPON kutatóintézet, ill. az Urban Audit szolgáltatta. Az elemzésekhez próbáltunk minél szélesebb, minél diverzebb adatbázist összeállítani. (Ami viszonylag frissebb is.) Viszonylag szegényes adatbázissal szembesültünk. Az első – NUTS3 szintű – vizsgálatok esetében 50 féle adatot gyűjtöttünk le. A főbb mutatócsoportok a következők: területhasználat, gazdasági fejlettség, gazdasági szerkezet, elérhetőség, demográfia, infokommunikáció, innovációs és egyéb származtatott mutatók. A vizsgálat ideje ezen esetben 2006-2008 közötti időszak.

A második vizsgálat során jóval kevesebb területi egységgel dolgozhatunk (93), és az adatbázis is jóval szűkösebb. 45 indikátort gyűjtöttünk össze, hoztunk létre, a következő csoportosítás mentén: demográfia, elérhetőség, gazdasági szerkezet, gazdasági fejlettség, különböző funkciók (egészségügy, felsőoktatás, turizmus, döntéshozatal, adminisztráció). Az UA felmérés elég kevés használható adatot bocsát rendelkezésre, egyéb más adatbázisokat is alkalmazzunk itt. (Pl. a fent említett ESPON projektek.)

2.3. Módszertan

A várostipizáláshoz többváltozós módszereket alkalmaztunk, melyeket az SPSS for Windows 20.0 szoftverrel végeztünk el.

Nem kis részben épp a fejlettség (s más összetett fogalmak) sokdimenziós és sokmutatós jellege kényszerítette ki s egyben alapozta meg a területi kutatásokban is azt, hogy a hatvanas-hetvenes évekre napi elemzési eszközzé váltak az összetett és rejtett, többdimenziós és többmutatós fogalmak mérését célzó, többváltozós matematikai-statisztikai eljárások, mindenekelőtt a faktoranalízis (Nemes Nagy 2005). A faktoranalízis egy sokaságból nyerhető információkat néhány hipotetikus változóba sűrít. A módszer közvetlen célja a megfigyelt változókat olyan közös faktorváltozók lineáris kombinációjaként kifejezni, amelyek az eredeti változók szórásának túlnyomó részét megmagyarázzák (Szelényi 2004). Ugyanakkor a faktoranalízis struktúra-feltáró módszer is, ami azt jelenti, hogy nincsenek előre meghatározott függő és független változók, hanem a változók közötti összefüggések feltárására törekszünk (Sajtos–Mitev 2007). Megemlítendő a módszerrel kapcsolatban, hogy a megkapott és értelmezett faktorok segítségével további többváltozós feldolgozásokat végezhetünk. A faktorokat bevonhatjuk a klaszteranalízisbe, a többdimenziós skálatechnikákba, a diszkriminancia-analízisbe, stb. (Ritter 2008).

2.4. Klaszterelemzés

A klaszterelemzés tulajdonképpen egy dimenziócsökkentő eljárás. A megfigyelési egységekhez rendelt változók jelentik azokat az eredeti dimenziókat, amelyek mentén a megfigyelteket csoportosítani kívánjuk oly módon, hogy az egy csoportba tartozók minden változó mentén közel legyenek egymáshoz, és mindegyik más csoporttól, klasztertől távol essenek. A definícióból következik, hogy a klaszterelemzés kulcsfogalma a távolság. A hasonlóság- vagy távolságmátrixok a klaszteralgoritmusok kiindulópontját jelentik. A klasztereljárások lehetnek hierarchikusak (faszerű felépítés) vagy nem hierarchikusak (K-közép) (Székelyi–Barna 2005). Az, hogy melyik módszert használjuk jelentős mértékben függ a kutatási problémától vagy a szituációtól. Míg az elmúlt években a hierarchikus eljárások népszerűbbek voltak, addig napjainkban a nem hierarchikus módszerek elfogadottsága és elterjedtsége egyre nő. A nem hierarchikus módszerek alkalmazása akkor előnyös, ha a mintavételi egységek száma magas. Célszerű a kétfajta megközelítést egymásra építve alkalmazni. Először hierarchikus technikával megállapítjuk a klaszterek ideális számát, a középpontokat, valamint beazonosítjuk a kiugró adatokat. A kiugró elemzés kiszűrése után a megmaradt megfigyelési egységeket nem hierarchikus módszerrel csoportosítjuk, a hierarchikus módszerből

származó klaszterközpontok alapján. A nem hierarchikus módszer ezután „finomhangolást” végez, lehetővé téve a klasztertagság változtatását (Sajtos–Mitev 2007).

2.5. Térképi ábrázolás

És végül, de nem utolsósorban, fontos szerepet szánunk a térképi ábrázolásnak, amely módszerről Tóth (2005) összegzését idézzük. A térkép főként illusztratív eszköz, de elemzési módszerként is hasznosítható. A térkép fontos szerepet tölt be a jelenségek, folyamatok, egyes objektumok területi sajátosságainak, törvényszerűségeinek és kölcsönös összefüggéseinek feltárásában. A különböző tényezőket ábrázoló térképek összevetése, vagy több tényező egy térképen való ábrázolása útján hatékony módon tanulmányozhatók a jelenségek területi vonatkozásai. A térképi ábrázolást az ArcGIS 10.1 térinformatikai szoftverrel végeztük el.

3. Főbb eredmények

Elsőként tehát a NUTS3 szintű elemzést végeztük el. A lefuttatott faktorelemzés 21 mutatót tartalmaz, melynek főbb eredményeit az 1. táblázat ismerteti.⁴

A főbb összefüggések a következőképpen alakulnak. A *Koncentráció* elnevezésű faktorban az összes információ közel 32 %-a sűrűsödik, a sajátérték igen magas (6,69.). Itt találjuk a sűrűséget, koncentrációt kifejező mutatókat. A foglalkoztatottak-, a népesség- és az IP címek koncentrációja, valamint a mesterséges felszín aránya és a gazdasági sűrűség egy irányba mozog. A primer bruttó hozzáadott érték aránya, a nem összefüggő településszerkezet, valamint a városi szövet aránya mutatók is szintén egy irányban húznak, de ellentétes előjellel, mint a korábbi mutatócsoport. A faktorstruktúra kettős térszerkezetet fejez ki: a magasabb és koncentráltabb beépítettség nagyobb gazdasági teljesítmény-, foglalkoztatás-, IKT- és népességkoncentrációt jelez, ill. alacsonyabb mezőgazdasági szerepet. Míg a kevésbé koncentrált mesterséges terekben éppen ennek ellenkezője figyelhető meg. A faktorhoz „csapódik”, kívülről erősíti az üzleti tevékenységek gazdasági aránya, valamint az egy főre jutó beépített terület aránya is. Az előbbi a koncentrációs mutatókkal azonos előjellel (tehát a városi/városias térségekben magasabb a pénzügyi és ingatlanpiaci tevékenységek aránya), míg az utóbbi a lazább szerkezetű, vidékiesebb terekre jellemző inkább.

⁴ A KMO érték 0,824, a Bartlett teszt szignifikanciája 0,000.

1. táblázat A faktorelemzés főbb eredményei a NUTS3 szintű adatbázison

	Faktorok			
	Koncentráció	Globalizáció	Népesség- potenciál	Természet- közelség
Foglalkoztatás- koncentráció	,939			
Népsűrűség	,934			
Mesterséges felszínek aránya	,932			
Gazdasági sűrűség	,868	,452		
Primer BHÉ	-,811	-,496		
IKT koncentráció	,810			
Nem összefüggő településszerkezet	-,716			
Városi szövet	-,563			
Elérhetőség (közút)		,879		
Elérhetőség (vasút)		,863		
GDP/fő (PPS)		,790		
Elérhetőség (légi)		,747		
Szabadalmak aránya		,707		
Üzleti BHÉ	,449	,564		
Elérhetőség (népesség)		,429		
Nettó migráció			,791	
Öregedési index		,485	-,743	
Népesség		-,443	,715	
Mesterséges felszín/fő	-,413		-,526	
Természetes területek aránya				-,913
Mezőgazdasági területek aránya				,888

Forrás: Eurostat és ESPON adatok alapján SPSS használatával saját számítás

A második faktort *Globalizációs faktornak* neveztük el a benne tömörülő jelenségek végett. Minden mutató pozitív előjellel bír, tehát az összefüggések egyirányúak. Több elérhetőségi index található itt (közúti, vasúti és légi), az egy főre

jutó GDP, az innovációs teljesítmény, az üzleti tevékenységek bruttó hozzáadott értékének aránya, valamint a népesség (50 km-en belüli) elérhetősége is ebbe a faktorba került. Szintén találhatunk ezen faktor esetében is „külső erőket”: a kedvezőbb globalizációs értékekkel jellemző térségekben a gazdasági sűrűség is magasabb, a korstruktúra viszont kedvezőtlenebb, a primer szektor szerepe elenyészőbb, valamint a népesség sem túl magas. (Erre a térségbeli sajátosságra később részletesebben visszatérünk.) A faktor sajátértéke kimagasló (4,87), a megőrzött információtartalom 23,17%.

A harmadik faktort a benne sűrűsödő demográfiai mutatók miatt *Népességpotenciál faktornak* hívjuk. A nettó migráció és a népesség együtt mozog: minél nagyobb az adott térség népessége, annál nagyobb az ide irányuló bevándorlás. Ugyanakkor a faktorban megjelenik ellentétes előjellel az öregedési index és az egy főre jutó beépített területek aránya is. Ahonnan az aktív népesség elvándorol, ott az idősebb korstruktúra lesz jellemző, a népesség csökken, és az egy főre jutó beépített terület pedig nő. Ez a jelenség is sajátos a térségre, erre is vissza fogunk térni. A faktor sajátértéke szintén jelentős (2,68), az itt sűrűsödő információ mértéke 12,77%.

Az utolsó faktorban a természetes (és természetközeli⁵) területek és a mezőgazdasági területek aránya mutatók találhatók közel azonos súllyal, de ellentétes előjellel. Tehát – ezen térhasználati összefüggések szerint – azon térségekben, ahol jelentősebb az agrárjellegű térhasználat ott a természetes területek aránya kevés. A *Természetközelség faktor* sajátértéke szintén magas (2,18), az információtartalom pedig 10,37%.

Ahhoz, hogy tipizálni tudjuk az egyes NUTS3 térségeket klaszterelemzést futtattunk le. A magas elemszám miatt K-közép klaszter módszerrel végeztük el elsőként. 15 kezdeti klasztert adtunk meg, annak érdekében, hogy megfelelő tipológiát hozzunk létre és értelmezzünk. Viszont Lukovics–Kovács (2011) rámutat ezen módszer veszélyeire, ezért az SPSS Two-step klaszterelemzését alkalmaztuk szintén 15 csoporttal definiálva. A statisztikai értelmezhetőséget kifejező átlagos Silhouette-együttható értéke 0,4, tehát elfogadható csoportosítást végeztünk el. A klasztereket az 1. ábra mutatja be.

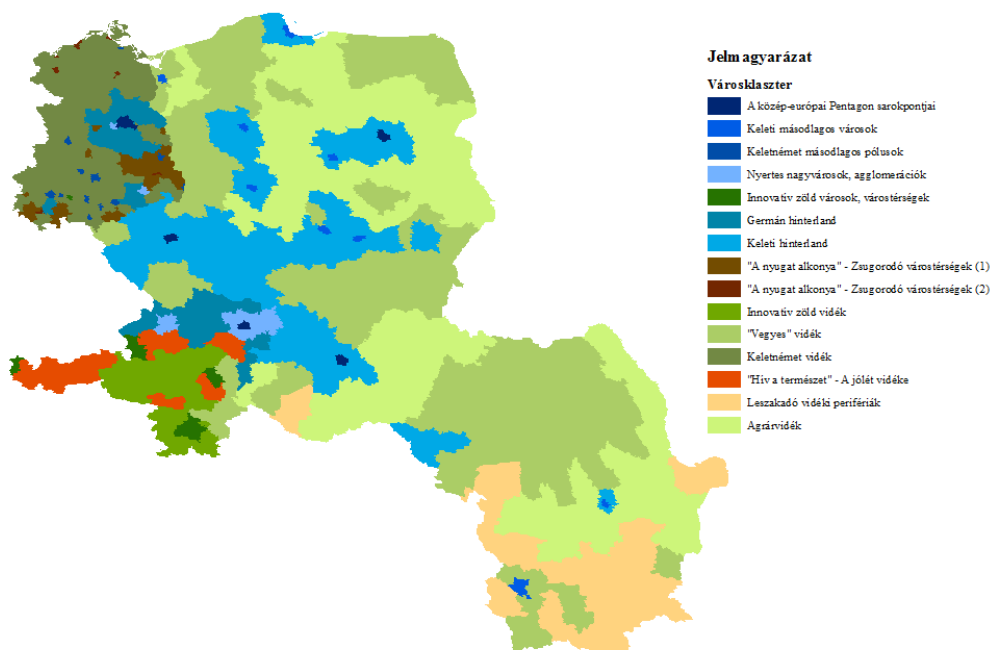
A város-/városias térség hierarchia csúcsán az ún. „közép-európai pentagon” sarokvárosai jelentik.⁶ Berlin, Prága, Bécs, Budapest és Varsó alkotja ezen keretet. A koncentrációs faktor mentén értelmezve ezen városokat (mert mindegyik főváros egy-egy NUTS3 egység is), a legmagasabb értékekkel találkozhatunk. Különösen az

⁵ Ez a zárójeles gondolat a táblázatból lemaradt, a táblázat korlátait nem kívántuk feszegetni. Ezen kategóriába az erdők és természetközeli területek, a vizenyős területek (wetland) és a vízfelületek tartoznak (FÖMI-CORINE Land Cover 2013).

⁶ Leibenath et al. (2006) fogalmazta meg nyugati mintára a vizsgált térségre jellemző sajátos makrotérséget, a Közép-Európai Pentagon régiót. Személy szerint nem értünk egyet az összehasonlítással, úgy véljük, hogy a nyugati Pentagon szervezesebb egység, jóval magasabb együttműködéssel jellemezhető. Ugyanakkor a számok itt is beszédesekek. A vizsgált térség 16%-át fedi le ez a makrorégió, a népesség 31 %-a él itt, és a GDP 41%-át állítják elő itt.

egységnyi területre jutó gazdasági teljesítmény, a népsűrűség, a mesterséges felszínnek aránya és az IKT koncentráció kiemelkedő a sarokvárosokban. A globalizációs faktor esetében már nem ilyen világos a képlet: itt az egy főre jutó GDP, a légi elérhetőség, az üzleti tevékenységek bruttó hozzáadott értéke, valamint a népesség elérhetősége mutatók átlag feletti. Viszont a közúti, a vasúti elérhetőség és főképp az innovációs képesség átlag jóval elmarad más klaszterektől. A demográfiai tartalmú faktor esetében pozitív ugyan a vándorlási egyenleg, de nem kimagasló (éppen Budapest értéke negatív). Az öregedés mértéke magas, de nem kiugró, az egy főre jutó mesterséges területek aránya pedig a legkisebb a vizsgált térségben.

2. ábra Város-/városias klaszterek Kelet-Közép-Európában

Forrás: Saját számítás és szerkesztés

A következő városklasztert „*Keleti másodlagos városoknak*” neveztük el, az elnevezés elhatárolódást jelent a nyugatabbi térségektől. (Kelet-Németország, Ausztria, Szlovénia). Itt találhatjuk a térség lengyel kapuvárosait (Katowice, Krakkó, Lódz, Poznan, Szczecin, Wrocław, a Hármasháros (Gdansk, Sopot,

Gdynia) és két fővárost is (Bukarestet és Szófiát). A koncentrációt tekintve a második sort képviselik ezen városok, mindegyik mutató tekintetében elmaradnak az első csoporttól. A globalizációs faktor mutatói is hasonló képet mutatnak, mint az előző csoportban, itt is elmaradnak az elérhetőségi mutatók, csak a légi elérhetőség emelkedik ki. Ami szintén kiugró – negatív értelemben – az az innovációs képesség. A térség városai az előző klaszter egytizedét képesek felmutatni e tekintetben. A nettó migráció két kivétellel (Szófia, Bukarest) negatív előjelű. A lengyel városok esetében ugyanakkor egytől-egyig megfigyelhető, hogy a vonzáskörzeteik mind pozitív migrációs egyenleggel jellemezhetők. Szófia esetében a migráció értelmezését zavarja az, hogy a térséget vonzáskörzetével együtt határolták le. (Egyedül az eddigi NUTS3 egységek közül.) Az öregedés kedvezőbb az előző csoportnál, ill. a „zsúfoltság” hasonló mértékű. A természetes és mezőgazdasági területek aránya magasabb az előző csoportnál.

A következő csoport szintén másodlagos szerepkörűek (részben ezt a területi lehatárolásnak köszönhetik), de csak a kelet-német térségben. („*Keletnémet másodlagos pólusok.*”) Lipcse, Halle, Magdeburg, Erfurt, Zwickau, Weimar, Gera, Görlitz, stb. egyéb városok találhatók itt. A gazdasági, népességi, IKT koncentráció szintén magas ezekben a városokban. A jelentősebb törésvonalak a második és a harmadik faktor mentén értelmezhetők. A közúti és vasúti elérhetőség mutatói a legjobbak (!) Kelet-Közép-Európában, az innovációs képesség magasabb (!) a közép-európai pentagon sarokvárosainál. A másik fő megkülönböztető jellemző az előregedés mértéke. Ezen klaszterben az öregedési index átlaga 230, az előző két csoport átlaga 133.

A következő csoportot „*Nyertes nagyvárosok, agglomerációk*”-nak neveztük el. Jellemző a csoportra a „vegyes” lehatárolás: találunk benne várost és olyan NUTS3 térséget, amely egy-egy várost és vonzáskörzetét tartalmazza, valamint csak vonzáskörzeteket is. Délebben Bécs agglomerációját találjuk, „összenöve” Pozsonnyal és vonzáskörzetével. Felső-Ausztria fővárosát is tartalmazó térség is ebben a klaszterben láthatjuk. Potsdam, Brandenburg fővárosa és a Berlini metropolisztérség tagjaként szintén itt található. Végül Drezda városa is fellelhető. A csoportra jellemző az átlag feletti elérhetőség (különösen a légi), a kimagasló szabadalmi arányszám (ez az érték a legmagasabb – eddig), valamint a nettó migráció a legjobb az egész vizsgált térségben.

Innovatív zöld városok, várostérségek: Salzburg, Graz, Ljubljana és a Bodentó osztrák régiója, valamint Jena városa került ebbe a csoportba. A zöld jelleg az egyik legnagyobb természetes és természetközeli területarányból fakad. A innovatív jelző pedig a kiugró értékű szabadalmi arányszámból adódik. 422 bejelentett szabadalom jut egymillió főre vetítve, Jenában a legtöbb (éppen a kétszerese), a legkevesebb Ljubljánában figyelhető meg. (Igaz, ez is több, mint a Berlin és Bécs

nélküli főváros-csoportban.)⁷ Vonzó térségek ezek, nagyon jó közúti megközelíthetőséggel, gazdasági teljesítménnyel (ebből a szempontból alig maradnak el a közép-európai Pentagon-térség átlagától) és pozitív migrációs egyenleggel.

A következő két csoport tágabb vonzáskörzeteket határol le, itt is éles határvonal húzható a germán (német és osztrák), valamint a többi térség között. A „*Germán hinterland*” Berlin, Bécs és Linz hátországát, míg a „*Keleti hinterland*” klaszter Bukarest, Budapest, Katowice, Krakkó, Wrocław, Poznań, Łódź, Varsó, Hármashátrány vonzáskörzetét fedi le. Ez utóbbi csoporthoz kapcsolódnak még a Prága-Brno-Pozsony-Győr-Budapest tengely⁸ mentén lévő térségek, Szilészia, valamint Temes megye is. Mindkét hinterlandot a kedvező elérhetőség jellemzi: (a centrumtérséget betöltő nagyvárosok közelségéből fakadóan) a germán térség esetében a közúti és a vasúti jobb, mint a légi, míg a keleti hátország esetében a légi elérhetőség a kedvezőbb. Ezentúl a nem összefüggő településszerkezet magasabb volta, ill. az 50 km-en belül elérhető népesség nagyobb száma azon két mutató, amely jellemző ezen térségekre. Az innovációs képesség, a korstruktúra és a gazdasági teljesítmény a választóvonal a két térség között: a német térségben a korstruktúra kivételével jobb teljesítményt tapasztalhatunk, míg a keleti hinterland esetében *vica versa*.

A következő két klaszter is hasonló jellemzőkkel írható le, őket „*A nyugat alkonya*” – *Zsugorodó várostérségek* 1- és 2-nek neveztük el. A két csoport közös nevezője az öregedés és az elvándorlás kiemelkedő volta. A vizsgált kelet-közép-európai térségben ezen két térség áll az élen. A 2. csoport az öregedési index szempontjából a kedvezőtlenebb (átlagosan 2,6-szer több idős jut egy fiatalra), míg az első csoportban az elvándorlás a rosszabb jellemző. Kiugró értéket képvisel mind a 2. klaszterből, mind a vizsgálatba bevont térségből Hoyerswerda város, ahol az öregedési index értéke 345%. (!) A két klaszterre kiváltképp jellemző a rendkívüli népességcsökkenés (a 2. klaszter itt is kiugró): 22-42%-nyi népesség tűnt el 1990-óta. (Hoyerswerda a kiugró érték újra.) A zsugorodó várostérségek esetében a peremjellemzők a következők: a 2. klaszter inkább urbanizáltabb (itt csak városokat találhatunk, míg az elsőben inkább a nem városi terek dominálnak), kedvezőbb az egy főre jutó gazdasági teljesítmény, viszont az innovációs készség gyengébb itt. Az elérhetőség mentén nincs nagy differencia, a térhasználat mentén is jelentkezik az urbánus-rurális jelleg. Többé-kevésbé az elhelyezkedés is megosztja a

⁷ A legjobb értékkel Budapest büszkélkedhet, a Ljubljánát magába foglaló térség 2,4-szer több szabadalmat ad be (millió főre vetítve). A legkevesebb benyújtott szabadalom Bukarestet jellemzi, a szlovén főváros 18-szor jobban teljesít.

⁸ A VI. páneurópai korridor egy jelentős része is egyben.

két klasztert: az első inkább délen, a második pedig az északi térségekben helyezkedik el.

Az „Innovatív zöld vidék” klaszter is világosan lehatárolható: az elemzésbe bevont térség nyugati térfelén találhatóak, egymással határos osztrák és szlovén NUTS3 térségek ezek. A Keleti-Alpok jelentős részét fedik le a két ország területén, a legkisebb népességkoncentráció jellemzi ezt a tértípust. A közúti elérhetőség az EU-s átlag szintjén van, de a többi elmarad ettől. A zöld jelzőt a kelet-közép-európai térség legnagyobb természetes és természetközeli területaránya adja (átlagosan 80%). Az innovációs jellemző is igen jelentős ezekben a térségekben.

A „Vegyes vidék” csoportnak nincs egyértelmű területi jellege. Általában elmondható, hogy gyenge megközelíthetőség, innovációs készség és kiváló korstruktúra figyelhető meg itt, ill. viszonylag magas agrár- és természetes tájhasználat. Ugyanakkor számos (a vizsgálatba be nem került) dimenzió leírható a csoportról: volt és jelenlegi ipari térségeket (pl. Szlovákia középső és keleti fele), turisztikai régiókat (a lengyel-szlovák határtérség, Várna), városokat is tartalmazó tereket (pl. a lengyel Bydgoszcz, Szczecin agglomerációja) találhatunk itt.

Vidékies klaszterünk következő típusa a „Keletméret vidék”. A SEGIRA projekt (2010) „Vidéki régiók jelentős iparral” kategóriába sorolta be az általunk lehatárolt klaszter nagy részét. Ugyan a mi elemzésünkben az ipari ágazati jelleg nem differenciáló tényező⁹, főként a mezőgazdasági térhasználat a fő sajátossága a klaszternek. Hasonlóan rossz elvándorlás figyelhető meg, mint a zsugorodó várostérségek esetében, az öregedés viszont jobb itt. A megközelíthetőség előnyös ezen rurális terekben.

Újabb vidéki tértípus a „Hív a természet” – A jólét vidéke. Az alkotó osztrák alrégiók mindegyikében legalább 65 százaléknyi a természetes és természetközeli területek aránya. Alapvetően vidékies térségek ezek, a lehatárolás sajátosságai miatt néhány nagyváros (Innsbruck, Klagenfurt), ill. annak vonzáskörzete is itt található. Magas életminőséggel, innovációs képességgel és pozitív migrációval írhatók le a NUTS3 térségek.

„Leszakadó vidéki perifériák”: az Innovatív zöld vidék kategóriával hasonló mértékű a nép- és foglalkoztatássűrűség (sőt egy kicsit még magasabb is), de az összes többi dimenzió mentén a leggyengébben teljesítő térségről beszélhetünk. A közúti megközelíthetőség az EU27 átlagának alig egyharmada (negatív szélsőérték a román Tulcea megye, az átlag 15 %-át sem éri el), míg a vasúti alig egyötöde. (!) Relatíve erős az agrárium szerepe (mind a hozzáadott érték, mind a térhasználat esetében) ezen bolgár és román alrégiókban, az elvándorlás a legmagasabb a vizsgált térségben. Kardzhali bolgár alrégió kiugró mindkét esetben (mind a csoportban, mind Kelet-Közép-Európában): a primer BHE 24,2 %, míg az elvándorlás mértéke 38 fő ezer főre vetítve.

⁹ Nem is került be a végső faktorstruktúrába.

A legutolsó klaszter az „Agrárvidék” elnevezést kapta. A klaszterben a mezőgazdasági területhasználat a legmagasabb, átlagosan 72%, a havasalföldi Teleorman megye adja a maximum értéket (86%-ot). Valamivel jobb az elérhetősége ezeknek az alrégióknak, négy kivétellel negatív a migrációs egyenleg (Csongrád, Dolj, Buzau, Pleven megyék adják a kivételt).

Úgy véljük, hogy vizsgálataink segítségével ki tudtuk azt mutatni, hogy sokszínű a városi/városias térszerkezet Kelet-Közép-Európában. Véleményünk szerint városi/városias térségek lehatárolásánál főleg a kelet-német és a többi térség között figyelhető meg jelentős határvonal, ugyanakkor az osztrák és a szlovén területek is elkülönülnek a többiektől.

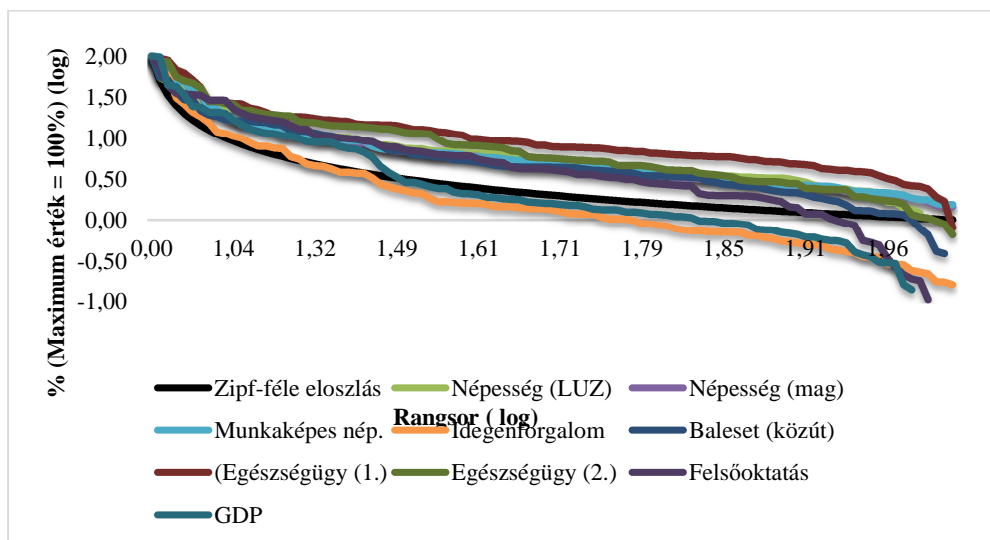
A NUTS3 szint alkalmas lehet ezen probléma értelmezéséhez, ugyanakkor láthatjuk, hogy a módosítható területi egység problémája jelentős gondokat okoz. Ezért vizsgálatainkat az Urban Audit adatbázisának elemzésével folytatjuk.

Elsőként az egyes funkciók eloszlását vizsgáltuk meg Kelet-Közép-Európában, ill. az Urban Audit által rendelkezésre bocsátott adatbázis alapján. Ehhez az ún. sorrend-nagyság vagy Zipf-törvényt alkalmaztuk. Az eredeti törvényt az egyes városok népességén alkalmazták, ezt kiegészítettük többféle egyéb funkcióval. Ilyenek: a munkaképes népesség, az idegenforgalom (vendégéjszakák száma), a közúti balesetek (mint urbanizációs hátrány), az egészségügy (kórházi ágyak száma, orvosok száma), a felsőoktatás és a GDP.

Az előzetes vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy az egyes funkciók esetében hatalmas szóródás tapasztalható. A vendégéjszakák és a bruttó hozzáadott termék esetében 200 százalék fölötti a relatív szóródás értéke, de a népesség, a munkaképes korú népesség, az egészségügyi infrastruktúra, a felsőoktatási részvétel esetében is hasonló szélsőséges eloszlást tapasztalhatunk.

A Zipf-törvény eredményeit a 3. ábra ismerteti. Az ábráról elsőként leolvashatjuk azt, hogy a vizsgált 9 funkcióból egy sem követi a Pareto-féle eloszlást. (Ezt jeleníti meg a fekete vonal.) A gazdasági teljesítmény és az idegenforgalmi tevékenység tekintetében láthatunk valamiféle hasonló eloszlást, megoszlást egy darabig, de aztán „visszál” a fővárosi dominanciára a városhierarchia. A többi funkció többségében hasonló nagyvárosi jelleget mutat, közel azonos pályán mozogva. Egyedül talán az egészségügyi infrastruktúra első mutatója (a kórházi ágyak) mutatja a legnagyobb eltérést a Pareto-féle eloszlástól. Tehát bizonyos funkciók mentén kiegyenlítettebb, harmonikusabb a városhálózat, míg a GDP és az idegenforgalmi tevékenység esetében pedig „több nagy és még több kicsi” eloszlást követ. (Tehát jóval koncentráltabbak ezek a funkciók.)

3. ábra Az egyes funkciók eloszlása Kelet-Közép-Európában

Forrás: Saját számítás

2. táblázat A városhierarchia Kelet-Közép-Európában

Felső 20		Alsó 20	
Berlin	7,677	Trencsén	2,043
Bécs	6,497	Karácsonkő	2,026
Budapest	5,632	Jihlava	2,025
Varsó	5,423	Gyulafehérvár	2,008
Prága	5,377	Calarasi	1,997
Bukarest	5,361	Braila	1,993
Krakkó	4,226	Gyurgyevó	1,962
Szófia	3,951	Rostock	1,289
Lódz	3,936	Czestochowa	1,232
Poznan	3,861	Potsdam	1,209
Drezda	3,850	Radom	1,179
Wroclaw	3,850	Koszalin	1,084
Pozsony	3,763	Pleven	1,049
Lipcse	3,726	Kalisz	1,045
Brno	3,617	Nowy Sacz	1,037
Katowice	3,616	Jelenia Gora	1,031
Gdansk	3,609	Konin	1,028
Graz	3,608	Suwalki	1,022
Várna	3,555	Stara Zagora	0,985
Linz	3,476	Vidin	0,980

Forrás: Urban Audit és Eurostat adatok alapján saját számítás

Még mielőtt a tipizálásra rátérnénk, a 93 várost rangsoroltuk a funkciók alapján és egy komplex városhierarchiát állítottunk fel. A rangsor alapját az alábbi

funkciók jelentik: népesség, munkaképes népesség, idegenforgalom, urbanizációs hátrány, egészségügy, felsőoktatás, gazdaság, az adminisztráció (közigazgatás) és a gazdasági döntéshozatal jelenléte.¹⁰ A különböző adatsorokat normalizáltuk¹¹ és azok összegét vettük. Ezen eredményeket közli a 2. táblázat.

A kelet-közép-európai teret (természetesen) a fővárosok uralják: Berlin, Bécs, Budapest, Varsó, Prága, Bukarest állnak az első hat helyen, Szófia a 8. helyezett, míg Pozsony csak a 13. Szófia esetében a gazdasági teljesítmény miatti a lemaradás, Pozsony esetében pedig a népességi mutatók okozzák a kedvezőtlenebb pozíciót. A főbb lengyel nagyvárosok (Krakkó, Katowice, Lódz, Poznan, Wroclaw, Gdansk) bekerültek az első húsz helyezettbe, Csehország esetében még Brno, Bulgáriából Várna, Ausztriából pedig Graz, Linz, Kelet-Németországból pedig Drezda és Lipcse képviseli a „felső húszat”. Magyarország és Szlovákia esetében nincs több kelet-közép-európai súlyú, szerepkörű város. Szlovénia egyetlen városával sem reprezentálja itt magát.

Az utolsó húszban szlovák, román, cseh, lengyel, bolgár és német városokat találhatunk. Nemcsak kis népességű kedvezőtlen társadalmi-gazdasági adottságú városok ezek, hanem nagyvárosok agglomerációjában lévő kisvárosok is lehetnek ilyen pozícióban. (Ld. pl. Potsdam, vagy éppen Czeszochowa. Itt természetesen a főbb funkciókat a közeli centrumtelepülés látja el.)

A tipizálás alapját faktorelemzés adja, ennek főbb eredményeit a 3. táblázat adja. Az adatsorok vizsgálata alapján (korrelációs mátrix, anti-image mátrix, Bartlett teszt, KMO-kritérium¹²) megállapítható, hogy a változók alkalmasak a faktorelemzésre.

De lássuk újra a főbb összefüggéseket! Az első faktor sajátértéke igen magas (5,97) és az információ 31 %-át tartalmazza. A legnagyobb súllyal a pénzügyi és ingatlanpiaci tevékenységek bruttó hozzáadott érték – aránya szerepel, ezt követi az agglomeráció (LUZ) népessége, az egy főre jutó GDP (a nemzeti átlag százalékában), a multimodális elérhetőség, a népesség aránya (az országos érték százalékában), a GDP/fő, a primer szektor BHÉ-e, a gazdasági döntéshozatal megléte, a magtelepülés népsűrűsége, az állampolgárok aránya és a vendégéjszakák aránya.

¹⁰ Ha van az adott városban valamilyen nemzeti vagy nemzetközi jelentőségű nagyvállalat, akkor 1-es értéket kap, ha nincs, akkor 0-t. Ugyanígy jártunk el a közigazgatási döntéshozatal esetében is (ESPON 1.4.3. Study on Urban Functions 2007).

¹¹ Az urbanizációs hátrány esetében 1-ből kivontuk a normalizálás során kapott értéket. (Hiszen nem a több a jobb.) Az egészségügyi tevékenység esetében a két indikátort normalizáltuk, majd számtani átlagukat vettük. (Nem kívántuk felülreprezentálni a funkciót.)

¹² A Bartlett teszt szignifikanciája 0,000, a KMO mutató értéke 0,814. A kommunalitások is meghaladják a minimális 0,5-ös értéket. Az információsűrítés is megfelelő, az eredeti mutatóstruktúra több mint 70%-át megőrzi a modell.

3. táblázat A városi tipológia alapját jelentő faktorelemzés főbb eredményei

	Tömeg	Agglomerációs hatások	Tudás- gazdaság	Népesség- változás
Üzleti BHÉ	0,845			
Agglomeráció népesség	0,837			
GDP/fő (nemzeti átlag)	0,787			
Elérhetőség (multimodális)	0,771			
Népesség (nemzeti arány)	0,767			
GDP/fő	0,763			
Primer BHÉ	-0,755			
Döntéshozatal	0,645			
Népsűrűség (mag)	0,559			
Állampolgárok	-0,545			
Vendégéjszakák	0,502			
Mag/Agglomeráció		0,860		
Közúti balesetek		0,694		
Aktívak aránya		0,693	0,546	
Időskori függőség		-0,569		
Felsőoktatási részvétel			0,805	
GDP növekedés			0,767	
Agglomeráció növekedés				0,890
Magterület növekedés				0,828

Forrás: Eurostat és ESPON adatok alapján SPSS használatával saját számítás

Az általunk „Tömeg”-nek elnevezett faktorban tehát a nagyvárosias jellegű mutatók sűrűsödnek, ezt fejezik ki a gazdasági teljesítmény, szerkezet, a népességi és elérhetőségi, döntéshozatali, turisztikai mutatók együttmozgása. Az állampolgárok aránya negatív előjellel szerepel, kifejezve azt, hogy a nagyobb településeket az etnikai sokszínűség is jellemzi.

A következő faktor az „Agglomerációs hatások” nevet kapta. A faktorban csupán négy mutató sűrűsödik: a legjelentősebb a magtelepülés aránya az agglomerációban, a második a közúti balesetek aránya (mint negatív hatás, urbanizációs hátrány), majd az aktív népesség aránya és az időskori függőség következik. Minél nagyobb a centrum népességi aránya a vonzáskörzetben, annál magasabb a közúti balesetek aránya, és annál jelentősebb az aktív korú népesség aránya. (Mint látni fogjuk később ez nemzeti sajátosság a vizsgált térben.)

Értelemszerűen, ha magas az aktív népesség aránya, az idős korosztály eltartása nem okoz nagy problémát. A faktor sajátértéke szintén magas (3,3) és a megőrzött információ mértéke is jelentős. (17,3%.)

A következő faktorban („*Tudás-gazdaság*”) a felsőoktatásban résztvevők arányát és a GDP kumulált növekedési rátáját (2004-2008 között) találjuk. A faktort kívülről erősíti az aktív népesség aránya. Mindhárom mutató pozitív előjelű, tehát minél többen tanulnak (jelentősebb a tudásbázis), annál magasabb a gazdasági növekedés és az aktív népesség aránya az adott városban. A faktor sajátértéke 2,24, a megmagyarázott információhányad 11,8 %.

Az utolsó faktor demográfiai jellegű, a „*Népességváltozás*” elnevezést kapta. Két dinamikus mutató található benne: a magtelepülés és az agglomeráció népességének változása 2004-2008 között. Mindkét mutató együttmozog: ha nő a központ népessége, nő az agglomeráció népessége is. A faktor sajátértéke kedvező (2,14), a faktor a szórás 11,25%-át tömöríti.

Ezek után a 93 várostérségen K-közép klaszterelemzést futtattunk le majd pedig újra Two-step klaszterelemzést alkalmaztunk. 10 csoportot határoltunk le, az átlagos Silhouette-együttható értéke újra 0,4, tehát elfogadható csoportosítást végeztünk el. A klasztereket a 4. ábra mutatja be.

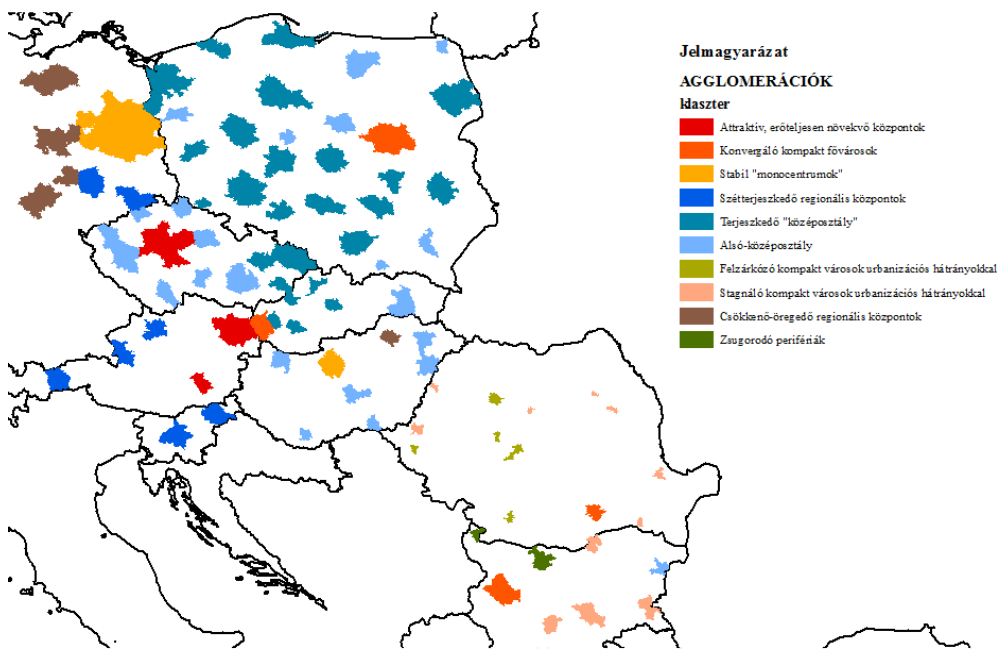
Az első várostípus az „*Attraktív, erőteljesen növekvő központok*” elnevezést kapta. Három város található itt, ebből kettő főváros: Prága, Bécs és Graz. A jelző főleg a népességre vonatkozik, a várostérségek közül a legnagyobb növekedés itt figyelhető meg, mind a központban, mind pedig az agglomerációban. Jelentős globalizációs hatások figyelhetők mind a gazdaságban, mind a népesség tekintetében. (Itt a legalacsonyabb az állampolgárok aránya.) Kiváló elérhetőség jellemző, az agglomeráció szerkezetére a szétterjeszkedés jellemző (nagyobb a szuburbán térségek népességi aránya), és itt a legkisebb az agglomerációs hátrányok aránya. Az attrakció a vendégéjszakák arányában is megmutatkozik, a legmagasabb a vizsgált kelet-közép-európai térben.

A következő várostérség-típust a „*Konvergáló kompakt központok*” jelenítik meg. A kompakt jelleg a szétterjeszkedés ellentettje, Szófia, Varsó, Bukarest, Pozsony városszerkezetében nagyobb szerepet tölt be a központ a népesség tekintetében. A konvergencia a várost magába foglaló NUTS3 térségekben a legmagasabb gazdasági növekedéssel találkozhatunk. Az egy főre jutó GDP a 2004-es értékhez képest 33-55 százalékponttal magasabb 2008-ban. A GDP/fő érték az országos érték átlagában igen magas, legalább kétszerese annak. (Varsó esetében közel háromszorosa.) A magtelepülés népsűrűsége itt a legmagasabb, az aktív korúak aránya, valamint az időskori függőség szintén a legkedvezőbb a térségben.

„*Stabil monocentrumok*” klaszter két tagot számlál: Berlint és Budapestet. Mindkét térség hasonló funkciót tölt be saját országában (ország részében) a

népesség- és gazdasági koncentráció szempontjából. A stabilitás jellemző a népességváltozásra és a gazdasági növekedésre is. (Mindkét mutató eléggé alacsony a többi fővároshoz képest.) Az üzleti BHÉ ezen két városban a legjelentősebb, ez magas multimodális elérhetőséggel párosul, a turisztikai teljesítmény a harmadik Kelet-Közép-Európában.

4. ábra Várostípusok Kelet-Közép-Európában az Urban Audit alapadatai alapján

Forrás: Saját számítás és szerkesztés

A „Szétterjeszkedő regionális központok” klaszter 7 tagot számlál: Linz, Salzburg, Innsbruck, Lipcse, Drezda, Ljubljana és Maribor alkotja. Szétterjeszkedő városok ezek is (itt a legnagyobb mértékű), gazdasági teljesítményük nemcsak saját országaikban jelentős, európai szintén is megfelelő életszínvonalat nyújt. Öregedési indexük viszonylag magas, bár az átlagot a német térségek húzzák fel. Turisztikai vonzerejük jelentős és több városban a nem állampolgárok aránya is figyelemreméltó.

A következő kategóriát a „Terjeszkedő középosztály” képviseli 26 várostérseggel. Népességük szóródása magas: a minimumot a 110 ezer fős Besztercebánya képviseli, a maximumot pedig a majd' 1,3 milliós Krakkó adja. Mérettől függően (1 millió fő fölött) a nagyobb városokban (Ostrava, Krakkó, Lódz, Wrocław, Poznań, Gdansk) döntéshozatali központokat is találunk. Kiegyensúlyozott gazdasági növekedés jellemzi a csoportot, viszont a népesség tekintetében ez már nem mondható el. (Az agglomeráció népessége minden esetben

csökken.) Itt a legjelentősebb a felsőoktatásban résztvevők aránya. A városszerkezet is szétterjeszkedő, valamint a korstruktúra kedvező ezen nemzeti másodlagos központokban.

„*Alsó középosztály*”: a nemzeti jólét szempontjából egységes a térség, a népesség növekedése stabil, ha nem is kimagasló, de növekvőnek számít. Átlagos jellemzőkkel bíró klaszternek tekinthető.

„*Felzárkózó kompakt városok urbanizációs hátrányokkal*”: óriási növekedés jellemzi a csoportot (a legmagasabb Kelet-Közép-Európában), meghaladja a Szófia-Bukarest-Pozsony-Varsó klasztert is. Csak román városokat találhatunk itt (Kolozsvár, Temesvár, Nagyszeben, Craiova, Gyulafehérvár): országos szinten jelentős ugyan az egy főre jutó gazdasági teljesítmény, kelet-közép-európai szintén az alsó harmad szintjét éri el. A gazdaságszerkezetben a mezőgazdaság jelentős, ill. elég csekély a külföldi állampolgárok jelenléte ezekben a regionális centrumokban. A második faktor mentén jelentős értékeket észlelhetünk. A centrumváros népessége igen jelentős az egyes agglomerációkban, jelentős a közúti balesetek aránya, és az aktív népesség aránya is. Az időskori függőségi ráta a legkedvezőbb a vizsgált térségben.

„*Stagnáló kompakt városok urbanizációs hátrányokkal*”: harmadlagos centrumoknak számítanak saját országukban ezen bolgár és román várostérségek. Gyengébb nemzeti (és természetesen kelet-közép-európai) teljesítmény, elérhetőség, magasabb mezőgazdasági szerep jellemző. A második, „*Agglomerációs hatások*” faktor ismét számottevő, mindegyik mutató – hasonlóképpen az előző csoporthoz – „*kiugrik*” a térség értékei közül. (A balesetek aránya nem olyan magas, az öregedés sem olyan kedvező, de jobb mint az átlag.) Gazdasági növekedésük kedvezőbb mint egy-két fővárosé, felsőoktatási és turisztikai teljesítményük viszont nagymértékben lemarad. Népességcsökkenés tapasztalható az összes térségben.

A „*Csökkenő-öregedő regionális központok*” klaszterben a legkisebb a gazdasági növekedés a térségben. A német és egy magyar várost tartalmazó csoport mindegyikében csökken a magváros népessége, az agglomerációé csökken-stagnál. Az alacsony aktivitás és a magas öregedés szintén jellemzője a klaszternek. A várostérség jellegzetessége a terjeszkedés, az urbanizációs hátrányok csekélyek.

„*Zsugorodó perifériák*” klasztert két Dunamenti, -közeli város képviseli. Pleven és Vidin a legrosszabb gazdasági jellemzőkkel írható le, a megközelíthetőség a legrosszabb, a mezőgazdasági BHÉ megközelíti a 20 százalékot. A negatív sajátosságok sorát találjuk még: a balesetek terén, a gazdasági növekedés, az öregedés, a tudásbázis és a demográfiai jellemzők mentén mind-mind hátrányos helyzetben van ez a két város.

4. Összefoglalás

Dolgozatunkban kétféle várostipizálást ismertettünk a kelet-közép-európai térségre vonatkozólag. Elsőként a NUTS3 területi szinten értelmezett városi/városias térség tipológiát alkottuk meg az elérhető statisztikák alapján. Módszertani szempontból kiemeljük a módosítható területi egység problémáját, ami alapvetően befolyásolta az értelmezést. Alapvetően kijelenthető, hogy diverz városi/városias térszerkezet figyelhető meg Kelet-Közép-Európában. Jelentős a határvonal a kelet-német és a többi térség között (részben köszönhetően a lehatárolásnak is), ugyanakkor az osztrák és a szlovén területek is elkülönülnek a „többiektől”. Úgy véljük, hogy a valódi térszerveződéshez közelebb kerültük (lásd pl. a vonzáskörzetek lehatárolását, az agglomerációk „kialakulását”), de nem gondoljuk, hogy tökéletes a rendszer. Ezért egy második elemzést is lefuttattunk, itt az Urban Audit adatai alapján végeztük el a tipizálást. Meg kell jegyeznünk, hogy nagyon hiányos ezen adatbázis is, hiába az egységes európai statisztikai rendszer, módszertanilag is kifogásolható a felmérés.

Vizsgálatainkat nem tekintjük lezártnak egyik szinten sem, mindkét szinten fontos a belső egyenlőtlenségek megjelenítése (pl. jövedelemegyenlőtlenségek) ill. a fenntarthatóság adatbázisa is szükséges a további elemzések elvégzéséhez.

Felhasznált irodalom

- Bengs, C. – Schmidt-Thomé, K. (2006): *Urban-rural relations in Europe*. ESPON 1.1.2 Final Report, ESPON Coordination Unit, Luxembourg.
- Dusek T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, pp. 109-121.
- European Institute for Urban Affairs et al. (2012): *SGPTD Second Tier Cities and Territorial Development in Europe: Performance, Policies and Prospects*. Final Report, ESPON Coordinate Unit, Luxembourg.
- Eurostat Regions and cities database: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/region_cities/introduction
- ESPON adatbázisa: <http://database.espon.eu/db2>
- FÖMI Corine: <http://www.fomi.hu/corine/>
- IGEAT (2007): *Study on Urban Functions*. ESPON 1.4.3 Final Report. ESPON Coordinate Unit, Luxembourg.
- Leibenath, M. et al. (2006): *Grenzüberschreitende Raumentwicklung zwischen Deutschland und der Tschechischen Republik (Přeshraniční územní rozvoj: spolupráce mezi Německem a Českou republikou)*. Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR), Bonn.
- Lukovics M. – Kovács P. (2011): *A magyar kistérségek versenyképessége. Területi Statisztika*, 1, pp. 52-71.
- Nemes Nagy J. (2005): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.

- Nordregio (2005): *Potentials for polycentric development in Europe*. ESPON 1.1.1 Final Report, ESPON Coordinate Unit, Luxembourg.
- Rechnitzer J. (2006): Az európai unió regionális és városfejlesztési politikájának újabb jellemzői. In Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.): *Kihívások és válaszok: A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az EU csatlakozás utáni időszakban*. NOVADAT Kiadó, Győr, pp. 105-125.
- Ritter K. (2008): Agrárfoglalkoztatási válság és a területei egyenlőtlenségek. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- SEGIRA http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/employment/full-text_en.pdf
- Székelyi M. – Barna I. (2005): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Typotex, Budapest.
- Szelényi L. (2004): Főkomponens analízis. In Szűcs I. (szerk.): *Alkalmazott statisztika*. Agroinform Kiadó, Budapest, pp. 409-447.
- Tóth T. (2005): A területi tervezés és programozás főbb módszerei és a fejlesztés lehetőségei. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.

A magyarországi város-régiók versenyképességének mérése nemzetközi kísérletek alapján

Horváth Sarolta Noémi¹

Az elmúlt évtizedekben a globalizáció fokozatos erősödésével átalakultak a társadalmi-gazdasági folyamatok. Előtérbe kerültek a lokális gazdaságfejlesztési elméletek, melyek rámutattak arra, hogy a város-régióknak meghatározó a szerepe a versenyképesség növelésében. Számos kutató törekszik ezért olyan elemzési módszerek kidolgozására, mellyel mérni tudják egy adott területi egység versenyképességét. Ha megismerjük egy térség versenyelőnyeit, akkor az arra alapozott stratégiai lépések kidolgozásával előmozdíthatjuk, illetve fokozhatjuk a versenyképességüket. Ehhez nemzetközi példák hazai viszonyokra történő adaptálásával is eljuthatunk.

Jelen tanulmány első részében a nemzetközi szakirodalomban város-régióknak definiált területi egységet a magyar területi viszonyokra értelmezzük. Ez követően vizsgáljuk azon módszertani megközelítéseket, amellyel ezen lehatárolt területi egységek versenyképességét értékelni és elemezni tudjuk.

Kulcsszavak: város-régió, versenyképesség, módszertani megközelítés

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a globalizáció erősödésével párhuzamosan átalakultak a társadalmi-gazdasági folyamatok. Az átalakuló gazdaságban a legerőteljesebb folyamat a lokális szint előtérbe kerülése. A helyi szint felértékelődése vitathatatlan, mint azon kulcskompetenciáknak helyet adó tér, ahol a vállalkozások és azok térségi központjainak elhelyezésénél hosszú távon is fenntartható versenyelőnyekre koncentrálnak. A helyi szint sajátosságai, az ott jelenlevő erőforrások, infrastruktúra, beszállítók, vevők és versenytársak, illetőleg a helyi kereslet sajátosságai a globális vállalatok számára döntő jelentőségűek (Bajmócy 2011). Az Európai Unió 2014 és 2020 közötti programozási időszaka szintén kiemelt figyelmet fordít területi politikájában az egyre inkább előtérbe kerülő lokális szintnek. Például az Európa 2020 koncepcióban egy olyan, a nagyvárosokon, illetve a városhálózaton alapuló, több pólusú fejlesztést, illetve területi kiegyenlítést kívánnak megvalósítani, melyben a városok térségükre is ható növekedési központokként működnek. Lengyel (2010a) megfogalmazásában az adott térség gazdaságfejlesztése főként a

¹ Horváth Sarolta Noémi, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

térség versenyképességének javítására irányuló azon programokat jelenti, amelyek a munkahelyek teremtésére fókuszálnak az üzleti szektorban. Kiemeli, hogy a programok kidolgozásánál elengedhetetlen figyelembe venni, hogy mindegyik térség más gazdasági aktivitással, illetve üzleti környezettel rendelkezik, ebből következően habár lehetnek olyan esetek, amikor szükség van a központi kormányzati (keynesi jellegű) beavatkozásokra, viszont ezen túlmenően mindegyik térségben egyedi, az endogén sajátosságokra épülő, alulról szerveződő, többszektorú integrált gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozása szükséges. Szerinte ennek a felismerésnek is köszönhető, hogy napjainkban a regionális és lokális gazdaságfejlesztési elméletek nyertek teret. A lokális gazdaságfejlesztési elméletek ráirányították a figyelmet az agglomerációs gazdaságokra, városokra és vonzáskörzetükre, vagyis a város-régiókra. Lengyel (2010b, 33. o.) felhívja a figyelmet arra, hogy *„a gazdaság új térbeli fejlődési modellje nem a tervezési régiókat veszi majd alapul, hanem az agglomerációs gazdaságokat, mint csomóponti régiókat, más felfogásban városrégiókat, amelyek hálózati kapcsolatokban állnak egymással”*.

Jelen tanulmány elsőként a város-régió fogalmi meghatározását a jelentősebb nemzetközi szakirodalmi forrásokra támaszkodva, valamint a hazai viszonyok között alkalmazható város-régió fogalmat és annak meghatározási kereteit mutatja be. Ezután következik a területi verseny és versenyképesség felértékelődése, szemléltetve a legjelentősebb versenyképességi definíciókat, különös figyelmet fordítva a város-régiókra. A tanulmány szerves része a nemzetközi szakirodalomból benchmark jelleggel kiválasztott módszertan bemutatása, melynek segítségével a város-régiók versenyképességét a magyar körülményekre értelmezni tudjuk. Összegzőként az észrevételeim, valamint a további kutatási irányok kijelölése következik.

2. A város-régiók felértékelődése

A regionális politika jelenlegi bázisának számító NUTS2-es területi lehatárolás egyre kevésbé képes a területi szintet érő új kihívásoknak megfelelni (Schneider 2009). Az utóbbi években – a régiók és lokális térségek vizsgálata mellett – a regionális kutatások középpontjába került a városok, főként a kiterjedtebb városi térségek sikeressége (Rechnitzer 2007). Nem véletlenül, hiszen a 21. század elejére a Föld népességének több mint a fele városokban él. Ennek a valódi jelentőségét nem a városlakók többségbe kerülése adja meg, hanem *„a városok növekvő gazdasági irányító szerepe, a modern, kreatív gazdaság nagyvárosi koncentrációja, a városokban összpontosuló politikai hatalom”* (Enyedi 2009, 295. o.). Viszont a

növekedés akkor indulhat meg, amikor az adott város egy városrendszerbe van beágyazva, amely képes a harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődésre egymáshoz jól kapcsolódó és illeszkedő városi központokkal (Capello 2007). Szirmai (2005) felfogása szerint a fejlett országok gazdasági teljesítménye mögött térségi koncentrációk, elsősorban a nagyvárosaik és vonzáskörzeteik, mint gazdasági pólusok állnak. Hiszen a nagyvárosokban jönnek létre a tanulást, kreativitást, innovációt ösztönző hálózatok, amelyek képesek az egyre specializáltabb keresletre gyorsan és rugalmasan reagálni. Napjaink új tendenciái előtérbe állították a várostudományokat.

A város lényegében a termelői és lakossági tevékenységek térségi klasztere (Capello 2007). Közigazgatási értelemben meghatározhatjuk úgyis, mint egy adminisztratív menedzsment központ által vezetett olyan koncentráltan lakott terület, melyben a városhoz tartozónak vesszük az ahhoz kapcsolódó szuburbán gyűrűt és falvakat is (Ni–Kresl 2010). A nagyvárosi térség fogalma statisztikai értelemben azt jelenti, hogy amikor néhány ország urbanizáltsága elér egy bizonyos fokot, a szomszédos városi területek kapcsolata erősödik gazdasági és társadalmi értelemben, az infrastruktúra részesedése pedig magas lesz. Annak érdekében, hogy átfogóbban fejazzék ki ennek a területnek a fejlődését, a statisztikai hivatalok ezeket a városi térségeket statisztikai egységnek, nevezetesen nagyvárosi térségnek tekintik (Ni–Kresl 2010).

A városi térségekben a városok közötti kapcsolatok felértékelődnek és egyre szélesebb körben kezd elterjedni a város-régió (city-region) kifejezés, amely alatt rendszerint a várost és annak vonzáskörzetét értjük. Ez a területi egység azonban a hazai és a nemzetközi gyakorlatban némileg más tartalommal jelenik meg. A város-régiók koncepcionális előfutárai Hall (1966), valamint Friedmann és Wolf (1982) világvárosai, bár a világ, melyre befolyásuk kiterjedt, nem foglalta magában az akkori szocialista országokat és a fejlődő országok nagy részét sem- a termelés számai is sokkal ritkábbak voltak.

Az OECD és az Európai Tanács a következő megközelítést alkalmazza a város-régiók meghatározására (EC 2011):

1. a város-régió egy vagy több önkormányzatból áll;
2. a városlakók legalább fele a városközpontban él;
3. egy városközpontnak legalább 50.000 lakosa van. Magas a népsűrűsége, legalább 1500 fő/km²;
4. ha egy adott város dolgozóinak a 15%-a egy másik városban dolgozik, akkor ezen városok összetartozó egységek;
5. minden olyan önkormányzat, amelynek a munkavállaló lakosságának legalább 15%-a bejelentve dolgozik a város-régióban;
6. azon önkormányzatok, amelyek határainak legalább 50%-a érint funkcionális területet.

Használva az Európai Tanács legfrissebb definícióját, amikor már kialakulnak a városok az ingázási övezetet meg lehet határozni az ingázási sémák alapján a következő lépéseket követve (Dijkstra–Poelman 2012):

1. ha egy adott város dolgozóinak 15%-a egy másik városban dolgozik, akkor ezen városokat önálló városként kezelik;
2. minden olyan önkormányzat, amelynek dolgozó lakosainak legalább 15%-a a városban van bejelentve;
3. ez alatt azon önkormányzatokat értjük, amelyeket egyedüli funkcionális terület vesz körül és nem folyamatosan működő önkormányzatok születnek.

Láthatjuk a definíciók közötti hasonlóságból, hogy a kiterjedtebb városi zónák a városból és az ingázási területből állnak. Lengyel (2010a) lehatárolásában csomóponti régiónak az ingázási övezetet, vagy munkaerő-vonzáskörzetet tekinti, vagyis azt a területet, amelyen belül a munkavállalónak vagy vállalkozónak nem kell lakóhelyet váltania ahhoz, ha munkahelyet változtat.

Az utóbbi években Magyarországon egyre több szakmai dokumentum és szakértő az agglomerációt, mint térkategóriát használja a város-régió, várostérség, funkcionális várostérség, metropolisztérség szinonimájaként (KSH 2007, Lócsei 2004). Az agglomeráció *„a termelőerők koncentrációs és centralizációs folyamatainak eredményeként létrejövő olyan település együttes, amelyben – alapesetben – a környezetéből kiemelkedően fejlett várost és a körülötte fekvő településeket a gazdasági és társadalmi élet területein intenzív kapcsolat köti össze, és ahol a központi város körül népességtömörülés megy végbe”* (Nemes Nagy 2005, 3. o.).

A magyarországi városok méretei olyan sajátos képet mutatnak, amelyre nem igen látunk példát más országokban, nevezetesen hogy a főváros és a második legnagyobb város között mintegy tízszeres különbség mutatkozik. Magyarországon éppen ezért elsősorban az agglomerációk, amelyek egyben csomóponti régiók is, tölthetik be a városrégiók szerepét. Mindeközben a városok és vonzáskörzeteik különböző fejlettségűek és eltérő funkciókat töltenek be, de az egységek földrajzi lehatárolása és versenyképességük mérése még nem kiforrott.

3. A versenyképesség értelmezési lehetőségei, különös tekintettel a városokra

A területi verseny fogalma egy közösségi cselekvési formára utal, amely egy adott terület gazdasági érdekeit felvállalva előrelépést biztosít a más térségekkel folytatott versenyben (Cheshire–Gordon 1995, 1996). Enyedi (1996, 1998) szerint a területi

egységek közötti verseny célja eltér más versenytípusoktól – mint, a munkavállalók illetve vállalatok közötti verseny –, mivel fő célja mindig is a térségi jövedelemnövelés, mellyel a jólét és az életszínvonal is növekedhet. Lengyel és Rechnitzer (2000) egy általánosnak tekinthető meghatározásuk szerint egy olyan folyamatot jelent, amely a területi egységek között megy végbe azzal a céllal, hogy a régióban, illetve városban élők jóléte növekedjen a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést egyes érdekcsoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versenyezve igyekeznek befolyásolni.

A területi verseny jelentőségének növekedésével felismerést nyert, hogy az Egységes Európai Piacon belül, ahol a városi szolgáltatások szabadon eladhatóak, a városi versenyképesség nemzetgazdasági érdekévé vált.

Ahhoz, hogy a város-régiók versenyképességét értelmezhezzük, elsőként meg kell vizsgálnunk a városokat ebből a szempontból. Napjainkban a gazdasági élet szinte minden területén jelen van a versenyképesség fogalma és kritériuma. A versenyképesség például mélyen beágyazódott az Európai Unió Lisszaboni Stratégiájába, amely céljaként határozza meg, hogy az EU-t a világ legversenyképesebb és legdinamikusabban fejlődő tudásalapú gazdaságává teszi (CEC 2000, 2. o.). A verseny és a versenyképesség fogalmát a nemzetközi és a hazai szakirodalmi forrásokban sokféleképpen határozzák meg. Kutatásaimban a különféle megközelítések közül az Európai Unió 1999-ben publikált egységes versenyképességi definícióra építetek, mint *„a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozása, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve”* (EC 1999, 75. o.; Lengyel 2000, 974. o.). Szinte mindegyik szakmai közösség által elfogadott versenyképességi definíció ebben gyökerezik. Lengyel (2000, 962. o.) megfogalmazásában *„a versenyképesség a piaci versengésre való készséget jelenti, a pozíciószerezés és tartós helytállás képességét, amit elsősorban az üzleti sikeresség, a piaci részesedés és a jövedelmezőség növelése jelez. Így a különböző piacok (termék-, munkapiac stb.), az eltérő inputok (például vállalkozókészség, szaktudás, természeti erőforrások stb.) és a verseny (vállalati, nemzetközi, városverseny stb.) egyedi sajátosságai miatt a versenyképességnek más-más jellegzetességei lehetnek a meghatározók”*.

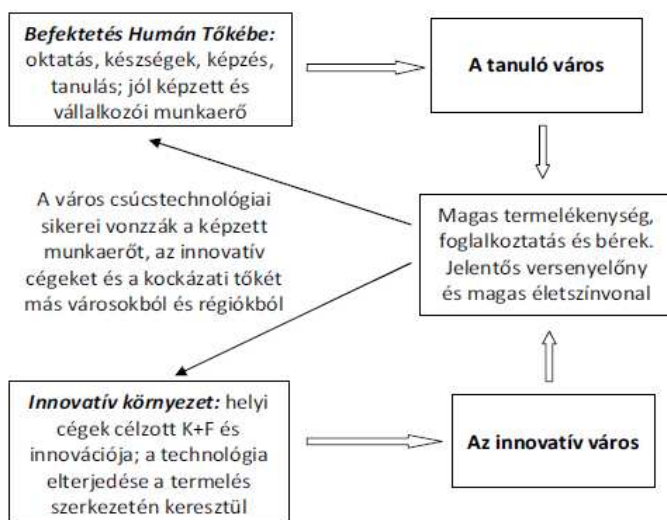
Parkinson (2004) a városok versenyképességét úgy határozza meg, mint a gazdaság azon képességét, hogy vonzza és folyamatos mozgásban tartsa stabil vagy növekvő piaci részesedéssel a cégeket, egyúttal megtartsa a stabil vagy növekvő életszínvonalat. Megállapításai szerint a versenyképesség különbözik a versenytől, mivel a verseny egy zéró kimenetelű játék, amelyben ha az egyik város nyer, akkor a másik veszít, ezzel ellentétben a városok egyidőben tudják növelni a versenyképességüket, így tehát az összes város és nemzeti gazdaság párhuzamosan tud fejlődni és gyarapodni. Továbbá Parkinson (2004) vizsgálja és értékeli egy versenyképes város tíz lehetséges jellemzőjét, melyek a következők:

1. stratégiai közlekedés és az információs technológia;

2. egy városközpont európai sajátosságokkal;
3. nemzetileg és nemzetközileg elismert felszereltség különböző eseményekre;
4. jó hírnév a kutatásokban, fejlődésben és az innovációban;
5. hírnév a hatékony kormányzásról és szolgáltatásokról;
6. kifinomult kulturális infrastruktúra és szolgáltatás;
7. a lakossági választékok széles skálája;
8. a környezetvédelmi kiválóság és felelősség hírneve;
9. befogadó és sokszínű társadalom;
10. magasan képzett munkaerő.

Az Egyesült Királyság kormánya részére készült kutatási jelentésben (ODPM 2006) a városi versenyképesség az alábbiak szerint definiált. A városoknak az a képessége, hogy folyamatosan javítsák üzleti környezetüket az alapvető készségeket és a fizikai és kulturális infrastruktúrát azért, hogy vonzzák és megtartsák a magas szintű növekedést, innovatív és jövedelmező cégeket, valamint egy jól képzett kreatív és vállalkozó típusú munkaerőt, hogy ezáltal magas termelékenységet, magas szintű foglalkoztatottságot, magas béreket, magas egy főre jutó GDP-t és alacsony szintű jövedelem-különbségeket és társadalmi bezáródást legyen képes elérni (ODPM 2006).

1. ábra A regionális és városi versenyképesség endogén növekedési elmélete

Forrás: Simmie et al. (2006) alapján saját szerkesztés

Egy város alkalmazkodóképessége és termelékenysége nagyrészt a munkaerő oktatásának minőségétől, a helyi cégek ösztönzésétől, hogy végezzenek kutatás-fejlesztési tevékenységet és innovációt, valamint annak mértékétől függ, hogy a technológiai tudás hogyan áramlik keresztül a város termelési és szolgáltatási szerkezetén (1. ábra).

Közismert, hogy a technológiai túlsordulás térben korlátozott, így a város-régió, amely képes vezető pozíciót elérni, tekintetbe véve különleges technológiákat és innovatív termékeket, nyilvánvalóan képes elérni és megtartani versenyelőnyét, a helyi termelékenységre, bérekre és foglalkoztatásra gyakorolt kiemelkedően pozitív hatásai által (Simmie et al. 2006). A szerzők amellet érvelnek, hogy a regionális és városgazdaságok között meglévő különbségek nagyrészt annak köszönhetőek, hogy eltérően vesznek részt az új, posztindusztriális tudás-, és információs gazdaságban (Simmie–Carpenter 2008).

Röviden „a nagyvárosok közötti verseny létezik és egyre 'fontosabbá' válik” (Malecki 2002, 930. o.). Az adott térség versenyképességének alapját képező tudás és innováció természetes környezetének megteremtéséhez és ezek elterjesztéséhez szükséges társadalmi tanulási folyamatokhoz kiterjedt kapcsolati hálójuk révén a város-régiók nyújtanak megfelelő teret (Gertler 2002). Viszont egyes térségek gazdasági fejlettsége nagymértékben különbözik egymástól, ezért a cégek és a mobilis erőforrások a magas nyereséget előállító térségekbe áramlanak, ebből következően a térségek igyekeznek odavonzani és megtartani a lakosokat, cégeket és a piacokat, ami elvezet a térségek és a városok közötti versenyhez. Egy terület akkor tekinthető versenyképesnek, ha képes az életszínvonalat emelni és fenntartani a győzelmet jelentő eredményeket.

4. A magyarországi város-régiót alkotó területi egységek lehetséges lehatárolása

A fentiekben bemutatott nemzetközileg elfogadott definíciókra, valamint korábbi kutatásaimra alapozva, megkísérlem lehatárolni a Magyarországon város-régióknak definiálható területi egységet, figyelembe véve Magyarország különleges térszerkezetét.

Az első világháború után a Trianoni Békeszerződés által okozott földrajzi változás jelentős hatással volt a magyar települési hálózatra és nagymértékben hozzájárult a térségek egyenlőtlen fejlődéséhez. Ennek következtében sem magváros sem kiterjedtebb városi zónák nincsenek Magyarország legnagyobb területén, nem úgy, mint nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban. Budapest körülbelül tízszer nagyobb, mint a 23 megyeszékhely átlagos mérete. A Központi Statisztikai Hivatal (2012) adatai alapján, ezeken kívül több mint kétszáz közép méretű és pár száz kis méretű város és település van Magyarországon összesen 3154. Összességében 328 településnek van hivatalos városi státusza és 2826-nak falu

státusza. Összesen 1097 településnek (34,8%) van kevesebb, mint 5000 lakosa, miközben 675-nek (21,4%) van kevesebb, mint 1000 lakosa.

Az OECD és az Európai Tanács meghatározásában olvashattuk, hogy egy város-régió legalább 50.000 lakosa van, viszont ha megvizsgáljuk néhány amerikai és nyugat-európai város-régió főbb jellemzőit (felépítését, földrajzi kiterjedését, a hozzá tartozó településeket és lakosságát), ennél jóval kiterjedtebb város-régiókkal találkozhatunk.

Ha a lakosság alapján osztályozzuk a magyar városokat, csupán tíz várost találunk Magyarországon, melynek több mint 50.000 lakosa van, ez a teljes népesség 29%-át teszi ki (1. táblázat).

1. táblázat A magyar városok rendszerezése a lakosság alapján, 2006

	S (50.000- 100.000)	M (100.000- 250.000)	L (250.000- 500.000)	XL (500.000- 1.000.000)	XXL (1.000.000- 5.000.000)	Globális város (5000.000- ...)	Összes város	Ingázási övezet	Kiterjedt városi övezet
Városok száma a városközpont méretétől függően:									
HU	5	4	0	0	1	0			
EU	410	261	71	38	24	2			
A népesség aránya országoként város méret és ingázási zóna alapján (2006)									
HU	5,3	6,9	0	0	16,8	0	29	20	49
EU	7,6	9,4	5,1	5,7	9,6	2,8	40	22	62

Forrás: Dijkstra-Poelman (2012) alapján saját szerkesztés

Ha a városokhoz hozzáadjuk az ingázási zónák (Lengyel 2010a) lakosait is, akkor éri el csak a 49%-ot, és ez még így is 21%-kal kevesebb, mint az európai átlag.

Az ország területén 21 nagyvárosi település-együttes található. A nagyvárosi település-együtteseknek 3 típusa van: agglomeráció, agglomerálódó térség és település-együttes (KSH 2012). A megnevezések a településtest összefonódásának szorosságára utalnak. Ezek a területi egységek összesen az ország népességének 51,5%-át foglalják magukban, további 24,2-24,2% egyenlő részben oszlik meg a település-együttesbe nem tartozó városok, illetve községek között.

Figyelembe véve a nemzetközi város-régió meghatározásokat, a releváns versenyképességi módszertanokat, hazai sajátosságokat, valamint szem előtt tartva a statisztikai adatok elérhetőségének problematikáját, a Központi Statisztikai Hivatal által kialakított település-együttesek kutatásaimban megfigyelhetők város-régióknak. Az agglomerálódás jelensége a magyarországi településállományban jól kirajzolódik. A Központi Statisztikai Hivatal 2003 augusztusában végezte el a nagyvárosi település-együttesek jelenleg is érvényes lehatárolását (2. ábra).

2. ábra Agglomeráció, Agglomerálódó térség, Településegységes

Forrás: KSH (2012)

Az Országos Területfejlesztési Koncepcióról szóló 97/2005. (XII.25.) országgyűlési határozat, úgy definiálja az agglomerációt, mint olyan összeépült településegységes, melyben egy központi város és az azt körülvevő térség, elővárosi gyűrű között különösen szoros kapcsolat van, a foglalkoztatottak nagy arányban ingáznak az agglomeráció központi városában. Az 1254/2012. (VII.19.) Kormányhatározat szerint az agglomeráció mára szinte már önálló gazdasági térséggé vált.

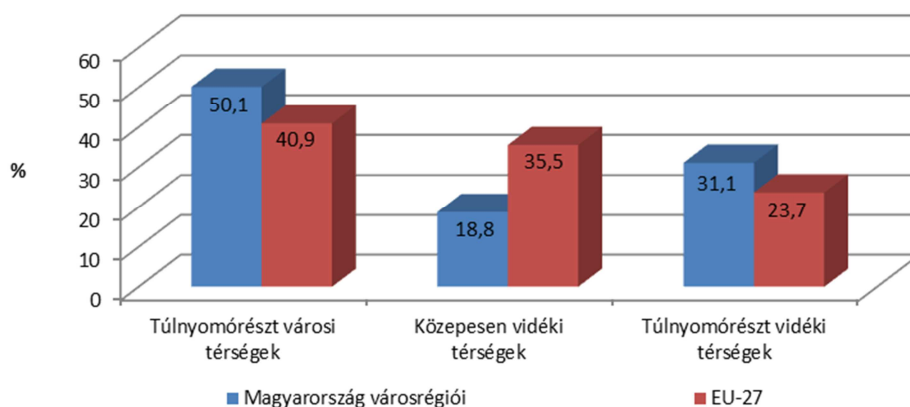
A magyarországi statisztikai hivatal évente különböző területi mutatókat gyűjt ezen városi mikro-régiókra, ami folyamatosan bővül az új népszámlálási adatokkal. Igyekeznek a legrelevánsabb és nemzetközileg elismert versenyképességi mutatókat gyűjteni.

5. A magyarországi város-régiók versenyképességének problematikája

Először is úgy vélem, hogy a magyar térszerkezeti sajátosságok szükségessé teszik szemléltetni a hazai város-régiókkal kapcsolatban a térségek városi-vidéki jellegét. Magyarország város-régióinak minden második lakosa a budapesti agglomerációhoz tartozik, majdnem minden harmadik a túlnyomórészt vidéki, míg kevesebb, mint minden ötödik közepesen vidéki térségekben él (3. ábra). Azt is láthatjuk tehát, hogy Magyarország nem csupán az összes települését, hanem város-régióit tekintve is

alapvetően Budapest központú. A KSH (2012) és az EUROSTAT (2012) szerint túlnyomóan vidéki egy térség, ha a népesség több mint fele, közepesen vidéki térségről beszélünk, ha a népesség 15-50%-a, míg túlnyomórészt városi térséggel van dolgunk, ha a népesség kevesebb mint 15%-a él 120 fő/km²-nél alacsonyabb népsűrűségű területen.

3. ábra A magyarországi városrégiók népességének megoszlása a térségek városi-vidéki jellege szerint

Forrás: KSH (2012) és EUROSTAT (2012) adatok alapján saját szerkesztés

Parkinson (2013) tanulmánya felhívja a figyelmet, hogy Magyarországon jelentős a gazdasági-társadalmi szakadék, amin célirányos fejlesztéssel lehetne segíteni, mert szerinte meg van a kockázata annak, hogy a gazdasági és költségvetési problémák, valamint a szűkösen rendelkezésre álló magán- és közjavakért folytatott verseny korlátozni fogja a városok fejlődését, valamint szélesíteni a gazdasági és társadalmi szakadékot közöttük. Versenyképességi vizsgálatai értékelik az európai országokban a nagyvárosok és fővárosok 1 főre jutó GDP növekedésének különbségeit. Főbb javaslatai között az szerepel, hogy a fővárosok és a második legjelentősebb városok körére kell a fejlesztéseket koncentrálni. Magyarország esetében Parkinson (2013) kifejezetten azt javasolja, hogy a második legjelentősebb városok körét kiemelten fejlesszék, ugyanis:

1. nálunk jelentős és növekvő a főváros és azon városok közötti fejlettségbeli, illetve teljesítménybeli szakadék;
2. a második vonalbeli városokban az üzleti infrastruktúra gyenge, az országosan alacsony szintű beruházások miatt és
3. egyértelmű bizonyítékaik vannak a főváros növekedéséből adódó negatív externáliáknak.

Az EUROSTAT (2012) adatai alapján Magyarországon a 7 NUTS-2 régió közül 6 nem éri el a 65%-át sem az uniós átlag GDP-nek, míg Közép-Magyarorszáé lényegesen meghaladja azt. Részben egyet értve Parkinsonnal, kiemelt probléma hazánkban a jelentős gazdasági fejlettségbeli különbség, a túlzott főváros központúság, amire célirányos fejlesztéssel kell válaszolni, viszont nem elégséges csupán a második legjelentősebb városok kiemelt fejlesztése, hanem az előzőekben bemutatott településegységek sajátosságaihoz leginkább illeszkedő területi stratégiák, prioritások, programok megfogalmazására van szükség. Követendőnek látom Lengyel és Szakálné Kanó (2011) gondolatmenetét, hogy eltérően kellene fejleszteni a település-egységeket. Tanulmányukban a nemzetközileg elismert piramis-modellre alapozva 4 mikro- régió típust (budapesti, gyáripari, egyetemi és stagnáló) különböztetnek meg specifikus fejlődési szakaszaik alapján. Capello (2007) szerint is a városok legfontosabb feladata, hogy megtalálják azt a fejlődési ösvényt, amely megerősíti azokat a tényezőket, amelyekből a dinamikus hatékonyságuk ered. A globális verseny kontextusában láthatjuk, hogy néhány város népessége és gazdasági pozíciója növekszik, néhány város viszont gazdasági hanyatlástól szenved. Lukovics (2008) hangsúlyozza, hogy azon térségek képesek a gyors fejlődésre, amelyek versenys stratégiát dolgoznak ki és hajtanak végre, de ehhez elengedhetetlen a valós állapot felmérése. Ebből következően szükségessé váltak, olyan elemzési módszerek kidolgozása, melyek segítségével a város-régiók versenyképességi teljesítményét mérni és összehasonlítani tudják. Az utóbbi években ezért számos rendelkezéshozó és elemző törekedett olyan mutatók fejlesztésére, melyek összekapcsolják a kiemelkedő indikátorokat egy átfogó méréssé, hogy megállapítsák térségük teljesítményét számszerűen kifejezve, ezáltal az adott térség versenyelőnyeire alapozott stratégiai lépések kidolgozásával előmozdíthassák, fokozhassák felzárkózását, illetve versenyképességét.

6. A magyarországi város-régiók versenyképessége mérésének módszertani megközelítése

A magyarországi város-régiók versenyképességének értelmezése során felvetődik a kérdés, hogy melyek azok a szempontok, mutatók, amelyek alapján ezen településegységek versenyképessége megítélhető. A Központi Statisztikai Hivatal területi statisztikai adatsorai számos különböző indikátort tartalmaznak, azonban a nemzetközi szakirodalmat tanulmányozva jelentős különbségekre lehetünk figyelmesek. A nemzetközi gyakorlat sem egységes, ugyanis jó néhány olyan indexrendszerrel találkozhatunk, amely csak államokra, metropoliten térségekre (pl. *Beacon Hills Institute*) vonatkozik, van olyan, amely egy adott ország sajátosságait veszi figyelembe (pl. *National Competitiveness Council*) és találunk olyat, amelyek kifejezetten saját országuk város-régióira specializálódnak (pl. *Simmie-Carpenter*). Ahogy az előzőekben is olvashattuk, a magyarországi településszerkezet azonban

olyannyira speciális, hogy a nemzetközi módszertani irányzatok talaján maradva, de hazai indikátorok alkalmazásával lehet a versenyképesség értelmezésében megbízható eredményekre jutni. Mindezek alapján úgy ítélem meg, hogy az általam vizsgáltak közül a *Global Urban Competitiveness Report* ad olyan átfogó megközelítést a városok versenyképességéről, amely a hazai viszonyokra is megfelelően adaptálható (GUCR 2010).

Global Urban Competitiveness Report több szempontból is különbözik a fent említett benchmarking tanulmányoktól. Az egyik különbség a vizsgálat kiterjedése. Ez az első, amely 500 *eltérő fejlettségi* állapotú várost értékel valamennyi földrészt felölelve. A módszertan is lényegesen kifinomultabb a hivatkozott benchmarking tanulmányokhoz képest, amelyek változók segítségével a városok között egyszerűen rangsorokat állítottak fel. Az adatokat az ENSZ, a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap, az OECD és a nemzeti statisztikai hivatalok közreműködésével 100 kutató egy év alatt gyűjtötte össze. Adott volt az összehasonlító adatokkal szembeni igény, kilenc területre kellett korlátozni az indexeket, amelyek a bruttó hazai termékkel, árakkal, növekedéssel, szabadalmakkal és a foglalkoztatással kapcsolatosak. Az adatok alapján a városokat tipizálták. A GUCR versenyképességi rangsor mellett minden városelemzés a gazdaság hét szektora számára, úgy mint iparági szerkezet, humán erőforrás, élő környezet, stb. is készül. A szektorok indexei 4-7 változó eredményeiből alakulnak ki. A változók átfogó jellege világos és megbízható értelmezést ad mind az 500 városnak a versenytársaihoz képest megítélhető helyzetéről. A városok egymáshoz viszonyított állapotának benchmarking tanulmányai többek között az alábbi tényezőket pontozták: gazdasági, társadalmi, üzleti, nyugdíjazási, oktatási, kulturális. Az elemzés egyaránt alkalmaz úgynevezett kemény indikátorokat, például az iparági szerkezet, a feldolgozóipar, a szolgáltatások és a pénzügyi szektor fejlettsége, munkaerőpiac helyzete, oktatási fejlesztések, környezet, tudomány, technológia és innováció helyzetének bemutatására, illetve a közgazdaságtani elemzésekben elterjedt úgy nevezett puha indikátorokat például a szervezeti kultúra, vállalati menedzsment, kormányzati szolgáltatások jellemzésére. A városok relatív erősségének és gyengeségének indikátorait változókba foglalták, ez adja a tanulmány igazi értékét. Ezáltal a városvezetők megismerhetik a város erősségeit, amelyeket fenn kell tartaniuk és gyengeségeit, amelyeken javítani kell.

A *Global Urban Competitiveness Report* keretében elsőként egy elméleti elemzést készítettek, amely alapján kialakult egy háromszintű index rendszer az inputok versenyképességének meghatározására. Az index rendszer 7 első szintű, 40 második szintű és 105 harmadik szintű mutatóból áll, ami azt jelenti, hogy az elsőről a harmadik szint felé haladva az egyes mutatók egyre specifikusabb jellemzőket

értékelnek. A komplex városi versenyképességet meghatározó első szintű tényezők az alábbiak (GUCR 2010):

1. a vállalkozások minősége;
2. a humán erőforrás;
3. az iparági szerkezet;
4. az élő környezet elemei;
5. az immateriális üzleti környezet;
6. a tárgyasult üzleti környezet és
7. globális kapcsolatok.

Az első és második szintű adatok minden esetben komplexek, összevontak, míg a harmadik szintűek többsége már nem. Ez alól csak az alábbi indexek képeznek kivételt: a megélhetési költségek, az energiaellátás helyzete, hitelhez jutás, a gazdasági liberalizáció indexe, a befektetők védelme, korrupciós költségek és a terrorizmusból származó költségek. Sajnálatos tény azonban, hogy a KSH Területi Statisztikai Évkönyv adatai alig tartalmaznak valamit is ezekből az indikátorokból, csupán a GDP, az egy főre jutó GDP, a foglalkoztatási arány és az ipar termelékenysége értelmezhető. Ezért alapvetően az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerben (TeIR) fellelhető adatok szolgáltatják a kutatás adatbázisának megteremtését. A GUCR átfogó versenyképességi mutatórendszerét a 2. táblázat tartalmazza.

Azoknak a mutatóknak a meghatározására, amelyekhez nem állnak rendelkezésre adatok a magyarországi statisztikai rendszerben, valamilyen pontozásos rendszert lenne célszerű kialakítani. Erre van példa a GUCR esetében is, ugyanis például a multinacionális vállalati pontszám meghatározására úgynevezett helyettesítő pontozási rendszert alkalmaznak. Az alternatívák pontozása az egyik módszer egyes indexek alternatíváinak előállítására és pontozására, amelyek sem közvetlen sem közvetett úton nem elérhetőek. Ez a módszer a bizonyíték arra, hogy azokra a bonyolult helyzetekre is van megoldás, amikor semmilyen adat sem elérhető. Ha megfelelően választjuk meg az alternatívákat, akkor az a valóságnak megfelelően fogja kifejezni a változó tartalmát.

Az értékelési rendszer fontos része továbbá a városfejlődés megítélése. Ennek keretében az elmúlt tíz év gazdasági és társadalmi fejlődését, a város és az ipari szerkezet átalakítását értékelték. Az értékelés szempontjai között szerepel még (GUCR 2010):

1. a természetes elhelyezkedés, vagyis folyóktól, tavaktól és tengertől való távolság;
2. a társadalmi elhelyezkedés, vagyis a világhíres és a nemzetközi hatással bíró városoktól való távolság;
3. vasúthálózat, vagyis a vonalak száma és azok elhelyezkedése a városban;

4. közúti közlekedési infrastruktúra, vagyis a gyorsforgalmi utak száma és elhelyezkedése a városban és környékén.

2. táblázat Városok átfogó versenyképességének mutatórendszere

A mutató elnevezése	A mutató jelentése
Bruttó hazai termék (GDP)	A város piaci részesedése a termékekből és szolgáltatásokból
1 főre jutó GDP	A város fejlődésének és a lakosok jólétének szintje
1 km ² -re jutó GDP	A gazdasági felhalmozódás foka
GDP növekedés üteme	Gazdasági életképesség
Munkatermelékenység	Gazdasági hatékonyság
Foglalkoztatási ráta	Fontos makrogazdasági teljesítmény és a lakosok jólétének szintje
A nominál és a reál árfolyamok aránya	Termékek és szolgáltatások árelőnye
Nemzetközi szabadalmi bejelentések száma	Tudományos és technológiai innovációra való képesség
Multinacionális vállalati pontszám	Gazdasági döntéshozatalra és ellenőrzésre való képesség

Forrás: GUCR (2010) alapján saját szerkesztés

Úgy vélem, hogy a fent említett módszertant érdemes adaptálni a magyar település-együttesekre, úgy gondolom ezen kiterjedt elemzés iránymutatást adhat a döntéshozók számára a stratégiai gazdasági tervezés és végrehajtás területén egyaránt.

7. Összefoglalás

A város-régiók növekvő jelentősége a globalizáció folyamatának fejlődését eredményezi, amely jelentős nyomást gyakorol a nemzeti gazdaságokra, a helyi politikai és adminisztrációs rendszerre, hogy növeljék a pozíciójukat a nagyon versenyképes nemzetközi környezetben. A globalizáció és lokalizáció alatt a gazdaság és a technológia fejlesztése nem csupán a városokat ruházta fel globalizációs tevékenységekkel és lokális ügyekkel, de a városok közti versengést is erősítette. A globális verseny kontextusában néhány város népessége és gazdasági pozíciója növekszik, mialatt néhány város szenved gazdasági hanyatlástól.

Az elemzők különböző tudományos perspektívából vizsgálják a város-régiók fejlődését és versenyképességét, hogy megválaszolhassák a következő kérdéseket: *Hogyan valósíthat meg egy város-régió nagyobb gazdasági aktivitást? Melyek azok a különleges jellemzők vagy sajátosságok, amelyek nagyobb jövedelmet generálnak? Milyen szabványt kellene alkalmazni ahhoz, hogy meghatározzuk, hogy egy város-régió versenyképes-e vagy sem? Összességében, miért fontos egyáltalán mérni a versenyképességet? Miben különbözik a gazdasági versenyképesség a városon belüli versengéstől a dolgozókra, cégekre és a tőkére nézve?* Egy város-régió akkor tekinthető versenyképesnek, ha helyén vannak azok az intézkedések és feltételek, amelyek biztosítják és támogatják az egy főre jutó jövedelem magas szintjét és folyamatos növekedését. Hogy egy város-régió ezt elérje, egyaránt képesnek kell lennie arra, hogy vonzza és beolvassza az új üzleteket és biztosítson egy olyan környezetet, amely a létező cégek növekedéséhez vezet.

Fontosabb megállapításaim:

- A magyarországi statisztikai hivatal felállította 2003 augusztusától érvényes településegységek jelenlegi helyzetét, a települések közötti kapcsolati szint tipizálásával (4 agglomeráció, 4 agglomerálódó térség és 13 nagyvárosi településegység). Amelynek kapcsolati szintje, kiterjedése, népességszáma alkalmas arra, hogy a nemzetközi szakirodalomból átvett város-régió szinonimájaként meghatározhassuk.
- A gyakorlati versenyképességi elemzések jórészt országokra, államokra, metropoliten térségekre, vagy egy ország sajátosságaira készültek, amelyek magyarországi viszonylatban jórészt nem értelmezhetőek.
- Ha a releváns módszertanokból indikátorok gyakoriságát figyelembe véve saját indikátorkészletet alkotunk, szembesülünk az adatok elérhetőségének problémájával, valamint megkérdőjelezhető a módszertani megalapozottság.
- A Globális Városi Versenyképességi Jelentés eltérő fejlettségű városokra készült, módszertana nemzetközileg elismert és a helyettesítő pontozási rendszerével, kezelhetővé válik az egyes indexek alternatíváinak előállítása és pontozása, amelyek sem közvetlen sem közvetett úton nem elérhetőek.

Jelen tanulmány megkísérelte bemutatni a kutatási téma aktualitását, főbb szempontjait, valamint eredményeivel kijelölte azt az ösvényt, melyek úgy gondolom meghatározó jelentőségűek a továbblépéshez.

Felhasznált irodalom

97/2005. (XII.25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Koncepcióról. *Magyar Közlöny*, 2005. évi 168. szám, pp. 11360-11497.

- 1254/2012. (VII.19.) Kormányhatározat a területfejlesztési politika megújításáról, az új Országos Területfejlesztési és az új Országos Fejlesztési koncepció kidolgozásáról. *Magyar Közlöny*, 2012. évi 96. szám, pp. 14060-14062.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Capello, R. (2007): *Regional Economics*. Routledge Publishing, Abingdon.
- Cheshire, P. – Gordon, I. R. (eds) (1995): *Territorial Competition in an Integrated Europe*. Avebury, Aldershot.
- Cheshire, P. C. – Gordon, I. R. (1996): Territorial Competition and the Predictability of Collective (In) Action. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3, pp. 383-399.
- CEC (2000): *Lisbon European Council – Presidency Conclusions*. Commission of the European Communities, 23 and 24 March, Lisbon.
- Dijkstra, L. – Poelman, H. (2012): *Cities in Europe – The New OECD-EC Definition*. RF 01/2012. European Commission Directorate-General for Regional and Urban Policy, Brussels.
- EC (1999): *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- EC (2011): *Cities of Tomorrow – Challenges, Visions, Ways Forward*. European Commission Directorate General for Regional Policy, Brussels.
- Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember-település-régió sorozat, Budapest.
- Enyedi Gy (1998): Sikeres régiók. In *Tények könyve*. Greger-Delacroix, Budapest, pp. 409-411.
- Enyedi Gy. (2009): Városi világ. *Magyar Tudomány*, 3, pp. 295-302.
- EUROSTAT (2012): *Eurostat Regional Yearbook 2012*. European Commission. Brussels.
- Friedmann, J. – Wolf, G. (1982): World City Formation: An Agenda for Research and Action. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3, pp. 309-344.
- Gertler, M. S. (2002): *Canadian Cities Confront Globalization: Flows of People, Capital and Ideas*. Center for Globalization and Policy Research, School of Public Policy and Social Research. University of California, Los Angeles.
- GUCR (2010): *The Global Urban Competitiveness Report 2010*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- Hall, P. G. (1966): *The World Cities*. Weidenfeld & Nicholson, London.
- KSH (2007): *Társadalmi, gazdasági jellemzők*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2012): *Területi Statisztikai Adatok Rendszere*. www.teir.hu Letöltés: 2013. április 15.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, pp. 962-987.
- Lengyel I. (2010a) *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. (2010b): A regionális tudomány „térnyerése”: reális esélyek avagy csalfa délibábok? Vitaindító tanulmány a 80 éves Enyedi György tiszteletére. *Tér és Társadalom*, 3, pp. 11-40.

- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, pp. 130-152.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2011): Competitiveness of Hungarian Urban Micro-regions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics*, Special Issue, 2, pp. 27-44.
- Lőcsei H. (2004): *A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Malecki, E. J. (2002): Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness. *Urban Studies*, 5-6, pp. 929-945.
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005): *Regionális tudományi kislexikon*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Ni, P. – Kresl, P. K. (2010): *The Global Urban Competitiveness Report 2010*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Office of the Deputy Prime Minister (ODPM) (2006): *State of the English Cities: A Research Report*, Volume1 <http://www.communities.gov.uk/publications/citiesandregions/state4>, Letöltés: 2009. április 1.
- Parkinson, M. – Huthchins, M. – Simmie, J. – Clark, G. – Verdonk, H. (2004): *Competitive European Cities: Where Do the Core Cities Stand?* ODPM, London.
- Parkinson, M. (2013): European Cities in an Age of Austerity: Why Invest Beyond the Capitals? and What Policy Messages for EU? *RSA European Conference*, University of Tampere, May 2013.
- Rechnitzer J. (2007): Az európai regionális politika és városfejlődés. *Magyar Tudomány*, 6, pp. 692-703.
- Schneider G. (2009): A közép-európai fővárosi régiók versenyképességének vizsgálata – Hogyan növelhető a Közép-magyarországi régió versenyképessége. *Doktori értekezés*, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Simmie, J. M. – Carpenter, J. (2008): Towards an Evolutionary and Endogenous Growth Theory Explanation of Why Regional and Urban Economies in England are Diverging. *Planning, Practice & Research*, 1, pp. 101-124.
- Simmie, J. M. – Carpenter, J. – Chadwick, A. – Martin, R. – Wood, P. (2006): *The Competitive Economic performance of English Cities*. ODPM, London.
- Szirmai V. (2005): A városkutatások továbbfejlesztésének szempontjai: az európai várostudományok jövője. *Tér és Társadalom*, 3-4, pp. 43-60.

Pest megye településeinek versenyképességi térképe

Kis Máté¹ – Goda Pál²

Magyarország, valamint Magyarország régiói keresik helyüket és fejlődési lehetőségeiket a területi versenyben. A Közép-Magyarországi régió az, amely bár egyetlen megyét foglal magában mégis a fővárossal együtt a legdinamikusabban fejlődő terület. Pest megye térszerkezete jelentős gazdasági, társadalmi és környezeti tagoltággal bír. Ezen területi különbségek részben természetföldrajzi adottságokkal magyarázhatóak. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a Közép-Magyarországi régió Budapest nélkül milyen területi egyenlőtlenségekkel rendelkezik, valamint, hogy mennyire tekinthetjük homogénnek a megyét. Bebizonyosodni látszik, hogy Magyarország legfejlettebb régiója versenyképesség szempontjából jelentős belső különbségeket mutat.

Kulcsszavak: versenyképesség, területi egyenlőtlenségek, agglomeráció

1. Bevezetés

Nemzetközileg is elfogadott meghatározás alapján a regionális versenyképesség az alábbiak alapján fogalmazhatjuk meg: „a régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve” (Lengyel 2000). Ebben a meghatározásban nem a területen tartózkodó vállalkozások versenyelőnyeinek biztosítása a cél, sokkal inkább a lakosság helyben tartása, foglalkoztatása a meghatározó faktor.

„A nemzetek versenyképessége azt jelenti, ahogyan a nemzetek létrehoznak és megőriznek egy olyan környezetet, amelyik fenntartja a vállalkozások versenyképességét” (Garelli 2003). Ez egy kiszolgáló funkció, miszerint az országok és régiók csak annyira versenyképesek, amennyire az ott tartózkodó vállalatok, és a területi egységeknek ezért ki kell szolgálniuk a vállalatokat. Ez alacsonyabb területi szinteken is értelmezhető, miszerint egy terület versenyképessége azt jelenti, ahogyan a térség létrehoz és fejleszt egy olyan környezetet, amely fenntartja és javítja az ott tartózkodó vállalkozások versenyképességét. A területi egységek közti verseny fogalmát Chesire (2003) egy olyan folyamatként értelmezi, amely a területi

¹ Kis Máté, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola (Gödöllő).

² Goda Pál, PhD, tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

egységek között zajlik, és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni közvetlen vagy gyakran közvetett módon. Mivel a területi versenyképesség eltér a vállalati versenytől, kialakul a régiók közötti együttműködés. A területi versenyképességet továbbá két irányban is értelmezik: Az első szerint a régiókat a nemzetgazdaságokhoz lehet hasonlítani, így a kiválasztott területet egésznek tekintve kell vizsgálni. A másik felfogás szerint a vállalatok versenyéből kell kiindulni, tehát a versenyképességük szintjét előidéző tényezőket és feltételeket kell elemezni (Horváth 2001).

Horváth (2001) a területi versenyképességet tovább gondolkodva egyéb részcélokat fogalmazott meg a jövedelmezőség és a termelékenység növelésén túl. Ilyen célok a mobil, munkahelyteremtő beruházások, a térségben képződő jövedelem növelése, a lakosság odavonzása³, az országos közintézmények odatelepítése, infrastruktúra fejlesztése, stb.

A 2008-2009-es gazdasági válság után megnőtt a komparatív előnyök és a versenyképesség fontossága mind nemzeti, mind regionális szinten (Káposzta et al. 2008; Horská et al. 2012). Az elmúlt években a hét magyar régió közül egyedül a Közép-Magyarországi régió tudott látszólag harmonikusan fejlődni (Lampertné Akócsi–Tóth 2011). Egy ország versenyképességét a régiói határozzák meg (Ritter 2010).

A versenyképességi elemzések döntően országokra, illetve NUTS-2 szint régiókra születtek, NUTS-4 illetve LAU-1 szint területi egységek, kistérségek versenyképességét jóval kevesebben vizsgálták (Lukovics 2008). Lukovics (2008) ennek ellenére számos nemzetközi példát ismertet, amelyek kistérségi vagy települési (többnyire nagyvárosok) területi versenyképességgel foglalkoznak. Ezek a vizsgálatok főként a klasszikus többváltozós statisztikai módszereket alkalmazzák, információsűrítés segítségével tipológiákat alkotnak. LAU 2-es szinten végzett kutatásokra mindössze két esetet ismertet Lukovics (2008) (1. táblázat). A település szintű vizsgálatokra találunk hazai példákat, de Lukovics (2008) merőben kritizálja ezeket. Ennek ellenére szükségesnek éreztük, hogy a legkisebb statisztikailag értelmezhető területi egységen is elvégezzük Pest megye versenyképességi vizsgálatát. A vizsgálat eredményeképpen kirajzolódik Pest megye versenyképességi térképe. A versenyképes települések között relatíve perifériális területek is találhatóak. Feltevésünk szerint a legversenyképesebb régióknak is leszakadó területei, amelyek nem feltétlenül a régióhatárok mentén találhatóak, továbbá ezen perifériális területek csökkentésével a régió gazdasági fejlettsége tovább növelhető.

³ Főleg a képzett, minőségi munkaerő.

1. táblázat Kistérségi és nagyvárosi területi versenyképességi elemzések

Cím és évszám	Publikálta	Területi egység	A vizsgálat célja	Statisztikai módszertan
State of the Cities Report, 2006	Office of the Deputy Prime Minister, London	Nagyvárosi vonzáskörzet	Versenyképességi és teljesítménybeli összehasonlítás	Leíró statisztika
Developing Indicators to Inform Local Economic Development in England, 2002	Wong, C.	Kistérségek	Helyi gazdaságfejlesztési szempontú differenciálás	Többváltozós elemzés, információsűrítés
Constructing an index for regional competitiveness, 2002	Huovari, J. – Kangasharju, A. – Alanen, A.	Kistérségek	Komplex versenyképességi rangsor	Többváltozós elemzés, információsűrítés
The State of the Key Factors, 2004	South West Regional Development Agency	Kistérségek	Iparági helyzetelemzés	Leíró statisztika
Measuring Competitiveness with the Urban Audit Data	Brandmüller, T. – Faluvégi A.	Nagyvárosok	Versenyképességi index	Többváltozós elemzés, információsűrítés

Forrás: Lukovics (2008, 55. o.) alapján a szerzők saját szerkesztése

2. A kutatás során alkalmazott módszerek

2.1. Területi lehatárolás

A Közép-magyarországi régió Budapestet és Pest megyét foglalja magában. Területe 6916km², az ország területének 7,4%-a. A régió Magyarország legsűrűbben lakott területe, az országos átlag négyszerese. Budapestnek köszönhetően az ország gazdasági és pénzügyi központja. A Közép-magyarországi régió 17 kistérségre tagolódik, ebből Pest megyében 16 található, míg Budapest egésze egy további kistérséget alkot. A településszerkezeti jellemzőkből adódóan, a kis lélekszámú vidékeken egyes központokhoz lényegesen több település tartozik. A régió kistérségeinek területe, lakónépessége és településszáma jelentősen eltér egymástól. A legnagyobb kiterjedésű a 15 településből álló Ceglédi kistérség. A legtöbb

település a Ráckevei kistérséghez tartozik. A legnépesebb települések elsősorban a Budapestet körülvevő gyűrűben, továbbá a megye délkeleti területein alakultak ki. A Budaörsi kistérség az egyetlen egy, ahol ötvenezer főnél népesebb város található (Érd). A Szobi térségben a 3000 lakosú Szob városa a legnépesebb. A kisméretű települések Szob és Vác térségben fordulnak elő a legjelentősebb számban. E két térségben található az 1000 főnél kisebb népességű községeknek az 58%-a. Aszód térségében a legnagyobb település a 8100 fővel rendelkező Tura (KSH 2012).

Budapest az ország közlekedési hálózatának sugaras felépítésének köszönhetően a régió minden részéből könnyen elérhető. A nagymértékű ingázáson kívül az utakat igénybe veszi továbbá a nemzetközi tranzitforgalom is. A vasúti forgalomban szintén kiemelkedő szerepet játszik a napi ingázást kiszolgáló elővárosi vasúthálózat. A régiót átívelő vasúti rendszer jelentős része villamosított. A nagyobb vasúti csomópontok: Cegléd, Gödöllő, Aszód, Nagykáta és Vác. Szob vasúti, Letkés pedig közúti határátkelőhely.

Gondot okoz a Budapestet övező területek nagymértékű népességkoncentrációja. A főváros gazdaságának az 1960-as években felgyorsult fejlődése nagy számban vonzotta a munkaerőt. A munkavállalók nagy része a környező településeken telepedett le, ami addig nem látott mértékben gyarapította e terület népességét. Az érintett települések ugyanakkor sem megfelelő infrastruktúrával, sem az alapellátást biztosító intézményekkel nem rendelkeztek a tömeges bevándorlás fogadására.

A kutatás célja Pest megye versenyképességének meghatározása, azaz Pest megye településeinek és kistérségeinek relatív pozíciójának meghatározása egymáshoz. Siposhoz (2006) hasonlóan a kutatásnak nem része Budapest, mint település és mint kistérség sem. Budapest árnyékában bármelyik kistérség és település lemaradó mutatókkal rendelkezne, amely torzítaná a vizsgálati célkitűzéseket.

2.2. Alkalmazott módszerek

A kutatás első részében kistérség soros adatok (13 mutató, 2. táblázat) segítségével, három dimenzió⁴ mentén négy főkomponens került kialakításra.⁵ Az indikátorkészlet Lukovics (2008) által megfogalmazott 78 indikátorból álló mutatórendszerből egyéni szelektálás útján került kiválasztásra. A mutatórendszer kiválasztása illetve összegyűjtése után első lépésként feltártuk a statisztikailag kiugró értékeket. A vizsgálat szerint a vitalitási index, az ezer lakosra jutó lakások száma, az ezer lakosra jutó kiskereskedelmi egységek száma, valamint a közüzemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya tartalmazott kiugró értékeket. Ezeket a kiugró értékeket nem zártuk ki a további kutatásokból, alacsony elemszámról hivatkozva.

⁴ Gazdaság, Társadalom, Infrastruktúra.

⁵ Gazdaság, Élhetőség, Kényelem, Vonalas infrastruktúra.

A kialakított főkomponensekből két klaszter került meghatározásra: Versenyképes kistérség (VK), Alkalmazkodó (AK) és Relatív periférikus kistérség (RPK) Pest megyében. A főkomponens elemzésben található korrelációs mátrix számos statisztikailag igazolható erős és közepes lineáris kapcsolatot találtunk a vizsgált mutatók között.

2. táblázat A kistérség soros elemzés indikátorkészlete

Dimenzió	Mutató	Adatgazda	Év
Gazdaság	1000 lakosra jutó adózók száma (fő)	KSH	2009
	Egy adózóra jutó évi személyi jövedelemadó (SZJA) mértéke (Ft)	KSH	2009
	1000 lakosra jutó épített lakások száma	KSH	2009
	Vállalkozói aktivitás (1000 lakosra jutó vállalkozások száma)	KSH	2009
	Regisztrált vállalkozások aránya a szolgáltató szektorban (%)	KSH	2009
Társadalom	Vitalitási index (0-14 éves lakosság száma / 60-x éves lakosság száma)	KSH	2009
	Belföldi vándorlási egyenleg (2000-2009. évi átlaga ezer lakosra)	KSH	2009
	Munkanélküliségi ráta (%)	KSH	2009
	1000 lakosra jutó évi szakorvosi munkaórák száma (óra)	KSH	2009
Infrastruktúra	1000 lakosra jutó kiskereskedelmi egységek száma	KSH	2009
	Kistérségi központ távolsága Budapesttől (percben)	GeoX Kft	2009
	1000 lakosra jutó lakások száma	KSH	2009
	Közüemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya (%)	KSH	2009

Forrás: Szerzők saját szerkesztése (2013)

Ezzel párhuzamosan település soros adatból (20 mutató, 3. táblázat) részindexek kerültek kialakításra. Az indexkészítés a vizsgált mutató relatív pozíciójának meghatározására épít a szóródás terjedelemre történő standardizálással. (Goda 2012; Goda–Tóth 2013).

3. táblázat A település soros elemzés indikátorkészlete

Pillér	Dimenzió	Mutató	Adatgazda	Év
Környezet	Politikai	Szelektív hulladékgyűjtésbe bevont lakások száma / Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások száma	KSH	2010/2010
	Gazdasági	Hasznosított települési szilárd hulladék (újrafeldolgozással, komposztálással és energiahasznosítással, összesen) / Összes elszállított települési szilárd hulladék mennyisége	KSH	2010/2010
	Társadalmi	Rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások száma / Lakásállomány	KSH	2010/2010
	Technológiai	Másodlagos közműháló (Közcsonna hálózatba bekapcsolt lakások száma / Közütemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások száma)	KSH	2010/2010
Infrastruktúra	Politikai	Idő szerinti optimalizálás esetén a leggyorsabb út hossza kilométerben autópálya csomópontig	GeoX Kft.	2010
	Gazdasági	Egyébélelmiszer-szaküzletek száma	KSH	2010
	Társadalmi	Szakiskolai, Szakközépiskola, Technikumi, Gimnáziumi végzettségű regisztrált munkanélküliek száma / Állandó népesség száma	KSH	2010/2010
	Technológiai	Közvetlen járatok átlagos menetideje a kistérség központba	Cdata Kft.	2009
Helyi gazdaság	Politikai	Iparüzési adó / Állandó népesség száma	TÁKISZ	2009/2009
	Gazdasági	Regisztrált gazdasági szervezetek száma / Állandó népesség száma	KSH	2010/2010
	Társadalmi	Üzemanyagtöltő állomások száma / A település területe	KSH	2010/2010
	Technológiai	Internet előfizetések száma / Lakásállomány	GKINET	2010/2010
Társadalmi aktivitás	Politikai	Regisztrált nonprofit szervezetek száma (év végén) / Állandó népesség száma	KSH	2010/2010
	Gazdasági	Bölcsődék száma (önkormányzati, üzemi, magán stb.) / 0-14 éves állandó népesség száma	KSH	2009/2009
	Társadalmi	Vándorlási különbözet	KSH	2010
	Technológiai	Közvetlen járatok száma naponta a kistérség központba	KSH	2009
Turizmus - extern kapcsolatok	Politikai	Idegenforg. adó épület és tartózkodás után	KÖH	2010
	Gazdasági	Összes kereskedelmi szálláshely szállásférőhelyeinek száma	KSH	2010
	Társadalmi	Játszóterek, tornapályák, pihenőhelyek száma / Állandó népesség száma	KSH	2009/2009
	Technológiai	Éttermek, büfék száma / Állandó népesség száma	KSH	2010/2010

Forrás: Goda (2012) alapján a szerzők saját szerkesztése

A húsz kiválasztott, előzetesen vetített mutatóból részindexeket képeztünk. Az objektív térségi index (OTI) a vizsgált kistérség mutató értékének relatív pozícióját mutatja meg az adott régió belül, ahol a kistérség elhelyezkedik. A relatív pozíciót, úgy határoztuk meg, hogy a vizsgált település egyes mutatójának értékéből kivontuk a megyében lévő település értékek közül a minimumot, majd az így kapott értéket elosztottuk az adott megyében lévő települési értékek maximumának és minimumának a különbségével (R). Ezzel a számítással az OTI dimenziótalanná vált. Az így kapott érték 0 és 1 közé esik. Így az egyes mutatók összehasonlíthatóvá válnak és meghatározható a megyén belüli relatív pozíciójuk. A relatív pozíció mutatja meg az egyes részindex objektív telítettségét.

Akárcsak Obádovics–Kulcsár (2003), valamint Lipták (2009) kutatásaihoz hasonlóan az általunk kialakított módszertan eltér az UNDP és a nemzetközi szakirodalom által használt módszertantól. A minimum és maximum értékeknek nem előre meghatározott nemzetközi szintű értékeket adtunk, hanem egy konkrét területi egységben lévő szélsőértékeket vettük alapul.

Egyes kutatók (Husz 2001; Kristóf 2008; Lipták 2009; Mozsgai 2011 stb.) ezt az eljárást normalizálásnak nevezik, de statisztikailag ezt a számítást sokkal inkább tekinthetjük az adatok szóródás terjedelemeire történő standardizálásának. Alapesetben az 1-hez közeli érték egy terület egység részindexének magas fejlettségére utal, míg a nulla közeli érték alacsony fejlettséget jelent.⁶

Bizonyos mutatóknál alaptermészetük miatt azt tekintjük jobbnak, ha az értéke alacsony (pl.: munkanélküliségi ráta). Ezért ezeknek a mutatóknak az alap OTI számítás eredményét ki kell vonni egyből. Az így kapott érték összehasonlíthatóvá válik az alapeset értékeivel.⁷

Vannak olyan speciális mutatók, amelyek esetében nem lehet meghatározni egyértelműen, hogy a magas vagy az alacsony érték tekinthető megfelelőnek, ezekben az esetekben egy elméleti optimális értéket kell meghatározni. Korábbi kutatásaink alátámasztják, hogy ezeknél a „speciális” mutatóknál a legelőnyösebb elsőként meghatározni, egy elméleti optimum pontot. Két alapesetet kell

⁶ $OTI_{p_{ij}} = \frac{X_{p_{ij}} - X_{p_{imin}}}{X_{p_{imax}} - X_{p_{imin}}}$ ahol: $OTI_{p_{ij}}$: Az i-edik pillér j-edik objektív térségi részindexe; $X_{p_{ij}}$: Az i-edik pillér j-edik mutató értéke a vizsgált kistérségben; $X_{p_{imax}}$: Az i-edik pillér j-edik mutató értékének maximuma az adott régióban kistérség sorosan; $X_{p_{imin}}$: Az i-edik pillér j-edik mutató értékének minimuma az adott régióban kistérség sorosan.

⁷ $OTI_{p_{ij}} = 1 - \left(\frac{X_{p_{ij}} - X_{p_{imin}}}{X_{p_{imax}} - X_{p_{imin}}} \right)$ ahol: $OTI_{p_{ij}}$: Az i-edik pillér j-edik objektív térségi részindexe; $X_{p_{ij}}$: Az i-edik pillér j-edik mutató értéke a vizsgált kistérségben; $X_{p_{imin}}$: Az i-edik pillér j-edik mutató értékének minimuma az adott régióban kistérség sorosan; $X_{p_{imax}}$: Az i-edik pillér j-edik mutató értékének maximuma az adott régióban kistérség sorosan.

megkülönböztetni: az első eset, amikor a vizsgált mutató az elméleti optimum alatt helyezkedik el, ilyenkor az elméleti optimum lesz az alapképletben alkalmazott maximális érték; a második eset, amikor a vizsgált mutató nagyobb, mint az elméleti optimum, ilyenkor az elméleti optimum lesz az alapképletben alkalmazott minimális érték.⁸ Az egyes részindexek kiszámítását követően meghatározható minden pillér objektív térségi indexe. A pillérek OTI-je az adott pillérhez tartozó mutatókból képzett részindexek számtani átlagaként fejezhető ki, amely az egyes pillérek objektív telítettségét határozzák meg.⁹ Az így előállított részindexeket súlyozás nélkül átlagoltuk, amelyek megadták a települések versenyképességi indexét. A versenyképességi indexeket rangsoroltuk a szóródás terjedelemre történő standardizálás segítségével, ezzel egy újszámaztatott indexet készítettünk. Ezt követően négy kategóriára osztottuk az Pest megye településeit (Kimagaslóan versenyképes település, Versenyképes település, Alkalmazkodó település, Periférikus település). A négy kategóriát az átlaghoz képest határoztuk meg. A származtatott indexek átlaga (0,4) feletti részét az átlag feletti intervallum középvértékénél (0,7) osztottuk ketté, valamint az átlag alatti részét az átlag alatti intervallum középvértékénél (0,2) osztottuk ketté. A kutatás harmadik lépéseként térben ábrázoltuk a kapott eredményeinket. Összefüggéseket kerestünk a területi elhelyezkedés, valamint az egyes kistérségi/települési kategóriák között. Arra kerestük a választ, hogy ha a mutató rendszert teljes egészében megváltoztatjuk és más ismérvek alapján elemezzük a teret, vajon hasonló területi különbségek mutathatóak ki Pest megyében.

3. Eredmények

A kistérségi vizsgálat alapján megállapítható, hogy a 16 kistérségből összesen 10 kistérség¹⁰ tartozik a Versenyképes kistérségek (VK) közé. A VK-k gyűrűt képeznek Budapest körül egyedüli kivétel a Gyáli kistérség.

A Gyáli kistérség hátrányának valószínűsíthető oka az infrastruktúra, amely nem tudott lépést tartani a Budapestről kiköltöző lakosság tömegével. A Duna jobb

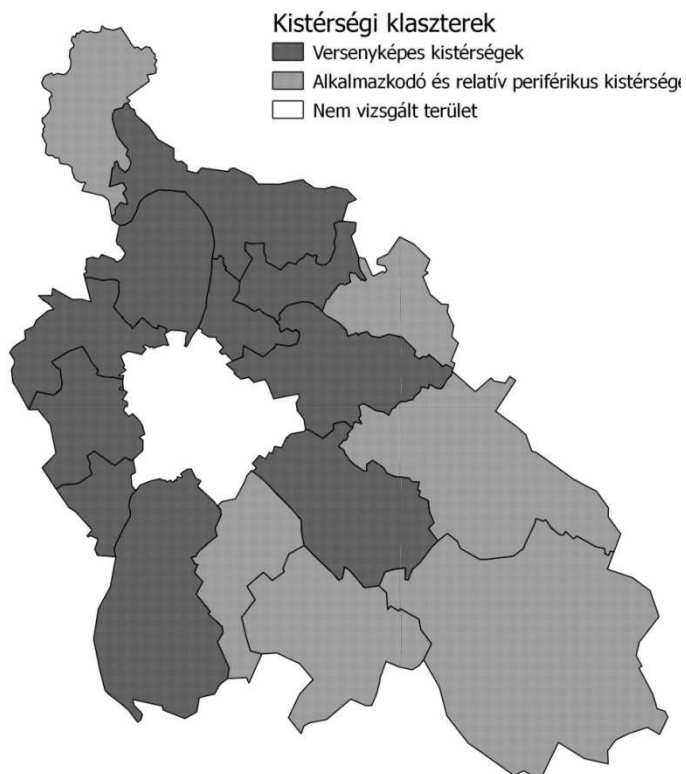
⁸ ha $X_{pij} < X_{pieo}$, akkor $OTI_{pij} = \frac{X_{pij} - X_{pimin}}{X_{pieo} - X_{pimin}}$; ha $X_{pij} > X_{pieo}$ akkor $OTI_{pij} = \frac{X_{pij} - X_{pieo}}{X_{pimax} - X_{pieo}}$ ahol: OTI_{pij} : Az i-edik pillér j-edik objektív térségi részindexe; X_{pij} : Az i-edik pillér j-edik mutató értéke a vizsgált kistérségben; X_{pimin} : Az i-edik pillér j-edik mutató értékének minimuma az adott régióban kistérség sorosan; X_{pimax} : Az i-edik pillér j-edik mutató értékének maximuma az adott régióban kistérség sorosan; X_{pieo} : Az i-edik pillér j-edik mutató értékének elméleti optimuma az adott régióban kistérség sorosan.

⁹ $OTI_{pi} = \frac{\sum_{j=1}^n OTI_{pij}}{n}$ ahol: OTI_{pi} : Az i-edik pillér objektív térségi indexe; $\sum_{j=1}^n X_{pij}$: Az i-edik pillér mutatóinak összege; n : Az i-edik pillérben található mutatók száma.

¹⁰ Gödöllői, Monori, Ráckevei, Váci, Budaörsi, Dunakeszi, Pilisvörösvári, Szentendrei, Veresegyházi, Érdi kistérség.

partján elhelyezkedő kistérségek közül mindegyik a versenyképesebb kategóriába tartozik. A Duna bal partján találhatók¹¹ az ún. Alkalmazkodó és relatív periférikus kistérségek. A 1. ábrán látható, hogy Budapesttől távolodva egy külső agglomerációs gyűrűt alkotnak. A Szobi kistérség természet földrajzi, valamint határmenti elhelyezkedése rendkívül kedvezőtlenek.

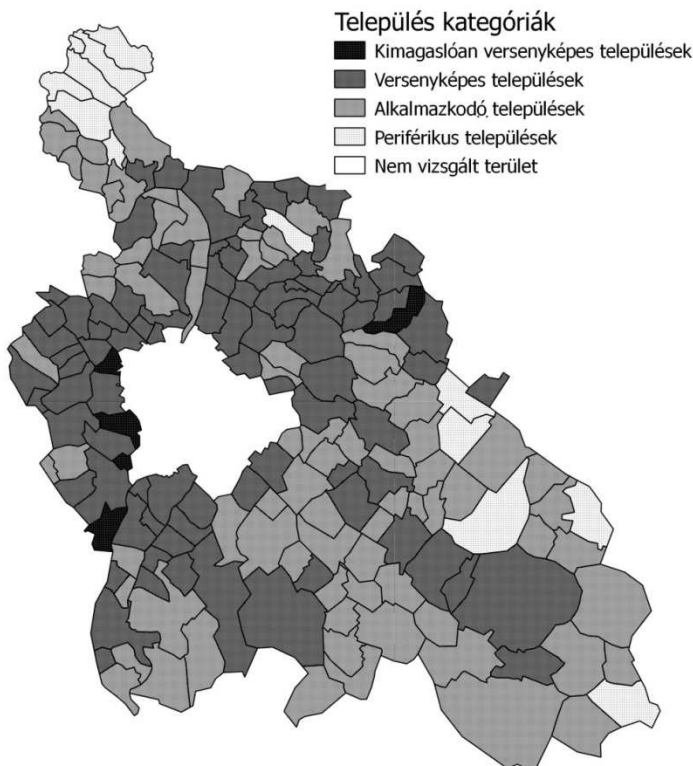
1. ábra Pest megye versenyképességi térképe kistérség sorosan

Forrás: Kis et al. (2013, 304. o.)

¹¹ Aszódi, Ceglédi, Dabasi, Nagykátai, Szobi, Gyáli kistérség.

2. ábra Pest megye versenyképességi térképe település sorosa

Forrás: Kis et al. (2013, 304. o.)

Pest megye 187 településéből 5 település¹² tartozik a Kimagaslóan versenyképes települések (KVT) közé, 89 település¹³ tartozik a Versenyképes települések (VT) közé, 80 település¹⁴ tartozik az Alkalmazkodó települések (AT) közé és 13 település¹⁵ tartozik a Periférikus települések (PT) közé.

¹²Budaörs, Diósd, Galgahévíz, Remeteszőlős, Százhalombatta.

¹³Acsa, Albertirsa, Áporka, Aszód, Bag, Biatorbágy, Budajenő, Budakalász, Budakeszi, Bugyi, Cegléd, Ceglédbercel, Csobánka, Csomád, Csömör, Csörög, Csóvár, Dabas, Délegyháza, Domony, Dunaharaszti, Dunakeszi, Dunavarsány, Érd, Erdőkertes, Fót, Galgagyörk, Gomba, Göd, Gödöllő, Gyál, Halásztelek, Herceghalom, Hévízgyörk, Iklad, Isaszeg, Kakucs, Kartal, Kismaros, Leányfalu, Lőrén, Majosháza, Mogyoród, Monor, Nagykovácsi, Nagytarcsa, Nyársapát, Órbottyán, Páty, Pécel, Penc, Perbál, Péteri, Pilis, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisjászfalu, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Ráckeve, Rád, Solymár, Süllyás, Szada, Szentendre, Szentlőrincváta, Szigethalom, Szigetszentmiklós, Szigetújfalu, Sződ, Sződliget, Taksony, Tárnok, Telki, Tinnye, Tököl, Törökbálint, Tura, Üröm, Vác, Vácegres, Váckisújfalu, Vecsés, Veresegyház, Verőce, Verseg, Visegrád, Zsámbék, Zsámbok.

¹⁴Abony, Alsónémedi, Apaj, Bénye, Csemő, Csévharaszt, Dánszentmiklós, Dány, Dömsöd, Dunabogdány, Ecsér, Farnos, Felsőpakony, Galgamácsa, Gyömrő, Hernád, Inárcs, Ipolydamásd, Ipolytölgyes, Káva, Kerepes, Kiskunlacháza, Kislémedi, Kisoroszi, Kistarcsa, Kocsér, Kóka, Kosd,

A település soros vizsgálat eredményei bár más mutató rendszerrel készültek nagyon hasonló területi képet mutatnak, mint a kistérségi vizsgálat. Kiugróan más érték egyedül az Aszódi kistérségnél figyelhető meg.

A 2. ábrán látható, hogy a kistérségi vizsgálatához hasonlóan többnyire a KVT, valamint a VT kategóriában lévő települések gyűrűként ölelik Budapestet. Hasonlóan a kistérségi vizsgálatához a Dél-Pesttel határos települések nem tartoznak a versenyképes területek közé. Rendkívül kiugró értékekkel rendelkezik Galgahévíz, amely a KVT kategóriába esik. Ennek egyik oka az ott lévő öko falu lehet. A többi KVT település mind a Duna bal partján helyezkedik el. A VT kategóriában lévő Szentlőrinc-káta bár Pest megyének egy periférikus részén helyezkedik el, mégis relatív jó értékekkel rendelkezik. Ezt köszönheti a jó infrastrukturális elhelyezkedésének, valamint a környezeti dimenziója a Pest megyei viszonylatokban kedvezőek. Pest megye délkeleti részén megfigyelhető 8 településből álló tömörülés¹⁶, amelyek versenyképességüket a Budapest-Kecskemét vasútvonalon közlekedő elővárosi vasúttrendszernek köszönhetik. Az agglomeráció ezen a vonalon kedvezően hatott a településekre.

A természet földrajzi adottságok több település csoport esetében hátrányosan befolyásolják a versenyképességet. Az egyik ilyen település csoport a Szentendrei szigeten található.¹⁷ Ezek a települések bár relatíve közel helyezkednek el Budapesthez és a környező települések a VT kategóriában vannak a Duna körbe ölelésének köszönhetően belső perifériaként működnek. Ez egyértelműen az infrastrukturális elérhetőségi nehézségekből adódik. A másik hasonló település csoport¹⁸, amelyet a természeti földrajzi adottságok negatívan befolyásolnak a Pilisben találhatók.

A PT kategóriába tartozó települések közül két csoportot érdemes elkülöníteni. Elsőként a Börzsönyben található település csoportot.¹⁹ Ezek a települések tömbszerűen helyezkednek el. A szlovák-magyar határ, valamint a Börzsöny hegység a településeket perifériakussá tette. Ezek a települések mind a

Köröstetetlen, Letkés, Maglód, Makád, Márianosztra, Mende, Mikebuda, Monorierdő, Nagykáta, Nagykőrös, Nagymaros, Nyáregyháza, Ócsa, Örkény, Pánd, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pócsmegyer, Pomáz, Pusztavacs, Pusztazámor, Püspökhatvan, Sósút, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetmonostor, Szigetszentmárton, Szob, Szokolya, Táborfalva, Tahitótfalu, Tápióbicske, Tápióság, Tápiószecső, Tápiószele, Tápiószőlős, Tatárszentgyörgy, Tök, Törtel, Újhartyán, Újlengyel, Újszilvás, Úri, Üllő, Vácduka, Váchartyán, Vácrátót, Vácszentlászló, Valkó, Vasad, Zebegény.

¹⁵ Bernecebaráti, Jászkarajenő, Kemence, Kóspallag, Nagy Börzsöny, Perőcsény, Püspökszilágy, Szentmártonkáta, Tápiógyörgye, Tápiószentmárton, Tésa, Tóalmás, Vámosmikola.

¹⁶ Cegléd, Nyársapát, Ceglédbercel, Albertirsa, Pilis, Monor, Gomba, Péteri

¹⁷ Kisoroszi, Tahitótfalu, Pócsmegyer, Szigetmonostor.

¹⁸ Pomáz, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Dunabogdány.

¹⁹ Bernecebarát, Kemence, Kóspallag, Nagy Börzsöny, Perőcsény, Tésa, Vámosmikola.

Szobi kistérséghez tartoznak. A másik csoportja²⁰ a PT kategóriának szórványban helyezkedik el, mindegyik a Duna bal partján található és gyakoriságuk Budapesttől távolodva növekszik.

Összességében elmondható, hogy vizsgálatunk bizonyította, hogy Pest megyében is felelhetőek a területi egyenlőtlenségek. Nem tekinthetünk Magyarországot legfejlettebb megyéjére, úgy mintha homogén lenne. Mindkét vizsgálatunk bizonyította, hogy Budapesttől távolodva a települések versenyképessége csökken, települési szinten vizsgálódva relatív periférikus területek is lehatárolhatók. Egy település versenyképességét nem csupán egy nagyváros gravitációs zónája határozza meg, hanem a természet földrajzi körülmények is korlátozni tudják települések (település csoportok) fejlődését.

4. Összefoglalás

Tanulmányunk célkitűzése Pest megye területi versenyképességének megalkotása, valamint a térség homogenitásának és heterogenitásának mértékének feltárása. Az alkalmazott módszerek, mutatócsoportok és a vizsgált területi szintek különbözőségének ellenére vizsgálataink hasonló képet mutattak, miszerint a megye heterogén térszerkezettel (területi versenyképességet tekintve) rendelkezik. Felfedezhető, hogy napjainkban is létezik a nyugat - kelet területi dichotómia, amely Pest megye belső térszerkezetére is egyaránt igaz. A versenyképes területek mellett körvonalazódtak a relatív periférikus területek. Az utóbbinak főként természetföldrajzi (Börzsöny, Szentendrei sziget, Pilis, Felső Homokhátság) okai vannak. A vonalas infrastruktúra megléte és a fővároshoz való kapcsolódási képesség merőben meghatározzák a megye településeinek területi versenyképességét. Az eredmények értékelése során további kérdések fogalmazódtak meg, melyek mélyebb kutatásokat igényelnek többek között a természetes- valamint mesterséges vonzaskörzetek összehasonlító elemzése.

Felhasznált irodalom

- Cheshire, P. C. (2003): Territorial Competition: Lessons for (Innovation) Policy. In Bröcker, J. – Dohse, D. – Soltwedel, R. (eds): *Innovation clusters and interregional competition*. Springer, pp. 331-346.
- Garelli, S. (2003): Competitiveness and Nations: the fundamentals. In *IMD Competitiveness Yearbook 2003*. IMD, Lausanne, pp. 702-713.
- Goda P. (2012): Új rendszerszemléletű helyzetfeltárási módszer a vidéki területek fejlesztésében. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Goda P. – Tóth T. (2013): Pókháló- entrópia, mint új rendszervizsgálati megközelítés a területi elemzésekben. *Területi Statisztika*, 2, pp. 169-189.

²⁰ Jászkarajenő, Püspökszilágy, Szentmártonkáta, Tápiógyörgye, Tápiószentmárton, Tóalmás.

- Horská, E. – Smutka, L. – Maitah, M. (2012): The impacts of the global economic crisis on selected segments of the world trade in commodities. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 7, pp. 101-110.
- Horváth Gy. (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom*, 2, pp. 203-231.
- Husz I. (2001): Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle*, 2, pp. 72-83.
- Káposzta J. – Nagy H. – Villányi L. (2008): *Enlargement processes in the European Union and the sustainability indicators of Bulgaria and Romania. Economics of Sustainable Agriculture I-II. Scientific Book Series*. Szent István University, Gödöllő, pp. 79-103.
- Kis M. – Goda P. – Péter B. (2013): Competitiveness map of the settlements in Pest County. *Review on Agriculture and Rural Development*, 1, pp. 301-306.
- Kristóf T. (2008): *Gazdasági szervezetek fennmaradásának és fizetőképességének előrejelzése. Doktori értekezés*, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Lampertné Akócsi I. – Tóth T. (2011): Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban. *Gazdaság és társadalom*, 2, pp. 60-73.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, pp. 962-987.
- Lipták K. (2009): *Kistérségi szintű HDI becslés az Észak-magyarországi régióban. Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2009. november 5., Miskolc, pp. 49-56.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Mozsgai K. (2011): A fenntartható regionális fejlesztések lehetőségei a nemzeti fejlesztési tervek célkitűzéseinek és intézkedéseinek tükrében. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő.
- Obádovics Cs. – Kulcsár L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 4, pp. 303-322.
- Ritter K. (2010): Socio-economic development and employment crisis in agriculture in Hungary. In Kulcsár L. (szerk.): *Regional aspects of social and economic restructuring in Eastern Europe: The Hungarian Case*. KSH, Budapest, pp. 72-89.
- Sipos Zs. (2006): Kistérségek versenyképessége Pest megyében. In Baranyai G. – Tóth. J. (szerk.): *Földrajzi tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából V*. PTE Földrajztudományok Doktori Iskola, Pécs, pp. 114.-129.

Mezőgazdasági vállalkozások

Agribusiness modellek a fejlődő és fejlett országokban Hálózatok és klaszter alapú fejlődés

Savanya Péter¹

Az agribusiness koncepció az agrárium és kapcsolódó ágazatainak – agrártermelési rendszerek beszállítói, agrártermelés, feldolgozóipar, egészen kitágítva a termékpályákat a kereskedelem ágazatára – holisztikus szemléletét fogalmazza meg az értéklánc koncepciójára és az ágazatok egymást kölcsönösen meghatározó versenyképességére alapozva. Az USA és Európa fejlett gazdaságaiban az agribusiness vertikuma a gazdasági termelés és foglalkoztatás jelentős hányadát képviseli nemzetgazdasági szinten is.

Az agribusiness szemlélet az értékláncban egymáshoz kapcsolódó szektorok koncepciójára, és azok egymást kölcsönösen meghatározó versenyképességére épül. Ebből a nézőpontból kiindulva mindez jól megfeleltethető és leírható a klaszterek, térségi klaszterek fogalmi rendszerével. Jelen dolgozat egy amerikai (Észak-Karolina) és egy holland (FloraHolland virágklaszter) agribusiness klasztert, illetve a fejlődő világból Nyugat-Afrikában megvalósuló klaszterkezdeményezést mutatja be, az ágazatok versenyképességi tényezőit Porter-rombusz faktorai köré rendezve.

Kulcsszavak: agribusiness, klaszter, versenyelőnyök tényezői

1. Bevezetés

A globális gazdaság kibocsátásában az agrárium súlya egyre csökken, ám jelentősége korántsem, elég csak a feltörekvő országok élelmiszerkeresletének dinamikus növekedésére gondolni. Az agribusiness koncepció az agrárium és kapcsolódó ágazatainak – agrártermelési rendszerek beszállítói, agrártermelés, feldolgozóipar, egészen kitágítva a termékpályákat a kereskedelem ágazatára – holisztikus szemléletét fogalmazza meg az értéklánc koncepciójára és az ágazatok egymást kölcsönösen meghatározó versenyképességére alapozva. A fejlett országokban az agribusiness ágazati vertikuma mind a gazdasági kibocsátás, mind a foglalkoztatás bázisán jelentős részarányt képvisel. A kapcsolódó ágazatok és az iparágak versenyképessége a klaszterek filozófiájának is központi eleme.

Az agrárium hazánk számára kiemelt ágazat, kiváló adottságokkal rendelkezünk, melyeket jelenleg nem használunk ki. Az agrárium, agribusiness ágazati rendszerei és a vidék kapcsolata eltagadhatatlan a vidéki népesség

¹ Savanya Péter, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

életszínvonalának biztosításában és a foglalkoztatás tömegbázisának megteremtésében (Buday-Sántha 2011).

Jelen dolgozat célja, hogy a szakirodalomból vett agribusiness klaszterek illetve klaszterkezdeményezések példáit mutassa be, ahol hatékonyan kapcsolódnak egymáshoz az értéklánc egyes ágazatai, a gazdasági rendszerben versenyképesen működnek. A tanulmány röviden rávilágít az agribusiness gazdasági súlyára és jelentőségére az egyes gazdaságokban, majd ezek után igyekszik megvilágítani az ágazati vertikumot meghatározó folyamatokat és struktúrákat. A klaszterek és az agribusiness kapcsolatának rövid elméleti felvezetése után két agribusiness klaszter (észak-karolinai agribusiness klaszter, FloraHolland) és egy Nyugat-Afrikában megvalósuló klaszter központú fejlesztési programot vizsgálunk meg közelebbről az ágazatok versenyképességi tényezőit a Porter-rombusz faktorai köré rendezve.

2. Az agribusiness és szerepe a gazdaságban

Az agribusiness terminust az amerikai szakirodalom alkalmazza, illetve vezette be az agrártermeléshez (mezőgazdaság, erdő- és vadgazdálkodás, halgazdálkodás) kapcsolódó horizontális és vertikális iparági kapcsolatok gyűjtőfogalmaként. Az agribusiness „konceptió” központi eleme a mezőgazdasági alapanyagok előállítását végző agrártermelés (növényi és állati eredetű nyersanyagok, termékek, alapanyagok termelése) és a feldolgozó iparágak termékpályáinak gazdasági kapcsolatrendszerei, hálózatai (1. ábra).

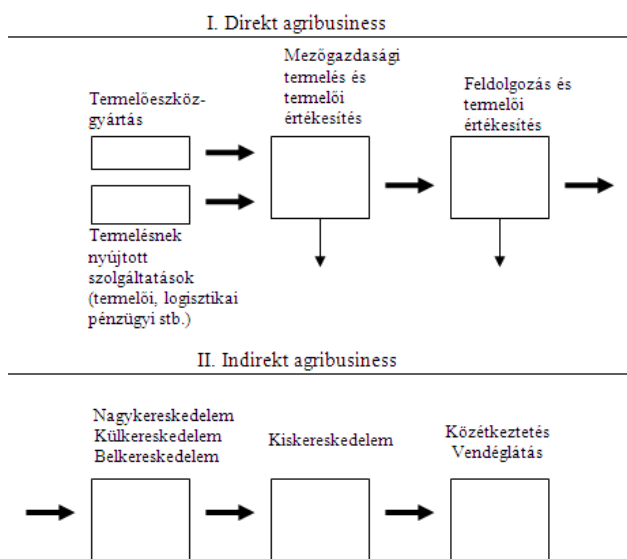
Tágabb értelemben, az agrártermelés értékláncában ide soroljuk az ágazati rendszer gazdasági beágyazottságát és funkcionális kapcsolatrendszerét: a termelési inputokat előállító szektorokat (gépek, kemikáliák, nemesített vetőmagok és jószágfajták stb.), a kapcsolódó K+F és oktatás intézményeit, az ágazati kapcsolatok működését biztosító gazdasági szolgáltatásokat (pl. föld és jelzáloghitel intézmények) és szervezését, a termékpálya irányítását és a termékek értékesítését végző szektorokat (kereskedelem). *Össességében tehát az agribusiness az agrártermelés értéklánc alapú megközelítését rendszerezi, középpontban az agrártermelés és feldolgozás ágazataival.*

Az élelmiszertermelés – kitágítva az egész agribusiness ágazatára – jelentőségét és kapcsolatát a vidékpolitikával az alábbi tényezők rendszerében jelöli meg Buday-Sántha (2011):

1. Biztosítani kell a lakosság lehető legmagasabb színvonalú és kiegyensúlyozott élelmiszerellátását.

2. Az agribusiness gazdasági jelentősége négy tényező alapján: a GDP-hez való hozzájárulás, a foglalkoztatásban betöltött súlya, a külkereskedelmi mérlegben vett súlya és hozzájárulása a beruházásokhoz a gazdaságban.
3. A vidéki lakosság megtartása, számára a megfelelő életszínvonal (elsősorban a jövedelmek és foglalkoztatás) biztosítása, valamint a természeti környezet megőrzése és fenntartható módon való hasznosítása, a vidék és „kultúrtáj” fenntartása.

1. ábra Az agribusiness ágazati rendszerei

Forrás: Buday-Sántha (2011, 11. o.)

A tanulmányban az agribusiness jelentőségét főként a gazdasági szempontok szerint igyekszünk néhány kiragadott statisztikán keresztül felvázolni a GDP-hez való hozzájárulás és a foglalkoztatás viszonyában, illetve azokat a hangsúlyokat kiemelni, amelyek rávilágítanak az agribusiness vertikum gazdasági rendszerben betöltött szerepére az egyes gazdaságokban.²

A *mezőgazdaság és az agrártermelés* tendenciáit figyelembe véve egyértelműen kijelenthető, hogy az egyes országok és a világ GDP-jének egyre kisebb hányadát teszi ki az agrárágazathoz kapcsolódó termelés és foglalkoztatás relatív súlya. Kiemelkedően igaz ez a tendencia fejlett országok (Európa és USA) gazdaságaiban, ahol a legtöbb gazdaságban az agrárium önmagában vett relatív

² Áttekintésünk nem – illetve áttételesen – érinti a korábban felvázolt szempontok rendszerét jelen tanulmány kereteinek szükségessége miatt. A statisztikák a szakirodalomból kiragadott példák alapján kerülnek felmutatásra, a teljesség igénye nélkül, mivel az agribusiness-vertikum kapcsolatainak mérlegében csak elvétel és időszakosan áll rendelkezésre statisztika. Mindez további adatgyűjtést és számítást igényel.

gazdasági súlya átlagosan nem haladja meg a 2-3%-ot a GDP-ben és a 3-4 %-ot foglalkoztatásban. Természetesen ezekben a tendenciákban is nagyarányú eltéréseket tapasztalhatunk, figyelembe véve pl. az EU-ban az egyes tagállamok fejlettségét. Belgiumban pl. a mezőgazdasági termelés a GDP kevesebb, mint 1%-t adja és a foglalkoztatásban betöltött súlya sem éri el 2%-ot. Románia kevésbé fejlett gazdaságában a mezőgazdasági GDP részarány 7,2% körül alakult és a foglalkoztatás közel 30%-a (29,5%) kötődött az ágazathoz.

Ha az *agribusiness teljes vertikumának a GDP-hez való hozzájárulását* tekintjük a nemzetgazdasági teljesítmények szintjén is már jelentős aktivitást kapunk. A feldolgozó iparágak közül az élelmiszeripar üzleti forgalma a legnagyobb a világon, és az EU rendszerében is. Az EU15 szintjén számolva a mezőgazdasági ágazatban a foglalkoztatás kb. 6 millió főt jelent (EU27 szintjén 12,7 millió foglalkoztatott) míg a teljes agribusiness vertikum mintegy 20 millió fő foglalkoztatását jelenti. Az USA gazdaságában a mezőgazdasági ágazat foglalkoztatási részaránya 2,5%, míg az agribusiness ágazati kapcsolataihoz kötődő foglalkoztatás eléri a 15,7%-t nemzetgazdasági szinten.³

A szűken vett agrártermelés és mezőgazdaság gazdasági súlyát tekintve azt tendenciát láthatjuk, hogy a gazdasági növekedés abszolút haladásával – összehasonlítva a relatív fejlettség különböző lépcsőfokain álló országokat – a mezőgazdaság súlya nagyságrendileg csökken a teljes gazdasági szerkezetben.

A Világbank által készített tanulmány (WB 2008) statisztikai egymás mellé helyezik az *agrártermelés a „teljes” agribusiness* által képviselt ágazati kapcsolatok rendszerét. A GDP-ből való részesedés azt mutatja, hogy a fejlődő országokban „is” az egy főre eső GDP növekedésével a mezőgazdaság relatív súlya exponenciálisan csökken a gazdaság termelési szerkezetében. Az agrárium termeléséhez kapcsolódó iparági szektorok – kiemelten a mezőgazdasági inputok termelése, élelmiszeripar, feldolgozóipar, logisztika – teljesítménye és fejlődése tehát meghatározóvá válik az élelmiszertermeléshez és agráriumhoz kötődő ágazati kapcsolatok rendszerében a teljes gazdasági rendszer „fejlettségével” arányosan.⁴

A *külkereskedelemben* az agrárium termelése, az agribusiness termékei szintén fontos szerepet töltenek be a fejlődő és fejlett országok exportjában és importjában, a külkereskedelmi politikák formálásában. A fejlett államok egy

³ Az európai agrártermelés tekintetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tényt, melyet a szakirodalom szinte minden helyen kiemel. Európa fejlett országaiban agrártermelés és az agribusiness versenyképességéhez alapvetően és nélkülözhetetlenül járul hozzá az intervenciók rendszere, mely piaci viszonyokat felülíró rendszer a mezőgazdaságban dolgozók számára a más ágazatokhoz arányos jövedelmeket juttat. Evvel az intervenciók eszközzel azonban az EU tagállamai nem egyenlő mértékben élhetnek, így a versenyképesség megítélését ez nagyban árnyalja (Halmai 2002; Popp 2000).

⁴ A gazdasági fejlődés mérőszámaként a Világbank tanulmánya az egy főre eső GDP-t tekinti, ám a fejlődés és növekedés vitájának eldöntése nélkül itt helyesebb a „növekedés” kifejezés használata.

résében a kevésbé jó adottságok és komparatív hátrányok mellett is igyekeznek fenntartani a mezőgazdasági termelés belső piacot lefedő volumenét – a támogatások társadalmi és gazdasági költségeit is felvállalva – és azt meghaladóan az exportot ösztönző támogatáspolitikát folytatni. A kedvező termelési feltételekkel (termőterület, technológia, üzleti alapokon működő agrárvertikum, szakképzett munkaerő, K+F és innovációs háttértevékenység) bíró fejlett országok agrártermelése a teljes nemzetgazdaság és a külkereskedelem szintjén is pozitívan járul hozzá a gazdasághoz (pl. az EU-ban Hollandia, Dánia).⁵

Az agrártermékek (fizetőképes) kereslete viszonylag állandó és lassú ütemben bővül, aránya a világkereskedelem nominális bővülésével csökken, de az arányok csökkenése mellett volumene és értéke lassan növekszik. A termelés és kereskedelem értéktöbbletének értékelésekor fontos megjegyezni azt a tényt, hogy minél fejlettebb agribusiness rendszerről beszélünk az egyes országok annál feldolgozottabb formában megjelenő – magasabb hozzáadott értéket képviselő – termékekkel jelennek meg az élelmiszerkereskedelem világpiacán.

Az agrárgazdaság a *beruházásokból való részesedését* nagyban meghatározza termelési rendszerek magas és folyamatosan növekvő tőkeigénye. Ez kumulatív folyamatként egyre nagyobb közép és hosszú távú lekötött tőkeállományt jelent az ágazatokban, mely mögött a fejlesztett technológiák és a termelékenység pozitív irányú kapcsolata áll, ami összességében a méretgazdaságos üzemméret szükségszerű növekedését, az ágazati koncentrációt és specializációt kényszeríti ki a gazdálkodásban. Ez a tőkeigény folyamatos származékos keresletet generál a mezőgazdasági input és a feldolgozásban használt termékek, berendezések, technológiák és szolgáltatások piacán (mezőgazdasági gépgyártás, gyógyszer-, vegyszer-, műtrágyagyártás, K+F és géntechnológia). Az agrárágazat tőkekoncentrációjában a beruházások közel 3%-a kötődik az ágazathoz az EU gazdaságának szintjén (Buday-Sántha 2011).

3. Az agribusiness vertikumának struktúrái

Az agribusiness ágazati vertikumának ható erőit és az ágazatokban a versenyképesség kritériumait az ágazati láncolat felépítésnek sajátosságai határozzák meg. Ennek legfőbb jellemzői a *tőkekoncentráció, méretgazdaságosság, a technológiai változás üteme* (Hajdu–Lakner 2000).

Az agribusiness ágazatában a folyamatokat alulról és felülről vezérli a koncentráció előrehaladása a mezőgazdasági inputok (főleg a kemikáliák, biotechnológia) szektoraiban, de ennél is jelentősebb ható erő a kereskedelem átalakulása az elmúlt 30 évben.

⁵ Dániában a mezőgazdasági termelés és az agrártermékek exportja mintegy 23%-al járul hozzá az ország GDP-jéhez (Buday-Sántha 2011).

A kereskedelemben a multinacionális kereskedelmi nagyvállalatok előretörése soha nem látott tökekoncentrációt alakított ki az ágazatban. A világon vásárolt élelmiszerek kb. 70%-a alig egy tucat kereskedelmi lánc áruforgalmában valósul meg (WB 2008). A koncentráció az élelmiszergazdaság számára kettős következményekkel járt. A nagy volumenű és koncentrált élelmiszerkereskedelem, a mennyiség és minőség biztosítása előtérbe helyezte az ágazat üzleti kapcsolataiban a minőségbiztosítás rendszereit. A termékpályák ellenőrzése kiemelten fontossá válik a kereskedelem számára, mely pozíciókat igyekszik megszerezni és kihasználni. Másrészt az oligopol piaci szerkezet óriási alkupozíciót biztosít a globális áruforgalmat lebonyolító kereskedelmi óriásoknak a regionális kötődésű, kisebb tökekoncentrációval bíró élelmiszeriparral szemben, mely a beszerzési árak letörésén keresztül az iparág nyereségességét erősen korlátozza (Kapronczai 2010; Popp–Potori 2010).

Az élelmiszergyártásban, agrártermelésre épülő feldolgozóiparban a felülről jövő nyomás szintén a koncentráció irányában hat. Ezt a folyamatot kumulálja a termelési volumen növekedése, az élelmiszerbiztonsági előírásoknak és minőségi követelményeknek való megfelelés technológiai kényszere (Holger et al. 2008). A méretgazdaságosság és technológia tehát egyértelműen a tökekoncentrációt erősíti az ágazatban.⁶ A koncentrációt erősíti továbbá a gazdasági és makro-regionális integrációkban az élelmiszerbiztonság és minőségirányítás rendszereinek egységesülő és egyre szigorodó rendszere, melyeknek megfelelés hatalmas beruházási és menedzsment kapacitásokat igényel (Holger et al. 2008; Lakner–Horváth 1998). Az élelmiszergyártás világpiaci erőviszonyaiban és innovációs folyamataiban meghatározó szerepet játszanak a globális jelenléttel bíró nagyvállalatok, úgy mint a Nestlé, Unilever, Mars, Danone vállalatóriások. A lokális, regionális piacokon a kis és közepes élelmiszeripari egységek fennmaradását az egyes nemzeti és területi ízlések, tradicionális élelmiszerek gyártásának „niche stratégiája” jelentheti, illetve a prémium kategóriás exportképes kézműves termékek előállítására.

Az agrártermelés ágazatát a vertikumon végighúzódó eredő erőként szintén a koncentráció jellemzi, ám a koncentráció mértéke és előrehaladása nagyságrendekkel elmarad az élelmiszeripar és kereskedelem mögött, de a közép és hosszú távú folyamatok mindenképp erősen ebben az irányban hatnak. Amerika és Európa agribusiness modellje és berendezkedése alapvetően eltér ebben a tekintetben.

⁶ A koncentrációs folyamatok az ágazatban mind szervezeti (vállalatcsoportok létrejötte és vállalati fúziók), mind a feldolgozó egységek szintjén is végbemegy. Holland példa a Friesland Foods és a Campania vállalati csoportok fúziója, melynek eredményeként létrejött FrieslandCampania tejipari vállalat forgalma megegyezik a teljes magyar agrárgazdaság termelési értékével (Buday-Sántha 2011).

Az USA agribusiness-ében a koncentráció szintje és megvalósulása sokkal magasabb szintű mind a gazdálkodási méretek (egy gazdaságra jutó földterület közel 200 ha, mely az EU átlag többszöröse) mind a technológiai intenzitás (GMO és biotechnológia, vegyipar) területén. Amerika agrárgazdaságában a tőkeintenzív üzleti farmer-gazdálkodást alapvetően erősítik és kiterjesztik a piaci folyamatok, melyet a kormányzat exportpolitikája az élelmiszeripar aktív támogatásán keresztül biztos felvevőpiaccal támogat (Gazdag 2000). Az *amerikai agribusiness-t a vertikális integráció jellemzi*, melyben a feldolgozóipar technológiai transzfer és tőkeközvetítő, felvevő piacot nyújtó integrátorként van jelen.

Az EU agrárgazdaságában kiemelkedő szerepet töltenek be a *horizontális integrációk társadalmi intézményei* (szövetkezetek, termelői értékesítő szövetkezetek (TÉSZ), termelői csoportok) az *agrárgazdaság termelőinek hálózatosodása* (Gazdag 2000; Hajós 2000). Az együttműködési modellek lényege, hogy az agrárgazdaság termelői méretbeli hátrányait és piaci pozícióikat ellensúlyozandó közös kapacitásokat építenek ki, együttműködve közösen menedzselik az inputok beszerzését, a kapacitások felhasználását, az értékesítés csatornáit.⁷ Az ilyen típusú együttműködések és hálózati szerveződések támogatják a kis és közepes méretekben gazdálkodó egységeket a specializáció és tőkekoncentráció kialakításában, a technológia beszerzésében és alkalmazásában. Mindemellett a gazdálkodási méretek folyamatosan növekednek a tőkemegtérülés és méretgazdaságosság nyomása alatt, mely tovább erősíti a specializációt az ágazat szereplői között. Evvel párhuzamosan a gazdaságok száma folyamatosan csökken Európa agrártermelésében.

Az *élelmiszerek fogyasztásában és értékesítésében* a kereskedelmi láncok piaci pozíció eltorzítják a vertikum nyereségi arányait, melyet 40-70%-ban sajátítanak ki a kereskedelmi láncok. Az *agrártermelők* világszerte (mind a fejlődő mind fejlett országokban) *hálózati típusú együttműködési formákat, értékesítési rendszereket és szociális innovációkat fogalmaznak meg a termékpálya lerövidítésében*. Ennek célja, hogy a termelő és a termelés folyamata közelebb kerüljön a fogyasztóhoz, valamint a közvetítő nagykereskedelem és multi-láncok által vezérelt kiskereskedelem kikerülésével az ágazatban létrejövő haszon „tisztességes” része kerüljön a termelőkhez. Mindez lehetőséget ad a *kereslet és*

⁷ Példaként említhetjük a mezőgazdaság gépesítésében a gépkapacitások megfelelő kiaknázását. A méretgazdaságos gazdálkodásban kiemelt szerepet kap az egyre nagyobb teljesítményű és egyre fejlettebb technológiát képviselő gépek alkalmazása. A kis gazdálkodási méretek egyszerűen nem teszik lehetővé a technológia amortizációs időn belüli megtérülését, így a berendezések hosszú kifutási ideje kumulatív módon erősíti a technológiai lemaradást, amennyiben nem tudják megvalósítani az eszközök optimális futásteljesítményével a termelési potenciál maximális kihasználását. Ausztriában, Dániában bevett gyakorlat a gépközösségek és gépszövetkezetek működése. A gépszövetkezet keretében a tagok közös gépbeszerzések révén nagyüzemi hatékonysággal dolgozó gépeket szereznek be és központilag menedzselik a géppark kapacitásainak kiaknázását és fenntartásának költségeit. A gépközösségek keretében az egyes tagok belső elszámolás keretében bér munkát végeznek egymás földjének megművelésében, melyet egymás közt számolnak el.

kínálat hatékonyabb összhangjának megteremtéséhez, a mezőgazdasági termelésben a társadalmi felelősségvállalás (Heyder–Theuvsen 2009) és környezeti fenntarthatóság hatékonyabb érvényesítéséhez (Hanf et al. 2013; Knickel et al. 2008; Volpenesta–Ammirato 2008).

Mivel ezek a hálózati típusú együttműködések közel állnak a piachoz eredményesen kapcsolódhatnak be ágazati innovációkba a fogyasztói igények jobb megismerésével, a meglévő és létrejövő piaci rések betöltésével. Tipikus példa ebben a biotermékek előállítása és a kézműves élelmiszeripari termékek gyártása. A törekvés a mezőgazdasági termelők hálózatosodásának ösztönzésére hatékony politikai eszköznek minősül az ágazat versenyképességének fejlesztésében (Alidou et al. 2010; IADB 2010; ICAA 2009; IL&FS 2010; ITD 2009; Humphrey–Schmitz 1995; OECD 2001). Kiemelt szerephez jut a hálózatok működése az új technológiák hatékony abszorpciójában, a kollektív tanulás folyamataiban (ICAA 2009). A hálózati típusú együttműködések magasabb szervezettségével, a felek elköteleződésével lehetőség nyílik a hosszú távú stratégiai együttműködések kialakítására mely az innovációk megformálásának alapja (Ammirato et al. 2013). A szervezettség előnyeit kihasználva a kapcsolódó ágazatokkal (elsősorban az élelmiszeriparral) történő együttműködés és kooperáció is lehetővé válik tovább tárgítva az innovációk lehetőségeit.⁸

Az agrárgazdaság termeléséhez inputokat adó iparágak és szektorokat a kereskedelemhez hasonló koncentráció jellemzi. Ezek a termelési inputok szolgáltatják a mezőgazdaság technológiai inputjait a gépek és berendezések, kemikáliák és biotechnológia biztosításával. Ezeket a tudásorientált ágazatokat egyértelműen a globális nagyvállalatok technológiai és innovációs rendszerei uralják.

Összességében nézve az agribusiness vertikumát eltérő koncentrációjú és technológiai rezsimek jellemzik. A kereskedelem, és agrártermelési inputok piacát a globális jelenléttel rendelkező nagyvállalatok vezérlik, az agrártermékek feldolgozásában a koncentráció erőteljes az élelmiszeripari óriásvállalatok jelenlétében, ám az egyes nemzetgazdaságokban a közepes üzemméreteket is jelentős részarányt képviselnek. Az agrártermelést az értékláncban ezen ágazatok közé „préselődve” egyértelműen nyomja a tökekoncentráció és méretgazdaságosság követelményrendszere a megfelelő megtérülés elérésben, míg a technológiai nyomás a termelékenység növelésében és a minőségbiztosításban játszik kiemelt szerepet.

⁸ A szakirodalom a vidékfejlesztés és az agrárium hálózatosodása kapcsán számos helyen kiemeli a társadalmi tőke jelentőségét. Az üzleti kapcsolatok és kooperációk alapjait képezik a társadalmi viszonyokban megtestesülő attitűdök, úgy mint a bizalom, a normák és szabályok betartása, a reciprocitás. Ezek hiányában a közösségi akciók és hálózati együttműködések nem hogy nem működnek hatékonyan, létre sem jönnek.

Az agártermelés innovációs folyamatait elsősorban kívülről vezérlik a mezőgazdasági inputokat szolgáltató tudásintenzív szektorok, illetve a feldolgozóipari innovációk és technológiák bemeneti követelményei (fizikai és kémiai jellemzők az alapanyagok szintjén vagy kommissiózás és logisztika követelményei) (Lakner–Hajdu 1996).

Lényeges kiemelni, hogy az *élelmiszergazdaság termékpályáinak egyes szakaszai, az ágazati kapcsolatok vertikumai szorosan és funkcionálisan egymásra épülnek, kölcsönösen határozzák meg egymás, valamint a teljes vertikum színvonalát és fejlettségét. Tehát az agárim versenyképességét a kapcsolódó ágazati kapcsolatok rendszere alapvetően befolyásolja és viszont.* Ahogy Buday-Sántha (2011, 23. o.) fogalmaz: „*nincs példa arra, hogy egy fejlett iparral rendelkező ország mezőgazdaság alacsony színvonalú volna, de arra sincs, hogy egy fejletlen iparral rendelkező ország mezőgazdasága magas színvonalú lenne.*” Ez a kapcsolat és az agrárium értéklánc-rendszerében a termékpályák egymásra épülése, az ágazatok rendszerének versenyképessége követeli meg az agribusiness integrált és holisztikus szemléletét.

4. Agribusines klaszterek az USA-ban, Európában és klaszterkezdeményezések a fejlődő világban

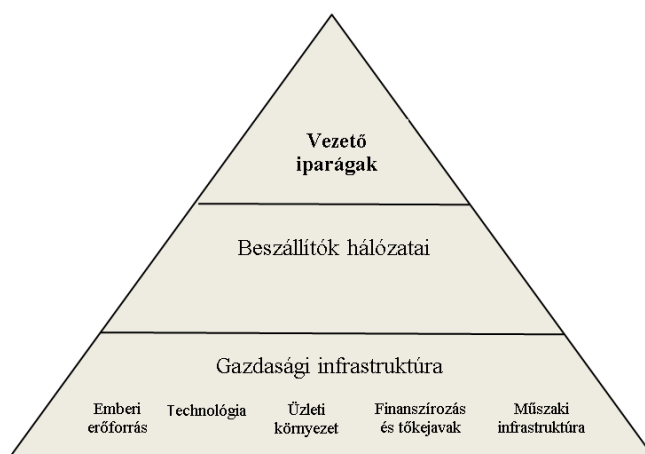
A klaszterek és a térségek versenyképességének kapcsolatát Porter a kompetitív előnyökre alapozva fogalmazta meg, ahol a térségben elérhető erőforrások biztosítják a régió vállalatainak versenyképességét, hogy képesek legyenek a globalizálódó versenyben értékesíthető termékek előállítására valamint hosszú távú versenyelőnyeiket megőrizni (Porter 1990, 1998). A térségek makroszintű versenyképességét így a régiók iparágainak versenyképességéhez vezethetjük vissza. Porter ezeket a versenyképességi tényezőket, vagy erőket a Rombusz-modellben rendszerezi. A modell az iparágak versenyképességét az értéklánc-rendszerben a kapcsolódó iparágak versenyképességére vezeti vissza. A térségekhez köthető sikeres iparágak és kapcsolatrendszereik alkotják a térségi (regionális) klaszterek fogalmi lényegét (Buzás 2000; Lengyel–Rechnitzer 2004).

A klaszter alapú gazdasági struktúra általános jellemzője hogy a kulcsvállalatokat tömörítő iparág teljesítményeire épülnek, melyek képesek a régión kívül értékesíthető, exportálható termékeket előállítani. Ez az iparág a termelés megvalósításában a hozzá kapcsolódó üzleti partnerek hálózataira támaszkodik, az iparági vertikum struktúráját és folyamatait a gazdasági infrastruktúra és környezet támogatja és szolgálja ki (Lengyel 2010, 232-233. o.).

A klaszter lényegében húzóágazat, a régió olyan domináns üzletágai/iparága, mely nagyszámú foglalkoztatottal rendelkezik, export- és versenyképes vállalkozásokból/vállalatokból áll. A klaszterek másik fontos tulajdonság a térségi gazdaságban való beágyazottság, mely az üzleti kapcsolatokon kívül társadalmi

vonatkozásokat is magában foglal. A vezető iparág beágyazottságához a térségi döntési központok is hozzátartoznak, tehát az iparág stratégiai döntései szereplők egymással kölcsönhatásban hozzák meg (Lengyel 2010) (2. ábra).

2. ábra A klaszter rendszere

Forrás: Lengyel (2010, 232. o.)

Az agribusiness értékláncának tapasztalatai azt mutatják, hogy a *termelési eszközöket szolgáltató iparágak és a kereskedelem elsősorban globálisan vezérelt iparági stratégiák alakítják*. A térségi klaszter alapú agribusiness esetében tehát az agrárium és a feldolgozóipar vertikuma válik meghatározóvá, mint a térséghez kötődő iparági szektorok. Ebből is kiemelhetjük a feldolgozóipart, élelmiszeripart. Az agrártermelés maga is képes globálisan eladható és versenyképes termelés előállítására (ahogy azt korábban pl. a Holland illetve Dán agrárgazdaság példáján láttuk), ám az agrártermékek élelmiszeripari feldolgozása sokkal nagyobb hozzáadott értékű termékek termelését jelenti, mely nagyobb nyereséggel értékesíthető az agrártermelés piacához képest. A feldolgozóipar és élelmiszeripar versenyképességét biztosító agrártermékeket a mezőgazdaság biztosítja. Ám az alapanyagok többsége transzferálható, és a feldolgozóipar képessé válhat a regionális agrártermelés kapacitásainál nagyobb volumen feldolgozására is (jól példázza ezt a német és holland élelmiszeripar, melynek termelő-feldolgozó kapacitásai meghaladják a hazai agrártermelés volumenét). Mindemellett fontos a termelési inputok fejlettségét biztosító szektorok jelenléte is a teljes vertikum versenyképességében (Buday-Sántha 2011; ITD 2009; FAO 2010; Pérez-Mesa–Galdeano-Gómez 2010).

Az agribusiness-ben működő klaszterek felépítése és tulajdonságai, a versenyképesség eredői alapvetően eltérhetnek a nemzeti sajátosságok, illetve a vertikum egyes szereplőinek koncentrációja vagy funkciója szempontjából. Elméleti tipizálása valahol az iparági klaszterek – mint a termelési láncban egymáshoz kölcsönösen és szorosan kapcsolódó vállalatok hálózata – és a regionális klaszterek – adott iparág versengő és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágak, pénzügyi és egyéb szolgáltató intézményrendszerek és infrastruktúra, vállalkozói szövetségek innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentrációja – közé sorolható a klaszter felépítésétől és tevékenységek jellegétől függően. Az agrártermelés földrajzi adottságokhoz (pl. termőföld, vagy más agrárgazdasági inputhoz) való kötődés miatt talán közelebb áll a regionális klaszter fogalmi kereteihez.

Pl. a méretgazdaságosságra és az iparági kapcsolatokra (kiemelten a fakitermelés és fafeldolgozás, papírgyártás és építési anyagok gyártása) és kifejlett termékpiályákra építő dél-karolinai agribusiness klaszter (Carpio et al. 2008) szerveződése és versenyelőnyei más struktúrákban gyökereznek, mint a holland FloraHolland (Shouten 2010; Shouten–Heijman 2012) vágott virág klaszter sikerességének kulcsa (aukciók rendszere, innovatív értékesítési csatornák, logisztika, e-szolgáltatások).

Az agribusiness klaszteresedésének példáit figyelhetjük meg a szakirodalomban az *Amerikában működő regionális agribusiness klaszterek*, az *európai agribusiness klaszterek* (pl. *FloraHolland vágott virág klaszter*) vagy éppen a *fejlődő országokban indított hálózati együttműködések* és *klaszterkezdeményezéseket* tekintjük. Az *egyes agribusiness klaszterek központi eleme* – ahogy korábban az agribusiness lehatárolásánál és klaszterfogalom meghatározásánál láttuk – a *kapcsolódó ágazatok holisztikus szerepe az agribusiness vertikumának versenyképességében*.

A következőkben néhány működő klasztert és hálózatot mutatunk be arra koncentrálva, hogy az egyes klaszterekben és hálózatokban milyen előnyöket realizálnak a résztvevők, hol foghatjuk meg a versenyképességi előnyöket. Az egyes klaszterek kiválasztását, vagy inkább megtalálását elsősorban az elérhető specifikus szakirodalom és információk befolyásolták.

4.1. Észak-karolinai agribusiness klaszter (USA)

Ahogy korábban szereplte amerikai „big business” agribusiness modellt elsősorban a méretgazdaságosság és az agrártermelés – feldolgozó ágazatok vertikális integrációja jellemzi. Az ágazat globális versenyképességét alapvetően jellemzi a rendkívül magas tőke és technológiai intenzitás – mind agrárgazdaság művelési-gazdálkodási viszonyaiban, mind a művelés technológiai színvonalában – a méretgazdaságosság és mérethozadék abszolút szerepe. Az agribusiness feldolgozóipara hatalmas teljesítményekkel bírnak, melyek becsatornázzák az agrártermelés láncolatait. Az agrárium termelése kiemelkedő és egyre nagyobb

arányban kerül hasznosításra ipari nyersanyagként (pl. a kukoricatermesztés jelentős része hasznosul bioetanol gyártásában). Fontos kiemelni tovább az agrárium termelési inputjait és technológiáját „beszállító” iparágakat, ahol globálisan versengő és a technológiai rezsimit meghatározó nemzeti nagyvállalatok vannak jelen a kemikáliák gyártásában, géntechnológiában, gépgyártásban stb. (pl. Monsanto, John Deere).

Az agribusiness struktúra szerveződéséhez és az ágazatok versenyképességéhez alapvetően járul hozzá a feldolgozóipar és exportot támogató kormányzati politika, mely megteremti az agrártermelés felvevőpiacát. További fontos tényező az agribusiness versenyképességében a vertikális integrációk szerepe és az ehhez kapcsolódó ágazati fejlesztéspolitika. A feldolgozóipar nagyvállalatai integrátor szervezetként működnek a vertikális integráció struktúrájában, támogatva a technológia-transzfer rendszerek működését és tőkeközvetítést az agrárágazatban. Ez a típusú együttműködés előnyös a feldolgozóipar számára is, hiszen az ott elvárt minőségbiztosítás és gyártástechnológia (kiemelten a minőségbiztosítás) igényeivel összhangban valósulhat meg az agrárium inputágazat technológiai fejlődése. Ez a vertikális együttműködés és ösztönző ágazati politika hatékonyan segíti elő az agribusiness technológiai rezsimjének fejlődését.

Észak-Karolina alapvetően jó természeti adottságokkal rendelkezik az agrártermelésben. A területeinek több mint 60%-t erdők borítják, az agribusiness klaszterben nagy jelentőséggel bír az erdőgazdálkodás és fakitermelés, valamint az ezekre épülő papíripar és fafeldolgozás. Az agrárium döntő többsége magángazdálkodási (zömében családi gazdaság) alapon működik, a szektor termelésének 90%-t farmgazdaságok állítják elő. A klaszterben a koncentrációt és specializációt jól érzékelteti, hogy az agrárium termelésének 90%-t 5 alágazat állítja elő (ebből is kiemelkedik az üvegházi termelés, gyapot termesztés, és szárnyas tenyésztés).

Az agribusiness klaszter termelése az állam gazdaságának 14%-t teszi ki, az ipari termelés 18,1%-t adja. Az agribusiness klaszter tevékenységéhez és vállalataihoz a foglalkoztatás 19%-a és regionális jövedelmek közel 14%-a kapcsolódik (Carpio et al. 2008).

A klaszter és a régió exportjában vezető ágazatok az élelmiszeripar, a textilgyártás és a fafeldolgozó ipar. A klaszter exportágazati között tehát a korábbi, globális versenyképességre tett állításokat alátámasztó a direkt agribusiness ágazatainak feldolgozó szektorai szerepelnek. Az agribusiness klaszterhez kötődő export az államból kimenő export mintegy 4,6%-t állította elő 2006-os bázison. A klaszter tevékenységének dinamikáját még jobban fémjelzi exportteljesítményének növekedése. Az agribusiness-hez kötődő export 2001 és 2006 között több mint 60%-al bővült, és a teljes exportban betöltött súlya is több mint 0,7 százalékponttal

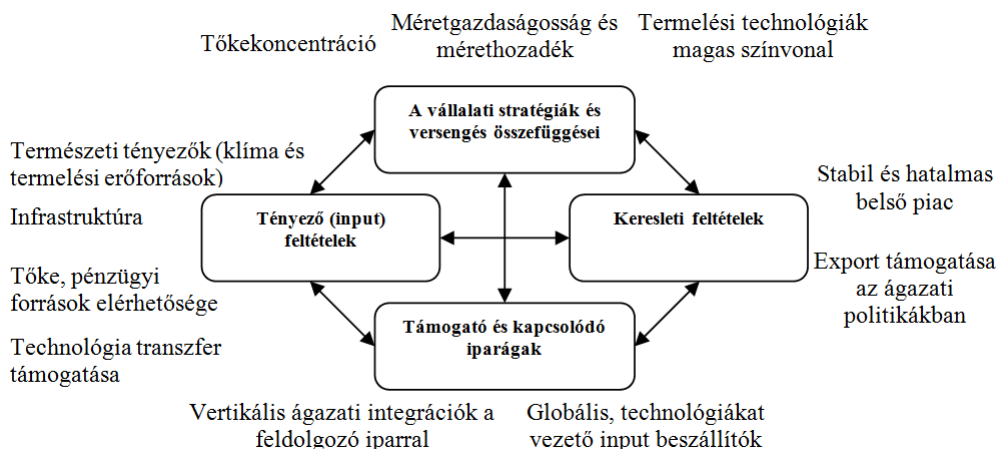
emelkedett. Az export szerkezete és iránya alapvető változásokat mutatott. Az élelmiszeripar exporttermelése 52%-al nőtt a 2001 és 2006 között, a kapcsolódó agrártermelés és élelmiszertermelés pedig több mint 3-szoros exportteljesítmény-növekményt mutatott.

2001 és 2006 között az export szerkezete és iránya is átalakult. Az export termelési érték adatai azt tükrözik, hogy az élelmiszeripari termelés és export korábbi magas aránya még hangsúlyosabbá vált, míg a többi szakágazat termelési értéke csökkent, vagy közel változatlan szinten maradt. Az export célpiacát közel 2/3-os arányban Kanada jelentette 2000-ben. 2006-ban az export célirányai már teljesen más képet mutatnak, a kiemelkedő célpiac között olyan országokat találunk mint Kína, Törökország, Indonézia, Taiwan vagy Pakisztán. Sokat mondó adat, hogy a 2001-es nominális bázison a Kanadába irányuló export mintegy kétszeresét teszi ki csak a kínai piacra irányuló export 2006-ban (Carpio et al. 2008).

Az exportadatok meggyőzően mutatják a klaszter versenyképességét. A változó világpiaci trendeket jól ki tudta használni a klaszter több ágazata, hatékonyan válaszként képes volt termelését és az export volumenét nagymértékben növelni. Az észak-karolinai agribusiness klaszter sikeresen lépett be a kínai és több távolkeleti piacra is. Az ágazatok exportbázis alapú besorolása szerint, az klaszter termelési rendszere, az agribusiness vertikum több ágazata (kiemelten az élelmiszeripar) a traded ágazatok közé sorolható.

A klaszterek esetében a húzóágazat kategorikus lehatárolása kissé merevvé tenné a versenyképességről kialakított kép teljességét, elfogadva a korábban tett megállapítást, mely szerint az agribusiness értékláncában egymáshoz kapcsolódó ágazatok kölcsönösen meghatározzák egymás versenyképességét. Ezért a versenyképesség ilyen szempontú értékelésében a direkt agribusiness vertikumát állíthatjuk a rombusz közepére (3. ábra).

3. ábra A versenyképesség tényezői Észak-Karolina agribusiness klaszterében

Forrás: Saját szerkesztés

Porter versenyképességi determinánsai köré rendezve a klaszter sikerességének faktorait több tényezőt emelhetünk ki. Az egyik a terület előnyös természeti adottságai és meglévő erőforrásai az agrárgazdálkodásban. Az agribusiness ágazat versenyképességének egyik alapvető előnye az ágazat struktúrájában a vertikális együttműködések (feldolgozóipar integrátor szerepe) rendszere és a kapcsolódó központi ágazati politika törekvései az agribusiness vertikum versenyképességének fokozásában (ld. tőkekoncentráció, technológia), az export aktív támogatásában. Ugyancsak az ágazat versenyképességének forrása az agrárium beszállító iparágainak globálisan versenyképes hazai bázisa. A vállalati versengésben erőteljesen jelen van a tőkeintenzív üzleti típusú farmgazdálkodás, mely a technológiára, a költséghatékonyra és méretgazdaságosságra alapszik. A vállalati stratégiák sikerességét mutatja exporttevékenység bővülése dinamikus bővülése a klaszterben és az új világpiaci lehetőségek hatékony kiaknázása. A piaci viszonyok tekintetében az ágazat mögött egy folyamatosan stabil kereslettel rendelkező és versengő belső élelmiszerpiac áll, illetve folyamatosan erősödik az agrártermelés ipari célú hasznosításának kereslete. Ugyanitt lehet megemlíteni a globális piac változásai között a feltörekvő gazdaságok piacainak dinamikus növekvő keresletét, mely piaci lehetőségeket a klaszter hatékonyan használta ki a vonatkozó ágazati exportadatok alapján.

A klaszterben működő ágazatok versenyképességet tükrözi a tény, miszerint a 81 országos agribusinesshez tartozó ágazat közül az állam több mint 40 agribusiness szakágazata átlag feletti növekedést mutatott. Az ágazatok több mint felében az egy foglalkoztatottra jutó átlagos jövedelem meghaladta az állami átlagos jövedelmeket, 12 szektorban kifejezetten magas jövedelmeket biztosított (Carpio et al. 2008).

4.2. FloraHolland virág-klaszter (Hollandia)

A FloraHolland virágklaszter a maga nemében egyedülálló a világon, szálas virágok termelésével és globális értékesítésével foglalkozó vállalatokat és termelőket fog össze. A klaszter elemzése és vizsgálata pontosan ennek specialitása miatt nyújthat érdekes tapasztalatokat.

Hollandia tradicionálisan fejlett mezőgazdasággal rendelkezik, a gazdaság termelésében és az export szerkezetében is jelentős súllyal bír az agrártermelés, illetve a kapcsolódó feldolgozóipar teljesítménye. Shouten (2010, 2012) tanulmánya az LQ adatok elemzése alapján több agribusiness klasztert azonosít Hollandia egyes területein, többek között a szabadföldi illetve üvegházi zöldség- és gyümölcsstermesztés, sertésenyésztés - húsfeldolgozás, valamint virágtermesztés alágazataiban.

A holland agribusiness versenyképességében alapvető szerepet tölt be az üzleti kapcsolatok és horizontális együttműködések fejlett és kiterjedt társadalmi

kultúrája és tradíciókra visszavezethető hagyománya. A termelő ágazatokban bevett gyakorlat a termelők, kis és közepes vállalkozások között az alulról jövő szerveződések és hálózatosodás jelenléte, a szövetkezeti típusú üzleti modellek elterjedése. Európában Hollandiában az egyik legmagasabb a szövetkezet-alapú üzleti működéshez kötődő mezőgazdasági termelés és értékesítés aránya (közel 60-70%) (Buday-Sántha 2011). Az agráriumhoz kapcsolódó feldolgozóipar versenyképességében is alapvető elemként említhetjük meg a horizontális együttműködések ágazatformáló struktúráit. A koncentráció és később fúziók eredményeként globálisan versengő nagyvállalatok jöttek létre, melyek meghatározó szerepet töltenek be az agrártermékek világpiacán, azonban mindemellett erős a feldolgozóiparban a közepes vállalkozások együttműködésére épülő hálózatok szerepe. Fontos versenyképességi tényező a kormányzat aktív és ösztönző klaszterpolitikája, mely az ágazathoz kapcsolódó integrátor szervezetek és szolgáltató rendszerek működését alapozza meg (infrastrukturális beruházások, specializált üzleti szolgáltatások, technológia transzfer szervezetek).

A FloraHolland klaszter központi szervezete a névadó FloraHolland integrátor szervezete, mely teljes mértékben az ágazatban működő és érdekelt vállalkozások tulajdonában álló szövetkezeti típusú szervezet mintegy 6.000 tagszervezettel Hollandián belül és azon kívül is. A szervezet magfunkciója a virágok folyamatos értékesítéséhez kapcsolódó kereskedelmi és logisztikai szolgáltatások lebonyolítása. A FloraHolland klaszter működésében egyértelmű versenyelőnyként jelölte meg ennek a kereskedelmi integrátor szervezetnek a hatékonyságát, a virágok értékesítéséhez kapcsolódó tranzakciók és árverések lebonyolításában. A FloraHolland 5 központtal rendelkezik ahol az egyes kereskedelmi és logisztikai folyamatokat szervezik, illetve az egyes rendszerek központilag is kapcsolatban állnak egymással (4 holland központ Aalsmeer, Bleiswijk, Eelde, Naaldwijk, Rijnsburg, és egy kihelyezett szolgáltató központ Németországban Veiling Rhein-Maas-ban). Ez az integrátor szervezet a szerződött termelőktől átvett virágok értékesítésére a holland aukciók rendszerében naponta 39 aukciós órát, mintegy 125.000 tranzakciót bonyolít le napi szinten. Éves szinten ez több mint 12 milliárd szál vágott virág forgalmát jelenti, közel 4 milliárd Euro forgalom értékben. A rendszer működése és hatékonysága alapvetően járul hozzá a virágok minőségének megőrzéséhez, az értékesítés csatornákon keresztül a kereskedelemben a világ számos pontján a vásárlókhoz való eljuttatásához.

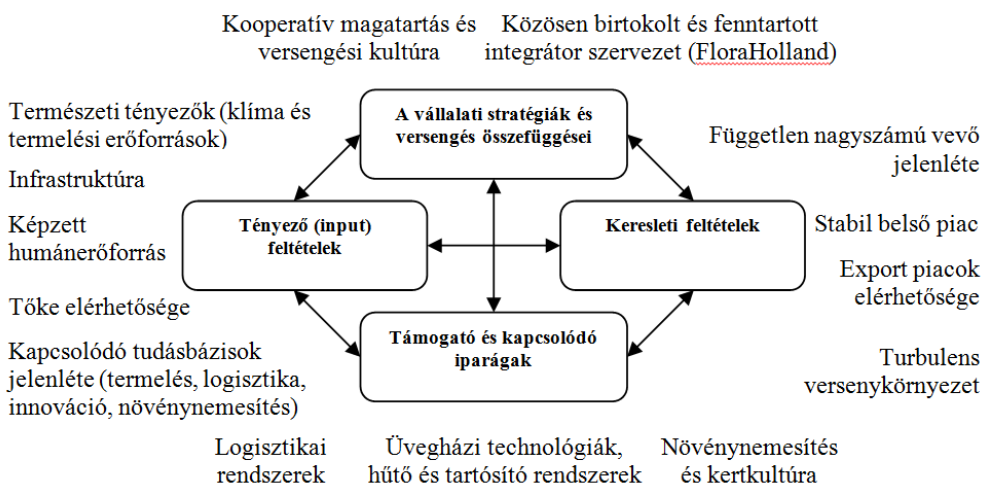
A FloraHolland közel 4.000 fő alkalmazottat foglalkoztat. Ez az integrátor szervezet minden termelő számára lehetőséget biztosít, hogy a tranzakciós költségek megosztása és minimalizálása mellett a legmagasabb áron tudja értékesíteni termelését. A FloraHolland aktív szereplő és integrátor az ágazathoz kapcsolódó innovációk létrehozásában és diffúziójában, kiemelten a kereskedelem és logisztika területén (e-business, sof-ware támogatás, informatikai háttérrendszerek fejlesztése, specializált üzleti szolgáltatások), a virágtermelés és kertgazdálkodás technológiáinak fejlesztésében, a technológia-transzfer megvalósulásában.

A klaszter versenyképességét meghatározó tényezőket Shouten (2010) tanulmánya alapján rendszerezhetjük (4. ábra). Az input faktorok tényezői között kiemelhetjük, a magasan képzett munkaerő és specializált tudásbázisok jelenlétét, mint fejlett, stratégiai versenyelőnyöket. Ugyanilyen fontos üzleti szolgáltatásként az ágazat fejlődését elősegítő szakosodott tőkeközvetítő rendszer működése.

A keresleti faktorok között meghatározó eleme a stabil belső piac jelenléte, illetve a közeli nagy országok piacának elérhetősége, a világpiaci vezető jelenlét. A turbulens versenykörnyezet mindemellett ösztönző is a folyamatos fejlődésben, megőrizendő a vezető szerepet. Mindezt a kormányzati politika felismerte és támogatja a pozíciók megőrzésére tett erőfeszítéseket.

A kapcsolódó és támogató iparágak között említhetjük meg az üvegházi technológiák és kertkultúra magas színvonalát és technológiai, iparági innovációs rendszereit, a kereskedelmi aktivitásban kulcsfontosságú logisztikai rendszereket.

4. ábra A versenyképesség tényezői a FloraHolland klaszterben

Forrás: Saját szerkesztés

Meghatározó tényezőcsoportként azonosíthatjuk a versenyképességi faktorok rendszerében a vállalati versengés és stratégiák között a kooperatív magatartás és versengési kultúra jelenlétét az üzleti kapcsolatokban, mint társadalmi intézmény. A FloraHolland integrátor az ágazatban érdekelt vállalkozások által közösen birtokolt és működtetett szervezet, melynek kereskedelmi, logisztikai és üzleti szolgáltatásai világpiaci szintű versenyelőnyöket nyújt a közreműködő tagok számára.

4.3. Agribusiness-klaszter kezdeményezések Nyugat-Afrikában

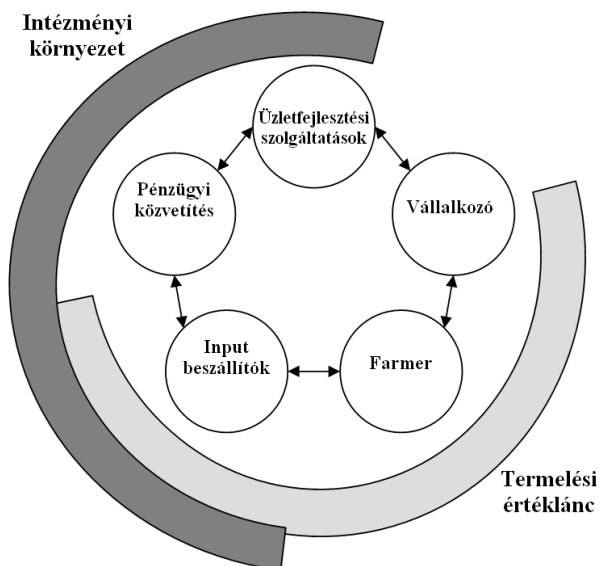
A fejlődő országokban az agrárgazdaság jelentősége sokkal inkább jelentős a korábban felsorolt tényezők – úgy mint élelmiszerellátás biztosítása, termelés, foglalkoztatás, tájhasználat módja – tekintetében. Számos fejlődő ország azért küzd, hogy képes legyen lakossága számára elegendő élelmiszert biztosítani, mivel folyamatosan humanitárius katasztrófákkal küzdenek ezek a társadalmak. A mezőgazdaság és agrárium termelésének biztosítása és fejlesztése ezért szó szerint létkérdés ezekben a térségekben. Az agrárium másik jelentős gazdasági tényezőként a nagytömegű, alacsonyan képzett, de olcsó munkaerőre alapozó termelésen és exporton keresztül lehetőséget ad ezen országoknak bekapcsolódni a világgazdaságba (pl. egzotikus gyümölcsök, kávé exportja a fejlett országokba). Ezek az ágazatok – ha alap szinten is – de képesek lehetnek „megmozdítani” a gazdaságot, tőkét vonzani, helyben munkahelyeket teremteni (Alidou et al. 2010). A fejlődő országok esetében az agrárium jelentőségével párhuzamosan több az agribusiness klaszter alapú fejlesztését megfogalmazó politika és program fut napjainkban is, melyek eredményei számos tanulmány reprezentálja (Alidou et al. 2010; FAO 2010; IADB 2010; ICAA 2009; IL&FS 2010; ITD 2009).

A *Strategic Alliance for Agricultural Development in Africa* (SAADA) 2006 és 2009 mintaprojekt jelleggel zajlott nyugat-afrikai országok bevonásával (Burkina Faso, Benin, Ghana, Mali, Niger, Nigeria, Togo). A programot az IFDC (International Fertilizer Development Centre) indította el és a Holland Külügyminisztérium karolta föl vezető donorként. A menedzsment kapacitásokat és tudásbázist holland szakemberek biztosították a Berenshot szervezete és a Wageningeni Agrártudományi Egyetem részéről. A programban közel 150 ezer farmer vett részt, a program hatósugara közel 370 ezer háztartást ért el így több millió embert érintett. A program első periódusában pilot projektek kiviteleztek, a második szakaszban ezek tapasztalataira alapozva szélesítették bevontak körét, bár kisebb volumenű projektteralommal. Alidou et al. (2010) tanulmánya foglalja össze a projekt tapasztalatait, jelen tanulmány erre a dokumentumra támaszkodik.

A program a CASE (Competitive Agricultural System and Enterprise) kezdeményezés megvalósítását szolgálta Nyugat-Afrikában. A program filozófiája egyszerre fókuszál az agrártermelés fejlesztésére és nagy hangsúlyt fektet a gazdálkodók agrár-vállalkozóvá válásának elősegítésére.

A *program fejlesztési logikája* (5. ábra) egyrészt az *agrártermelés értékláncának* kapcsolódásait és kapacitásait igyekszik fejleszteni, másrészt a vállalkozásfejlesztési politika keretében az *üzleti-intézményi környezetben* az erőforrások elérhetőségét igyekszik kibővíteni. Összességében nézve tehát a vállalkozásfejlesztési logika és eszközrendszer (Kállay–Imreh 2004), és az értéklánc alapú agribusiness fejlesztés is érvényesül a koncepcióban.

5. ábra A SAADA program fejlesztési logikája

Forrás: Alidou et al. (2010, 19. o.) alapján saját szerkesztés

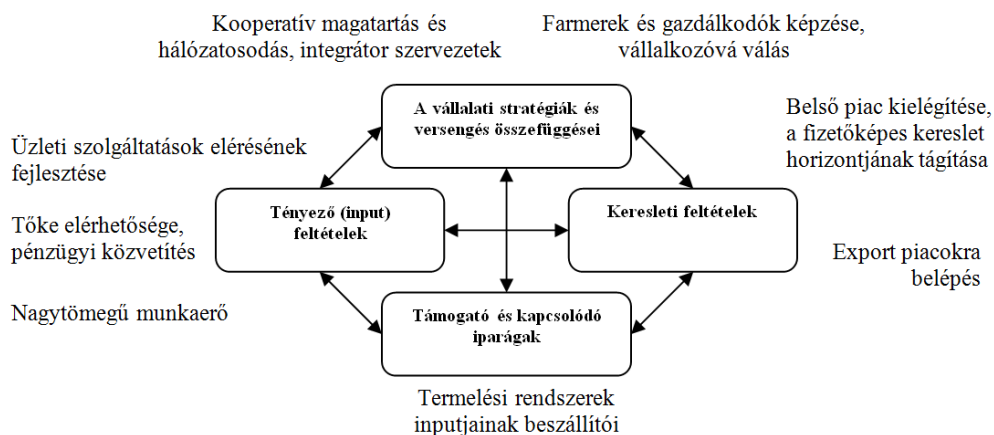
A program legfontosabb eleme a kapacitásbővítés terén a képzés, melynek keretében a farmerek mezőgazdasági, gazdálkodási és üzleti ismereteket sajátíthattak el a programban. A farmerek *hálózati együttműködése* és a lokális integrátor szerveződések a farmerek kollektív kapacitásait hivatott bővíteni. A hálózati szerveződés és a képzettebb felhasználók alapvetően könnyebben tudnak hozzáférni a mezőgazdasági termelés rendszereinek inputjaihoz, képesek beszerzést és felhasználást menedzselni. A programban a stakeholderek – többek közt a kormányzat, illetve a lokális közigazgatás szerveinek és képviselőinek – bevonására is törekedtek, mint az integrációk potenciális szervezőire támaszkodva, valamint együttműködtek más afrikai agrárium-szervezetekkel, és kereskedelmi szervezetekkel.

A fejlesztési mátrix másik fontos eleme az intézményi környezet fejlesztése, mely alapvetően a vállalkozási környezet fejlesztésének eszközrendszerét vonja be a programba. A mikrohitelzés modelljei (pl. Gramen-modell, vagy testvére az indiai-modell) már sikeresen teljesítő koncepcióknak bizonyultak a világban. Az agráriumban a tőkekoncentráció és a technológia versenyképességi követelményei, a beruházások megvalósítása alapvetően szükségessé teszi az ágazat tőkebevonó képességének fejlesztését. A program keretében a farmerek és pénzügyi szervezetek

kapcsolatainak fejlesztése főként a gazdálkodók belépési képességeit és lehetőségeit igyekezett kitágítani a forrásbevonás és pénzügyi közvetítés területén. A hitelezési programban mintegy 40 pénzintézet vett részt, és a projekt futamideje alatt több mint 9 millió Euro került kihelyezésre 5 országban. Mindebből kiemelkedik Togo, ahol közel 20 pénzintézet 5 millió Euro-nál nagyobb összeget közvetített ki hitelprogramban. Az üzletfejlesztés keretében főként az értékesítési csatornák kiépítésére, a kereskedelemfejlesztésre és marketing tevékenységekre terjedt ki.

A program a klaszter alapú fejlesztési logikát – ahogy láttuk – több lépcsőn keresztül fogalmazza meg (6. ábra). Az agribusiness koncepció keretében az agrárium és agrártermelési rendszerek mellett fontos szerepet kap a kapcsolódó és támogató gazdasági ágazatok (input beszállítók) kapcsolatrendszerének és az erőforrásbevonás képességének, elérésének fejlesztése. A termelők hálózatosodása, az együttműködő versengés a klaszterben hatékony stratégia lehet, ld. a korábbi holland példa. E két tényező kiemelten fontos a fejlődő országokban a relative alacsony termelékenység és technológiai színvonal, az inputtényezők relative magas költségeinek áthidalásában. A magasabb termelékenység és az így érvényesíthető alacsonyabb árak nagyobb elérhetőséget biztosítanak a helyi piacokhoz. Mindezt erősítik az értékesítési csatornák kiépítésére, a kereskedelemfejlesztésre és marketingre irányuló üzleti szolgáltatások elérhetőségének fejlesztése. A szolgáltatásokhoz való hozzáférést és menedzselést szintén hatékonyabbá teszi a termelők hálózati együttműködése.

6. ábra A versenyképesség tényezői a SAADA agribusiness klaszter programjában

Forrás: Saját szerkesztés

A versenyképesség egyik kulcstényezője az üzleti környezet. Az agrártermelési ágazat tőkebevonását segítő pénzügyi kapcsolatok szolgáltatások fejlesztése – ha nem is nagy volumenben, de pilot projekt jelleggel – a fejlesztési logika fontos eleme.

Meg kell említenünk a klaszterfejlesztési logikában a kormányzat, és helyi kormányzatok szerepét, melyek a programban a termelési integrációk és integrátor szervezetek létrehozásának szervezőiként lettek bevonva a programba. A fejlesztési program fontos eleme továbbá, hogy az agribusiness és vállalkozásfejlesztés eszközt aktívan használták fel a nők társadalmi helyzetének javításában, a programba bevont személyek mitegy 40%-a nő volt, mely erősíti a fejlődő társadalmakban az integrációt.

5. Összegzés

Az agribusiness ágazati vertikuma nagy gazdasági súllyal bír a fejlődő és fejlett országok gazdaságaiban egyaránt, az élelmiszerek világkereskedelme fokozatosan bővül. Az USA és Európa fejlett gazdaságaiban az agribusiness vertikuma a gazdasági termelés és foglalkoztatás jelentős hányadát képviseli nemzetgazdasági szinten is. Az agribusiness gazdasági és társadalmi jelentőségét agrárium és vidék szoros kapcsolata is alátámasztja.

Az agribusiness szemlélet a kapcsolódó az értékláncban kapcsolódó szektorok koncepciójára, és azok egymást kölcsönösen meghatározó versenyképességére épül. Ebből a nézőpontból kiindulva mindez jól megfeleltethető és leírható a klaszterek, térségi klaszterek fogalmi rendszerével. Az agribusiness ágazatban számtalan eltérő működési formájú találhatunk, mely klaszterekben más eredetűek lehetnek az ágazati versenyképesség tényezői, az ágazatok termelési és piaci viszonyaitól vagy éppen az ágazati és klaszter-politikáktól függően.

Az észak-karolinai agribusiness klaszter versenyképességének forrásai főként az agrártevékenységek természeti adottságra alapuló koncentrációjára, illetve az amerikai agribusiness ágazat modelljére vezethető vissza. Az agrártermelésben a világon leginkább előrehaladott a tőkekoncentráció és a technológiai intenzitás mely a világtendenciákban a versenyképesség alapja. Az ágazati technológiák versenyképességét erősítik a hazai bázisú mezőgazdasági inputokat beszállító globális vállalatok (géntechnológia, kemikáliák gyártása, gépgyártás stb.) A sikeresség meghatározó faktora a hatékony és vertikális integrációkat és termékpályákat építő ágazati és iparpolitika, mely támogatja az exportot.

Az észak-karolinai klaszter esetében kevésbé beszélhetünk speciális erőforrásokról, a klaszter versenyképességét a hatékonyan szerveződő értéklánc (feldolgozó és élelmiszeripar), a méretgazdaságos és technológiával ellátott agrártermelés, és az exportot támogató ágazati, kormányzati politikák tényezői alapozzák meg.

A holland FloraHolland vágott virág klaszter évvel szemben egy speciális tevékenységet folytató klaszter, virágok termelésével és globális értékesítésével foglalkozik. A klaszter versenyképességét meghatározó tényezők a termelők és gazdasági szervezetek között a horizontális kapcsolatok és üzleti együttműködések társadalmi intézményét. Az együttműködés keretében a közösen és kölcsönösen előnyösen használt erőforrásként jött létre a klaszter integrátor szervezete a FloraHolland, mely döntő szerepet játszik abban, hogy a klaszter tagjai képesek legyenek termékeiket világszinten hatékonyan értékesíteni. A FloraHolland és a klaszter speciális erőforrásokkal rendelkezik (logisztikai rendszerek, e-business megoldások stb.), folyamatosan törekednek innovációk megvalósítására a versenyelőnyök megőrzéséhez. A klaszteresedést ösztönző és intézményesülését támogató kormányzati politika a FloraHolland esetében is fontos hajtóerő.

A fejlődő országok esetében egy, Nyugat-Afrikában megvalósuló agribusiness és klaszter-központú programot vizsgáltunk meg. A SAADA program egyszerre fókuszál az agribusiness értéklánc alapú megközelítésében az agráriumban dolgozók termelési képességeinek fejlesztésére (agrár ismeretek oktatása) és a gazdálkodók üzleti értelemben vett vállalkozóvá válására. A vállalkozásfejlesztés eszközei között ki kell emelni a hálózatosodás és együttműködések erősítését, az erőforrásokhoz való hozzáférés szélesítésében és az ezt akadályozó korlátok áthidalásában. Ugyanilyen fontos tényezőként emelhetjük ki az üzleti környezetben a pénzügyi közvetítés kapcsolatainak fejlesztését, és az üzleti szolgáltatások elérhetőségét, releváns kihasználását. A klaszteresedést a tevékenység koncentrációja, a hálózatok kialakulása mellett a kormányzat és lokális kormányzat szervező szerepével is ösztönzi, top-down szintre helyezve annak koordinálását. Ez a program – számos más program mellett – talán komplexitása, az ágazti fejlesztés és intézményi környezet, vállalkozásfejlesztési programelemek, a stakeholderek bevonásának összhangja miatt tekinthető pozitív példaként. Mindamellet meg kell jegyezni, hogy inkább pilot projekt-ként tekinthetjük a SAADA programot, a beavatkozások társadalmi mélysége viszonylag kicsi, ám mindenképpen példaként említhetjük a fejlődő országok agribusiness klasztertörekvései között. A klaszteresedés és klaszter alapú fejlesztés a fejlődő országokban elsősorban a már említett három fő irányra koncentrál: a termelés erőforrásainak bővítése a gazdálkodók képzettségének növelésével és hálózati együttműködések megvalósításával, a vállalkozóvá válás ösztönzése, a gazdaság fejlődését támogató üzleti környezet (pénzügyi közvetítés és üzleti szolgáltatások) fejlesztése.

Az agribusiness klaszter-szemléletű vizsgálatának talán legfőbb üzenete az értékláncban egymáshoz kapcsolódó ágazatok holisztikus szemlélete és kölcsönösen meghatározó versenyképessége. A látott klaszterek példái hasznos tanulságokkal szolgálhatnak a hazai ágazati politikák, illetve kifejezetten az agráriumot is felölelő agribusiness alapú ágazati politika és a magyar agrárium adottságaira építő klaszter alapú fejlesztések megfogalmazásában.

Felhasznált irodalom

- Alidou, M. – Lem, M. – Schrader, T. – de Zeeuw, F. (2010): *Local entrepreneurship, agribusiness cluster formation and the development of competitive value chains. Evaluation of the Strategic Alliance for Agricultural Development in Africa (SAADA program) 2006-2009*. Berenschot, Wageningen UR.
- Ammirato, S. – Gala, M. D. – Volpentesta, A. P. (2013): Alternative Agrifood Networks as Learning Communities: Some Issues for a Classification Modell In Miltiadis, D. et al. (eds.): *Information Systems, E-learning, and Knowledge Management Research. 4th World Summit on the Knowledge Society*. Springer, Berlin – Heidelberg, pp. 293-300.
- Buday-Sántha A. (2011): *Agrár- és vidékpolitika*. Saldo, Budapest.
- Buzás N. (2000): Klaszterek a régiók versenyében. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – Regionális versenyképesség*. JATE Press. Szeged, pp. 58-67.
- Carpio, C. E. – Hughes, D. W. – Isengildina, O. (2008): *Comprehensive Assessment of the South Carolina Agribusiness Cluster*. Clemson University, Clemson.
- FAO (2010): *Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.
- FAO (2012): *FAO Statistical Yearbook 2012*. World Food and Agriculture. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.
- Gazdag L. (2000): Versenyképes agrártermelés és a régió versenyképessége. In Fakras B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – Regionális versenyképesség*. JATE Press. Szeged, pp. 33-38.
- Halmi P. (szerk.) (2002): *Az Európai Unió agrárrendszere*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Hajdu I. – Lakner Z. (2000): Nemzetközi tendenciák – hazai dilemmák: a magyar élelmiszeripar világ gazdasági környezete és stratégiai fejlődési irányai az ezredfordulón. *Élelmiszeripari Ipar*, 4, pp. 97-103.
- Hajós L. (2000): *Mezőgazdasági szövetkezetek az Európai Unióban*. Szaktudás Kiadó, Budapest.
- Hanf, J. H. – Belaya, V. – Schwiekert, E. (2013): Who's Got the Power? An Evaluation of Power Distribution in the German Agribusiness Industry. In Harvey, H. S. Jr. (ed.): *The Ethics and Economics of Agrifood Competition*. The International Library of Environmental, Agricultural and Food Ethics Series, volume 20, Springer Netherlands, Amsterdam.
- Heyder, M. – Theuvsen, L. (2009): Corporate Social Responsibility in Agribusiness: Empirical Findings from Germany. Presented Paper. *EAAE Seminar "A resilient European food industry and food chain in a challenging world"*, 3-6. September 2009., Crete, Greece.
- Holger, S. – Albersmeier, F. – Gawron, J. C. – Spiller, A. – Theuvsen, L. (2008): Heterogeneity in the Evaluation of Quality Assurance Systems: The International Food Standard (IFS) in European Agribusiness. *International Food and Agribusiness Management Review*, 8, pp. 99-139.
- Humphrey, J. – Schmitz, H. (1995): *Principles for promoting clusters and networks of SMEs*. UNIDO, Vienna.

- IADB (2010): *Cluster Best Practices for the Caribbean*. Inter-American Development Bank, Washington D.C.
- IICA (2009): *Clustering for Competitiveness in Agriculture. Pre-Feasibility Studies for Selected Agribusiness Clusters in the Caribbean*. Inter-American Institute for Cooperation on Agriculture, San José.
- IL&FS Clusters (2010): *Operationalising the Agribusiness Infrastructure Development Investment Program*. Asian Development Bank, Mandaluyong City.
- ITD (2009): *Clusters for Competitiveness. A Practical Guide & Policy Implications for Developing Cluster Initiatives*. International Trade Department, World Bank, Washington, D.C.
- Kállay L. – Imreh Sz. (2004): *A kis- és középvállalkozásfejlesztés gazdaságtana*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kapronczai I. (2010): A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU csatlakozás után. *Agrárgazdasági információk*, 12, pp. 5-173.
- Knickel, K. – Zerger, C. – Jahn, G. – Renting, H. (2008): Limiting and Enabling Factors of Collective Farmers' Marketing Initiatives: Results of a Comparative Analysis of the Situation and Trends in 10 European Countries. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 2-3, pp. 247-269.
- Lakner Z. – Hajdu I. (1996): A modernizáció és versenyképesség néhány összefüggése a magyar élelmiszeriparban. *Élelmészeti Ipar*, 4, pp. 102-109.
- Lakner Z. – Horváth Zs. (1998): Az élelmiszer-minőség és a külpiac. *Élelmészeti Ipar*, 2, pp. 37-59.
- Lengyel I. (2010) *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek, alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus. Budapest – Pécs.
- OECD (2001): *Enhancing SME Competitiveness*. OECD, Paris.
- Pérez-Mesa, J. C. – Galdeano-Gómez, E. (2010) Agrifood cluster and transfer of technology in the Spanish vegetables exporting sector: the role of multinational enterprises. *Agriculture Economy*, 10, pp. 478-488.
- Popp J. (2000): Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 10, pp. 15-110.
- Popp J. – Potori N. (2010): *Nemzetközi agrárpiaci kilátások 2010*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Porter, M. E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New-York.
- Porter, M. E. (1998): Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Manager*, 4, pp. 6-19.
- Schouten, M. (2010): *Clusters Agriculture. How can clusters in agriculture be measured and identified in the Netherlands?* Agricultural Economics and Rural Policy Group, Wageningen.
- Schouten, M. – Heijman, W. J. M. (2012): Agricultural Clusters in Netherlands. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 1, pp. 20-26.
- Volpenesta, A. P. – Ammirato, S. (2008): Networking Agrifood SMEs and Consumer Group sin Local Agribusiness. In Luis, M. – Matos, C. – Picard, W. (eds): *Pervasive Collaborative Networks*. Springer, Boston, pp. 33-40.
- World Bank (2008): *Agriculture for Development*. World Development Report 2008. World Bank, Washington D.C.

Alternatív mezőgazdasági vállalkozások szerepe a térségi fejlődésben

Szabó Virág¹ – Urbánné Malomsoki Mónika² – Nagyné Pércsi Kinga³

Az alternatív mezőgazdasági termelés egyik meghatározó irányzatában, az ökológiai gazdálkodásban 2012-ben 1560 gazdaság volt érintett hazánkban. A Magyar Biokultúra Szövetség termelői listája alapján, amely 1126 tagot tart nyilván, Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megye számlálja a legtöbb biogazdálkodót. A gazdálkodókra jellemző, hogy rendkívül sokféle, igen változatos a termékkínálatuk. A gabonafélék aránya 85%-ban határozza meg tevékenységüket, ezt követi a gyümölcs és az abból készült termékek, amely 70%-ban jellemző a profiljukra, majd 45%-al a zöldségtermelők következnek. Állattartással a gazdálkodók csupán 25%-a foglalkozik. A kérdőíves vizsgálat eredményei igazolták, hogy a hazai értékesítés akadályozó tényezői a fizetőképes kereslet, a marketing, és a termelői összefogás hiánya, illetve a hazai viszonyok közötti magas ár. Ezen kívül kiemelték, hogy külföldön jobban bíznak a saját termelőikben és erősebb a lokális piacszerzés.

Kulcsszavak: ökológiai gazdálkodás, biotermék, értékesítés, export

1. Bevezetés

Vidékfejlesztési stratégiák, területfejlesztési koncepciók része a mezőgazdasági tevékenység támogatása hazánk kiváló környezeti adottságaira támaszkodva. Az elmúlt évtizedek intenzív termelése következtében a hazai sokszínű növény- és állatvilág beszűkült, az őshonos genetikai alapokon nyugvó termelési rendszerek háttérbe szorultak. A fenntartható mezőgazdaság eszméjében és a biodiverzitás jegyében azonban új jelentést, értéket kaptak ezek a termelési módok. Az alternatív mezőgazdaság a tömegtermeléshez képest más szemléletet kíván mind gazdálkodói, mind fogyasztói oldalról. A cikk rávilágít az alternatív mezőgazdaságban, ezen belül az ökológiai gazdálkodásban termelők helyzetére, a mintegy 1600 gazdaság jövőjének sarkalatos pontjaira.

¹ Szabó Virág, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

² Urbánné Malomsoki Mónika, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

³ Nagyné Pércsi Kinga, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

2. Anyag és módszer

A szakirodalmi feldolgozás során először ismertettük az alternatív gazdálkodás fogalmát, választásának lehetséges okait. Az ökológiai gazdálkodás bemutatásához az ökológiai gazdaságokat ellenőrző, és tanúsító két hazai szervezet interneten elérhető, nyilvános éves jelentéseit használtuk. A következő fejezetben bemutatott eredmények között elsőként a Magyar Biokultúra Szövetség honlapján közzétett termelői listában található információkat rendszereztük, illetve csoportokra bontottuk. A lista összesen 1126 gazdaságot számlál. Az adatok alapján, térképen ábrázoltuk az ökológiai gazdálkodók térbeli elhelyezkedését, illetve meghatároztuk, hogy a termelők milyen ágazatokban tevékenykednek. A kapott eredményeket összevetettük a szakirodalmi adatokkal. A továbbiakban kérdőíves vizsgálatunk eredményeit mutattuk be, amelyet a Hungária Öko Garancia Kft. termelői körében végeztünk. A gazdálkodók bemutatása után a hazai és a külföldi értékesítésre vonatkozó kérdések válaszait dolgoztuk fel.

3. Irodalmi áttekintés

3.1. Alternatív vállalkozás fogalma, választásának indokai

A tanulmány elején célszerű leszögezni, hogy mire kell gondolnunk akkor, amikor alternatív vállalkozásokról beszélünk. Ennek meghatározásához Székelyhidi Tamás megfogalmazására támaszkodom. A szerző a következőkben határozza meg az alternatív gazdálkodást:

Az utóbbi időben az alternatív vállalkozások fogalmát előszeretettel használják politikusok, térségfejlesztő menedzserek, szaktanácsadók stb. Ők többnyire a termékek és szolgáltatások szemszögéből közelítik meg az alternatív vállalkozások fogalmát, vagyis a fogyasztó és a társadalmi elvárások szemszögéből vizsgálják a mezőgazdasági termelési folyamatokat. Ennek megfelelően különböző tartalmú meghatározások vannak az alternatív vállalkozásokra.

Meg lehet határozni egy jól körülírható technológia és az ehhez kapcsolódó minőségi elvárás vagy kategória alapján az alternatív döntés, termék és vállalkozás lényegét. Így szélsőséges esetben csak az *ökogazdálkodást és az öko-turizmust* értjük az alternatív gazdálkodás alatt.

Lehet alternatív vállalkozásnak hívni a fogyasztó által elfogadott *új minőségi kategóriákat magukban hordozó termékek és a hozzájuk kapcsolódó gazdálkodási - vállalkozási formákat*. Ezek a termékek a piacon egy alternatív választási lehetőséget biztosítanak a fogyasztók számára. Ebben az esetben jó marketinggel és a termékekre vonatkozó minőségbiztosítási garanciákkal az alternatív vállalkozások köre folyamatosan bővíthető.

Amikor a környezet fenntarthatósága szempontjából közelítjük meg az alternatív vállalkozások definícióját, akkor az olyan gazdálkodási típusok jelentik az

alternatív vállalkozásokat, amelyek a *környezet szempontjából alacsony terhelésű* (low-input) gazdálkodási formákat adaptálnak a területre. Többnyire ezek az *öko-gazdálkodás, extenzív állattenyésztés és területhasznosítás*, és a *tájgazdálkodás*, ami egy komplex, többnyire kisebb táj-terület egységre adaptált hagyományokat, adottságokat és környezetvédelmet szem előtt tartó, integrált technológiákat alkalmazó gazdálkodási formát jelent” (Székelyhidi et al. 2003, 9-10. o.).

Alternatív gazdálkodási forma választásának leggyakoribb okai Magyarországon a következőkben összegezhetők (Székelyhidi et al. 2003):

1. Egyrészt az ökológiai viszonyok tehetik szükségessé egy olyan speciális gazdálkodási rendszernek az alkalmazását, amely a termelés mellett fokozottan védi az érzékeny természeti környezetet. Szélsőséges viszonyok között az is előfordulhat, hogy nem lehet konvencionális módon versenyképes terméket előállítani (pl.: gyenge talajminőség – alacsony terméshozam).
2. Az ökológiai szempont mellett a gazdasági, ökonómiai viszonyok is befolyásolhatják az alternatív gazdálkodás folytatását. Megeshet, hogy a konvencionális termékek olyan mértékben telítik a piacot, amelynek következtében igen nehéz gazdaságosan termelni (túlermelés), vagy tőkehiány miatt nem képes a termelő a piacon megmaradni.
3. A privatizáció és a földosztás miatt megváltozott a vidéki foglalkoztatottság eltartó képessége. Számos, kis tőkével, földtulajdonnal rendelkező, családi vállalkozásnak az alternatív irányába való elmozdulás jelenti az egyedüli megélhetési lehetőséget.
4. Tőkeszegénység miatt a termelési rendszer megváltozik, ennek következtében a konvencionálistól eltérő, speciális, alacsonyabb technológiai igényű, pl. őshonos fajtákra alapozott alternatív (minőségi) termék-előállítás kerül előtérbe.
5. A keresleti oldal változásai szintén elősegítették az alternatív vállalkozások kialakulását, hiszen növekvő igény mutatkozik az alternatív termékek iránt. Az egészséges táplálkozás egyre fontosabbá válik, valamint a fogyasztók is egyre tudatosabban kívánnak hozzájárulni a természeti környezet védelméhez, így előszeretettel vásárolnak olyan terméket, amelyről tudják, hogy környezetkímélő módon lett előállítva.

3.2. Ökológiai gazdaságok helyzete

A cikk az alternatív vállalkozási formák leírásánál meghatározott ökológiai termelést elemzi. Az ökológiai termelés, mint gazdálkodási forma megítélésére több nézőpont is létezik. „Dacian Ciolos uniós agrárbiztos szerint el kell kerülni, hogy az ágazat a saját sikerének áldozata legyen, tehát magasabb jövedelmezőségért

semmiképpen sem szabad lemondani az alapértékekről”. „A hazai biogazdaságok 95 %-át ellenőrző és tanúsító Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. ügyvezető igazgatója, Roszík Péter, a „magyar ökológiai gazdálkodás helyzetének előnyei közé sorolta hazánk kiváló természeti adottságait, az alkotmányban is rögzített GMO-mentességet, a hagyományőrzést, a magasán képzett szakembereket és a hatékony ellenőrző és tanúsító rendszert. Ugyanakkor problémát jelent, hogy az EU-átlaghoz képest is alacsony a bio-állatsűrűség” (Hájos et al. 2011, 9-10. o.). Saját számításaink is igazolják, hogy az egy hektárra jutó számosállat 0,1-0,2, annak ellenére, hogy Solti szerint a kívánatos 1-1,5, a jelenleginek tíz, tizenötszöröse lenne (Földes 2008).

„Roszík további problémaként említi, hogy kevés az ökológiai vetőmag, az export kiemelkedően magas, 80 % feletti az aránya, illetve a termékek feldolgozottsága alacsony” (Hájos et al 2011, 10. o.). „Számos hasonlóság tűnik fel a környező országok bio ágazatainak áttekintésekor. Az alacsony feldolgozottsági fokú, kis hozzáadott értékű áru kivételének nagy aránya sok helyen aggasztja a szereplőket (pl. Ukrajna, Románia, Magyarország, Csehország). A kapcsolódó adminisztratív terhek is több helyen túlzottnak tűnnek, valamint a szektor önszerveződése és az értékesítés infrastruktúrája is fejlesztésre szorul” (BioHolMi 2013).

A két hazai tanúsító és ellenőrző cég adatai szerint 2012-ben összesen 1560 gazdaság volt érintett ökológiai termelésben, melyből 1458 vállalatot a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. (Roszík et al. 2013), 102 gazdaságot pedig a Hungária Öko Garancia Kft. tartott számon (Göblyös 2013). A gazdaságok mindösszesen 130.749,68 ha-on folytatnak biogazdálkodást, melyből 118.990 ha-t a Biokontroll Hungária Kft., és 11.759,68 ha-t pedig a Hungária Öko Garancia Kft. tanúsít. 2006-ban a Hungária Öko Garancia Kft. által ellenőrzött teljes terület 6568,04 ha (Kovács 2007), míg a Biokontroll Hungária Kft. esetében 116.197 ha volt (Roszík et al. 2007). A Hungária Öko Garancia az elmúlt években folyamatosan növelte részesedését, így közel duplájára emelkedett az ellenőrzött területeinek nagysága, ugyanakkor az összes terület csak mintegy 9 %-a esik felülvizsgálatuk alá, amely annak is köszönhető, hogy a Biokontroll volt az első tanúsító cég a piacon. A megművelt ökológiai területeket tehát 91%-ban kontrollálja a nagyobb múltra visszatekintő Kft.

Ökológiai állatállomány tekintetében a Hungária Öko Garancia 2006-ban ellenőrzött állományához képest a szarvasmarha jelentős növekedést ért el, 216 db nyilvántartott szarvasmarha (számításba kerültek a különböző nemű, korcsoportú egyedek is egyaránt) az elmúlt 6 évben mintegy nyolcszorosára növekedett, így 2012-ben 1822 db egyedet tartanak számon. Juh és kecske tekintetében viszont mintegy harmadára esett vissza az állomány, míg 2006-ban 259 db-ot jegyeztek, addig 2012-ben már csak 94 db került nyilvántartásba. Sertés esetében stagnálás figyelhető meg, 985 db-ról 1035 db-ra változott az egyedek száma. Figyelemre méltó a baromfifélék növekedése, ezen belül pedig a már 2006-ban bejegyzett 8540

db broiler csirke, amely jelenleg baromfifélék gyűjtőnév alatt (kivéve vízi szárnyasok) 25.291 db, ez háromszoros növekedést jelent. Vízi szárnyas tekintetében 2010-ben 4250 db-ot számlál a cég.

A Biokontroll Kft. fentebb említett okok miatt állattartás tekintetében is jóval nagyobb állományt ellenőriz. 2012-ben 19.036 db szarvasmarhát tart számon. Így összesen 2012-ben az ökológiai szarvasmarha-állomány a két cég nyilvántartása szerint 20.858 db, amelynek 8,7%-át a Hungária Öko Garancia, 91,3 %-át pedig a Biokontroll tanúsítja. A szarvasmarha-állomány esetében megjegyzendő, hogy az első olyan év adatai szerint, amikor a Biontroll darabszámra is gyűjtötte az állatállományt, vagyis a 2009-es évben, még 23.317 db szarvasmarha egyedet jegyeztek be (Roszík et al. 2009). Ez alapján megállapítható, hogy az elmúlt 3 évben csökkent a szarvasmarha-állomány nagysága mintegy 4281 db-al, vagyis 18 %-al, amely jelentős visszaesésnek tekinthető.

Sertések számát tekintve a Biokontroll 2012-es adatai alapján 3463 db (korra, nemre tekintet nélkül) kontrollált egyedszám került a jelentésbe. Így 2012-ben összesen 4498 db a biosertések száma. Az állomány 23%-át a Hungária Öko Garancia jegyzi. A Biokontroll 2009-hez képest itt is csökkenést könyvelhet el, mivel 2164 db-al esett vissza az állomány, amely 38%-os visszaesést jelent. A biosertések száma tehát az elmúlt 6 évben összességében még a szarvasmarha állománynál is nagyobb veszteséget könyvelhet el, mivel a Hungária Öko Garancia sem egyenlíti ki a csökkenést.

Kecske és juh esetében is negatív tendenciát figyelhetünk meg. 2009-ben számlált 11.100 db juh 6957 db-ra csökkent, míg az 1857 db kecske 917 db-ra. Juh esetében ez 62%-os visszaesés, kecske esetében pedig 49%-os. Hungária Öko Garancia állománya is harmadára csökkent, így a legnagyobb veszteséget egyértelműen a kérődzők e fajai szenvedték el az elmúlt években. A jelenlegi állomány 6972 db juh, amelyből a Hungária Öko Garancia elenyésző, 15 db-ot azonosít, kecske 996 db, melyből 79 egyedet tanúsítanak.

Baromfiállomány vonatkozásában viszont egyedülállóan pozitív tendencia mutatkozik, mivel nemcsak a Hungária Öko Garancia növelte háromszorosára az egyedszámát, a Biokontroll is 22 %-os növekedést tudhat magáénak, vagyis a 2009-es 66.654 db 84.434 db-ra növekedett. Úgy tűnik, hogy az állattartás tekintetében a baromfi az egyetlen olyan ágazat, amely lendületet kapott az elmúlt években, és jelentős növekedést ért el. 2012-ben összesen 109.725 db biobaromfi tartanak számon a tanúsító cégek.

Az állattartó gazdaságok számát a Hungária Öko Garancia külön nem jegyzi, a Biokontroll által közölt adatok szerint viszont csak az összes ökológiai gazdaság 5%-a érintett ezekben az ágazatokban. Ez a szám aggasztóan kevés, és a fentebb említett számok sem vetítenek előre növekedést. Megjegyzendő azonban, hogy míg

2006-ban 148 állattartó gazdaság 14.931 számosállategységgel gazdálkodott, amely gazdaságonként 100,89 számosállatot jelent, addig 2010-ben már csak 62 állattartó volt, miközben egy gazdaságra 325,52 db számosállatot jutott. A termelés tehát koncentráltabb, így kevesebb gazdaság van, de az egyes gazdaságok azonban több állatot tartanak. 2012-ben 81-re nőtt az állattartók száma, viszont az állategységet a Biokontroll Kft. sem 2011-ben, sem 2012-ben nem közölte.

4. Eredmények

4.1. Az ökológiai gazdálkodók térbeli elhelyezkedése és tevékenysége

Az ökológiai gazdálkodók térbeli elhelyezkedésének meghatározása nehéz feladat, mivel a tanúsító cégek adatbázisa e tekintetben nem nyilvános. Ugyanakkor elérhető a *Magyar Biokultúra Szövetség* nyilvános, országos termelői listája (<http://www.biokultura.org/index.php/okotermelo>), „amely az ökológiai gazdálkodásból származó termékek forgalmazásának elősegítése és a címjegyzékben szereplőkkel folytatott kommunikáció lehetővé tétele érdekében került nyilvánosságra” (Magyar Biokultúra Szövetség honlapja). Az itt közzétett adatokat használtam fel az elemzés során. Mielőtt felvázolom az eredményeket, a Szövetség munkáját a saját bemutatkozásuk alapján ismertetem.

A Magyar Biokultúra Szövetség a hazai ökológiai gazdálkodás szervezeteit összefogó társadalmi szervezet. A biogazdálkodók mozgalma Magyarországon a nyolcvanas évek elején indult. Mérföldkő volt történetében, hogy 1983-ban megalakult a Biokultúra Klub, 1987-ben pedig a Biokultúra Egyesület. Az Egyesület regionális szervezetei idővel önálló egyesületekké alakultak. Ezekhez csatlakoztak hasonló szakmai szerveződésű egyesületek és hozták létre 2005-ben a Biokultúra Egyesület jogutódját, a jelenleg országos ernyőszervezetként működő Magyar Biokultúra Szövetséget. A Szövetség hozta létre az ökológiai gazdálkodást ellenőrző-tanúsító szervezetét, a Biokontroll Hungáriai Nonprofit Kft.-t. Továbbá Budapesten működteti az ország legnagyobb ellenőrzött Ökopiacát, ahol hétről hétre mintegy 100 árus (biogazda és néhány kereskedő) érkezik az ország egész területéről és kínálja ellenőrzött biotermékeit. A piacot rendszeresen ellenőrzi a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. Évenként pár alkalommal, ünnepnapokhoz kapcsolódóan színpadi műsorokkal, foglalkozásokkal, előadásokkal is várja a látogatókat (Magyar Biokultúra Szövetség honlapja).

A termelői lista 2013. március elsején frissített változata 1126 gazdálkodót szerepeltet, amely a két szervezet által ellenőrzött 1560 gazdaság 72 %-a. A termelők térbeli megoszlását az 1. táblázat szemlélteti. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy az ökotermelők száma Nógrád megyében a legalacsonyabb, mivel a listában csupán 16 feljegyzett vállalkozás szerepel ebből a megyéből. A legtöbb bejelentkezett termelő Pest megyében található 167 vállalkozással.

1. táblázat Az ökológiai gazdaságok száma Magyarország megyéiben (2012)

Megye	Ökotermelők száma
Bács-Kiskun megye	119
Baranya megye	38
Békés megye	79
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	82
Csongrád megye	47
Fejér megye	29
Győr-Moson-Sopron megye	44
Hajdú-Bihar megye	113
Heves megye	30
Jász-Nagykun-Szolnok megye	70
Komárom-Esztergom megye	23
Nógrád megye	16
Pest megye	167
Somogy megye	25
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	142
Tolna megye	26
Vas megye	22
Veszprém megye	33
Zala megye	21
Összesen	1126

Forrás: A Magyar Biokultúra Szövetség termelői listája (2013)
alapján saját számítás

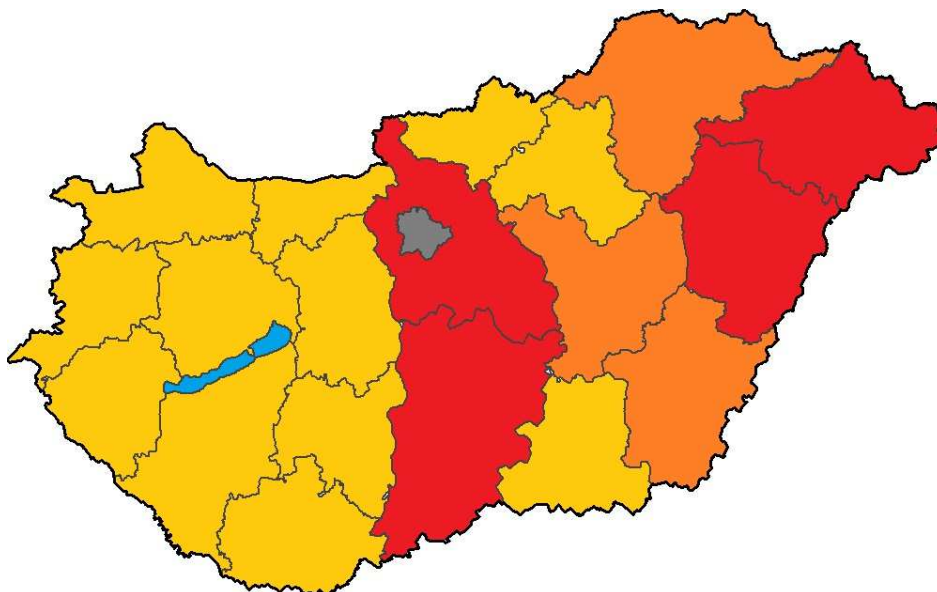
Az adatok alapján a biotermelők három csoportra különíthetők el (1. ábra), amely alapján vannak az átlag alatti területek (16-59 db vállalkozás), az átlagtól valamivel több biotermelőt számláló megyék (59-82 db vállalkozás), illetve jóval az átlag feletti öko-gazdálkodót nyilvántartó megyék (82-167 db vállalkozás). Ez alapján tehát Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Békés megye az átlagnál több termelőt tart nyilván, a legtöbb termelő azonban Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve Pest megyébe koncentrálódik. Az ország nyugati részén minden megyében átlag alatti a termelői bázis jelenléte.

A termelői listába bejegyzett termékek alapján a gazdaságok a következő termelési profillal rendelkeznek. Egyik megyében sem figyelhető meg területileg meghatározó tevékenység, a gazdálkodók tevékenysége az ország minden táján sokrétű, változatos.

- 85%-ban gabonafélék és gabonafélékből készült termékek (pl. őszi búza, tavaszi búza, tönkolybúza, cirok, hajdina, kukorica, tavaszi zab, őszi zab);

- 70%-ban gyümölcs és gyümölcsből készült termékek (pl. alma, cseresznye, körte, sárgabarack, meggy, aszalt gyümölcsök, rostos levek, lekvár, befőtt);
- 45%-ban zöldségfélék és zöldségből készült termékek (pl. fűszerpaprika, burgonya, vöröshagyma, csemegekukorica, kovászos, ecetes, fagyasztott termékek stb.);
- 40%-ban szőlő, illetve szőlőből készült termékek (bor, szőlőlé, szőlőmagolaj, szőlőmagliszt stb.);
- 38%-ban takarmánynövények termesztése (lucerna, takarmány borsó, évelő takarmányfű);
- 28%-ban gyephasznosítás;
- 25%-ban állattartás és állati eredetű termékek (tyúk, mangalica, bivaly, juh, sajt);
- 20%-ban vadon termő gyógynövények gyűjtése és abból készült termékek
- 15%-ban olajos növények termesztése (napraforgó, káposztarepce);
- 15%-ban testápolási cikkek gyártása;
- 4,5%-ban vetőmagtermesztés.

1. ábra A biogazdaságok centrum és periféria területei Magyarországon

Megjegyzés: Citromsárga: 16-59 db biogazdaság – narancssárga: 59-82 db biogazdaság – piros: 82-167 db biogazdaság

Forrás: A Magyar Biokultúra Szövetség termelői listája (2013) alapján saját szerkesztés

Az elemzések előtt meg kell jegyezni, hogy az adatbázisból nagyon nehéz elemzéseket készíteni, mivel a termékek esetében nincsenek egységesen

meghatározott kategóriák, így a termesztett növényekre, a tartott állatokra, vagy az előállított termékekre nem lehet egységesen szűrni. Az egyes termékek rendszerezése után a fenti eredmények születtek. A Biokontroll adatai alapján 2012-ben az ökológiai mezőgazdasági területek 32,77%-án, összesen 38999,40 ha-on folyik szántóföldi növénytermesztés, ugyanakkor a gazdaságok mintegy 85%-a érintett a gabonatermesztésben, alapanyag termelőként, vagy akár késztermék (tönkölybúza sóspálcika, kenyér) előállítójaként. Többségében azonban alapanyag termelés folyik a szántóföldi növénytermesztés keretében. A Biokontroll területein 42,78%-ban rét, legelő, extenzív gyephasznosítás történik, 2,6%-án évelő növényeket, 1,51%-án pedig friss zöldségeket, dinnyét, szamócát tesztenek. A fennmaradó területeket ugaroltatják. A Hungária Öko Garancia teljes területének 90%-át teszi ki a szántóföldi növénytermesztés, amely 10573,57 ha-t jelent. Ennek 62 %-án tesztenek gabonaféléket, 13%-án zölden betakarított takarmánynövényeket, szintén 13%-án pillangósokat és fehérjenövényeket, 11%-án olajos növényeket, a fennmaradó területen pedig különféle gyökér növényeket, illetve gyógy- és fűszernövényeket.

A következő kategória a gyümölcs és az abból készült termékek a gazdaságok kb. 70%-ának jellemző a profiljára, ez kiemelkedően magas, korábbi elemzések ilyen nagyarányú gyümölcstermelést, illetve feldolgozást nem mutattak ki. Ezt követik a zöldségfélék aránya, amely az összes gazdaság kb. 45%-a termeszt, illetve feldolgoz valamilyen formában. A szakirodalom szerint nagyobb a biozöldségek terén a kereslet, mint a kínálat, tehát részarányának növelése indokolt. A szőlő aránya kiemelkedően magas, az 1126 gazdaságból 434 termelő foglalkozik szőlővel, amelynek 40%-a szőlőbor-termelés alatt bejegyzett tevékenység. Itt többek között találunk Kékfrankos, Merlot, vagy Pinot Noir borokat.

38%-a a gazdaságoknak takarmánynövényeket is termeszt, amely azt jelenti, hogy nem minden állattartó képes egyedül megtermelni a szükséges takarmánybázist, így a gazdák vélhetően összefognak. Ez az együttműködés kedvező feltétel lehet az állattartó gazdaságok számának növekedéséhez. A termelők 28%-a folytat gyepegzalkodást. Ez meglepően alacsony, ahhoz képest, hogy a Biokontroll Hungária adatai szerint az ellenőrzött ökológiai terület 42,78%-a rét, legelő, illetve extenzív gye. Ez a szám azt tükrözi, hogy bár igen nagyarányú az ökológiai gyepek aránya, ugyanakkor ez koncentráltan jelenik meg a termelőknél.

Az adatok alátámasztják a szakirodalmi feldolgozás megállapításait, miszerint valóban nagyon alacsony az állattartók aránya. Bár itt megemlítenéd, hogy a Biokontroll Hungária 2012-es adatai alapján 5,5% az állattartással foglalkozó gazdaságok aránya, de lehetséges, hogy ide csak a kizárólag állattartó gazdaságok kerültek számításba. A fenti adatok szerint valójában a termelők 25%-a tart valamilyen állatot, vagy előállít különféle állati eredetű termékeket. Ez az arány

amellett, hogy igen alacsony, mégis igen kedvező képet mutat a Biokontroll adataihoz képest.

Érdekesség, hogy viszonylag nagy a vadon termő gyógynövények, illetve a testápolási cikkek gyártásának aránya, amely 20, illetve 15%-ára jellemző a gazdaságoknak. Ez azt mutatja, hogy a természetes alapanyagú, gyógynövényeket tartalmazó termékekre egyre nagyobb a kereslet. Az olajos növények termesztésével szintén 15%-a foglalkozik a termelőknek, amely a testápolási cikkek viszonylatát nézve, igen kevésnek tekinthető.

Visszaulva Roszík Péter szavaira, valóban nagyon alacsony, mintegy 4,5% csupán az ökológiai vetőmagtermesztés. A magas gabonafélék arányát tekintve indokolt lenne a nagyobb arányú vetőmagtermesztés, amely hiánya esetén import input-alapanyag beszerzésre szorul az ágazat.

4.2. Kérdőíves felmérés eredményei

Roszík által felvetett másik problémás terület az export magas aránya, amelynek felmérése érdekében kérdőíves vizsgálatot végeztünk 2013 márciusában. A kérdőíveket a Hungária Öko Garancia termelői körében a tanúsító cég segítségével küldtük ki. A kérdőíveket több részre bontottuk, először a gazdálkodók általános gazdálkodási adatait mértük fel, majd az értékesítésre kérdeztünk rá. 2012-ben a termelésben érintett 102 gazdálkodóból 39 válaszolt, ami 38%-a az összes termelőnek.

A gazdálkodók elhelyezkedését tekintve megállapítható, hogy a legtöbb a közép-magyarországi, illetve a dél-alföldi régióból érkezett. A Biokultúra Szövetség által közzétett termelői lista alapján a dél-alföldi régió 245 termelőt tudhat magáénak az 1126-ból, Pest megye pedig 167 vállalkozót. A legtöbb gazdálkodót, 325-öt nyilvántartó észak-alföldi régióból mindösszesen egy válasz érkezett, amely elenyésző. A többi régió tekintetében 3-6 közötti a válaszolók száma, így gyakorlatilag 51%-ban a dél-alföldi és a közép-magyarországi termelők válaszai érvényesülnek. Megjegyzendő, hogy túlsúlyuk a nagyobb termelői bázis jelenléte miatt is indokolt lenne.

A válaszadók 50%-a gabonafélék termesztésével, 44,7%-a zöldségtermesztéssel, 38,5%-a gyümölcstermeléssel, 18,4%-a állattartással foglalkozik. A gazdaságokban a Biokultúra termelői listájával megegyezően gabonanövények termesztése a legmagasabb arányú, a zöldségtermesztéssel foglalkozók aránya szinte megegyezik, viszont kevés gyümölcstermelő került az adatbázisba. Az állattartók aránya valamivel a 25% alatt marad, ugyanakkor szerencsés, hogy ennyi állattartással foglalkozó termelő válaszolt. Ezen kívül olyan biotermékek is bekerültek a mintába, mint:

- saját készítésű szörp, lekvár, zöldség készítmény, sajt;
- almalé, almalé-sűrítmény, bodzalé-sűrítmény;
- hántolatlan fehér rizs;
- gyógynövény (friss, szárított, termesztett/gyűjtött);

- erdei gombák szárítva;
- savanyúság;
- tojás;
- hántolt áru (köles, pohánka, napraforgó);
- hidegen sajtolt tökmagolaj;
- szilvalekvár, dióolaj, aszalvány;
- lucernaszéna (átállási, konvencionálisként értékesítve);
- vetőmagtermesztés (mustár, borsó, bükköny);
- olajtök termesztés;
- propolisz, virágpor;
- laska gomba;
- gyógy-és fűszernövény palánták, zöldség palánta, konténeres dísznövény;
- malomipari termékek, kenyér, pékáru;
- konzervipari termékek;
- kövirózsa, fűszernövények kisebb mennyiségben;
- mandula;
- gyógynövények: citromfű, borsosmenta, édeskömény, cickafark;
- dióbél, dióolaj.

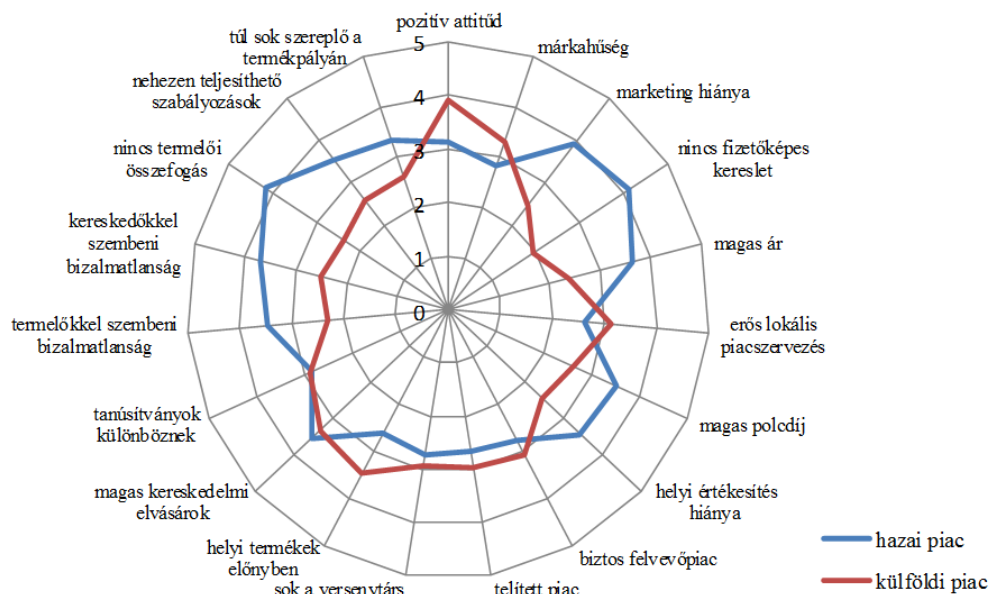
A felsorolásból is látszik, hogy ez a kis minta is milyen változatos termék palettát vonultat fel, ez a sokszínűség jellemző az egész ökológiai gazdálkodásra. Az ökológiai növénytermesztés területi nagyságát tekintve a legkevesebb terület 4 ha, a legtöbb pedig 828 ha. A területek átlagos nagysága 193 ha. A kertészeti kultúrák tekintetében 0,5 illetve 18 ha között mozogtak az értékek. Átlagos területnagyság: 6 ha. Állategység esetében a legkisebb érték 6, a legmagasabb pedig 940 állategység. A számokból látszik, hogy a válaszadók között voltak egészen kicsi, illetve nagy gazdaságok is.

A termékek közül gabonafélék esetében 89%-ban, a zöldségek 70%-ban, a gyümölcs 33%-ban, a hústermékek pedig 28%-ban alapanyagként kerülnek értékesítésre. A hústermékek 72%-ban valamilyen hozzáadott értéket tartalmaznak, illetve a gyümölcsök is 67%-ban feldolgozott formában jelennek meg a piacon. A gyümölcs és a hús esetében tehát ez kedvezőnek mondható, viszont a gabonafélék igen nagy része alapanyagként kerül eladásra, amely azért is hátrányos, mivel ez a termelők 85%-ának jellemző a termékkínálatára.

A mintába bekerült termelők közül a legmagasabb arányban a gabona termesztők, a gyümölcstermelők exportálják termékeiket, 63, illetve 60%-ban. A húskészítmények 43%-a kerül hazánkon kívül értékesítésre, míg a zöldségtermékeket előállítók 41%-a forgalmaz külföldre. Ez az érték, bár a szakirodalomi 80% alatt van, mind a négy ágazat esetében igen magasnak

mondható. Amikor az értékesítés nehézségeiről kérdeztük őket, akkor a következő válaszokat adták, amelyek rámutatnak a belső piac növelésének akadályaira (2. ábra).

2. ábra A hazai és a külföldi értékesítés jellemzői az ökológiai piacokon

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján (2013) saját számítás

A termelők a hazai ökotermelés leggyengébb pontjának a termelői összefogást, illetve a fizetőképes kereslet hiányát látják. Ugyancsak kiemelkedő problémának tekintik, hogy nincs megfelelő marketing, amely gyengíti a termékek piaci jelenlétének tudatosítását. A hazai piacokon aránytalanul magas az ár, amely a külföldi keresleti viszonyok között már nem ugyanakkora árkülönbözetet jelent a hagyományos termékekhez képest. Ezt az is alátámasztja, hogy a külföldi piacokon nem érzékelik a fizetőképes kereslet hiányát.

A termelők még mindig nehezen teljesíthetőnek vélik egyes szabályok betartását. Sarkalatos pontok között említik a termelőkkel és kereskedőkkel szembeni bizalmatlanságot, úgy tűnik, hogy a külföldön jobban bíznak a saját termelőinkben. Ezzel összefüggésben még mindig nincs kultúrája a helyi értékesítésnek, ezért kénytelenek egy-egy nagyáruház kegyeiért harcolni, amelyek azonban magas polcdíjakat kérnek. A külföldi vásárlók biotermékekhez való hozzáállása is pozitívabb, mint a hazai fogyasztóké. Mind a márkahűség, mind az erős lokális piacszerzés tekintetében főként kerültek, ezáltal természetesen a helyi termékeiket is előnyben részesítik. A piac telítettségével és a sok versenytárral a külföldi

piacoknak is szembe kell nézniük, de az imént említett okok miatt jobban védik a termékeiket.

5. Következtetések, javaslatok

A hazai ökológiai gazdálkodás helyzetét számos tanulmány vizsgálta, azonban hiányzik egy olyan egységes, rendszerezett termelői nyilvántartás, amely megkönnyítené az ágazati szereplők pontosabb megismerését. A meglévő adatbázisok és a kérdőíves felmérés alapján megállapítható, hogy a biogazdálkodók rendkívül széles termékkínálattal rendelkeznek, és az üzemek méreteiben is jelentős különbségek vannak. A termelők legnagyobb része gabonafélék termesztésével, illetve gabonából készült termékek előállításával foglalkozik. Őket követik a gyümölcs-, majd a zöldség-, illetve a szőlőtermelők. A szőlővel foglalkozó gazdaságok aránya eléri az összes gazdaság 40%-át, amely igen kimagasló. Gyepgazdálkodásban csak a termelők 28%-a érintett, amely meglepően kevés, ahhoz képest, hogy az ökológiai mezőgazdasági területek közel fele gyep. Az ökológiai állattartás aránya még mindig alacsony, bár a termelők által meghatározott tevékenységi körök alapján kb. 25%-ra becsülhető az állattartással, vagy állati eredetű termékkel foglalkozók aránya. Ez a szám annak ellenére, hogy igen kedvezőtlen, a Biokontroll jelentése alapján becsült 5%-nál viszont jóval pozitívabb képet mutat. A takarmánynövények termesztése az összes gazdaság 38%-ának jellemző a tevékenységére, amely azt jelenti, hogy többen foglalkoznak takarmány előállítással, mint amennyi állattartó van, tehát sok esetben egy termelő egyedül nem tudja megtermelni a szükséges takarmánymennyiséget. A termelők igen nagy része (20%) vadon termő növények gyűjtésével foglalkozik, és abból készít különféle termékeket, illetve 15%-uk pedig biotestápolási cikkeket gyárt. A vetőmagtermesztők aránya azonban csak 4,5%-ra tehető, amely valamelyest kiszolgáltatottá teszi az ágazatot.

Az ökológiai termékek értékesítésével kapcsolatban a termelők a fizetőképes kereslet, a megfelelő marketing és a termelői összefogás hiányát említették. A kérdőíves felmérés eredményei szerint a megkérdezett termelők a gabona 63%-át, a gyümölcs 60%-át, a hús 43%-át, a zöldség 41%-át exportálják. Ráadásul ennek nagy része alapanyagként kerül értékesítésre. A gazdálkodók úgy látják, hogy nincs termelői összefogás, szervezetlen a helyi értékesítés, és a hazai viszonyok között csak magas értékesítési ár mellett tudnak eredményesen termelni. A magyar fogyasztókban még nem alakult ki a biotermékek iránti pozitív attitűd, illetve hiányzik a márkahűség. A termelők és a kereskedők felé támasztott bizalom mértéke is alacsony, amely tovább fokozza a hazai értékesítés nehézségeit.

Felhasznált irodalom

- BioHolMi (2013): A bio szektor helyzete Közép- és Kelet-Európában. Előadás a Biofach Kongresszuson. *BioHolMi*, 1, p. 6.
- Földes F. (2008): Ökológiai állattartás helye, szerepe és lehetőségei Magyarországon, különös tekintettel a Nyugat-dunántúli régióra. *Doktori értekezés*, Nyugat Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszer tudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet, Agrárgazdaságtani és Marketing Tanszék, Mosonmagyaróvár.
- Göblyös J. (2013): *Éves jelentés 2012. A Hungária Öko Garancia Kft. (HÖG) publikus éves jelentése a 2012. évi ellenőrzési és tanúsítási tevékenységről*. Budapest, <http://okogarancia.hu/evesjelentes/2013>
- Hájos L. et al. (2011): Napirenden az állattenyésztés és az ökológiai gazdálkodás. *Magyar mezőgazdaság*, 23, pp. 9-14.
- Kovács D. (2007): *2006. évi jelentés a Hungária Öko Garancia Kft. ellenőrzési és tanúsítási tevékenységéről*. Budapest, 2007. január 15.
<http://okogarancia.hu/evesjelentes/evesjelentes2006/download>
- Magyar Biokultúra Szövetség honlapja: <http://www.biokultura.org/index.php/ct-menu-item-2>
- Roszík P. – Baliné Seléndy E. – Bánfi B. – Bauer L. – Nagy Z. – Rusói R. – Szabó M. – Széles V. (2007): *Jelentés a Biokontroll Hungária Közhasznú Társaság 2006. évi tevékenységéről*. Budapest, http://www.biokontroll.hu/cms/images/downloads/eves_beszamolok/2006_evi_beszamolo.pdf
- Roszík P. – Baliné Seléndy E. – Bálintné Varga K. – Bánfi B. – Bauer L. – Császár A. – Nagy Z. – Széles V. (2009): *Jelentés a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. 2009. évi tevékenységéről*. Budapest http://www.biokontroll.hu/cms/images/downloads/eves_beszamolok/2009_evi_beszamolo.pdf
- Roszík P. – Bálintné Varga K. – Bánfi B. – Császár A. – Széles V. – Tökés T. (2013): *Jelentés a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. 2012. évi tevékenységéről*. Budapest, http://www.biokontroll.hu/cms/images/downloads/eves_beszamolok/eves_jelentes_2012.pdf
- Székelyhidi I. et al. (2003): *Alternatív vidéki vállalkozások szervezése*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.

Gazdálkodói együttműködések Egy felmérés tapasztalatai a Dél-alföldi régióban a változó vidékfejlesztési politika tükrében

Baranyai Zsolt¹ – Kovács Zoltán² – Vásáry Miklós³

A 2014 és 2020 közötti időszak költségvetése és az ehhez kapcsolódó uniós szakpolitikák, pl. agrár, vidékfejlesztési vagy kohéziós politika meghatározó célkitűzése lesz az Európa 2020 stratégia céljainak elősegítése. Ennek során új elemként jelenik meg a közösség által irányított helyi fejlesztést erősítő (CLLD) szemléletmóddal, ami a helyi fejlesztési lehetőségek kiteljesedését erősítheti. A vidékfejlesztési politika során alkalmazott, LEADER folyamhoz hasonló CLLD olyan konkrét eszköz, amely helyi szinten mozgósítja a helyi közösségeket, szervezeteket a szakpolitikai és egyéb ágazati célok megvalósításában.

A helyi szinten megjelenő együttműködések eredményességét alapvetően befolyásolja az ott élők együttműködési készsége, hajlandósága. Ehhez kapcsolódva jelen tanulmány egy empirikus felmérés tapasztalatait felhasználva, helyzetértékelést ad a vidéki szereplők (gazdálkodók) kooperációs aktivitásáról, illetve azzal összefüggő kérdéskörökről. A kutatás eredményei tanulságként szolgálhat a vidéken végbemenő más típusú együttműködésekhez.

Kulcsszavak: CLLD, LEADER megközelítés, együttműködés, mezőgazdasági géphasználat

1. Bevezetés

Az Európai Uniót alapjaiban rázta meg a 2008. évi gazdasági válság. Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben folyamatosan növekedett a gazdaság, új munkahelyek teremtődtek, ez eddig elért eredmények jelentős része mára megsemmisült. A válság alapjaiban rendítette meg a Közösségi eddigi rendszerét életét ezzel együtt egyes esetekben felszínre hozta másokba pedig felerősítette az EU gazdaságának alapvető hiányosságait.

A krízis alapvetően nehezítette meg a jövőbeli gazdasági növekedést. A pénzügyi rendszer strukturális problémái, az uniós tagországok államháztartási egyensúlytalanságai, az egyes tagállamokban hatványozottan megjelenő

¹ Baranyai Zsolt, PhD, adjunktus, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdaságtani, Jogi és Módszertani Intézet (Gödöllő).

² Kovács Zoltán, címzetes főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar (Szeged).

³ Vásáry Miklós, PhD, adjunktus, SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdaságtani Jogi és Módszertani Intézet (Gödöllő).

Az empirikus kutatás az „OTKA K105730” számú kutatási téma támogatásával készült.

foglalkoztatási és szociális krízisek rávilágítottak Európa strukturális hiányosságaira. Ezzel a legnagyobb kihívássokká az vált, hogy Európa mielőbb kilábaljon a válságból ezzel együtt a kitörés során az EU mellőzze a recesszió előtti helyzethez való reflexszerű visszatérést. Az EU már a krízis előtt is több területen elmaradt a világ többi részén tapasztalható fejlődéstől. A kilábalás, a fejlődése és az átalakulása során figyelemmel kell lenni, hogy a meglévő strukturális gyengeségek kezelése közben a világ gyorsan változik és fokozatosan átalakul. Ezért napjainkban is helytálló, hogy „a nemzetközi helyzet egyre fokozódik”.⁴

Ahhoz, hogy az egyedülálló európai szociális modellen alapuló, minőségi és egészséges életet folytatható legyen az EU-ban mélyreható változások szükségesek. Ehhez létfontosságú egy olyan stratégia, amely az EU-t intelligens, fenntartható és inkluzív gazdasággá teszi, amelyben magas a foglalkoztatási arány és a termelékenység, illetve erős a társadalmi kohézió. Mindennek biztosítására hivatott az *Európa 2020 Stratégia*. A stratégia menetrendül szolgál valamennyi tagállam számára, és figyelembe veszi az eltérő szükségleteket, kiindulópontokat és nemzeti sajátosságokat.

Az Európa 2020 Stratégia középpontjában három prioritásnak kell állnia:

- *Intelligens növekedés* – a tudásra és az innovációra épülő gazdaság kialakítása.
- *Fenntartható növekedés* – erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság elősegítése.
- *Inkluzív növekedés* – magas foglalkoztatás, valamint gazdasági, szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság ösztönzése.

A haladás irányának kijelölése érdekében az EU-nak el kell fogadnia néhány, 2020-ig elérendő kiemelt célt, amelyeknek illeszkedniük kell az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés témaköréhez.

Az EU2020 stratégia kiteljesedése és hatékony megvalósítása érdemi költségvetési támogatás⁵ és a kapcsolódó szakpolitikák szinergikus hatásának maximális kiaknázás révén lehetséges. A Bizottság 2011. június 29-én közzétette a következő (2014-ben induló) többéves pénzügyi keretre (Multiannual Financial Framework, MFF) vonatkozó javaslatát. A Bizottság általános szempontjai között az *eredményorientáltság* (kevesebb, de hangsúlyos prioritásra koncentráció, a fragmentáció elkerülése); a *végrehajtás egyszerűsítése* (már korábban elkezdődött a jelenlegi közös költségvetési keret felülvizsgálata révén); az *innovatív finanszírozási*

⁴ A világ számos része nem torpant meg, a gazdasági hanyatlás árhullámszerű hatása nem döntötte meg a feltörekvő országok (pl. Kína, Brazília) gazdasági teljesítményét. A világ legfejlettebb gazdaságait tömörítő G20 megerősödése is mutatja a feltörekvő országok gazdasági és politikai hatalmának növekedését.

⁵ 2013. június 27-én, csütörtök reggel politikai megállapodásra jutottak a Parlament, a Tanács és a Bizottság vezetői a 2014 és 2020 közötti pénzügyi keretről. A kézirat lezártáig nem került sor az Európai Parlament megerősítésére, de az alku keretében az Unió a pénzügyi kötelezettségvállalás szintjén 960 milliárd eurót költhet majd a következő hét évben.

eszközök alkalmazásának kibővítése mellett a kohéziós és az agrárpolitika területén *kondicionalitás* bevezetése jelent meg (EC 2011). A kondicionalitás keretében a meglévő források hatékonyabb felhasználása érdekében az agrárpolitika keretében működő vidékfejlesztési politika és a kohéziós politika forrásainak szinergikus felhasználására tettek javaslatot. Ennek révén az egyes program nem csak elkülönülve működhetnének, hanem integrált módon, így egyes közös célok megvalósítása érdekében a források kombinált felhasználása szavatolhatná a hatékonyság növekedését. A programok összekapcsolásának és a eredményesség növekedésének meghatározó eleme az alulról jövő, LEADER megközelítés erősítése. A LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale) azaz a közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében az EU legsikeresebb vidékfejlesztési programja. Az Európai Bizottság által 1991-ben indított közösségi kezdeményezés célja, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti problémákat helyei kezdeményezések alapján oldják meg, ezzel is segítve a fenntartható fejlődést Európa vidéki területein (www.umvp.eu). A kezdeményezés során meghatározó elvéként jelenik meg, hogy a helyi fejlesztési stratégiák alulról induló kidolgozása és megvalósítása áll a középpontban. Ennek során a résztvevők, az érintettek, alakíthatják saját fejlődésüket, határozhatják meg, hogy számukra melyek a legfontosabb fejlődési irányok. A működés során a köz- és magánszféra partnersége, hálózatépítés igénye is fokozottan jelenik meg az innováció ösztönzése, az integrált, ágazatközi intézkedések erősítése mellett.

2. Szakpolitikai keretek, a jövőbeli működés sajátosságai

2.1. A többéves pénzügyi keret

A fenntartható növekedés: természeti erőforrások című költségvetési fejezet keretében tárgyalt agrár- és vidékfejlesztési politikára vonatkozóan is több megfogalmazást tett a költségvetési jogszabály tervezete (ET 2013). Ezek alapvetően azt a célt szolgálták, hogy a források elosztása, felhasználása a közösségi elveknek⁶ megfelelően valósuljon meg. A közös agrárpolitika keretében megtett javaslatokkal ellentétben a vidékfejlesztési források elosztásáról a költségvetési tervezet kevés konkrétumot rögzített. Egyelőre annyi biztos, hogy az objektív kritériumok és a múltbeli teljesítmény mellett, figyelembe kell venni a vidékfejlesztés célkitűzéseit, és szem előtt tartani a Közös Agrárpolitika és az uniós költségvetés egészét (Hetényi 2013).

⁶ Például a költségvetés eredményorientáltsága, a fő szakpolitikai prioritások érvényesítése vagy az uniós hozzáadott érték, az uniós közjavak, fellépések közös finanszírozása.

A vidékfejlesztési programok meghatározzák az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) hozzájárulásának egységes, valamennyi intézkedésre alkalmazandó mértékét. Adott esetben külön EMVA-hozzájárulási mértéket kell meghatározni a kevésbé fejlett régiók, az átmeneti régiók, a legkülső régiók és a 2019/93/EGK rendelet szerinti kisebb égei-tengeri szigetek esetében. Az EMVA hozzájárulásának minimális mértéke (ET 2013):

- a támogatható közkiadások 75%-a a kevésbé fejlett régiók, a legkülső régiók és a kisebb égei-tengeri szigetek esetében;
- a támogatható közkiadások 75%-a azon régiók esetében, amelyek egy főre jutó GDP-je a 2007–2013-as időszakban nem érte el az EU-25 tárgyi-időszakban mért átlagának a 75%-át, de meghaladja az EU-27 átlagos GDP-jének a 75%-át;
- a támogatható közkiadások 63%-a az előző bekezdésben említettektől eltérő átmeneti régiók esetében;
- a támogatható közkiadások 53%-a a többi régióban;
- 75% a környezetvédelemmel, az éghajlatváltozás mérséklésével és az ahhoz való alkalmazkodással kapcsolatos célkitűzésekhez hozzájáruló tevékenységek esetében;
- 100% a 68. pont szerint az I. pillérből a II. pillérbe a vidékfejlesztés kiegészítő támogatására átvitt összegek esetében.

A költségvetésről szóló európai tanácsi egyezségének az a legfontosabb eredménye, hogy a magyar gazdák és vidék támogatására fordítható források növekedtek. 2014–2020 között összesen 12,3 milliárd euró támogatást lehet kifizetni, ez 1,9 milliárd euró emelkedést jelent a korábbi időszakhoz képest. Ennek során a hét év alatt összesen mintegy 3,1–3,4 milliárd euró érkezik a vidékfejlesztés keretében Magyarországra. Ez azt jelenti, hogy 2014-től évente mintegy 490 millió euró jut hazai II. pilléres célokra a közös költségvetésből (Baksa–Vásáry 2013). Ez kiegészül a 25 százalékos társfinanszírozással, ami további kb. 160 millió euró lesz, így összesen az éves allokáció mértéke elérheti a 650 millió eurót.

2.2. Kohéziós Politika

Az Európai Bizottság 2011. október 6-án tette közzé a jogalkotási javaslatát a 2014 és 2020 közötti időszakra vonatkozó kohéziós politikáról. Ebben a Bizottság több fontos módosítást is javasolt a kohéziós politika tervezésével és megvalósításával kapcsolatban. Ezek között az Európa 2020 stratégia prioritásaira való összpontosítás mellett megjelent a teljesítmény jutalmazása; az integrált programok kidolgozásának támogatása; az eredményorientáltság igénye, a területi kohézió ismételt megerősítésének szükségessége és a célok teljesítésének egyszerűsítése (EC 2011).

A Bizottság az Alapok mindegyikére (Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), Európai Szociális Alap (ESZA), Kohéziós Alap (KA), Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EAFRD), Európai Tengerpolitikai és

Halászati Alap (EMFF)) vonatkozó, több közös alapelvet is javasol. Ezek közé tartozik továbbra is a partnerség és a többszintű irányítás, a vonatkozó uniós és nemzeti jogszabályoknak való megfelelés, a férfiak és nők közötti egyenlőség előmozdítása, a diszkrimináció-mentesség, valamint a fenntartható fejlődés. A stratégiai programalkotás megerősítése valamint a politika maximális hatásának biztosítása, az EU prioritásainak elérése érdekében *Közös Stratégiai Keret* (Common Strategy Framework – CSF) és a partnerségi szerződések bevezetése, valamint az Európa 2020 stratégiához illeszkedő tematikus célkitűzések körének meghatározására került sor.

A Közös Stratégiai Keret az EU prioritásait követő főbb lépésekről szól, emellett iránymutatást tartalmaz tagállamoknak és régióiknak az Alapok felhasználására vonatkozó programalkotáshoz. Ezen felül előmozdítja az EU különböző strukturális eszközeinek hatékonyabb összehangolását is. A különféle alapok, források sokkal jobb kombinálását, koordinálást tesz lehetővé, ezáltal maximalizálja az EU-s befektetések hatását és biztosítja azok eredményes felhasználását.

Az Európa 2020 stratégia céljainak elérése érdekében, a Bizottság és a tagállamok között az induláskor megkötött *partnerségi szerződések* határozzák meg a teljes hozzájárulást nemzeti szinteken a tematikus célkitűzésekhez, valamint a konkrét lépésekkel kapcsolatos kötelezettségvállalásokat. Egy teljesítmény-keretrendszer határozza meg a tiszta és mérhető célokat (EC 2011).

2.3. Vidékfejlesztési program (VP) és a Közösségvezérelt helyi fejlesztések (CLLD)

Az 1600/2012. (XII. 17.) Korm. Határozat alapján a Nemzetgazdasági Minisztérium irányításával, a többi minisztérium közreműködésével készül a Partnerségi Megállapodás (PM). A kézirat lezárásakor társadalmi egyeztetés alatt álló dokumentum azonosítja Magyarország legfontosabb kihívásait egyúttal kitűzi a fő fejlesztési prioritásokat és rögzíti a fejlesztési irányok részleteit, operatív programokat (OP). Az OP-k között az ágazati és területi operatív programok és halgazdálkodási operatív program mellett a vidékfejlesztési program meghatározására kerül sor. A Vidékfejlesztési Program (EMVA) tervezése során 6 prioritás lett megfogalmazva. Ezek illeszkednek a 1114/2013 (III.8.) Korm. Határozat által rögzített fő nemzeti fejlesztési (támogatási) prioritásokhoz, melyek átfogó célja a fenntartható, magas hozzáadott értékű termelésre és a foglalkoztatás bővítésére épülő gazdasági növekedés.

A jelenlegi és korábbi tapasztalatok arra utalnak, hogy a területileg decentralizáltan megvalósuló, a helyi szereplők bevonásával és felelősségében zajló fejlesztések előrehaladása kifejezetten kedvező hatást érnek el.

Ezért a következő programidőszakban is szükség van a területileg integrált megközelítések alkalmazására is.⁷

A CLLD eszköz segítségével helyi szinten és közösségvezérelt megközelítésben optimálisan kezelhető a területi problémák orvoslása és a területi fejlődési potenciálok kihasználása támogatható. A CLLD eszköz alkalmazása több gazdaság és társadalomfejlesztési célt is segíthet. A működés során a vidéki térségek, a várostérségek és országos szintű fejlesztések is megvalósíthatóak. Vizsgálatunk szempontjából döntően a vidékies területeken megjelenő hatások vizsgálatnak szempontjából a kedvezőtlen szocio-demográfiai és térségi trendek és a fenntarthatósági, klíma adaptációs szempontoknak kezelése mellett a vidéki helyi gazdaság megerősítése áll a kezdeményezés központjában. Itt a vállalkozásfejlesztés; helyi termék infrastruktúra fejlesztése; helyi, KKV-k szintjén megjelenő innováció segítése; helyi termelés-fogyasztási rendszerek létrehozása, megerősítése; együttműködések, hálózatosodás (klaszterek) segítése kerül előtérbe (NGM 2013).

A közösségvezérelt helyi fejlesztések, a CLLD-k szerinti megközelítés alkalmazása feltárja és a fejlesztések szolgálatába állítja a térségek saját erőforrásait és a helyi közösségépítés az ország egész területén érvényes általános társadalomfejlesztési cél. A CLLD eszköz alkalmazásával megerősödnek a felelős, öngondoskodásra és tudatos jövőformálásra képes és szolidáris helyi közösségek.

A vidéki térségek és közösségek fejlesztése szempontjából meghatározóak a helyi közösség aktív részvételével megvalósuló, a LEADER alapelvekre épülő fejlesztések. A CLLD alulról építkező, helyi közösségre támaszkodó rendszere lehetővé teszi a vidéki problémák részletes lokális feltárását és ezután az eszköz alkalmazásával kiválaszthatóak és megvalósíthatóak a helyi problémákhoz leginkább illeszkedő intézkedések. Ezek hatékonysága így várhatóan magasabb lesz a felülről szervezett programokhoz képest és ennek hatására a társadalmi elfogadottsága is biztosítható. Az eszköz tartalmilag a Vidékfejlesztési Program valamennyi prioritásához kapcsolódik. Az eszköz esetében különösen fontos, hogy lehetőséget biztosít a strukturális alapokkal és a többi operatív programmal történő együttműködésre, így a „többalapos” finanszírozás lehetősége az eddigiektől sokkal szélesebb körű és kifinomultabb stratégiák végrehajtását teremti meg.

A kezdeményezés törekvései vitán felül állnak, de az eredményesség, a tényleges megvalósítás során fog kiderülni. A több alapot ötvöző, ennek eredményeképpen több szempontrendszernek megfelelő tervezés és végrehajtás jelentős kihívás elé állíthatja a résztvevőket. Igaz, hogy számos jó példa korábban is megjelent, de akadtak kevésbé jól sikerült vagy eredménytelen próbálkozások is. A korábbi tapasztalatok ellenére, az megállapítható, hogy a következő tervezési

⁷ A fejlesztések intézmény- és eszközrendszerének szolgálnia kell a területi decentralizációt is, így a NUTS3 szintű megyék jelentik majd a területileg decentralizált fejlesztések legfontosabb platformját. A területi alapú fejlesztések egyrészt területi logikájú integrált operatív programokban, másrészt ágazati operatív programokban kapnak helyet (NGM 2013).

ciklusban megjelenő elvárások jelentős kihívások elé állíthatják a helyi szinten működő és tevékenykedő résztvevőket. Az új megközelítés, új intézkedéseket és összehangoltabb együttműködéseket igényel.

Ennek meghatározó eleme és igen jelentős eredményességi faktora a területi, helyi szereplők együttműködésének kérdése. Mivel a vidékfejlesztési intézkedések során többek között a gazdasági tevékenységek erősítése is cél, illetve prioritás, fontos e témakör keretében vizsgálni az érintett szereplők közötti kooperációs aktivitás és készség összefüggéseit. Ehhez kapcsolódóan egy empirikus kutatás fontosabb tapasztalatait felhasználva kívánunk néhány megállapítást megfogalmazni. Az elvégzett felmérés Békés megyében megvalósuló közös géphasználat területén megnyilvánuló együttműködéseket térképezi fel.

3. Egy felmérés néhány tapasztalata Békés megyéből

3.1. Problémafelvetés

A mezőgazdasági termelés számos területén – különös tekintettel a gépesítésre – megjelenő gazdálkodói együttműködések pozitív ökonómiai hatásaival mind Európában (pl. Haag 2004; Larsen 2008; Szabó et al. 2008), mind pedig az Amerikai Egyesült Államokban (pl. Ford–Cropp 2002; Long–Kenkel 2007) a kutatók sokat foglalkoztak. A kutatási eredmények döntően átfedést mutatnak abban, hogy a gazdálkodók közötti együttműködéseknek – beleértve a közös géphasználatra vonatkozó kooperációkat is – nagyon fontos szerepe lehet a gazdaságok jövedelmezőségének javításában, a termelési költségek csökkentésében. Mindezek értelmében, a gazdálkodói együttműködések a magyar mezőgazdaság – mindenki számára jól ismert – strukturális és hatékonysági problémáira (egyik) adekvát eszközként fogadhatók el.

Az 1990-es években Magyarországon (is) történtek kísérletek a tőkehatékony gépüzemeltetési formák, együttműködések bevezetésére (például a gépköri mozgalom), de ezek nem jártak olyan sikerrel, mint azt az érintett szakmai kör akkoriban remélte. A témában végzett empirikus kutatások a sikertelenség legfőbb okát a gazdálkodók alacsony együttműködési hajlandóságában jelölték meg (Takács et al. 2005).

A feltárt negatív tapasztalatok motiválták jelen kutatást is, melynek legfontosabb célkitűzései az alábbiak szerint összegezhetők:

1. helyzetértékelést adni a gazdálkodók közötti közös géphasználati együttműködések jelenlegi helyzetéről;
2. azt vizsgálni, hogy a gazdálkodók milyen szintű ismeretekkel rendelkeznek a különböző együttműködési formákról;

3. azokat az intézményesített együttműködési formákat azonosítani, amelyeknek vélelmezhetően lesz létjogosultsága a jövőben, a mezőgazdasági üzemek gépi kapacitásigényeinek kielégítésében.

3.2. Anyag és módszer

A technikai erőforrások felhasználásában megnyilvánuló gazdálkodói együttműködés kérdéseinek vizsgálatára a mezőgazdasági termelők körében adatgyűjtéseket hajtottunk végre. A felhasznált információk két adatgyűjtésből származtak. Az első adat-felvételezésre 2008 nyarán került sor. A felmérés két békés megyei település szántóföldi növénytermesztésre szakosodott egyéni gazdálkodói körét érintette. A minta elemszáma 17, amely – becsléseink szerint – az egyik település esetében a 2 EUME feletti növénytermesztő gazdaságok 30-40%-át, míg a másik esetben mintegy 60-70%-át reprezentálta. A felmérésből származó eredmények közül csak a gazdálkodók közötti viszonyrendszert bemutató ún. kapcsolati hálót és az ahhoz szorosan tartozó információkat ismertetjük, ebből a forrásból további eredmény nem kerül bemutatásra jelen tanulmányban.

Kutatómunkánk legfontosabb primer adatforrását a második, nagyobb horderejű adat-felvételezés jelentette, melynek előkészítésében természetesen felhasználásra kerültek a korábbi felmérés tapasztalatai is. A kérdőíves felmérést és a mélyinterjúkat a Dél-alföldi régióban, Békés megyében hajtottuk végre. A kutatás három statisztikai kistérség – nevezetesen az Orosházai, Békéscsabai és a Mezőkovácsházai kistérségek – szántóföldi növénytermesztésre szakosodott egyéni gazdálkodói körét érintette. A felmérés a 2007-08-as gazdasági évre vonatkozóan 2008 novembere és 2009 októbere között zajlott. A kérdőíves felmérés során összesen 147 egyéni gazdaságról ($N=147$) gyűjtöttünk információkat. A gazdálkodók egy szűkebb csoportjában a kérdőíves felmérést mélyinterjúval egészítettük ki ($N=23$). Az interjúk kérdései kapcsolódtak a kérdőívben szereplő kérdésekhez, azok ellenőrzését, illetve részletesebb kifejtését szolgálták.

A kapcsolati háló modellje

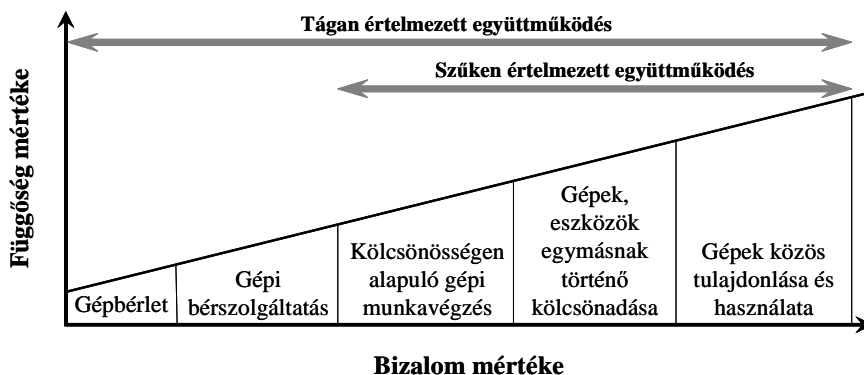
A 2008 nyarán lefolytatott (elő)felmérésben a gazdálkodók közötti kapcsolatok két szféráját különböztettük meg: bérszolgáltatói kapcsolat és „tiszta” kooperációs kapcsolat. A bérszolgáltatói kapcsolat (B) tartalma nyilvánvaló, míg a „tiszta” kooperációs kapcsolat (A) magába foglalta a kölcsönösségen alapuló gépi munkavégzést, gépek kölcsönadását és a közös tulajdonlás és használat intézményeit. A gazdálkodók közötti együttműködési kapcsolattípusokat tovább dimenzionáltuk a frekvencia (gyakoriság) és irány vonatkozásában. Bérszolgáltatói kapcsolatban a rendszeresség (C) küszöbértékeként a legalább két évre visszanyúló, évi legalább 3 munkaműveletre kiterjedő munkavégzést határoztuk meg, amely kritérium a tiszta kooperáció esetében is megmaradt, természetesen eltérő tartalmak mellett (kölcsönzés, kölcsönösségen alapuló munkavégzés vagy közös tulajdonú

eszköz üzemeltetése). Amennyiben a gazdálkodók között meglévő kapcsolat nem felelt meg ezeknek a kritériumoknak, akkor az a kapcsolat „alkalmi” minősítést kapott. Irány tekintetében beszélhetünk simplex (E), egyirányú kapcsolatról, amely értelemszerűen csak bérszolgáltatói relációban értelmezhető, illetve duplex (F), kétirányú kapcsolatról, amely mindkét relációban fennállhat. Az összegyűjtött információkat felhasználva megszerkesztettük a gazdaságok kapcsolati hálóját, feltüntetve benne a gazdálkodók közötti interakciókat.

A géphasználati együttműködés területeinek definiálása, mérési modellek

Az együttműködés, mint kifejezés egy tág fogalomnak tekinthető – még a géphasználat területére szorítkozva is – annak számos megnyilvánulási formája lehetséges. Korábbi kutatási tapasztalataink alapján egy tipológiát dolgoztunk ki, melyben az egyes kooperációs formák a gazdálkodói bizalom és függőség mértékének terében struktúrát alkotnak (1. ábra).

1. ábra Az együttműködési formák a bizalom és függőség szintjeinek terében

Forrás: Saját szerkesztés

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk az egyes együttműködési területek lényegi elemeit és az azokban kifejtett gazdálkodói aktivitás kvantifikálásának módszertanát.⁸

⁸ Megjegyezzük, hogy jelen dolgozatunkban csak a szűken értelmezett együttműködési területeken szerzett tapasztalatokról szólunk. Ezt magyarázza egyrészt az, hogy témánk szempontjából ezen területeknek van leginkább relevanciája, másrészt miután a gépbérlés és gépi bérszolgáltatás tevékenységek pénzügyi vonatkozásokkal is bírnak, a gazdálkodói válaszok hitelessége erősen megkérdőjelezhető, azáltal, hogy ezen tranzakciók jelentős része „feketén” kerül lebonyolításra. Egyébként a kérdőívek kiértékelésének tapasztalatai szerint gépbérlésben egy gazdálkodó sem vett részt, míg a gazdaságok 46%-a, azaz 61 gazdaság nyilatkozott úgy, hogy valamekkora volumenben

Az általunk alkalmazott megközelítésben a három legmagasabb bizalmi szintet igénylő és egyben legmagasabb gazdálkodói függőséget jelentő – felfogásunkban a szűken értelmezett – együttműködési mechanizmusok jelentették a vizsgálatok kulcsfontosságú területét. Nevezetesen:

- *Kölcsönösségen alakuló gépi munkavégzés (COOP_1):* Megközelítésünkben ez a megoldás jelenti a kooperációk legextenzívebb formáját. Ebben az esetben jellemzően olyan megállapodásokról van szó, melyben a gazdálkodó saját tulajdonú eszközével végez munkát gazdátársának viszonyossági alapon. A kifejtett aktivitás számszerűsítése a kérdőívben a válaszadók az egyes gépi munkaműveleteket egy négyfokozatú skálán értékelték, amely információkat felhasználva az alábbi összefüggéssel fejeztük ki az aktivitási ráta értékét (1.):

$$COOP_1 = \sum_{i=1}^n v_i \quad i = 1, 2, 3 \dots n \quad (1.)$$

ahol: v_i = az i -edik munkaművelethez kapcsolódóan az együttműködés gyakorisága [0-3 intervallum: 0- soha; 1- ritka: 1-2 alkalom/év; 2- közepes: 3-4 alkalom/év; 3- gyakori: 5-nél több alkalom/év]; n = a munkaműveletek száma [db].

- *Gépek egymásnak történő kölcsönadása (COOP_2):* ez a megoldás olyan géphasználati együttműködést takar, ahol a gazdálkodó saját tulajdonú eszközét adja át gazdátársának használatra. Az előzőhöz hasonló elgondolás mentén a kifejtett aktivitás összefüggésszerűen (2.):

$$COOP_2 = \sum_{i=1}^n v_i \quad i = 1, 2, 3 \dots n \quad (2.)$$

ahol: v_i = a gazdaság i -edik mezőgazdasági gépének részvételi aktivitása az együttműködésben [0-3 intervallum: 0- soha; 1- ritka: 1-2 alkalom/év; 2- közepes: 3-4 alkalom/év; 3- gyakori: 5-nél több alkalom/év]; n = a gépek száma [db].

- *Gépek közös tulajdonlása és használata (COOP_3):* a közös géphasználat legintenzívebb formáját jelentő együttműködésben a gazdálkodók közös beruházást valósítanak meg és közösen használják a megszerzett technikai erőforrást. Ebben az esetben az aktivitási rátát az alábbiak szerint határoztuk meg (3.):

végez bérszolgáltatási tevékenységet. Ugyanakkor véleményünk szerint a tényleges bérszolgáltatási arány ennél lényegesen magasabb. Megtörtént nem egy alkalommal olyan eset, hogy azt a gazdálkodót, aki „nem”-mel válaszolt a bérszolgáltatói tevékenységre vonatkozó kérdéseinkre, éppen a gazdátársa buktatta le, őt megnevezve rendszeres gépi bérszolgáltatójaként.

$$COOP_3 = \sum_{i=1}^n v_i \quad i = 1, 2, 3 \dots n \quad (3.)$$

ahol: v_i = a gazdaság i -edik mezőgazdasági gépének közös tulajdonlása [0, 1 dichotóm változók: 0-nem, 1-igen]; n = a gépek száma [db].

- *Együtműködési hajlandóság (EH)*: A szűken értelmezett együtműködési aktivitás három típusának figyelembevételével egy *aggregált együtműködési hajlandóság rátát (EH)* képeztünk. Ennek során központi módszertani elemként jelent meg a főkomponens alapú súlyozás, hiszen szakmailag indokolt az egyes együtműködési területeken kifejtett aktivitás differenciált súlyú kezelése az aggregált ráta meghatározásában. Ennek megfelelően az aggregált mutató a következőképpen került meghatározásra (4.):

$$EH = \frac{COOP_1 \cdot A_{COOP_1} + COOP_2 \cdot A_{COOP_2} + COOP_3 \cdot A_{COOP_3}}{A_{COOP_1} + A_{COOP_2} + A_{COOP_3}} \quad (4.)$$

ahol: *EH-ráta* = az együtműködési aktivitás aggregált mutatója az adott megfigyelési egység esetében [-]; *COOP_x* = az adott megfigyelési egység géphasználati együtműködések egyes területein jellemző aktivitási ráták értéke [-]; *A_{COOP_x}* = az együtműködési típusok lineáris korrelációs együtthatója a főkomponenssel (PC-1 A mátrixa) [-].

A szervezett közös géphasználati megoldások ismertségének és alkalmasságának mérése

Az intézményesített közös géphasználati formák közül a gépszövetkezet, géptársulás, valamint a gép- és gazdaságsegítő kör megoldások ismertsége és alkalmassága felől érdeklődtünk. Kontrollként a gépi bérvállalkozót, mint kvázi kooperációs megoldást is bevontuk a vizsgálatokba. Az ismertséget egyszerű százalékszámítással határoztuk meg. Az egyes formák oly módon értelmezett alkalmasságát, hogy az mennyiben képes segíteni az eredményesebb gazdálkodást, a gazdálkodók 1-5 skálán fejezték ki (1= egyáltalán nem segít; 5= nagymértékben segít). A kapott válaszokból az alkalmasság értékét az egyszerű számtani átlag számításával kaptuk meg.

A gazdálkodók gazdaságuk gépesítésével kapcsolatos preferenciáit három kérdés mérte (ld. a későbbiekben a 3. táblázatban):

1. Mennyire tartja fontosnak, hogy gazdasága a termeléshez szükséges összes géppel rendelkezzen?

2. Mennyire tartja fontosnak, hogy a termelésben felhasznált gépek, eszközök tulajdonjogával kizárólagosan rendelkezzen?
3. Mennyire tartja fontosnak, hogy ne legyen tartósan elkötelezve azokban az esetekben, amikor gépi kapacitásokat külső forrásokból szerez be?

A válaszadók a megfogalmazott kérdésekre 1-7 skálán válaszolhattak (1= nem fontos számomra; 7= nagyon fontos számomra).

A vizsgálatok során a felmért gazdaságokat csoportosítottuk a közgazdasági üzemméret alapján. A képzett csoportok a következők voltak: (1) 0 - <4 EUME; (2) 4 - <8 EUME; (3) 8 - <16 EUME; (4) 16 - <40 EUME; (5) 40 - <100 EUME; (6) >= 100 EUME (ld. későbbiben a 3. táblázatban).

3.3. Az esettanulmány eredményei

Kutatómunkánk központi célkitűzéseként fogalmaztuk meg, hogy helyzetértékelést adjunk a magyar mezőgazdaságban megjelenő együttműködési aktivitásról a közös géphasználat területén. A továbbiakban röviden bemutatjuk az egyes kooperációs megoldások kapcsán szerzett tapasztalatainkat.

A 2008 nyarán végzett felmérés bizonyos szempontból egy előkészítő adatgyűjtés volt, melynek célja, hogy megalapozza a későbbi, nagyobb gazdálkodói körre kiterjedő kutatást. Ugyanakkor a kísérleti jelleg ellenére számos érdekes és tanulságos következtetés levonását is lehetővé tette, illetve kijelölte a kutatás további irányát.

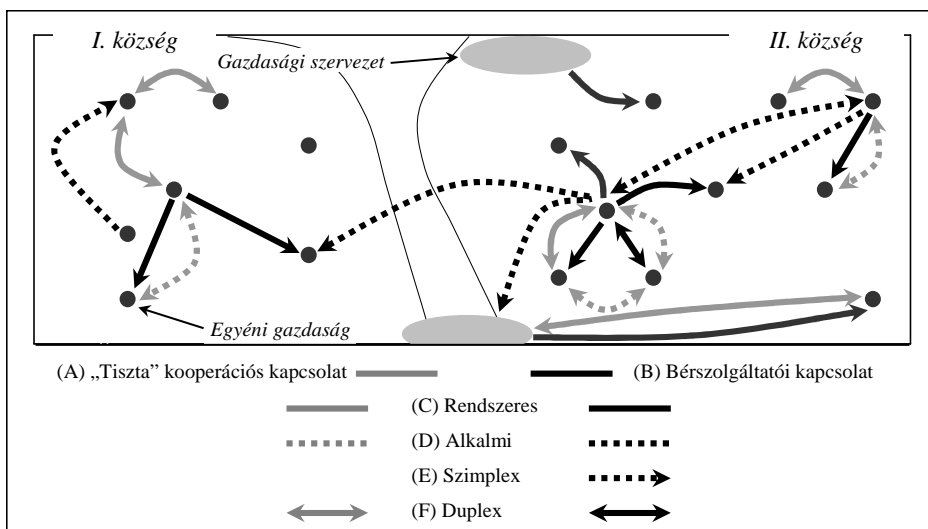
A két település üzemi körét érintő felmérés bizonyította, hogy a gazdálkodók a mezőgazdasági tevékenységet nem teljesen izoláltan, nem egymástól függetlenül végzik, fellelhető közöttük a közös géphasználatban az interakció számos formája. A felmérés során gyűjtött információkat felhasználva megszerkesztettük a 17 gazdaság együttműködési hálóját (2. ábra). A tapasztalatok szerint a leggyakoribb – „kvázi” – kooperációs forma a gépi bérszolgáltatás, de fellelhetők a kapcsolatokban a „tisztá” (szűken értelmezett), kölcsönösségen alapuló együttműködési mechanizmusok is. A felmérés a szűken értelmezett kooperatív géphasználat három típusát azonosította: a kölcsönösségen alapuló gépi munkavégzést (több esetben ez is bérszolgáltatói alapokon történt, viszonyossággal), a termelésben használt mezőgazdasági gépek, eszközök egymásnak történő kölcsönös átadását, valamint a gépek, eszközök közös tulajdonlását és használatát.

A gazdálkodók közötti kapcsolatok gyakoriságát illetően azt állapítottam meg, hogy azok alapvetően „alkalmi” kapcsolatok, azaz *az interakciók frekvenciája alacsony*. Bár a gépi bérszolgáltatás esetében inkább megjelenő tendencia a kapcsolatok rendszeressé válása, de ebben az esetben is az alkalmi jelleg aránya a meghatározó.

A „tisztá” kooperációs mechanizmusokban résztvevők között minden esetben szorosabb szociális kötelék volt kimutatható, vagyis a kooperációs partnerek vagy családi, vagy baráti körből kerültek ki. A bérszolgáltatói kapcsolatokban a lazább

szociális kapcsolatok (pl.: egyszerű ismeretség) is elegendőnek mutatkoztak ahhoz, hogy akár rendszeres viszony alakulhasson ki.

2. ábra A felmért gazdaságok kapcsolati hálója

Forrás: Saját szerkesztés

A gazdálkodók együttműködési aktivitásának jellemzői a közös géphasználatban

A második „hullámban” végrehajtott, nagyobb horderejű felmérés során az alábbiak szerint összegezhető eredmények születtek a gazdálkodók együttműködési aktivitását illetően (1. táblázat).

A kölcsönösségen alapuló gépi munkavégzésben (COOP_1) a kérdőívek tanulságai alapján a gazdaságok közel 50%-a vett részt. Szám szerint 65 gazdálkodó nyilatkozott úgy, hogy egy vagy több gazdálkodó társával végeznek egymásnak kölcsönösségi alapon gépi munkákat. A teljes mintában az átlagos aktivitás – 1. összefüggés alapján meghatározódó – értéke 1,47, amely alacsony kooperációs teljesítményt takar. Az együttműködés jellemzően kisszámú gazdálkodói körre terjed ki, a leggyakoribbak a 2-3 főt magába foglaló csoportok, nyomokban előfordul 4-5 fős csoport is. Ennél nagyobb gazdálkodói csoport nem volt jellemző.

Az együttműködési formában kifejtett aktivitást üzemméret alapján vizsgálva megállapítható, hogy az a közepes méretű gazdaságokban a leggyakoribb (8-40 EUME méretkategória), az ettől kisebb és nagyobb kategóriákban pedig jelentősen szerényebb gyakoriságú együttműködési forma.

1. táblázat Az együttműködési aktivitás átlagos értékeinek alakulása
üzemméret szerint

	0-4 EUME	4,1-8 EUME	8,1-16 EUME	16,1-40 EUME	40,1-100 EUME	100,1- EUME	Összesen
COOP_1	0,52	1,14	2,05	1,94	1,02	1,01	1,47
COOP_2	2,27	3,83	2,41	1,79	1,18	0,22	2,25
COOP_3	0,14	0,08	0,01	0,00	0,00	0,00	0,11
EH-ráta	1,14	1,76	1,62	1,27	0,71	0,58	1,27

Forrás: Saját számítás

A tapasztalataink szerint a gazdaságok több mint egy harmada vesz részt a gépek kölcsönadásán alapuló együttműködésekben (COOP_2). A mintában 49 gazdálkodó válaszolta azt, hogy gazdaságában évente legalább egyszer egy eszközt kölcsönad valamelyik gazdatársának. Az átlagos aktivitás (2. összefüggés alapján) 2,25-ös értéket mutat, amely szintén szerényebb kooperációs tevékenységet prezentál. Hasonlóan az előző kooperációs megoldáshoz, a gazdálkodói kör ebben az esetben csupán néhány, jellemzően 2-3 gazdálkodót foglal magában, a legritkább esetben figyelhető meg ennél nagyobb kooperáló csoport.

A COOP_2 jelű kooperációs megoldás esetében látható, hogy a csoportátlagokon keresztül kirajzolódó gyakorisági görbe csúcsa inkább a kisebb üzemlétszám-kategóriák irányába mutat eltolódást, azaz ott a legjellemzőbb együttműködési forma.

A technikai erőforrások használatában az együttműködés „csúcsát” a gépek, eszközök közös tulajdonlása jelenti (COOP_3). Ezt a kooperációs formát a gazdaságok csak egy csekély hányada gyakorolja, mindösszesen 12 gazdálkodó válaszolta azt, hogy rendelkezik olyan eszközzel a gazdaságában, amelyet legalább egy gazdatársával közösen tulajdonol, illetve használ. Ennek megfelelően az átlagos aktivitási érték (3. összefüggés) mindössze 0,11. Ökonómiai üzemlétszám alapján vizsgálva az együttműködési formában kifejtett aktivitásokat, azt a következtetést tudtuk levonni, hogy ez a megoldás inkább a kisebb üzemre jellemző.

Az intézményesített együttműködési formák ismerete és alkalmassága

Tapasztalataink szerint a gazdálkodók ismerete meglehetősen hiányos, döntő hányaduk még nem is hallott a közös géphasználat szervezeti kereteit adó kooperációs formák egy részéről. A gépi bérvállalkozó ismertsége a legmagasabb, a válaszadók 97,73%-a nyilatkozott úgy, hogy hallott az együttműködés e formájáról. A gazdálkodók a gépkört, mint szervezeti formát tekintik leginkább alkalmas megoldásnak az eredményesebb gazdálkodás előmozdítására, majd csak másodikként vélekednek így a gépi bérvállalkozóról (2. táblázat).

2. táblázat Az intézményesített kooperációs formák ismertsége és alkalmassága

	Gép- szövetkezet	Géptársulás	Gépkör	Gépi bért vállalkozó
Ismertség (%)	27,27	34,85	21,97	97,73
Alkalmasság	2,25	2,43	4,03	3,51

Forrás: Saját összeállítás

A gazdálkodók gépesítéssel kapcsolatos preferenciái

Az egyes formák alacsony ismertségével korábbi adat-felvételezéseink tapasztalatai alapján tisztában voltunk, ezért megfogalmaztunk olyan kérdéseket is, amelyek a különböző kooperációs formák sajátosságaihoz kapcsolhatók. Fontosabb megállapításaink az alábbiak:

A gazdálkodók motiváltsága az önálló géppark, ezáltal gépesítettség szempontjából független gazdaság kialakítására (3. táblázat, a. kérdés), közepes szintűnél erősebbnek tekinthető (4,09). Ez a motiváltság a közgazdasági üzemméret-csoportok szerint vizsgálva differenciált. Jellemzően a kisebb üzemi méretek mellett a gazdaságok vezetőit kevésbé jellemzi ilyen jellegű ambíció, míg nagyobb gazdaságméretek mellett egyre markánsabb ez a törekvés.

További megjelenő tapasztalat, hogy a gazdálkodók körében erősen diszpreferáltnak tekintett a közös tulajdonlás (3. táblázat, b. kérdés). A gépek, eszközök kizárólagos tulajdonlására vonatkozó 5,79-es átlagos preferencia-érték meggyőzően mutatja, hogy az olyan együttműködési formáknak, amelyek a technikai erőforrások közös tulajdonlásra alapoznak, belátható időn belül nem lesz létjogosultsága a térség gazdálkodói között.

Egy kérdés a gazdálkodók hosszabb távú elköteleződési hajlandóságát volt hivatott mérni a technikai erőforrások külső forrásból történő beszerzése során (3. táblázat, c. kérdés). A kérdésre kapott válaszok átlaga: 4,59, mely szerint igen erősen megjelenő, domináns törekvés hosszabb távon a függetlenség megőrzése, az elköteleződés kerülése.

4. Következtetések

Az esettanulmány tárgyát képező vizsgálatok eredményei alapján megállapítható, hogy a magyar mezőgazdaságban a gazdálkodók között a közös géphasználatban a kooperáció számos formája fellelhető, a termelők nem elszeparáltan tevékenykednek. Ugyanakkor e kapcsolatoknak a gyakorisága jellemzően alacsony. Megállapítható továbbá az is, hogy a megkérdezett termelők új típusú szövetkezesekkel, együttműködésekkel kapcsolatos ismeretei szerények. Nem lenne helyes azt állítani, hogy mindez direkt módon gátját képezi az együttműködések kibontakozásának, ugyanakkor indirekt hatása minden bizonnyal megjelenik. Magyarországon a rendszerváltás előtti időszak szövetkezeti mozgalma miatt a szövetkezés erősen negatív tartalommal bír. Így ha a gazdálkodóknak nincsen ismerete arra vonatkozóan, hogy ezek az együttműködések milyen elvek mentén, milyen filozófiával működnek, könnyen a tudatlanság miatt viseltetnek ellenérzéssel velük szemben, azonosnak tekintve őket a korábbi időszak szövetkezeti mozgalmával. Ezért szakpropaganda eszközeivel mindenképp szükséges lenne felhívni az érintettek figyelmét a közös géphasználati konstrukciókban rejlő gazdasági előnyökre. Végezetül, az empirikus kutatás tapasztalatai alapján arra következtetünk, hogy a közeljövőben egyik olyan együttműködési formának sem lesz szerepe a válaszadó gazdaságok körében, melyben a gazdálkodók függősége erős, valamint hosszabb távú elköteleződést igényel. Amennyiben a gazdaság számára szükséges gépi kapacitások önálló gépberuházás keretében nem megoldhatóak, akkor azok biztosítása továbbra is gépi bérszolgáltatás formájában fog történni.

A vizsgálatok alapján tehát megállapítható, hogy a résztvevő felek általi együttműködés, premisszáik, berögzött gondolatok és olykor anyagi megfontolások alapján nehezen alakulhat ki. A gazdasági alapon megvalósuló együttműködések esetében pedig ezekre feltétlenül szükség van. Igaz, hogy a mezőgazdasági szövetkezésnek hazánk esetében vannak nem mindig pozitív történelmi előzményei, de a vizsgálati eredményekre ez csak részlegesen hatott.

A fenti megállapítások és a számszaki eredmények rávilágítanak arra, hogy a közösségi folyamatok mentén felerősödő lokális fejlesztési programok eredményességére nagy hatással lesz a résztvevők részéről megjelenő együttműködési hajlandóság és ezzel együtt a bizalom megléte. És ez nem csak a tervezés és megvalósítás fázisában fontos, hanem a későbbi üzemeltetés során is. Összegzéséként megállapítható, hogy a közösségvezérelt helyi fejlesztések kiépítése és működés során az együttműködés foka és színvonala nagy hatással lesz, természetesen egyéb más tényezők, mellett a CLLD-k és az egész, a vidéket fejlesztő programokra.

Felhasznált irodalom

- Baksa A. – Vásáry M. (szerk.) (2013): *A Közös Agrárpolitika Magyarországon: Várható kilátások*. Innosco Közhasznú Alapítvány, Mezőzombor.
- EC (2011): *Proposal for a Council Regulation laying down the multiannual financial framework for the years 2014-2020*. European Commission, Brussels.
- ET (2013): 2013. február 7-8-i az Európai Tanács által elfogadott Következtetések a többéves pénzügyi keretre vonatkozóan. EUCO 37/13 dokumentum, Európai Tanács, Brüsszel.
- Ford, C. – Cropp, R (2002): *An analysis of machinery cooperatives for dairy farms in the upper Midwest*. Staff Papers, University of Wisconsin Center for Cooperatives, Madison.
- Haag, G. (2004): Ein Dorf arbeitet zusammen. Landbau GbR Ulsenheim. *Bajor-magyar szakmai tanácskozás*, Budapest. 2004. február 19.
- Hetényi G. (2013): A többéves pénzügyi keretről szóló tárgyalások eredményei magyar szempontból. *Európai Tükör*, 1, pp. 46-55.
- Larsen, K. (2008): Economic consequences of collaborative arrangements in the agricultural firm. *Doctoral thesis*, Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala.
- Long, G. – Kenkel, P. (2007): *Feasibility of machinery cooperatives in the Southern Plain Region*. Selected Paper, Annual Meeting, Southern Agricultural Economics Association. Mobile Alabama.
- Mi a LEADER?* <http://www.umvp.eu/leader/mi-a-leader>
- NGM (2013): *Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra. Szakmai egyeztetésre bocsátott tervezet*. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.
- Szabó G. G. – Bakucs L. – Fertő I. (2008): Mórakert CO-OP: A successful case of linking small farmers to markets of horticultural products in Hungary. *Society and Economy*, 1, pp. 111-127.
- Takács I. – Baranyai ZS. – Nagy I. (2005): Az álom vége? A magyarországi gépkörök helyzete 2005-ben. *XLVII. Georgikon Napok*, 2005. szeptember 29-30., Keszthely, p. 7.

A minőség megbízhatósága vagy a megbízhatóság minősége?

Vágány Judit¹ – Kárpátiné Daróczi Judit² – Juhászné Ábry Ilona³

Az alkalmazottak és a vezetők (humán erőforrás) minősége nagyban befolyásolja egy vállalkozás minőségét. De vajon igaz-e ez fordítva is? Ez a kérdés ihlette tanulmányunkat. A minőségirányítási alapelvek közül a vezetést és az alkalmazottakat emeltük ki és egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy azok a cégek, akiknek van minőségirányítási rendszerük, más kompetenciákat várnak-e el a gazdasági felsőfokú végzettségű leendő munkatársaiktól, mint azok, akik nem rendelkeznek ilyennel? Másrészt azt vizsgáltuk, hogy mit tekintenek a cégvezetők minőségnek az egyéni értékrendjükben és a cégük szempontjából? Harmadrészt pedig arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a vállalkozások közötti összefogást milyen tényezők befolyásolják és mennyiben játszik ebben szerepet a vezető személy?

Vizsgálatainkat a kis- és középvállalkozások körében végeztük, melyek jelentősége vitathatatlan, ám bizonyos dolgokban (pl. hatékonyság) javítandó feladatok lelhetőek fel. A fejlesztésük több területre irányulhat. Jelen tanulmányunkban két lehetséges módszerre térünk ki: a minőségmenedzsmentre, valamint a hálózatosodásra (összefogásra).

Azzal a feltételezéssel élünk, hogy a minőség-szemlélet áthatja a vállalkozás teljes működését (a munkaerő-kiválasztást is), így a minőségirányítási rendszer bevezetése kiváló vállalkozásfejlesztési eszköz lehet, csakúgy, mint a vállalkozások közötti együttműködés.

Kulcsszavak: oktatás, kistérség, vállalkozásfejlesztés, kompetenciák

1. Bevezetés – a KKV helyzetének bemutatása

A kis- és középvállalkozások (továbbiakban KKV-k) helyzete számottevő hatással van az egész gazdaságra Magyarországon és az EU-ban egyaránt. Kis- és középvállalkozásként definiáljuk (a 2004. évi XXXIV. törvény alapján) azokat a vállalkozásokat, melyek foglalkoztatotti létszáma 250 főnél kevesebb, éves nettó árbevétele maximum 50 millió euró vagy mérlegfőösszege legfeljebb 43 millió euró valamint amelyben az állam vagy az önkormányzat közvetlen vagy közvetett tulajdonosi részesedése, tőke vagy szavazati joga alapján – külön-külön vagy

¹ Vágány Judit, PhD, főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola, Vállalkozás-menedzsment Tanszék (Budapest).

² Kárpátiné Daróczi Judit, főiskolai adjunktus, Általános Vállalkozási Főiskola, Vállalkozás-menedzsment Tanszék (Budapest).

³ Juhászné Ábry Ilona, mestertanár, Általános Vállalkozási Főiskola, Vállalkozás-menedzsment Tanszék (Budapest).

együttesen nem haladja meg a 25 százalékot. Hazánkban a KKV-k száma az uniós átlagnál magasabb, ám hozzáadott értékhez való hozzájárulásuk alacsonyabb annál. Összességében (nagy számuk miatt) jelentős szerepet játszanak a foglalkoztatásban (1. táblázat). Emellett jelentős szerepet töltenek be a piaci verseny élénkítésében is, hiszen, ha meg akarják különböztetni magukat az erős versenyben a versenytársaktól, akkor valamiben újak vagy újszerűnek kell lenniük (Vágány–Kárpátiné 2011). A hatékonyság növelése azonban elengedhetetlen számukra.

1. táblázat A vállalkozásokkal kapcsolatos alapadatok Magyarországon és az EU-ban

	Vállalkozások aránya		Foglalkoztatottak		Hozzáadott érték	
	EU	HU	EU	HU	EU	HU
Mikro	92,2	94,8	29,6	36,5	21,2	18,2
Kis	6,5	4,4	20,6	19,3	18,5	16
Közepes	1,1	0,7	17,2	16,9	18,4	19,6
KKV összesen	99,8	99,9	67,4	72,7	58,1	53,8
Nagy	0,2	0,1	32,6	27,3	41,9	46,2

Forrás: SBA Fact Sheet 2012 – Hungary

A KKV-k gazdasági szerepe tehát vitathatatlan. Számos szerző foglalkozik a KKV-k hazai helyzetével (pl. Szerb 2008, 2010; Csath 2011; Fenyvesi–Erdeiné 2012). Az egyes szereplők válságtűrő képessége és a válságra adott válaszreakciói azonban eltérést mutatnak.

A napjainkban tapasztalt turbulens környezeti változásokra – melyet a gazdasági válság tovább erősített – a vállalkozások sokféle választ adtak, többek között (Vágány–Kárpátiné 2011):

- a K+F kiadások csökkentése;
- a marketingre fordított összegek visszafogása;
- új munkavállaló felvételének szüneteltetése;
- a munkaerő leépítése stb.

Rövid távon a fenti válaszok megfelelőnek bizonyulhatnak, ám a fellendülés időszakában nem teszik lehetővé a cég bővülését, fejlődését.

A válságot tehát hosszú távon azok a cégek élhetik túl, melyek nem a fenti választ adták a felmerült problémákra, hanem elébe mentek a változásoknak.

A válság a szaktudás tökéletesítése mellett szükségessé teheti a gyors helyzetfelismerő, együttműködő, stresszkezelő és kommunikációs készség fejlesztését is.

A vezetői kompetenciák fejlesztése valamint az összes dolgozó megfelelő tárgyi tudásának gyarapítása és a vállalat hatékonysága között szignifikáns kapcsolat

fedezhető fel. Ezért olyan fontos, hogy a dolgozók illetve az ő munkájukat irányító vezetők is folyamatosan gyarapítsák tudásukat (Kárpáti–Vágány 2012).

Ahogy az előzőekben bemutattuk, a vezetők rövid távra szóló intézkedésekkel próbálják megoldani a problémákat: szigorúbb irányítással, mindenkit érintő megszorításokkal és átalakítási programokkal (újratervezéssel).

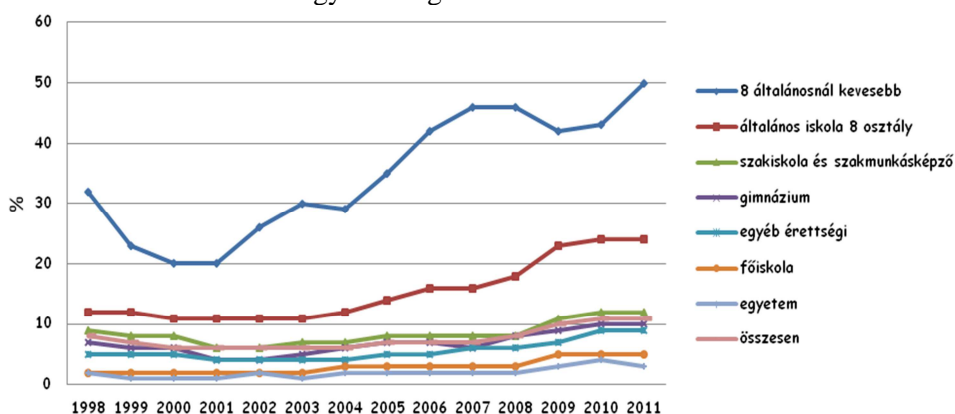
Automatikusan arra hagyatkoznak, amiről tudják, hogyan kell tenni, azért, hogy csökkentsék a frusztrációt és elnyomják saját aggodalmaikat és mások félelmeit.

Nem könnyű rábírní egy szervezetet, hogy alkalmazkodjon a környezetében végbement változásokhoz. A vezetőnek szembe kell szállnia a vállalati hagyományokat hűen követő gyakorlatokkal és tisztában kell lennie azzal, hogy a megváltoztatásukra irányuló törekvések akár céltáblává is tehetik őt.

A fent említett válságra adott válaszok ahhoz vezettek, hogy az elmúlt években Magyarországon jelentősen csökkent a foglalkoztatási ráta és nőtt a munkanélküliségi ráta.

A legrosszabb helyzetben az alacsonyabb iskolai végzettségűek (1. ábra) vannak.

1. ábra A munkanélküliségi ráta végzettség szerinti alakulása Magyarországon 1998-2011 között

Forrás: Hajdú (2012) alapján saját szerkesztés

A diplomások kedvezőbb elhelyezkedési esélyekre számíthatnak a munkaerőpiacon a többi végzettségi kategóriához tartozókhöz, illetve az országos átlaghoz képest. Mindemellett az elmúlt években vitathatatlanul emelkedett a diplomások – a főiskolai és az egyetemi végzettségűek – körében is a

munkanélküliségi ráta, azonban ez még mindig jóval alatta marad az alacsonyabb képzettségi szinteken tapasztalható értékeknek.

A Magyarország 2011 című kiadványban bemutatott, a diplomásokat érintő negatív tendenciákat több kutatás eredményei is alátámasztották (Varga 2010a, 2010b; Várhalmi 2012), azonban a kérdést jóval mélyebben, részleteiben, a diplomások heterogenitását és sajátos jellemzőiket (pl. a képzés befejezésének időpontja, a képzést nyújtó intézmények és a képzések sokszínűsége) figyelembe véve tárgyalták. A munkaerőpiacon bizonyos képzések esetében (pl. mérnöki területek), illetve a nagyobb presztizsű intézményekből kikerült diplomások iránt stabil, illetve növekvő kereslet mutatható ki a GVI felmérésorozatának legfrissebb hulláma szerint (Várhalmi 2012). Az is megfigyelhető, hogy a munkaadók már „beárazták a képző intézményeket”, egy-egy nagyobb presztizsű egyetem, főiskola elvégzése jobb elhelyezkedési esélyeket és magasabb kezdő béreket valószínűsít.

A friss diplomások átlagos álláskeresési ideje 3,4 hónap. Az átlag, képzési területenként változik: legalacsonyabb az orvosi területen (3 hónap) legmagasabb az agrár területen (3,9 hónap).

A gazdaságtudomány területén az átlagos álláskeresési idő megfelel az átlagnak (3,4 hónap).

A képzési terület mellett az álláskeresési időt természetesen meghatározhatja a földrajzi elhelyezkedés, a diploma mellett megszerzett nyelvtudás használhatósága, a munkatapasztalat és a kompetenciák is (Veroszta 2012).

Számottevő jelentőséggel bír az elhelyezkedési esélyeket illetően a diplomások képzési területe, illetve az oktatást nyújtó intézmény presztízse, minősége. A GVI adatai szerint belátható, hogy leginkább a mérnöki – villamos-, gépész-, építő vagy gyártástechnológiai mérnök – pályára lépő hallgatók számíthatnak az irántuk megnyilvánuló munkaerő-kereslet növekedésére, míg a turisztikai, pénzügyi, logisztikai munkakörök potenciális betöltői a kereslet szűkülését tapasztalhatják (Várhalmi 2012).

2. Minőség

Míg a II. Világháborút követő időszakban – melyben a tömegtermelés töltött be domináns szerepet – a minőségi termék-előállítás és szolgáltatás „csupán” versenyelőnyt jelentett a vállalkozások számára, addig a XX. század végére a minőség piacra lépési korláttá nőtte ki magát.

Kialakultak azok a minőségközpontú vezetési módszerek, vezetési filozófiák, melyek szakszerű és következetes alkalmazásával elérhetővé vált az üzleti kiválóság, a teljes körű minőségmenedzsment, és ezzel lehetőség nyílt az eredményes helytállásra a lokális és a globális piaci versenyben egyaránt.

Minden vállalkozásnak érdeke tehát foglalkozni a minőség kérdésével, melyhez elengedhetetlen a minőségmenedzsment módszerek és minőség technikák megfelelő ismerete (Vágány–Nagyné 2010).

Gyakran felmerül a kérdés, hogy vajon milyen előnyök várhatók az ISO 9000 szabványcsalád követelményrendszerének megvalósításától? Az általunk megkérdezett szervezetek legtöbbször a következő előnyöket sorolták fel:

- Piaci versenyelőny;
- Szabályozottabb termelés, szolgáltatás;
- Jobb, pontosabb vezetői információk;
- Hatékonyabb irányítás és munkavégzés;
- Javul a belső működés hatékonysága, szervezettsége;
- Csökkennek az üzemeltetési költségek;
- Ösztönző hatást gyakorol a beszállítói körre;
- Kialakul a folyamatos fejlődés igénye.

A vevők nagyobb bizalmat mutathatnak egy olyan szervezet felé, amely tanúsított minőségi rendszerrel rendelkezik. Ez csak egy ok, hogy egy kis- és középvállalkozás minőségügyi rendszert vezessen be.

De van számos más ok is. Az általunk megkérdezett vezetők és szakemberek jellemzően a következő indokokat említették még:

- A teljesítmény, a koordináció és a termelékenység javítása;
- A vállalati célokra és a vevők elvárásaira fordított nagyobb figyelem;
- A termék/szolgáltatás minőségének folyamatos fejlesztése, a vevői elégedettség elérése érdekében;
- A menedzsment elkötelezettsége a termék/szolgáltatás minőségének javítására;
- Legyen nyilvánvaló az ügyfelek és a potenciális vevők számára a szervezet képességeinek és teljesítményének egyedisége;
- Új piaci lehetőségek felé nyitás a meglévő elégedett ügyfelek megtartása mellett;
- Tanúsítás;
- Kis vállalkozások számára nyíló lehetőség a tevékenységeinek kiterjesztésére és nagyvállalatként való működésre.

Összefoglalva, a kis- és középvállalkozásoknál – a nagyvállalatokkal szemben – a legtöbb esetben világosak a tulajdonosi viszonyok; ily módon teljesen egyértelmű, hogy ki a főnök, ki tartja kézben az erőforrásokat, ki dönt abban a kérdésben, hogy hogyan elégítsék ki a vevőiket. A nagyméretű vállalatoknak számos hátrányos oldala ismert: kiterjedt bürokrácia, lassú reakciók, melyeket rettentő sok

szabály és egy halom felesleges dokumentáció kísér. A nagy cégeknél a döntések egy gondosan kialakított csatornán kell, hogy végighaladjanak; ez néha olyan sok időt vesz igénybe, hogy a válasz már túl későn érkezik, melynek eredménye a vevők elvesztése. A kis- és középvállalkozások mindezeket kiküszöbölve hatékony minőségmenedzsment rendszer működtetésére alkalmasak.

A minőségügyi rendszerek, mint az ISO 9001 kis- és középvállalkozások számára kiemelkedő előnyét az jelenti, hogy hatékony eszközt nyújt a szervezet szükségszerű és alapos átvizsgálására, melynek eredményeként felvehetik és meg is nyerhetik a versenyt a nagyvállalatokkal szemben (Finna-Tóth 2004).

Ezt támogatja az ISO 9000-es szabványcsalád 8 alapelve, melyek a következők:

1. Vevőközpontúság;
2. Vezetés;
3. A munkatársak bevonása;
4. Folyamatszemléletű megközelítés;
5. Rendszerszemléletű irányítási eljárás;
6. Folyamatos fejlesztés;
7. Döntés a tények alapján;
8. Kölcsönösen előnyös beszállítói kapcsolatok.

3. A gazdasági felsőfokú végzettségű pályakezdőkkel szembeni munkaerőpiaci elvárások

A vállalkozások sikerének egyik fontos előfeltétele a tudás rendelkezésre állása. A tudásbázis hozza mozgásba a vállalkozás folyamatait, teremti meg a siker esélyét (Gaál 2001).

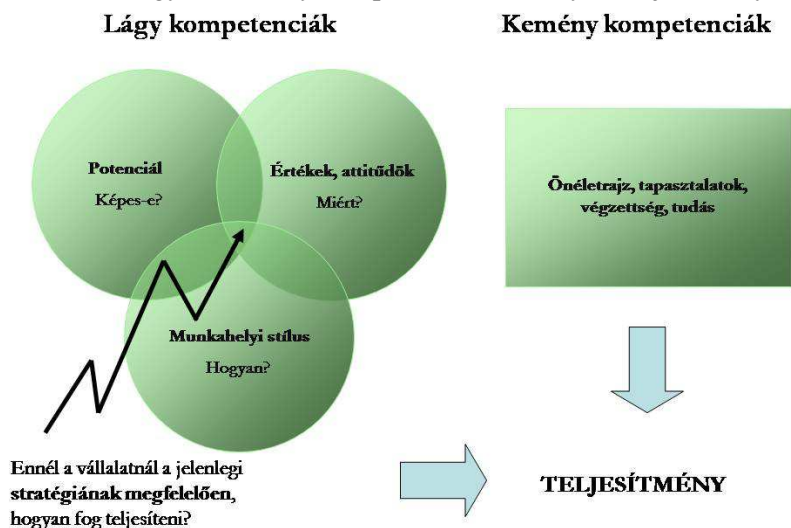
A diplomások foglalkoztathatóságának kérdése jelentősen átértékelődött és új értelmet kapott az utóbbi évtizedekben. E tendenciák lényegében összekapcsolódnak az Európai Felsőoktatási Térség megteremtéséért folyó törekvésekkel. A legfőbb tendencia a felsőoktatás tömegessé válása.

Ugyanakkor a betölthető munkakörök is erős diverzifikálódáson mentek át és a folyamatok a tudás alapú társadalom felé fordították a figyelmet. A munkához kapcsolódó értékek, motivációk is megváltoztak: a „hard (kemény) kompetenciák” mellett számos „soft (lágy) kompetencia” is helyet kapott (2. ábra)

Ennek következtében a felsőoktatási intézmények kimeneti követelményeiben hangsúlyosabb szerepet kaptak a kompetenciák és készségek.

Számos tanulmány igazolja (részletesen lásd: Varga 2010b; Bruck et al. 2006; Németh 2001; Zachár 2010), hogy egyre jobban elmosódik a határ a felsőoktatás és a munka világa között (Life long learning – élethosszig tartó tanulás) és 2006-ban az Európai Parlament és Tanács 1720/2006/EK határozata deklarálta az egész életen át tartó tanulás terén egy cselekvési program indítását.

2. ábra Lágy és kemény kompetenciák viszonya a teljesítményhez

Forrás: Borbély (2008, 7. o.)

A kompetencia a munkaerőpiacon a dolgozónak a munkához elvárt tudását, a feladatok elvégzéséhez szükséges képességét jelenti. Így a foglalkozásokhoz, munkakörökhöz, illetve szakképesítésekhez rendelt kompetenciák meghatározzák a dolgozóktól elvárt követelményeket. A szakképesítés kompetenciaprofilja ennek megfelelően a személy egységes kompetenciakészletének két vetületéből, a feladatprofilból és a tulajdonságprofilból áll (Borbély 2008). A tulajdonságprofilon belül három fő csoport került definiálásra: a személyes, a társas és a módszer-kompetenciák. A három csoportba összesen mintegy nyolcvan személyiségtulajdonság lett besorolva – szakképesítésenként differenciáltan. (Részletesen lásd: Gaskó 2010; Golnhofer 2010; Modláné 2010; Zachár 2010).

A kutatásunk eredményei alapján fontosnak tartottuk a módszer-kompetenciákon belül kiemelten kezelni a szakmai ismereteket és készségeket, ezért ezeket kiemeltük a módszer-kompetenciák közül és külön csoportként kezeltük.

3.1. A kérdőíves kutatás célja

Átfogó vállalkozáskutatásunk keretében egyrészt kérdőíves vizsgálatot folytattunk, melynek célja egyrészt a felsőfokú szakképzésből kikerülő pályakezdekekkel szembeni munkaerő-piaci elvárások elemzése, másrészt a KKV vezetők által fontosnak tartott vállalkozói tulajdonságok összegyűjtése, harmadrészt pedig a tudásmenedzsment és a minőség szerepének feltárása volt a vállalkozások életében.

A kérdőíves vizsgálat során többek között arra kértük a vállalkozások felső-, illetve középvezetőit, hogy rangsorolják a pályakezdőkkel szemben támasztott legfontosabb elvárásait.

3.2. Módszertan

A kérdőíves vizsgálat 2012 márciusa és szeptembere között zajlott és profitorientált valamint nonprofit szervezetekre terjedt ki.

Kérdőívünk 1. változatát próbalekérdezővel teszteltük.

Az elméleti bevezetőben felsorolt kompetenciák körét a tesztelés eredményének tükrében szűkítettük és a végleges kérdőívben már csak a 20 leggyakrabban említett kompetenciára kérdeztünk rá. A mintavétel véletlenszerű volt.

Az intézmények vezetőit/középvezetőit kérdezőbiztosok segítségével kerestük fel és kértük meg a vizsgálatban való részvételre. A kérdezőbiztosok számára előzetes felkészítést tartottunk, valamint kitöltési útmutatót mellékelünk számukra. A válaszadás önkéntes volt.

A felmérésben résztvevők két fő témakörben összesen 26 kérdéskörre válaszolhattak, melyek további alkérdéseket is magukban foglaltak. A kérdőív két fő kérdésköre: az „Általános adatok” és „A vállalkozás működésével kapcsolatos kérdések” témakörök.

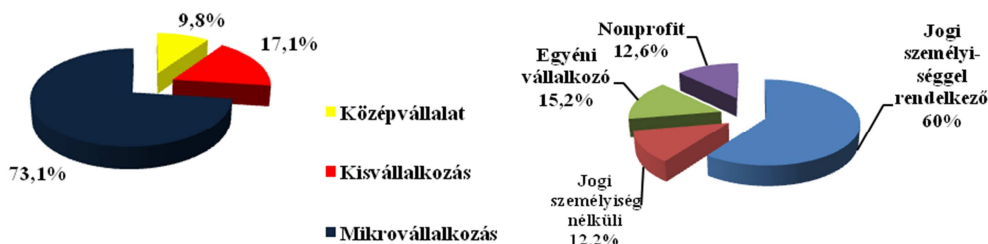
Az „Általános adatok” témakörben a válaszadók demográfiai adataira – nem, beosztás – valamint az általuk képviselt intézmény székhelyére, alapításának évére, tevékenységi körére, cégformájára, a cég jogi formájára, alkalmazotti létszámára, éves árbevételére, valamint tulajdonosi szerkezetére kérdeztünk rá. „A vállalkozás működésével kapcsolatos kérdések” témakörnél a szervezeti struktúrára, stratégiára és a vállalkozás érintettjeire voltunk kíváncsiak, ezen kívül a vállalkozások pályakezdőkkel szembeni elvárásait kérdeztük meg.

A kérdésekre háromféle választ lehetett adni. Egyrészt eldöntendő, másrészt 7 fokozatú Likert-skálán történő értékelést kértünk, harmadrészt pedig kiegészítő szöveges megjegyzés/vélemény kifejtésére is lehetőséget adtunk.

A vizsgált szakaszban a kérdezőbiztosaink megkeresésére összesen 354 kérdőív állt rendelkezésünkre. A válaszadási hajlandóság jó volt: a megkérdezett intézmények 84%-a a kérdések több, mint 90%-át megválaszolta. Az ellenőrzés során helytelen, vagy hiányos, vagy nem megfelelő személy (vezető) által történt kitöltés miatt 58 kérdőívet értékelhetetlennek minősítettünk, így összesen 295 értékelhető kérdőívet elemeztünk.

A kérdőívek kódolását Excel 2007 program felhasználásával végeztük, az adatokat pedig SPSS 18 program segítségével elemeztünk. A statisztikai értékelés gyakorlati vizsgálatok segítségével, keresztábra-elemzéssel valamint ANOVA (variancia-analízis) módszer alkalmazásával történt.

3. ábra A megkérdezettek megoszlása a vállalkozás mérete szerint és cégforma szerint

Forrás: Saját szerkesztés

Jelen tanulmányban a vizsgált témakörök kérdéseire kapott válaszok elemzését foglaljuk össze.

A mintába került vállalkozások alkalmazotti létszám szerinti megoszlása a következő: a mikrovállalkozások több mint 73,1%-os arányban szerepelnek a mintában, a kisvállalkozások a minta 17,1%-át, a középvállalkozások a 9,8%-át teszik ki (3. ábra). A KSH adataihoz viszonyítva a mikrovállalkozások alul-, a kis- és középvállalatok pedig felülreprezentáltak (ld. 1. táblázat)

Cégformáját tekintve a megkérdezett vállalkozások 60%-a jogi személyiséggel rendelkező, míg 12,2%-a jogi személyiség nélküli gazdasági társaság (bt, kkt.). Az egyéni vállalkozók 15,2%-ban szerepeltek a mintában, a többiek pedig a nonprofit szférából kerültek ki. (3. ábra)

4. Eredmények

Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a minőség – jó esetben – áthatja a vállalatok életét minden tekintetben, az emberi erőforrás szerepe egyre inkább felértékelődik.

Az emberi tényező szerepét vizsgálva összefüggést kerestünk megkérdezett vállalkozások által elvárt kompetenciák és a között, hogy van-e a cégnek minőségirányítási rendszere.

A társas kompetenciák közül (2. táblázat) a proaktivitás és a minőségirányítási rendszerrel (továbbiakban: MIR) rendelkezés között mutatható ki szignifikáns pozitív kapcsolat, tehát a MIR-rel rendelkező cégek vezetői fontosnak tartják az alkalmazottjaik kezdeményezőkészségét. Negatív kapcsolat volt viszont a kommunikációs-képesség tekintetében. A MIR-rel nem rendelkező cégek az átlagnál jobban elvárják ezt a képességet leendő munkatársuktól. A csapatmunka tekintetében is elvártuk volna a kapcsolatot, hiszen a MIR megköveteli a csoportban

való munkavégzés képességét, ám itt nem volt kimutatható szignifikáns összefüggés.

2. táblázat Társas kompetenciák

	F	Sig
kommunikációs képesség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	3,380	,067
csapatmunka *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,463	,497
kapcsolatteremtő készség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,394	,531
proaktivitás *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	6,381	,012
motiválási képesség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,490	,484

Forrás: Saját kutatás

A személyes kompetenciák közül (3. táblázat) szignifikánsan az önállóság és a fejlődési képesség iránti elvárás fogalmazódott meg. Míg az előbbinél negatív kapcsolat, addig az utóbbinál pozitív kapcsolat volt kimutatható, mely a várt eredményeket tükrözi. A megbízhatóságot és pontosságot is feltételeztük volna a MIR-rel rendelkezők elvárásai között, de ez az elvárásunk nem teljesült.

3. táblázat Személyes kompetenciák

	F	Sig
megbízhatóság, pontosság *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	2,479	,117
önállóság *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	9,208	,003
terhelhetőség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,010	,919
fejlődési képesség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	7,589	,006
stressztűrőképesség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,616	,433
rugalmasság *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	1,504	,221
szervezőkészség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,352	,553

Forrás: Saját kutatás

4. táblázat Módszer és szakmai kompetenciák

	F	Sig
szaktudás *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,009	,924
problémamegoldó képesség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,417	,519
eredményorientáltság *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,471	,493
kreativitás *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,009	,925
alázat *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	5,201	,023
analitikus szemlélet *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	,021	,886
nyelvtudás *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	11,391	,001
számítógépes ismeret *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	1,187	,277
elméleti szaktudás, felkészültség *		
Van-e minőségirányítási rendszere?	5,178	,024

Forrás: Saját kutatás

Szakmai ismereteknél (4. táblázat) egyértelműen szignifikáns kapcsolat mutatható ki a minőségirányítási rendszerrel rendelkezés és az elvárt szakmai ismeretek között, ugyanis mind a nyelvtudás, mind pedig az elméleti tudás tekintetében a MIR-rel rendelkező cégek közül sokkal többen tartották fontosnak ezeket a kompetenciákat az elvárásaik között, mint azok a vezetők, akiknél nincs MIR.

Az alázatot pedig inkább azok a cégek preferálják, melyeknek nincs MIR-jük.

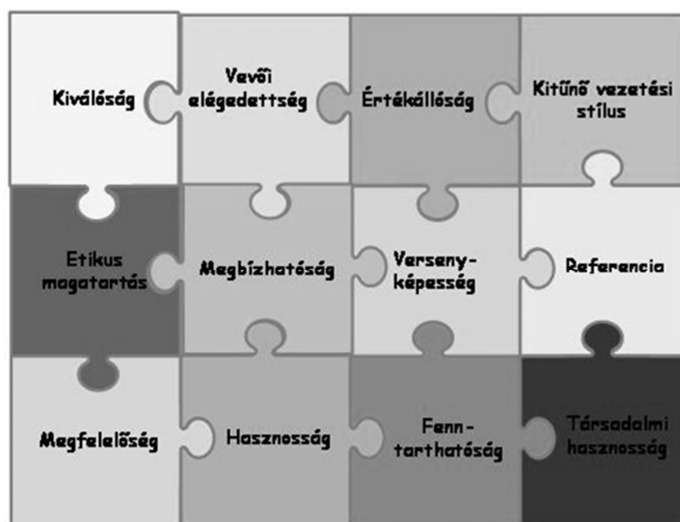
Ezt követően nyílt kérdés segítségével arra kértük a válaszadókat, hogy fogalmazzák meg, hogy mit jelent számukra a minőség.

4.1. MIR-rel kapcsolatos eredmények:

- 295 válaszadóból 86-nak (30%) van valamilyen minőségügyi rendszere.
- A 86-ból 43 szerint megérte bevezetni és alkalmazni azt (50%).
- 295 válaszadóból 178-an (60%) foglalkoznak valamilyen formában a minőséggel. Ők a fejlődés zálogát látják benne.

- Vevőelégedettséget 117 vállalkozás vizsgál (39,6%). A válasz sokkoló, ugyanis az üzleti vállalkozások alapvető célja vevői igények kielégítése nyereség szerzése mellett. Azok a cégek, melyek nem foglalkoznak a vevőkkel, még ezt az alapvető célt sem teljesítik.

5. ábra A minőség fogalmának meghatározása

Forrás: Saját szerkesztés

Ezt követően arra kértük a vállalkozások vezetőit, hogy fogalmazzák meg saját szavaikkal, hogy mit jelent cégük számára a minőség. A válaszokat szöveganalízis segítségével elemeztük. A következő kifejezések fordultak elő a legnagyobb gyakorisággal (5. ábra).

Kiemeltünk három érdekesnek tűnő meghatározást is:

- „A beosztottak megfelelő tudással rendelkezzenek és legyenek elkötelezettek!” (Közepes méretű szoftverfejlesztő cég középvezetője).
- „Az üzleti életben elengedhetetlen feltétel.” (Kisméretű tanácsadó cég tulajdonosa).
- „A tökéletes nem lehet cél, csupán a kiinduló pont a következő lépéshez.” (Közepes dohányipari cég felsővezetője).

4.2. A MIR bevezetésének okai

Azt feltételeztük, hogy a MIR bevezetése kiváló vállalkozásfejlesztési eszköz lehet a cégek számára. Megkérdeztük tehát a vezetőket, hogy mi motiválta őket a rendszer bevezetésére. Feltételezésünk részben beigazolódott, ugyanis a rendszert bevezetők 50%-a vállalkozásfejlesztési eszközt látott benne és sikeresnek ítélte meg az alkalmazását.

Döntően a következő válaszok születtek a bevezetés okaival kapcsolatban:

- Felsővezetői döntés volt.
- A tevékenység eredményességének növelése érdekében történt a bevezetés.
- A tanúsítvány megléte versenyelőnyt jelent az ágazatban.
- Az átláthatóság, folyamatosság, nyomonkövethetőség miatt.
- Hatékonyabb és környezettudatosabb munkavégzés miatt.

A válaszadók másik 50%-a azonban kényszerből (vevői elvárás) vagy pályázati lehetőség miatt vezette be a rendszert, melyet a második esetben a pályázatban előírt kötelező fenntartást követően rögtön be is szüntetett és valójában soha nem is alkalmazott.

5. Összefogás – együttműködés

Ahogy az az 1. táblázatból látható volt, a kis- és középvállalkozások – nagy számuk ellenére – hozzáadott érték területén közel 4,3%-kal vannak lemaradva az Európai Unió átlagához képest. Ennek okaival jelen tanulmányban nem kívánunk foglalkozni, ám a javításra vonatkozóan két lehetséges utat kiemelnénk: az egyik a minőségirányítási rendszer és minőségtechnikák alkalmazása, mellyel az előző fejezetekben már foglalkoztunk, a másik pedig az együttműködés. Számos cikk és tanulmány (pl. Lengyel 2003, 2012; Grosz 2004; Csizmadia 2008) foglalkozik az együttműködéssel és jelöli meg a gazdasági növekedés egyik lehetséges eszközeként. A vállalkozások az együttműködésének útjában azonban számos akadály áll: ezek közül a legjelentősebb a bizalom hiánya. Mindemellett azonban az együttműködés bizonyos tudásmegosztással is jár, mely csak akkor valósulhat meg, ha a minimális bizalmi szintet sikerül elérni. A tudásmegosztás előnyeit és hátrányait foglalja össze az 5. táblázat.

A hálózatosodás mögött nem pusztán gazdasági megfontolások állnak: ahogyan azt már említettük, a jól működő üzleti kapcsolatok alapvető feltétele a bizalom, és mint olyan, ez emberek között áll fent. Zang (1993) elmélete szerint a családi kapcsolatok, illetve a barátság, azaz a személyes kapcsolatok hálózata a vállalati szövetségek egyik legfontosabb sarokköve. A hálózati kapcsolatok a versenyt együttműködéssé transzformálják, azaz a versenyt magát más területre helyezik át, ahol az egyes hálózatok komparatív előnyei jobban érvényesíthetők. Az interperszonális kapcsolatok mellett Zang szerint a kiemelkedő reputáció is a hálózatosodás irányába hat, azáltal, hogy erősíti az adott cég iránti bizalmat (Kecskés–Kolos 2006).

5. táblázat A tudásmegosztás használdozata és haszna

Használdozat		Haszon	
Egyéni szinten	Szervezeti szinten	Egyéni szinten	Szervezeti szinten
Egyéni „monopolhelyzet” elvesztése	A szervezetet elhagyó személy által „elvitt” tudás	Tudás, képesség, kompetenciabővülés	Tudás bővülése (új termék, eljárás, rutin, hozzáadott érték növelése stb.)
Kényszer a proaktivitásra (az „egy lépés” előny fenntartása érdekében)	Kényszer a proaktivitásra (az „egy lépés” előny fenntartása érdekében)	Anyagi elismerés	Versenyelőny, rugalmas reagálás a változásokra
Kudarccal (bizonyos ötletek elvetése a szervezet részéről, akár a „korai” felfedezés miatt)	Nem megfelelő tudás elterjesztése – a szervezet tudástökéjének devalválódása	Nem anyagi elismerés (előléptetés, szakmai elismerés stb.)	Szinergiahatás érvényesülése
A tudásmegosztás időigénye (pl. a tudás megosztását segítő formális és informális fórumokon való részvétel)	A tudásmegosztás időigénye (pl. egy adott munkafolyamattól elvett idő)	Kapcsolatok bővítése, minőségük javulása	Küldő és belső kapcsolatok bővülése, minőségük javítása (növekszik a külső és belső együttműködésből fakadó üzleti előny, bővülnek a technológia transzfer lehetőségek, javul a munkamorál, csökken a munkatársak fluktuációja)
A befogadó egyén vagy szervezet „elfelejti” a tudás valódi forrását	Tudásmegosztást támogató IT-infrastruktúra megteremtése	Részvétel pozitív tudata	Kisebb igény külső tudásforrás igénybevitelére (pl. tanácsadás)
	A tudásmegosztás egyéb erőforrásigénye (pl. a szervezeti tagok anyagi jutalmazása)	Alkotóképesség „ébredése”	Állandó megújulásra való képesség (tanuló szervezet)

Forrás: Szabóné Fenyvesi (2009)

Az együttműködésre, hálózatosodásra nagy szüksége lenne a KKV-knak bármilyen területen működjenek is. Így van ez az agráriumban is. Kíváncsiak voltunk rá, hogy melyek azok a tényezők, melyek megghiúsíthatják a sikeres összefogást. Egy kutatás keretében (melynek középpontjában a kisméretű tehéntej-előállító gazdaságok helyzetének felmérése állt) feltárt eredmények lehetővé teszik, hogy két konkrét esetleírás keretében vizsgáljuk a kérdést. A kutatásban alkalmazott módszer a mélyinterjú volt.

5.1. A kutatás előzményei

2006-2007-ben – egy PhD dolgozat elkészítése során – kezdtünk foglalkozni a kisméretű tehéntej-előállító gazdaságokkal. Akkor kérdőíves kutatást végeztünk. A kutatás szempontjából a kisméretű gazdaságok tekintetében egy homogén közösséget szeretnénk volna felmérni. Így került kiválasztásra egy konkrét kistérség három tejgyűjtő csarnoka. Ezen csarnokokhoz beszállító termelők körében került kitöltésre a kérdőív. A megkérdezettek száma 102 gazdaság volt. E három csarnok egy tejfeldolgozó üzem beszállítója volt. Itt tejükből zacskós tejet, natúr joghurtot, túrót, tejfölt és kefirt állítottak elő. A kérdőív egy kérdezőbiztos segítségével került kitöltésre mind a 102 gazdával, így a kapott eredmény a vizsgált kistérség alapsokaságra reprezentatívnak volt tekinthető. A módszer nagy előnye volt még a 100 százalékos kitöltési arány, mely más mintavételi eljárás alkalmazásával csak nehezen érhető el (Vágány 2007).

Kíváncsiak voltunk rá, hogy az elmúlt időben mi történt az akkor vizsgált gazdaságokkal.

5.2. Módszertan

Első lépésben felmértük, hogy az előzőleg vizsgált régióban hány gazda foglalkozik még tehéntej termelésével. A szám meglehetősen csökkent. A 102 előzőleg vizsgált gazdaságból (Vágány 2007) összesen 48 maradt, míg a három tejgyűjtő csarnokból mára egy sem működik.

A megmaradt gazdaságok számának feltárását követően került sor a *második lépésre*: a kutatás során alkalmazandó módszer kiválasztására. A választott módszer a strukturált mélyinterjú lett. Ennek oka, hogy az empirikus kutatás céljából készített interjúk során nagyobb lehetőség nyílik a megkérdezett személyhez való alkalmazkodásra. Az alkalmazkodás megnyilvánulhat az interjú lebonyolítására kijelölt helyszín megválasztásában, az alany gondolat- és élményvilágához való kötődésben, a kommunikációs mód megválasztásában egyaránt. Ez a módszer kötetlenebb, mint a kérdőív (survey), lehetővé teszi mind a vizsgált, mind a vizsgálatunk szempontjából marginális jelentőségű témákban való elmélyülést.

További előnye a módszernek, hogy interperszonális volta miatt mód van az azonnali reakciókra, visszacsatolásokra. Természetes, hogy az interjúkészítés során nemcsak verbális, hanem metanyelvi kommunikáció is zajlik. A gesztusok, a hangszín, a testtartás, a tekintet egyaránt információforrásként működik az adatfelvétel során.

Harmadik lépésként kijelölésre került a megkérdezettek köre. Ennek során a mintába kerültek a tejgyűjtő csarnokok volt vezetői, a működő gazdaságok vezetői

és a már nem működő, de fellelhető gazdaságok vezetői. (A még működő gazdaságok vezetőihez intézett kérdések eltértek a másik két csoport kérdéseitől.)

Negyedik lépésként összeállításra került a strukturált kérdések listája, mely minden interjúalanyra feltevéssre került.

Ötödik lépésként az interjú elkészítésére, *hatodik lépésként* pedig az eredmények feltárására került sor.

5.3. Eredmények

Ahogy az fentebb említettük, 48 gazdasággal készítettünk mélyinterjút. A gazdák elmondták, hogy több esetben is felmerült az együttműködés lehetősége, ám minden esetben megghiúsult a kezdeményezés. A következőkben két esetleírás segítségével tekintsük át a legmeghatározóbb nehézségeket, melyek a vizsgált kistérségekben megakadályozták az együttműködés megvalósulását.

Az első eset leírása

- *Időpont*: 2006.
- *Kezdeményező*: Egy külföldi vállalkozó szeretett volna befektetni a térségben. Jól ismerte a helyi adottságokat és megfelelő mennyiségű tőkével rendelkezett a terve megvalósításához. Hosszú távú szerződést szeretett volna kötni és ezért hajlandó lett volna a piaci árnál magasabb árat fizetni.
- *Ötlet*: Sajtgyártás szeretett volna végezni helyi gazdák közreműködésével: a térségben tevékenykedő gazdáktól vásárolta volna fel a tejet, melyet feldolgozásra került volna.
- *Az elképzelés*: Megghiúsult a tervezési fázisban.
- *Megghiúsulás oka*: Számos tényező vezetett a kudarchoz. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

Nem volt megfelelő a fajtaállomány a sajtgyártáshoz. A térségre kettős hasznosítású magyar tarka állomány volt a jellemző (59%), míg 41%-ban holstein-fríz állomány állt rendelkezésre.

A gazdáknak fajtacserére lett volna szükségük, melyhez sem megfelelő mennyiségű pénzük sem újításra való hajlandóságuk nem volt. Az ötletgazda beszállt volna a költségek egy részének finanszírozásába, ám a helyi gazdák ennek ellenére sem akartak pénzbe fektetni új fajtába.

A gazdák átlagéletkora igen magas volt.

Emellett (régi beidegződések alapján, valamint a tejcsarnokból származó rossz tapasztalataik alapján) bizalmatlanok voltak egymással szemben és így hiányzott az összefogásra való hajlandóság.

- Értékesítési lehetőség maradt a tejgyűjtő csarnokok felé való értékesítés valamint a háztól értékesítés

A második eset leírása

- *Időpont:* 2011.
- *Kezdeményező:* Egy külföldi vállalkozó Magyarországra költözött.
- *Ötlet:* Sajtgyártással szeretett volna foglalkozni. Vásárolt egy tanyát ám nem rendelkezett állatokkal, földdel, ezért a térség gazdáitól vásárolta volna fel a tejet. Nem ismerte a helyi adottságokat és a sajtüzem létesítése előtt nem végzett tervezést. Úgy vélekedett, hogy – mivel jelentősen leszűkült a helyi gazdák értékesítési lehetősége, ezért – jó eséllyel – számára megfelelő áron – fogja tudni felvásárolni a tejet.
- *Az elképzelés:* Meghiúsult a végrehajtás fázisban.
- *Meghiúsulás oka:* Az első esethez hasonlóan itt is számos tényező vezetett a kudarchoz. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

Továbbra sem volt megfelelő a fajtaállomány a sajtgyártáshoz. A térségben (az előző kezdeményezéshez képest) némi változás állt be a fajtaszerkezetet illetően: tovább nőtt a kettős hasznosítású fajta aránya (66%), míg 34%-ban holstein-fríz állomány állt rendelkezésre.

A gazdáknak fajtacserére lett volna szükségük, melyre továbbra sem voltak hajlandók végrehajtani.

5 év telt el az első próbálkozást követően, így a gazdák átlagéletkora még magasabb volt.

Emellett bizalmatlanok voltak egymással, valamint a „sajtgyártást tervező külföldivel” szemben és így hiányzott az összefogásra való hajlandóság.

- *Értékesítési lehetőség:* Teljesen beszűkült lehetőségek, melyek döntően a háztól értékesítésre korlátozódtak.

A külföldi gazda a sikertelen próbálkozást követően (melyben jelentős szerepe volt a nem megfelelő helyzetfelmérésnek) jelentős anyagi kárt szenvedve visszaköltözött hazájába.

- Az interjú során kiderült, hogy a vizsgált térség helyzete nem jó. A még tehéntartással foglalkozók átlagéletkora egyre magasabb. A fiatalok nem szeretnék folytatni szüleik, nagyszüleik példáját: nem szeretnének állattenyésztéssel foglalkozni. Nem vidéken képzelik el jövőjüket. A vizsgált vidéki térség lassan elöregszik, elnéptelenedik. Míg néhány évtizeddel ezelőtt szinte minden vidéki háznál tartottak állatot, mostanra ez teljesen megváltozott. A beszűkült értékesítési lehetőségek tovább rontják a gazdák helyzetét és (ha a kedvezőtlen tendencia tovább folytatódik), a jó mezőgazdasági adottságok ellenére sem fog megváltozni a helyzet.

6. Összegzés

A két kutatás alapján a következő megállapításokat tehetjük:

- Az emberi erőforrás minősége rendkívül fontos szerepet játszik minden vállalkozás életében.
- A minőségirányítási rendszerrel rendelkező cégek bizonyos kompetenciákat jobban preferálnak, mint azok a cégek, melyek nem rendelkeznek ilyen rendszerrel.
- A minőségirányítás a vállalkozásfejlesztés eszköze lehet. Ez azonban csak akkor igaz, ha a bevezetés nem kényszerből történik és a vállalkozások ténylegesen felismerik a bevezetés által tapasztalható előnyöket. Minden más esetben csak a felesleges papírmunkát fogják benne látni.
- A pályázatoknál nem csak a forrás biztosítása, hanem a megfelelő célok kijelölése is fontos.
- Az együttműködés (hálózatosodás, klaszteresedés, szövetkezés) fontos lenne a KKV-k számára, de ehhez a kutatásaink alapján elengedhetetlen a bizalom, a megfelelő (közös) célok és az újításra való hajlandóság.

Kutatásunk legfontosabb tanúsága azonban az volt, hogy bármilyen vállalkozásfejlesztési módszer kerül is kiválasztásra, mindig fontos szem előtt tartani, hogy ne a módszerre szabják a vállalkozást, hanem a vállalkozásra a módszert.

Felhasznált Irodalom

2004. évi XXXIV. törvény A kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásukról, 1. fejezet 3§ (1) és (4).
- Az Európai Parlament és a Tanács 1720/2006/EK HATÁROZATA (2006. november 15.) az egész életen át tartó tanulás terén egy cselekvési program létrehozásáról.
- Borbély T. B. (2008): *A kompetencia fogalma a szakképzésben és a foglalkoztatáspolitikában – Helyzetértékelés.* www.borbelytiborbors.extra.hu/EGYEB/PhD/Emokey_Iszem.doc
- Bruck G. et. al. (2006): *A vállalaton belüli képzésekkel és az élethosszig tartó tanulással kapcsolatos attitűdök vizsgálata. Közvélemény-kutatások az életen át tartó tanulásról.* Felnőttképzési Kutatási Füzetek, NSZFI.
- Csath M. (szerk.) (2011): *Az innovációt befolyásoló és kísérő tényezők vizsgálata a hazai KKV-kban. Kutatási zárótanulmány.* Kodolányi János Főiskola Gazdálkodási és Menedzsment Tanszék, Székesfehérvár.
- Csizmadia Z. (2008): Együttműködés és újítóképesség: az innováció regionális rendszerének kapcsolathálózati alapjai. *Szociológiai Szemle*, 2, pp. 22-57.
- Fenyvesi L. – Erdeiné Késmárki-Gally Sz. (2012): Boosting the competitiveness of agricultural production in Hungary through an innovation system. *Studies in Agricultural Economics*, 2, pp. 106-110.

- Finna H. – Tóth Zs. E. (2004): *A minőségirányítás alapjai. Oktatási anyag mikro-, - kis, és középvállalkozások számára.* SME-FIT projekt, Budapest.
- Gaál Z. (2001): Tudásmenedzsment: A HR szakemberek úton a siker felé?! *Tudásmenedzsment*, 1, pp. 5-13.
- Gaskó K. (2010): *Autonómia és felelősségvállalás. Áttekintés az Országos Képzési Keretrendszer számára.* OFI TÁMOP-4.1.3-08/1-2008-0004: A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése, Budapest.
- Golnhof E. (2010): *Az Attitűd Áttekintés az Országos Képzési Keretrendszer készítői számára.* OFI TÁMOP-4.1.3-08/1-2008-0004: A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése, Budapest.
- Grosz A. (2004): A klaszterorientált fejlesztési politika tapasztalatai Magyarországon. In Beszteri B. (szerk.): *Magyarország és a 21. század kihívásai az Európai Unióban.* MTA Veszprémi Területi Bizottság, Komárom, pp. 273-288.
- Hajdú M. (2012): *Érdemes diplomát szerezni Magyarországon vagy munkanélküliség vár a pályakezdő diplomásokra? Elemzés a diplomások munkaerő-piaci helyzetéről.* MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Nonprofit Kft, Budapest.
- Kárpáti Daróczi J. – Vágány J. (2012): Leaders Are Not Born But Made. In Bélyácz I. et al. (szerk.): *Knowledge and Sustainable Economic Development.* Descrierea CIP a Bibliotecii Nationale a Romaniei, Oradea, pp. 531-538.
- Kecskés Zs. – Kolos K. (2006): *Vállalati hálózatok hatása a versenyképességre.* Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés – Térségek versenyképessége Magyarországon.* JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2012): A globalizációs folyamatok térbelisége, területi verseny és versenyképesség. In Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai II.* Dialóg Campus, Budapest – Pécs, pp. 184-202.
- Modláné Görgényi I. (2009): *A szakképzéshez kapcsolódó képzési követelmények elemzése, összefoglalása.* OFI TÁMOP-4.1.3-08/1-2008-0004: A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése. Budapest.
- Németh B. (2001): A lifelong learning koncepció történeti gyökerei. *Tudásmenedzsment*, 1, pp. 39-43.
- SBA Fact Sheet 2012 – Hungary, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countriesheets/2012/hungary_en.pdf
- Szabóné Fenyvesi É. (2009): Lehetséges-e a „hálózati haszon” használdozatok nélkül...? *XXI. Század – Tudományos Közlemények*, 22, pp. 117-126.
- Szerb L. (2008): A hazai kis- és középvállalkozások fejlődését és növekedését befolyásoló tényezők a 2000-es évek közepén. *Vállalkozás és Innováció*, 2, pp. 1-35.
- Szerb L. (2010): A magyar mikro-, kis- és középvállalatok versenyképességének mérése és vizsgálata. *Vezetéstudomány*, 12, pp. 20-25.
- Varga J. (2010a): A felsőfokú végzettségük aránya, a felsőfokú végzettség munkaerőpiaci értéke a 2000-es években. *Educatio*, 3, pp. 370-383.

- Varga J. (2010b): A pályakezdő diplomások munkaerő-piaci sikeressége a 2000-es évek elején. In Garai O. et al. (szerk.): *Diplomás Pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Felsőoktatási Osztály, Budapest. www.felvi.hu
- Vágány J. – Kárpátiné Daróczi J. (2011): *A gazdasági világválság kihívásai és a kilábalás lehetőségei a KKV-k számára*. Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest.
- Vágány J. – Nagyné Pércsi K. (2011): *Minőségmenedzsment jegyzet*. Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest.
- Vágány J. (2007): A kistermelői tejtermelés helyzete Magyarországon. *Gazdálkodás*, 20, pp. 146-150.
- Várhalmi Z. (2012): *Diplomás pályakezdők a versenyszektorban – 2011*. MKIK GVI. Budapest. http://www.gvi.hu/data/papers/diploma_2011_osszefoglalo_120130_.pdf
- Veroszta Zs. (2012) : *Frissdiplomások 2011. Kutatási zárótanulmány*, Educatio Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, Budapest. www.felvi.hu
- Zachár L. (2010): *A szak- és felnőttképzési alrendszer OKKR-adaptációjának táblázatos összefoglalása és értelmezése*. OFI TÁMOP-4.1.3-08/1-2008-0004: A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése. Budapest.
- Zang, X. (1999): Research Note: Personalism and Corporate Network in Singapore. *Organization Studies*, 5, pp. 861-877.

Helyi gazdaságfejlesztés és vidékfejlesztés

Önkormányzati szerepek és eszközök a helyi gazdaságfejlesztésben

Lendvay Endre¹ – Nagyné Molnár Melinda²

Az önkormányzatok gazdaságfejlesztési cselekvéseinek célja egy vagy több környezeti tényezőnek a település célja szerinti átalakítása vagy a megváltoztatásuk révén alkalmazkodni a környezet diktálta feltételekhez. A településekre ható környezeti tényezők meghatározhatók a PESTEL elemzés segítségével. A magyar önkormányzatok szerteágazó szereprendszerükből adódóan több eltérő karakterisztikájú, egymás hatását erősíteni és gyengíteni egyaránt képes eszközrendszerrel rendelkeznek. A helyi gazdaságfejlesztés gyakorlatában a rendelkezésre álló eszközöket ritkán alkalmazzák önmagukban, többnyire valamilyen tudatosan vagy esetlegesen kialakult kombinációjukkal találkozhatunk. Írásunkban az azonosított szerepek és a megcélzott környezeti tényezők viszonyát elemezzük konkrét esetek bemutatásával. A szerepek és hatások kapcsolatrendszerének áttekintésére készült az egyelőre még kvalitatív, de a későbbiekben kvantitatív eszközzé fejleszthető eszköz-hatás mátrix.

Kulcsszavak: környezeti tényezők, PESTEL analízis, önkormányzati szerepek, eszköz-hatás mátrix

1. Bevezetés

A magyar önkormányzati rendszer az elmúlt évtizedekben többszöri átalakuláson ment át. A települések mind a rendszer, mind pedig a ható környezeti tényezők változásait rugalmasan kezelték. Témául ezt az alkalmazkodó-készséget választottuk. A gazdaságfejlesztés – településtől független – alapcéljának meghatározását követően a környezeti tényezők és a rendelkezésre álló eszközök csoportosításának lehetőségeit vizsgáltuk. Ezt követően pedig az egyes eszközcsoportok környezeti tényezőkre gyakorolt hatásával foglalkoztunk magyarországi példákon. Az eredményekre építve az eszközök és a hatásuk rendszerét foglaljuk össze az eszköz-hatás mátrixban. A logikai kapcsolatrendszer felvázolása után pedig a további kutatások során kidolgozandó és alkalmazható

¹ Lendvay Endre, PhD hallgató, Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskolája (Gödöllő).

² Nagyné Molnár Melinda, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

mutatórendszer tekintjük át. Végül az alkalmazási és a további kutatási lehetőségeket vesszük számba.

2. A helyi gazdaságfejlesztés fogalma

A helyi gazdaságpolitika meghatározó célja a gazdaság fejlesztése. A látszólag egyszerű mondatot végiggondolva azonban felmerül néhány kérdés, amit érdemes tisztázni. Az első, az, hogy mit jelent a gazdaságfejlesztés? A rögtön utána következő, hogy valóban önmagában álló cél-e a gazdaságfejlesztés, vagy szélesebb összefüggésben lehet csak értelmezni?

A szakirodalomban sokféle megközelítéssel találkozunk. Syrett (1995) szétválasztja a gazdaságfejlesztés és a helyi gazdasági kezdeményezés fogalmát. Előbbi alatt érti az általános fejlesztési folyamatokat, míg utóbbi a vállalkozások létrehozását takarja. G. Fekete (2005) a gazdaságfejlesztésről szólva a térségben végbemenő változások alakulásába történő tudatos beavatkozásról beszél. Mezei (2006) szerint a fejlesztés a minőség javulását eredményező beavatkozás, melynek végső célja a lakosság életszínvonalának növelése. Véleményünk szerint, utóbbi definíció kiegészíthető azzal, hogy a fejlesztés végső célja nem csak az életszínvonal növelése, hanem adott esetben a fenntartása, vagy akár a csökkenés lassítása is lehet. Az életminőség javítását helyezi előtérbe Bartik (1996) és Čapkova (2005) is, melyet a munkahelyteremtés és a vállalkozásfejlesztés útján látnak elérhetőnek.

A fenti megközelítések számunkra együttesen értelmezhetőek: A gazdaságfejlesztés a környezetre gyakorolt hatás, melynek végső célja a helyi életminőség lehetőség szerinti javítása.

A következő kérdés, hogy vannak-e megfelelő eszközei a helyi önkormányzatoknak arra, hogy érdemi hatást gyakoroljanak a helyi gazdaság fejlődésére? Leegyszerűsítve: létezik-e egyáltalán helyi gazdaságfejlesztés, vagy csak a regionális folyamatok részeként értelmezhető? Péteri (1994) szerint a helyi önkormányzatoknak nincs lényeges hatása a gazdasági folyamatokra, ennek ellenére nézete szerint meg kell kísérelni a beavatkozást. Faragó (2004) ezzel szemben korlátozottan ítéli a beavatkozási lehetőségeket olyannyira, hogy csak a piac nem megfelelő működése esetén látja indokoltnak.

A cikkben, a fentiek alapján arra keressük a választ, hogy a helyi önkormányzatok milyen eszközökkel, hogyan hathatnak a környezetükre, annak érdekében, hogy előmozdítsák a helyi gazdaság fejlesztését és ez által lehetőséget teremtsenek a jobb életminőségre.

3. Módszerek

Jelen tanulmány egy hosszabbra tervezett vizsgálati program része. Célunk a kutatási program teljes ívéről áttekintés készítése, így az egyes területek részletesebb vizsgálatára ez az írás nem terjed ki. Az érthetőség kedvéért viszont indokolt a munkarészeknél alkalmazott módszerek rövid áttekintése.

A kutatás során először az önkormányzatokra ható *környezeti tényezők* számbavétele és csoportosítása történik. Tekintettel arra, hogy a környezeti hatások elemzésére többféle általánosan elfogadott módszer létezik, ezek áttekintése után a vizsgálat jellegének leginkább megfelelő kiválasztása és a szektor jellegzetességeinek megfeleltetése látszott a legcélravezetőbb megoldásnak.

A következő sarkalatos kérdés, hogy az önkormányzatok *eszközrendszere* homogén-e, illetve, ha nem – ahogy azt feltételezzük – milyen szempontok alapján lehet őket csoportosítani. Tekintettel arra, hogy az önkormányzati működés hazánkban pontosan szabályozott, a jogszabályi környezet elemzése kielégítő eredménnyel járhat ezen a területen.

A *környezeti tényezők* és az *eszközök* áttekintése, valamint az eredmények feldolgozása lehetőséget ad arra, hogy a kutatás feltételezés-rendszerét felállítsuk.

Az *eszközök* hatásosságának célirányos vizsgálata első szinten esettanulmányok segítségével történik. A már ismert eredményű önkormányzati akciók/akciócsomagok elemzésével láthatóvá válik az *eszközök* hatása az egyes környezeti tényezőkre. Az eredmény ezen a szinten csak kvalitatív lehet, de a vizsgált esetek hatásmintázatának egybeesése lehetőséget ad némi súlyozásra is. A munkaszakasz eredményeképp az *eszköz*csoportok és a *hatásterületük* összerendelésével elkészül egy egyelőre hipotetikus *eszköz-hatás mátrix* (továbbiakban: mátrix).

Az *eszköz-hatás* mátrixban összefoglalt relációk igazolása kvantitatív módszerekkel a későbbiekben történik.

A kutatás záró kérdése, hogy matematikai modellezés lehetséges-e a mátrix segítségével. Ebben a munkaszakaszban a SMART³ kritériumrendszernek megfelelően kidolgozott indikátorokat rendelünk a mátrixhoz.

4. Eredmények

4.1. Az önkormányzatokra ható környezeti tényezők

Az önkormányzatok munkája nem szorítkozhat a pusztán gazdasági racionalitás képviselésére, ugyanakkor nem is nélkülözheti azt. A helyi gazdaságpolitika célja a helyi életminőség fenntartása és javítása, amelyhez nélkülözhetetlen a település értékeinek, hagyományainak megőrzése, a települési szolgáltatások magas szintű

³ SMART: angol betűszó, a Suitable, Measurable, Accesable, Realistic, Timely szavak kezdőbetűiből.

fenntartása, sőt lehetőség szerinti bővítése. A folyton változó feltételek között azok a települések tudnak sikeresek lenni, amelyek képesek alkalmazkodni a környezetükhöz. Ez az alkalmazkodás a környezeti tényezők vagy településükre gyakorolt hatásuk befolyásolása.

A környezeti tényezők szisztematikus áttekintését segíti a gazdasági életből ismert *PESTEL*⁴ *analízis* módszere. Az elemzés teljes képet ad a ható környezeti tényezőkről, bár alkalmazása az önkormányzati szektorban némileg eltér a forprofit szektorétól. A rendszer alkalmassá tehető tervezésre is, segítségével pontosabban meghatározhatók a kívánatos fejlesztési célállapotok. A fejlesztések kulcsterülete a helyi gazdaság, így felmerül a kérdés, hogy erre a területre tud-e hatással lenni, és ha igen, akkor milyennel a helyi közösség és választott vezetése. Véleményünk szerint, az önkormányzatoknak vannak hatásos eszközeik, melyeket megfelelően alkalmazva komoly eredmények érhetők el.

4.2. Szerepek és eszközök

Mindenekelőtt tekintsük át a helyi önkormányzatok gazdaságfejlesztésbe bevonható erőforrásait! A magyar önkormányzatok szerteágazó szereprendszerükből adódóan több eltérő karakterisztikájú *eszközrendszerrel* rendelkeznek. Ezek egymás hatását erősíteni és gyengíteni egyaránt képesek. Az eszközök rendezésére a meghatározóan eltérő viselkedést követelő, épp ezért gyakran zavart okozó önkormányzati szerepeket választottuk rendező elvnek. A vizsgálat során hét jól elkülöníthető szerepkört találtunk. Ezek a *politikai*, *tulajdonosi*, *normaalkotó*, *hatósági*, *piaci*, *foglalkoztató* és *kommunikátor* szerepek. Minden funkcióhoz más-más eszközök tartoznak, így természetesen a kapcsolódó eszközök hatóköre is eltérő. A zavart sok esetben az okozza, hogy az eltérő szerepekhez eltérő attitűd is kellene, hogy társuljon, amit viszont gyakran ugyanazon szereplőknek kellene megélni, ami emberileg és szakmailag egyaránt nehéz feladat. Az alábbiakban tekintsük át az egyes funkciókat és az ezekhez rendelkezésre álló eszközöket!

Az elsődleges szerep a *politikai*: A képviselőtestületre a helyi ügyek viteléhez szükséges hatalmat ruházzák a választók. Ezt a szerepet a település életét formáló stratégiák (IVS⁵, településfejlesztési és vagyongazdálkodási stratégia, közoktatási intézkedési terv, stb.) elkészítésénél éli meg leginkább a településvezetés, de ide tartozik a más településekkel való megállapodások (testvér-települési, társulási szerződések, EGTC⁶ alapítás) is. Nem feledkezhetünk meg a lobbiszerepről sem,

⁴ Betűszó, az angol Political, Economical, Social, Technological, Economical, Legal szavak kezdőbetűiből.

⁵ IVS: Integrált városfejlesztési stratégia.

⁶ EGTC: European Grouping for Territorial Cooperation, államhatároktól független szerveződése a településeknek.

mely fontos eleme a gazdaságfejlesztéshez szükséges tőke bevonásának, ahogy a helyi közösségekkel való kapcsolattartásról sem.

A *tulajdonosi* szerep természetesen fakad az előzőből, a közügyek intézéséhez hozzátartozik a közösség vagyonával történő gazdálkodás is. Ilyen feladat az önkormányzat tulajdonában lévő ingó és ingatlanvagyon, a társasági tulajdonrészek kezelése, és természetesen az ingatlanok karbantartása, fejlesztése is.

Ugyancsak a közhatalmi funkcióból vezethető le a *normaalkotó* funkció. Az önkormányzatnak lehetősége van, bizonyos esetekben pedig kifejezetett kötelessége a jogszabályalkotás. Ezzel a joggal élve születnek a helyi adókról, az állattartásról vagy a helyi építés szabályairól szóló rendeletek. Belátható, hogy ezek és még sok másik helyi jogszabály a helyi gazdaság működésére és optimális esetben a fejlődésére is közvetlen hatással lehet, tehát ez is egy hatásos eszköz a helyi politikum kezében.

A *hatósági* funkciók körébe tartoznak bizonyos árhatósági (víz és szennyvíz, távhő- illetve közétkeztetési térítési díj) kérdések és több, helyi felügyeleti ellenőrzési funkció. A *piaci* szerep oka az, hogy az önkormányzat egyszerre *szolgáltató és megrendelő*, így aktív részese a helyi piacnak. Megrendelője, beszállítója és versenytársa lehet a helyi vállalkozásoknak. A települések legtöbbször a legnagyobb *foglalkoztató* az Önkormányzat, ilyen formán a helyi munkaerőpiacnak is aktív részese. Végül, de nem utolsósorban az önkormányzat *kommunikátor*. Kommunikál a lakosság és a külső tényleges és reménybeli partnerek (vendégek, befektetők) felé egyaránt.

Belátható, hogy az ismertetett eszközrendszerek összefogott használata jelentős hatással lehet a helyi gazdaság működésére. Ugyanakkor az is látszik, hogy a koncepciótlan, vagy következtetlen alkalmazással az egyes eszközök egymás hatását gyengíthetik vagy akár teljesen ki is olthatják.

4.3. Tézisek

Az eddigiekhez kapcsolódó alapfeltevéseink a fentiek alapján a következők. Az önkormányzatok gazdaságfejlesztési célja a *helyi életminőség javítása*, melyet a *környezeti tényezők*hez való alkalmazkodás révén tudnak elérni. A településekre ható *környezeti tényezőket* lefedik a *PESTEL analízis* területei, melynek segítségével egyaránt meghatározható a pillanatnyi helyzet, a gazdaságfejlesztési célrendszer és fejlesztés eredményei is. A magyar önkormányzatok *szerteágazó szereprendszerükhöz* rendelten több eltérő karakterisztikájú, egymás hatását erősíteni és gyengíteni egyaránt képes eszközrendszerrel rendelkeznek, melyek rendszerszerű alkalmazásával elérhető az érintett település gazdaságának az előre rögzített célrendszer szerinti fejlődése.

4.4. A hipotézis mátrix megalkotása

A kutatás következő lépéseként az azonosított szerepek és az elért környezeti tényezők viszonyát elemezzük konkrét esetek bemutatásával. Olyan magyarországi példákat ismertetünk, melyek az eszközrendszerek együttes hatását szemléltetik. Az esetek egy részét csak hivatkozás-szerűen említjük, másokat részletesebben is kifejtve tárgyaljuk. Utóbbiak összefoglalása az 1. táblázat. (A szövegben a hatásterületeket külön nem emeljük ki.)

1. táblázat A vizsgált önkormányzati akciók hatásmintázata

Vizsgált példa	Önkormányzati funkció (eszköz)	Környezeti tényező (hatás)					
		Politikai	Gazdasági	Társadalmi	Infrastrukturális	Ökológiai	Jogi
Újfehértó Civil klaszter (x) CIBUFE (+)	Politikai	x +	x +	x +	x +	- +	x -
Beépítetlen telkek adója (x), Inárcs területfejlesztés (+)	Normaalkotó	- -	x +	x +	x +	x +	x +
Ózd gázmotor PPP (x), Közművagyon értékelés (+)	Tulajdonosi	- -	x +	- +	x +	- -	- -
Hatósági vízdíj (x) Településfejlesztési megállapodás (+)	Hatósági	x -	x +	x -	x +	x +	- -
Kazincbarcikai konyhák (x), helyi vízművek (+)	Piaci	- -	x +	x -	- +	- -	- -
Közmunka programok (x), Intézményi, GT-i foglalkoztatás(+)	Foglalkoztató	- -	x +	x +	x +	x +	- -
Sümeg (x) Szentendre (+)	Kommunikátor	x +	x +	x -	- -	- -	- -

Megjegyzés: Soronként két példát választottam, ezek hatásterületét rendre x-szel és +-szal jelöltem a táblázatban

Forrás: Saját szerkesztés

A kifelé irányuló *politikai eszközrendszer* alkalmazását láthatjuk a Budapesti 4-es metró körül kialakult lobbiharcban. Az eredmény vegyes, és érinti szinte az összes környezeti elemet, ahogy a hasonló okokból megvalósult infrastruktúra fejlesztések zöménél is tapasztalhatjuk.

Ennél szebb példa, a belső politikai eszközrendszer felhasználása a helyi szellemi tőke összefogására a Budakeszin megalakult Civilek Budakeszi Fejlődéséért (*CIBUFE*) formáció. Az informális közösség több éves munka eredményeképp egy településfejlesztési alapvetést tett le az asztalra, melyet a 2010-es választási időszakra települési minimumként minden számottevő politikai erő elfogadott. A dokumentum nyomán elindult a Buda-környéki Natúrpark szervezése és újabb lendületet kapott a Budakeszi Gyerekköztársaság gondolat is.

A kezdeményezés jelentősen befolyásolta a helyi politikai környezetet, felélénkítette a közéletet, a gazdasági szereplők és a civilek találkozása újabb lendületet adott több vállalkozásnak, illetve jó néhány el is indult a kezdeményezéshez kapcsolódóan.

Hasonlóan előremutató program Újfehértó kezdeményezésére az elmúlt két évben kibontakozó határon átvívelő együttműködés (CBC⁷). A program nem csupán az önkormányzatokat érinti, hanem a civil szervezetekkel történő széleskörű együttműködésre is épít. A program részeként alakult meg több település civil szervezeteinek részvételével a *civil klaszter*. A kezdeményezés, úgy tűnik, fontos helyi politikai tényezővé válik, miközben lehetővé teszi a forprofit szervezetek találkozását is. Utóbbi kapcsán több üzleti együttműködés is kialakult, élénkült a lokális gazdaság. A kezdeményezés több infrastrukturális projekt hajtómotorja kíván lenni (csapadékvíz kezelés, út, határátkelőhely fejlesztés), alkalmazkodva a két résztvevő ország jogrendjében lévő különbségekhez is.

A *normaalkotó* funkció alkalmazására egyszerű példa egyes helyi adók elengedése, mely néhány kisebb településen (pl.: Komlóska, Megyer) hozott jelentős fellendülést. Számos vállalkozás létesített telephelyet és vált helyi adóalannyá a kedvezmény érvényesítése érdekében. Több helyen még az adó részleges „visszatérítését” is vállalta a település valós megrendelések formájában. Ez a „mini offshore” inkább valamiféle adópiaci rés felfedezése, mintsem átfogó gazdaságélénkítő koncepció, de a források bevonásának kétségtávolan hatásos és innovatív eszköze volt.

Másik példa lehet a nem mezőgazdasági célú, *beépítetlen telkek településfejlesztési célú adóztatása*. Ez a Budapesti agglomeráció több településén is alkalmazott módszer. Lényege, hogy a befektetési célú ingatlanbirtoklást így költségesebbé teszik, így serkentve a tényleges gazdasági hasznosítást. Ennek eredményeként helyi adókat (iparüzési adó, építményadó, kommunális adó) fizető vállalkozások települhetnek be, és személyi jövedelmet biztosító munkahelyek jöhetnek létre. A parlagon hagyott területek ápolása révén javul az ökológiai érték,

⁷ CBC: Cross Border Community.

kiépülhet a terület infrastruktúrája. A helyi adókról szóló rendelet ilyen alakítása így valódi helyi gazdaságfejlesztési hatással járhat. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a gazdasági válság körülményei között az intézkedés akár kontraproduktív is lehet. Esetenként nem elég tőkeerős tulajdonosoktól vonhat el forrást vagy kényszerítheti őket kényszer-értékesítésre az önkormányzat, ami lehetetlenné teszi a kis- és középvállalkozási szektor, a későbbiekben kicsit kedvezőbbé váló környezetben történő megerősödését és beruházásait az adott településen.

Az *eszközök hatásos kombinációjára* szép példa Inárcs, ahol az önkormányzati tulajdonú területek (tulajdonosi funkció) átminősítéséről (normaalkotó funkció), elő-közművesítéséről majd ipari, kereskedelmi célra történő értékesítéséről (piaci funkció) döntött a település önkormányzata. A felértékelt telkeket szép nyersséggel sikerült értékesíteni, a betelepült vállalkozások pedig hosszabb távon biztosítják a település működését. Hasonló, bár vegyes eredményt mutató konstrukció a több helyen PPP⁸ konstrukcióban megvalósult terület- vagy ingatlanfejlesztés (pl. tanuszoda program, kogenerációs távhő-infrastruktúra fejlesztés). Az említett programok az esetek nagy többségében a működési egyenleg romlását idézték elő (tanuszoda program: Bányaterenye, Cegléd, távhő: Ózd, Kazincbarcika). A rossz eredmény nem a PPP mint megoldás eleve rossz voltára, sokkal inkább a gyakran politikai nyomásra kialakult előnytelen szerződések és aránytalan haszon- és kockázatmegosztásra vezethető vissza, ami miatt több település (Szob, Gyál, Budakeszi) kihátrált a konstrukcióból.

A *hatósági funkció* alkalmazására több, inkább csak félig-meddig törvényes példát lehetne felsorolni, melyben az érintett önkormányzat bizonyos beruházások megvalósulását gátolta a település számára előnyös megállapodás létrejöttéig. Ezt a problémát oldotta fel a *területfejlesztési megállapodások* jogintézménye. A létrejövő szerződés az érintett terület fejlesztésén túl kötelezi a tulajdonost a településen végrehajtandó egyéb fejlesztésekre és adott esetben pénzbeli befizetésekre is. Ennek ellentételezéseképp az önkormányzat vállalja a területi besorolás beruházó számára kedvező irányú változtatását és a szükséges engedélyek olajozott kiadását. (Utóbbi megint csak a jogszerűség határmezsgyéje, de a vonatkozó jogszabályok legújabb változtatásai már kezelik ezt a kérdést, amikor a polgármesterek kezébe vétőjogot adnak egyes építéshatósági ügyekben.) Meglátásunk szerint, ezt az eszközrendszert inkább a helyi jogszabályok betartására lenne érdemes alkalmazni, de jelen körülmények túlmutatnak ezen az önkorlátozó értelmezésen. A megszületett jogszabályok kötelezettségeket és jogokat egyaránt keletkeztetnek, melyek betartásával kiszámítható befektetői környezetet teremthető, ami élénkíti a befektetési kedvet a településen.

⁸ PPP: Public-Privat Partnership.

Megfelelő példa lehet a hatósági jogosítványok alkalmazására a *hatósági vízdíjak* kérdése. A közszolgáltatás ára alapvetően befolyásolja a legtöbb környezeti tényezőt, egyedül talán jogi kivételével.

A *piaci* funkció helyi gazdaságélénkítő hatása nem szorul magyarázatra, ennek ellenére kifejezetten nehéz a helyi vállalkozások irányított megbízása. Ennek oka a lokális gazdaság versenyképességének korlátaiban keresendők: egy-egy országos lefedettségű vállalat méretgazdaságosságból fakadó versenyelőnye miatt gyakran sokkal kedvezőbb ajánlatot tud tenni, mint a helyi mikro- vagy kisvállalkozások. Ennek ellenére van példa, még vízmű-koncesszió elnyerésére is helyben (Szikszó). A helyi termelőktől történő *élelmiszer beszerzés* pedig semmilyen akadályba sem ütközik, és gazdasági, társadalmi hasznossága nehezen kérdőjelezhető meg. Több településen az önkormányzat versenytársként is megjelenik a piacon. Erre példa *Kazincbarcika*, mely a települési tulajdonban lévő, többnyire nagy kapacitású *konyhákra* építve a közétkeztetésen túl, éttermet is működtet és ételkiszállítást is vállal. A tevékenység komoly kihívást támaszt a helyi éttermeknek. Egészséges versenyt gerjeszt, némileg leszorítja az árakat, így a pozitív társadalmi hatás is vitathatatlan.

Az önkormányzatok meghatározó szereplői a munkaerő piacnak. Magyarország legtöbb településén az önkormányzatok a legfőbb *foglalkoztatók*. A *közmunka programok* sok embernek adnak munkát, megélhetést, és a település számára olcsó munkaerő megjelenésével több olyan cél is megvalósulhatott, ami a hagyományos keretek közt álom maradt volna. Az érintett települések közterületeinek állapota javult, a parlagfű-mentesítés hatásosabbá vált, és ha nem is tömegesen, de többen ezen az áttételen keresztül kerültek vissza tartósan a munka világába. A hagyományos *önkormányzati foglalkoztatási formák* (közalkalmazotti, köztisztviselői, munka törvénykönyve alá eső) hatásmintázata nem tér el a közmunkaprogramokétól, inkább a munka minősége, hatékonysága jobb ezeken a jobban megfizetett munkahelyeken.

A *kommunikátor* funkció helyi gazdaságélénkítő hatását mutatják a különböző település-marketing megoldások, melyek eltérő sikert mutatnak. Pozitív példa *Sümege* és a „várkapitány intézménye” – bár ebben az esetben településmarketingről kevéssé, sokkal inkább turisztikai attrakciómarketingről kellene beszélnünk. A település közelében lévő apró Megyer viszont mint egy Monarchia-korabeli falucska a „boldog békeidők” hangulatát idézve igyekszik sikeres település-marketinggel látogatókat csábítani a kialakított üdülőfaluba. Mérsékelt siker – bár meghirdetésekor úttörő kísérlet volt – a Budakeszi gyerekköztársaság, melyet a helyi politika viharai helyel-közzel elmostak, mégis születtek a program kapcsán gazdasági eredmények (Magyarország egyetlen gyermek könyvesboltja pl. helyben működik, sikeresen). *Szentendre* pozicionálása a nők városaként, viszont gyakorlatilag sikertelen volt, nem volt sem kellő akarat, sem kellő pénz a megfelelő eredmény eléréséhez, a nők számára kialakított szélesebb parkolóhelyek inkább csak marketing-gekként, mintsem településformáló erőként jelentek meg.

Az elmúlt időben egyre több település felismerte, hogy az egy-egy ötletszerű akció helyett átfogóbb, legalábbis egy-egy területet komplexen kezelő megoldásokkal érdemes a település gazdaságát fejleszteni. Ezek a programok túlmutatnak a jogszabályi kötelezettség miatt elkészült Integrált Városfejlesztési Stratégiákon. A már említett Inárcson kívül, ilyen programok indultak el Nagyvácsnyban (Kinizsi program), Süllysápon (Települési Értékközpont Rendszer), Újfehértón (Innovatív Foglalkoztatás-támogató Program), Budakeszin (CIBUFE - Települési Minimum Program).

5. Következtetések

5.1. Az eszköz-hatás mátrix

Mint láttuk a helyi gazdaságfejlesztés gyakorlatában ritka az eszközök és a hatásterületek egyértelmű megfeleltetése. Az alkalmazott eszközök tudatosan, vagy esetlegesen kialakult kombinációjának hatásmintázata változatos. A bemutatott és további vizsgált esetek eredményének összegzéseként készítettük el a *hipotetikus eszköz-hatás mátrixot* (2. táblázat). A mátrix egyes sorai az egyes önkormányzati funkciókhoz kapcsolódó eszközkészletet jelentik, az oszlopokban a PESTEL analízis vizsgálati területeit találhatjuk. A mátrix legfőbb előnye, hogy segít összegezni az empirikus vizsgálatok eredményeit. A „XX” erős összefüggés jelölésére szolgál, ahol pedig nem egyértelmű vagy érezhetően esetlegesebb az összefüggés, ott „x” jelölést alkalmaztunk. Ahol nem találunk érdemi hatást, azt „-” jellel jelöljük.

A táblázatot áttekintve megállapítható, hogy gazdaságélénkítési területen a legszélesebb körben alkalmazható eszközrendszer a *politikai és a normaalkotó*. Ez különösebben nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a legszélesebb társadalmi, kapcsolati és a legerősebb akarat-kifejező eszközrendszerekről beszélünk. Némileg fókuszáltabb, és hasonló területeket érintő csoport a *foglalkoztató és a hatósági szerepkörhöz* kapcsolódó eszközrendszer. Meglátásunk szerint ez véletlen átfedés lehet, de érdemes a továbbiakban alaposabban végiggondolni, hogy valóban így van-e.

Hasonló területekre hat a piaci és a tulajdonosi szerep eszközkészlete. Ebben az esetben azonban; tekintve, hogy operatív gazdasági tevékenységekről beszélünk (vagyongazdálkodás, piaci részvétel) mélyebb összefüggés valószínűsíthető a hatásmintázatok hasonlósága között.

Kifejezetten fókuszálnak tűnik a *kommunikációs eszközök* hatásmintázata. Látható, hogy a kommunikációs eszközrendszer az infrastrukturális, ökológiai és jogi környezetre a vizsgált esetekben nem hatott jelentősen, ami némileg meglepő,

mivel egy-egy jól sikerült kommunikációs kampánnyal elképzelhetőnek tűnik a hatás ezekre a területekre is.

2. táblázat Az önkormányzati eszközrendszer hatásmintázata

Önkormányzati funkció (eszköz)	Környezeti tényező (hatás)					
	Politikai	Gazdasági	Társadalmi	Infrastrukturális	Ökológiai	Jogi
Politikai	xx	xx	xx	xx	x	x
Normaalkotó	x	xx	xx	xx	xx	xx
Tulajdonosi	-	xx	x	xx	-	-
Hatósági	x	xx	x	xx	xx	-
Piaci	-	xx	x	x	-	-
Foglalkoztató	x	xx	xx	xx	xx	-
Kommunikátor	xx	xx	x	-	-	-

Megjegyzés: „xx” – valószínűsíthető hatás, „x” – feltételezhető hatás,
„-” – nincs érdemi hatás

Forrás: Saját szerkesztés

5.2. Kvantitatív indikátorrendszer megalapozása

A kvalitatív összefüggés-elemzés után, a kutatás célja annak meghatározása, hogy az egyes mezőket/sorokat/oszlopokat milyen mutatószámokkal lehet jellemezni, hogyan lehet kvantitatívan meghatározni a rendszer pillanatnyi és kívánt állapotát, valamint a változásait. A további kutatás irányának meghatározása érdekében ezért megvizsgáljuk a matematikai modellezés lehetőségeit és korlátait. A mutatórendszer kidolgozásánál figyelembe kell venni a mutatók megfelelőségének szokásos feltételrendszerét (SMART). Az alkalmazott indikátoroknak alkalmasnak kell lenniük a vizsgált tulajdonság jellemzésére, mérhetőnek és hozzáférhetőnek kell lenniük, a felhasználandó adatoknak valósnak és aktuálisnak kell lenniük.

Az alkalmazható mutatókat a specifikitásuk alapján csoportosíthatjuk:

- Aspecifikus mutatók (ASM): A helyi gazdaság állapotát vagy változásait jellemző karakterjegyek. Ezekkel a probléma az, hogy általuk sem a változások okai, sem a hatáspontok egyértelműen nem azonosíthatók.

- Eszköz-specifikus mutatók (ESM): Egy adott intézkedés hatására a bekövetkező változásokat mutatják, a hatáspontok azonban nem határozhatók meg pontosan általuk.
- Hatás-specifikus mutatók (HSM): Komplex intézkedés rendszer hatásmintázatának elemzésére alkalmas mutatók.
- Szelektív mutatók (SZM): Olyan mutatók melyek az egyes intézkedések és az egyes hatásterületi változások közötti megfeleltetésre alkalmasak.

A mutatórendszer áttekintését segíti a 3. táblázat.

Kíváncsú lenné a *szelektív mutatók* minél teljesebb körű rendszerének kidolgozása, amiben az ESM és a HSM mutatók kutatása segíthet, illetve ezek kombinálása megfelelő matematikai eszközök segítségével. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy nem lehet reális és nem is indokolt cél egy 100%-osan specifikus mutatórendszer kidolgozása.

3. táblázat A mutatórendszer részei

Önkormányzati funkció (eszköz)	Környezeti tényező (hatás)			
	Politikai	Gazdasági	...	Eszköz-specifikus mutató (ESM)
Politikai	SZM _{PP}	SZM _{PG}	SZM _{PH}	ESM _P
Normaalkotó	SZM _{NP}	SZM _{NG}	SZM _{NH}	ESM _N
...	SZM _{EP}	SZM _{EG}	SZM _{EH}	ESM _{...}
Hatás-specifikus mutató (HSM)	HSM _P	HSM _G	HSM _{...}	ASM _I ASM _N

Megjegyzés: ASM – Aspecifikus mutató; ESM – Eszközspecifikus mutató;
HSM – Hatáspecifikus mutató; SZM – Szelektív mutató

Forrás: Saját szerkesztés

A 4. táblázatban a használható mutatók egy kísérleti összefoglalása látható. A későbbiekben tovább bővítendő a lista, majd minden képzett indikátort ellenőrizni kell a SMART szempontrendszernek megfelelően. A mutatók nagy részét 1000 főre vetítem (a települések közötti összehasonlíthatóság érdekében). A gazdaságfejlesztés hatását a mutatók idősoros elemzése mutathatja ki.

4. táblázat A településfejlesztés mutatórendszere

Típus	Kód	Leírás	Megjegyzés
ASM	M ₁	Egy főre eső átlagos jövedelem [Ft/fő]	A lakosság gazdasági erejét mutató indikátor
	M ₂	Önkormányzati bevétel/lakosság szám x 1000 [Ft/1000fő]	A települési önkormányzat gazdasági erejét mutató szám
	M ₃	Gazdasági szervezetek száma / lakosság száma x 1000 [db/1000fő]	Gazdasági aktivitásra utaló mutató
ESM	EP ₁	Képviselőtestületi (Kt.) határozatok és rendeletek száma/év [db]	A Kt. aktivitását jellemzi, a vizsgálat szempontjából kevésbé releváns
	EM ₁	Dologi +Fejlesztési kiadások / lakosság szám x 1000 [Ft/1000fő]	Az önkormányzat megrendelői potenciáljára utaló mutató
	EM ₂	Dologi-Közmű+Fejlesztési kiadások/ lakosság szám x 1000 [Ft/1000fő]	Mint fent csak korrigálva az igénybevett közmű költségekkel
	EK ₁	K-i honlap kattintás szám/év/ lakosság szám x 1000 [db/1000fő]	E-kommunikáció eredményessége
	EK ₂	K-i lap példányszám/év/ lakosság szám x 1000 [db/1000fő]	Nyomtatott médiahasználat intenzitása
HSM	HG ₁	Helyi iparüzési adó bevétel/ lakosság szám x 1000 [Ft/1000fő]	Helyi gazdasági szervezetek jövedelmezőségére utaló szám
	HT ₁		Adófizetők aránya
	HT ₂	Álláskeresők száma/munkaképes lakosság x 100 [%]	Foglalkoztatási adat
	H _{II}		
	HÖ ₁	Szelektíven gyűjtött szilárd hulladék /összes sz. hulladék x 100 [%]	
SZM	HÖ ₂	Közcsonatnán elvezetett szennyvíz/szolgáltatott víz mennyisége x 100 [%]	Káros anyag kibocsátás
	SP _{P1}	Polgármester támogatásának változása	A fenntarthatóság miatt lehet érdekes
	SP _{G1}	Kp-i támogatások + ök-által elnyert pályázatok [Ft]	Lobby-erőt mutathatja
	SP _{T1}	Helyben működő civil szervezetek száma	A helyi társadalom aktivitására utal
	SP _{II}	Infrastrukturális beruházások [Ft]	A politikai akarat és érdekérvényesítő képesség hatása
	SN _{T1}	Helyi döntésen alapuló szociális kiadások	Szociális célokra szánt források

Típus	Kód	Leírás	Megjegyzés
		/összes működési kiadás [%]	arányát mutatja
	S_{NJ1}	Felülvizsgált helyi rendeletek száma/ összes helyi rendelet x 100 [%]	Jogalkotás és a jogalkotó rugalmasságát a mutató indikátor
	S_{TG1}	Önk. tulajdonú GT-k saját bevétele/ GT-k összes bevétele x 100 [%]	Kifelé irányuló szolgáltatásokon keresztül történő bevéeltermelés
	S_{TI1}	Infrastruktúra-fejlesztési beruházások /lakosságszám x 1000 [Ft/1000 fő]	1000 főre jutó infrastruktúra fejlesztési összeg
	S_{HG1}	HIPA bevétel/HIPA kivetés x 100 [%]	Hatósági adóbeszedés eredményessége
	S_{FT1}	Közfoglalkoztatottak száma / álláskeresők szám x 100 [%]	Közvetlen, szociális célú foglalkoztatás eredményessége

Forrás: Saját szerkesztés

6. Összegzés

A helyi gazdaságfejlesztés kulcskérdése, hogy melyek az önkormányzatokra ható *környezeti tényezők*, és miként működnek. Ugyancsak fontos kérdés tisztázni az önkormányzatok *eszközrendszerét*. E tanulmány egyik célja az volt, hogy bemutassa, miként kapcsolódik össze e két meghatározó elem: azaz miként építhető fel egy használható önkormányzati eszköz - hatás mátrix. A tanulmányban bemutattuk azt is, hogy ez mire is való. Az eszköz-hatás mátrix mutatórendszerének kidolgozásával a módszer alkalmassá tehető gyakorlati célokra a területi tervezésben, a potenciálok elemzésében. E tanulmányban kísérletet tettünk arra is, hogy egy elvi mutatószám-rendszert dolgozzunk ki, ami alapja lehet egy részletesebb indikátortáblának. Az indikátorrendszer segítségével mérhetővé válik az egyes gazdaságfejlesztési akciók eredményessége és még komplexebben kutathatóvá válik az eszközök egymásra gyakorolt hatása. Az eszköz-hatás mátrixot hosszabb távon érdemes alkalmassá tenni a kívánt célállapot modellezésére (célmátrix) és a kidolgozott intézkedéscsomagok várható hatásainak prognosztizálására.

Felhasznált irodalom

Bartik, T. J. (1996): Strategies for Economic Development. In Aronson, J. R. – Schwartz, E. (eds): *Management Policies in Local Government Finance*. International City/County Management Association, Washington D.C., pp. 287-311.

- Čapková, S. (2005): Local Government and Economic Development. In Čapková, S. (ed.) *Local Government and Economic Development*. Open Society Institute, Budapest, pp. 1-19.
- Faragó L. (2004): A közösségi (területi) tervezés szerepe a gazdaságfejlesztésben. In Pálné Kovács I. (szerk.): *Versenyképesség és igazgatás*. MTA RKK, Pécs, pp. 57-66.
- G. Fekete É. (2005): *Vidékpolitika*. Oktatási segédanyag a vidék- és helyi fejlesztés tárgyhoz. Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, Miskolc.
- Mezei C. (2006): A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom*, 4, pp. 85-96.
- Péteri G. (1994): A vállalkozó önkormányzattól a helyi gazdaságfejlesztésig. *Comitatus*, 1, pp. 14–20.
- Syrett, S. (1995): *Local Development: Restructuring, Locality and Economic Initiative in Portugal*. Ashgate Publishing Company, Avebury.

Hátrányos helyzetű vidéki térségek és helyi fejlesztési lehetőségeik egy észak-magyarországi példán keresztül

Ritter Krisztián¹ – Nagy Henrietta² – Tóth Tamás³

Az Európai Unió (EU) 2014-2020-as vidékpolitikai stratégiájának fényében különösen fontosnak tűnik azoknak a kitörési lehetőségeknek a meghatározása, melyek a szekunder és terciér ágazatot nélkülöző, mezőgazdasági potenciállal viszont csekélyebb mértékben rendelkező, fejlettebb infrastruktúrában, alapvető szolgáltatásokban, munkalehetőségekben szűkölködő hátrányos helyzetű térségek számára kiútként jelentkezhetnek. A SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara együttműködési megállapodást írt alá négy, Nógrád megyei kistéleppüléssel, melynek keretében kérdőíves felmérés segítségével a négy érintett település gazdasági-, társadalmi viszonyairól, fejlesztési elképzeléseiről, a helyi közösség helyzetéről próbáltunk pontos képet kapni. A szakirodalom, a kutatási előzmények és primer kutatásunk alapján, a mezőgazdaságban rejlő lehetőségeken túl hangsúlyozzuk a helyi gazdaság bővítését, az alapvető szolgáltatások és infrastruktúra biztosítását, helyi fejlesztésekre képes, sikeres közösség megteremtését, valamint kiemelten a város-vidék kapcsolatok, a kistérségi központi funkciók erősítését, az ezekhez való hozzáférés (elérhetőség) javítását.

Kulcsszavak: helyi gazdaságfejlesztés, mezőgazdaság, város-vidék kapcsolatok

1. Bevezetés

A hátrányos helyzetű térségekkel való foglalkozás mindig is a területi politikák, illetve a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó kutatások fókuszában állt. Már az elnevezés, illetve a pontos definíciók is kiemelt beavatkozási területként kezelik ezeket a területeket. Míg az EU vidékfejlesztési támogatásainak hosszú távú főbb célja a mezőgazdaság versenyképességének biztosítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, és a kiegyenlített területi fejlődés, a vidéki térségek jelentős része gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetűnek számít (ld. pl. EC 2012a, 2012b). Miközben a területi kutatások és a vidékpolitika is előtérbe helyezi a helyi fejlesztések fontosságát, ez a hátrányos helyzet sok esetben felveti ezen típusú fejlesztés megalapozottságát, megalapozhatóságát. Felmerül az a kérdés

¹ Ritter Krisztián, PhD, egyetemi docens, Szent István egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

² Nagy Henrietta, PhD, egyetemi docens, Szent István egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

³ Tóth Tamás, PhD, egyetemi docens, Szent István egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar (Gödöllő).

is, hogy adott téregység vizsgálatakor milyen viszonylatban használjuk a „helyi” kifejezést.

Konkrét kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy egy „klasszikus értelemben vett” hátrányos helyzetű vidéki térség néhány települése milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkezik a helyi fejlesztések tekintetében, különös tekintettel a vidékfejlesztési politika által megfogalmazott prioritások és lehetőségek fényében.

A primer kutatásunk eredményeinek ismertetése előtt kitérünk - az amúgy sok szempontból értelmezhető - hátrányos helyzet definiálására, röviden átvesszük a helyi fejlesztéssel kapcsolatos legfontosabb szakirodalmi megállapításokat, és áttekintjük az EU következő programozási periódusra vonatkozó vidékfejlesztési irányvonalait.

1.1. A hátrányos helyzet

Elkerülvén a hátrányos helyzetet taglaló, szélesebb körben ismert, és igen bő szakirodalmi kutatások felsorolását, jelen dokumentumban csak a terület- illetve a vidékfejlesztés oldaláról, szakmapolitikai szempontból használt legutóbbi definíciót, illetve megközelítést emeljük ki. A területfejlesztési előzmények (társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek lehatárolása), valamint a vidékfejlesztési előzmények (mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségek lehatárolása) után, jelenleg a hátrányos, illetve fejlesztendő területek lehatárolása a *területfejlesztés szempontjából kedvezményezett térségek*, illetve a *vidékfejlesztési támogatások kedvezményezett települései* meghatározásával történik.

Az Országgyűlés 2007. június 25-én új határozatot fogadott el a 2013. december 31.-ig terjedő időszakra a területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről. Az új, 67/2007. (VI. 28.) számú országgyűlési határozatban foglalt besorolási feltételrendszer alapján, valamint a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló – 2007. évi CVII. törvénnyel módosított – 2004. évi CVII. törvény alapján:

- Hátrányos helyzetű kistérségnek kell minősíteni azokat a kistérségeket, amelyeknek a komplex mutatója kisebb, mint az összes kistérség komplex mutatójának átlaga.
- A hátrányos helyzetű kistérségeken belül azokat a legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkező kistérségeket, amelyekben az ország lakónépességének 15%-a él, leghátrányosabb helyzetű kistérségeknek kell minősíteni.
- Legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkező leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatása érdekében, amelyekben az ország lakónépességének 10%-a él, komplex programot kell kidolgozni (KSH 2008).

A Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv település szinten, a népsűrűség, illetve a lakosságszám alapján differenciálja a beavatkozás területeit. Eszerint a 120 fő/km² népsűrűséget meg nem haladó vagy 10000-nél kevesebb (az alföldi régiókban 15000) állandó lakossal rendelkező települések alkotják a III. és IV. tengely intézkedéseinek támogatására jogosult területét. A nem vidéki települések külterületei, ahol több, mint 200 fő, vagy az összlakosság 2 %-a él (a település állandó lakosságának arányában), szintén a támogatásra jogosult vidéki területnek minősülnek (UMVST 2007). Megemlíthető még, hogy a Leader rendeletben a hátrányos helyzetű terület meghatározása az alábbi: a kedvezményezett térségek besorolásáról szóló 311/2007. (XI.17.) Korm. rendelet 2. mellékletében foglalt leghátrányosabb helyzetű kistérségek, vagy az ezekkel azonos elbánásban részesülő, a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló 240/2006. (XI.30.) Korm. rendelet mellékletében meghatározott települések.

2. A helyi (gazdaság)fejlesztés alapjai

A helyi gazdaságfejlesztés jelentősége és aktualitása megkérdőjelezhetetlen a közép- és kelet-európai régiók fejlődése szempontjából (ld. Nagy–Káposzta 2006). „A helyi gazdaságfejlesztés (LED) célja, hogy kiépítse egy térség gazdasági kapacitását annak érdekében, hogy biztosítsa a térség gazdasági jövőjét, és a népesség megfelelő életszínvonalát. Ez egy olyan folyamat, melyben az állami és az önkormányzati, a vállalkozói és a magánszektor partnerei közösen dolgoznak azért, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsenek a gazdasági növekedés és a munkaerőpiac számára” (Swinburn et al. 2004, 11. o.). „A helyi gazdaságfejlesztés...a helyi gazdaság életébe történő...tudatos beavatkozás” (Mezei 2006a, 93. o.), amit „a globalizáció erősödése erősített meg” (G. Fekete 2002, 125. o.) A világ gazdaság globalizálódásának fokozódása, a kiéleződő területi verseny, az egyre komplexebb üzleti környezet megteremtésének fontossága helyezik előtérbe a helyi erőforrásokra építő, az adott térség szereplőit összefogó és koordináló, alulról építkező helyi gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozásának, megvalósításának igényét. Ezek az alapelvek a vidékfejlesztési elméletekkel is összeköthetők, mivel a komplex, integrált értelmezésekben megjelennek. Így a vidéki kistérségek helyi gazdaságfejlesztését vidékfejlesztésként értelmezzük. Mindezt alátámasztja az Unió megközelítése is, hiszen a vidékpolitikának megfelelően, „a szélesebb vidéki gazdaságra vonatkozó intézkedéseket lehetőleg helyi fejlesztési stratégiákon keresztül kell végrehajtani” (EC 2005, 5. o.).

Elsődleges feladatként jelenik meg a sokszereplős területi verseny⁴ résztvevőinek összefogása, koordinálása. Ezek Lengyel (2003) szerint a helyi önkormányzatok, a gazdasági önkormányzatok (gazdasági kamarák, vállalkozói szövetségek, szakmai testületek), a tudás-transzfer intézmények (felsőoktatás, szakképzés, stb.) és a fejlesztési ügynökségek. Sprenger (2001) közintézményeket, vállalatokat és szövetségeiket, valamint egyéneket és csoportjaikat különíti el. Swinburn és társai (2004) állami, magán és helyhatósági/közösségi szektort azonosítanak. Már a vidékfejlesztéssel kapcsolatban Kulcsár (2006) és Madarász (1998) önkormányzati, gazdasági (vállalkozói), társadalmi (civil) „háromszögről” ír.

A globalizációs folyamatokhoz való alkalmazkodásnak a klasszikus termelési tényezők mennyisége és minősége csak az egyik előfeltétele. A másik adaptációs kritérium adott terület szervezetei és intézményei közötti kapcsolatok jellege, a közös célkitűzések intézményesülésének lehetősége, a helyi ösztönzők, a kollektív döntések előkészítése, a társadalmi konszenzus (Pálné 1999). Ez az új versenyképességi tényezőcsoport azt jelzi, hogy a helyi fejlődés sikere már nem csupán szűk gazdasági szempontokon múlik, hanem a területi fejlődésben érdekelt szereplők szoros koalíciójától, intézményes együttműködésétől is függ (Horváth 2000). Ehhez szorosan kapcsolódik annak igénye, hogy ez a fajta együttműködés intézményesült formában jelenjen meg. Tapasztalatok szerint (Mezei 2006b; Swinburn et al. 2004), ennek jelenleg legjobb formája a kistérségi társulás, melyben a többi szereplő (civil és vállalkozó szféra) szervezetlensége miatt, a helyi önkormányzatoknak van nagyon fontos koordinációs, kezdeményező, ösztönző, közvetítő szerepe. A vidéki területek fejlesztésével kapcsolatosan az önkormányzatok szerepét, azok innovativitásának fontosságát, a nemzetközi tapasztalatok (Douglas 2005; Martin 2001) kifejezetten hangsúlyossá teszik. Ugyanakkor osztjuk Lengyel (2003) véleményét, aki - miközben szintén fontosnak tartja a helyi érdekeket kifejezni tudó decentralizált intézményeket, intézményrendszert - megállapítja, hogy ezt az összetett feladatot egyetlen döntési központ nehezen tudja megoldani. Ezen fajta szerepkör betöltésére leginkább a térségi hálózatok nyújthatnak megoldást (PROMEI 2005; Lowe et al. 1995), melyek a különböző szervezetek (vállalatok, közintézmények közti hálózatok) és személyek (társadalmi hálózat) összekapcsolására alkalmasak. Bebbington és Perreault (1999) a társadalmi tőke és a társadalmi hálózatok szerepét azért hangsúlyozza, mert az alapvetően befolyásolja a többi erőforráshoz való hozzáférést, és ezáltal a helyi fejlesztés lehetőségeit. Kulcsár szerint pedig, a hálózatok működése egyben új erőforrásokat is létrehoz, melyek az egyes térségek értékének növelésére fordíthatók (Kulcsár 2008).

⁴ Jelen dolgozatunkban a területi verseny meglétét tényként kezeljük, a versenyképesség definícióját és mibenlétét pedig a terjedelmi korlátoknál fogva nem boncolgatjuk. Azt azonban belátjuk és leszögezzük, hogy nem csak klasszikus értelemben használható a versenyképesség és javításának megközelítése, illetve a versenyképesség javításának általános sablonjai nem alkalmazhatók minden térségben egyformán.

Kutatások kimutatták, hogy a települések méretük, adottságaik, önkormányzati menedzsmentjük függvényében eltérőképpen használják ki a szabályozási háttérből adódó, és a települési adottságokhoz kötődő lehetőségeket (Mezei 2006b). Az aktívabb, eredményesebb példák többségében a nagyobb városok köréből kerülnek ki, a kisebb lakosságszámú településekre sokszor magának a fejlesztési kezdeményezésnek a hiánya jellemző. A kistérségi szerveződésekkel kapcsolatban Rechnitzer (2007) is a kisvárosi központok fejlesztésének fontosságát hangsúlyozza. Ezért Garamhegyihez és Révészhez (2000), valamint Kozmához (2002) hasonlóan szintén úgy gondoljuk, elsősorban egy-egy nagyobb településre, annak vonzáskörzetére támaszkodva kell megteremteni a gazdasági, társadalmi, intézményi szereplők együttműködését. Így a nagyobb települések és vonzáskörzetük „lokális” szintként való kezelését a szakirodalomhoz hasonlóan (Lengyel 2003; Lukovics 2007; Mészáros 1994) logikusnak tartjuk.

Mivel a vállalatok működését és stratégia alkotását a vállalati verseny határozza meg, a lokális szint nemigen lehet alkalmas annak befolyásolására, legfeljebb csak korlátozottan. Az alulról-szerveződő gazdaságfejlesztés során a mikrogazdasági alapokat kell megteremteni és tudatosan erősíteni, emiatt a helyi gazdaságfejlesztés elsősorban a mikrogazdasági üzleti környezet minőségének javítására törekszik (Swinburn et al. 2004). Ezen túlmenően persze nem tekinthetünk el attól sem, hogy a felső szintek (akár regionális, akár nemzeti) szerepe, koordinációs és összefogó tevékenysége továbbra is igen fontos (Terluin–Post 2001). Ugyanakkor G. Fekete felhívta már a figyelmet, hogy ennek a fejlesztésnek a során érdemes ügyelni a helyi adottságok, a lokális versenyelőnyök megőrzésére is (G. Fekete 2005).

A vidéki területekkel kapcsolatban, és a fentiekkel összhangban, mindenképpen ki kell emelni az endogén fejlesztés fontosságát, mely az exogén, kívülről meghatározott, elsősorban (állami) támogatásokra hagyatkozó, egyetlen szektorra – a mezőgazdaságra – alapozó, a vidéki területeket az urbanizálódás és az iparosítás ellensúlyozásaként befolyásoló modellt váltja fel. Miután az 1980-as évek elejére kiderült, hogy ez a külső függőséget okozó, kívülről meghatározott, kizárólagos területeket és szereplőket támogató, a kulturális és környezeti sajátosságokat megszüntető modell nem képes a vidéki gazdaság és népesség stabilizálására, a hangsúly az alternatív foglalkoztatási lehetőségek, a vidéki beruházások, a vidéki infrastruktúra erősítése, a szállítási és kommunikációs lehetőségek megteremtése, a szolgáltatások elérhetősége, a helyi vállalkozások erősítése felé tolódott el. Ennek során az endogenitás dimenziója, mint a vidékfejlesztést domináló földrajzi és a gazdasági faktor, elsősorban két nemzetközi fejlesztési szervezet tevékenysége – a Világbank egyes projektjei és a FAO vidékfejlesztési törekvései – nyomán nyert teret, és később a regionális

fejlesztésekkel kapcsolatban is elterjedt elméletté vált (Káposzta 2007; Rechnitzer 1998). Az endogén elmélet szerint a fejlesztés akkor lehet eredményes, ha adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoz (Kulcsár 2006; Ploeg–Dijk 1995), ha a regionális és globális hálózatokhoz való kapcsolódást teszi lehetővé (Lowe et al. 1995), teret ad a helyi részvételnek (*participation*) és a helyi kezdeményezéseknek (Cernea 1992; Rahman 1993). Eközben, az önerős fejlesztés révén hosszú távon elszakad a külső támogatás okozta függőségtől, és a fenntartható fejlődést szolgálja (Murdoch 1995).

Terluin és Post (2001) valamint Kulcsár (2006) szerint meghatározó a helyi erőforrások (*local resources*), a helyi tevékenységek (*local activities*) és a helyi szereplők (*local actors*) fontossága, valamint az integrált megközelítés. Kulcsár a helyi részvétel kapcsán kiemeli még a szubszidiaritás – mint a vidékfejlesztést meghatározó társadalmi dimenzió – fontosságát is, amit a helyi közösség önszerveződése és érdekérvényesítő képessége határoz meg (Kulcsár 2008), és ami nagyban befolyásolja a fejlesztés jellegét. McGuire és társai az Egyesült Államokban végzett empirikus kutatásuk tapasztalatai alapján, szintén a helyi társadalom szerepét, a helyi részvételre alapozott stratégiai tervezés kapacitásnövelő hatását emelik ki, mely szerintük egyértelműen sikeresebb fejlesztési lehetőségeket teremt a vidéki, városhiányos területek számára (McGuire et al. 1994).

Az endogén fejlesztés tehát lokálisan meghatározott, szem előtt tartja a helyi értékeket, az érintettek helyben határozzák meg a fejlesztési alternatívákat, lokális kontroll működik a fejlődési folyamat fölött, és a fejlődés hasznait visszatartják a lokalitáson belül. Ugyanakkor a globalizáció erősödésével, az IKT fejlődésével a külső tényezők és aktorok szerepe továbbra is meghatározó, ezért a helyi és külső hálózatokhoz való kapcsolódás⁵ egyaránt fontos (Kulcsár 2008; Lowe et al. 1995; Terluin–Post 2001).

Moseley a helyi fejlesztések fontosságával és értelmezésével kapcsolatban már konkrétan párhuzamba állítja a helyi- és vidékfejlesztést. Szerinte a helyi fejlesztés (Moseley 2003):

- helyi szintű törekvés a fejlesztésre, azzal a céllal, hogy a helyi problémákra megoldást keressen, a helyi erőforrásokat felértékelje (akár anyagi, humán vagy szimbolikus erőforrásról van szó), és hogy a helyi szereplőket mobilizálja (akár emberekről, csoportokról, ügynökségekről van szó);
- a helyi vidékfejlesztés tulajdonképpen vidéki jellegű helyi fejlesztés;
- a centralizált döntéshozó egységek által fentről szervezett intervenciók helyi méretűvé kicsinyítésénél több, radikálisabb, amely új célokat igyekszik elérni a fejlesztési folyamattal kapcsolatban azáltal, hogy olyan

⁵ De Haan (2000), aki a fenntartható vidéki megélhetési stratégiák, a globalizáció és a lokalizáció összefüggését kutatta, ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a lokális lehetőségeken alapuló stratégiák szorosan kötődnek a globális környezethez, attól nagymértékben függenek (pl. a lokális, helyspecifikus termékek értékesítése a már globális piacon).

fogalmakra koncentrál, mint a multi-dimenzionalitás, integráció, koordináció, a szubszidiaritás, és fenntarthatóság.

2.1. Vidéki térségek (helyi) fejlesztésének kerete: vidékpolitika 2014-2020

A következő programozási időszakban az Európai Unió és Magyarország hosszú távú fő célkitűzése a munkahelyteremtő gazdasági növekedés. Ezen fő cél mellett, a KAP és a vidékfejlesztés költségvetését övező vitákkal párhuzamosan, körvonalazódnak a vidéki térségek jövőjét, lehetőségeit meghatározó részletesebb stratégiai keretek is.

A KAP lehetséges jövőjét felvázoló forgatókönyvek (ld. EC 2011a) közül az integrációs forgatókönyvben foglaltak érvényesülését tartják legvalószínűbbnek a hazai elemzők (ld. Potori 2012), melyben a célirányosabb és „zöldebb” közvetlen kifizetések mellett, a korábbinál komplexebb megközelítésű vidékfejlesztés szolgálná az agrárgazdaság, és a vidéki területek fenntartható fejlődését. Az EMVA-hoz kapcsolódó Uniós rendelettervezet (EC 2011b) javaslata alapján, a vidékfejlesztési támogatások hosszú távú főbb célját a mezőgazdaság versenyképességének biztosítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, és a kiegyenlített területi fejlődés képezi, szoros összefüggésben az Európa 2020 - Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiájával (ld. EC 2010). A vidéki térségek kapcsán jelentkező gazdasági-társadalmi-, környezeti- és területi kihívásokból kiindulva, a 2014-2020-as vidékfejlesztési politika, mint a KAP második pillére az alábbi prioritásokat fogalmazza meg (Potori 2012):

1. A tudásátadás és az innováció előmozdítása a mezőgazdaságban, az erdészetben és a vidéki térségekben, valamint a kutatás, illetve az egész életen át való tanulás és a szakképzés területein.
2. A versenyképesség fokozása a mezőgazdasági termelésben, illetve a mezőgazdasági üzemek életképességének javítása a mezőgazdasági üzemek szerkezetátalakítása és a generációs megújulás területén.
3. Az élelmiszerlánc szervezés és a kockázatkezelés előmozdítása a mezőgazdaságban, az elsődleges termelők élelmiszerláncba integrálása, minőségrendszereken, a helyi piacokon és a rövid ellátási láncokban folytatott promóción, valamint a termelői csoportokon és szakmaközi szervezeteken keresztül.
4. A mezőgazdaságtól és az erdészettől függő ökoszisztémák állapotának helyreállítása, megőrzése, valamint a víz- és a talajgazdálkodás javítása.
5. Az erőforrás-hatékonyság előmozdítása, valamint az alacsony széndioxid-kibocsátású és az éghajlatváltozáshoz alkalmazkodni képes gazdaság irányába történő elmozdulás támogatása a mezőgazdasági, élelmiszer-ipari és erdészeti ágazatban. Ezen belül a víz- és energia-felhasználás

hatékonyságának növelése, a megújuló energiaforrások valamint a melléktermékek és hulladékok felhasználásának fokozása, a dinitrogén-oxid és metán kibocsátás csökkentése, a szénmegkötés növelése.

6. A társadalmi befogadás előmozdítása, a szegénység csökkentése, a gazdasági fejlődés támogatása a vidéki térségekben, a diverzifikáció, új kisvállalkozások alapítása, munkahelyteremtés, valamint a helyi fejlesztések, illetve az információs és kommunikációs technológiák (IKT) minőségének javítása, hozzáférhetőbbé tétele révén.

A vidékfejlesztési programok helyi gazdasági-társadalmi szükségletekhez történő igazodását az alulról jövő kezdeményezések felkarolása, a LEADER koncepció kiterjesztése és megerősítése, ún. LEADER-kezdőcsomagok bevezetése, valamint a különböző alapokból származó források kombinálásának lehetősége segíti. A vidékfejlesztés a tervek szerint a Strukturális Alapokkal közös stratégiai keretben (Közös Stratégiai Keretrendszer: Common Strategic Framework - CSF) fog megvalósulni. Az 5%-os teljesítménytartalék mellett a társfinanszírozás aránya 50 illetve 85% lesz, előbbi a fejlett, utóbbi a kevésbé fejlett régiók esetén, valamint 100% az innovációs projektek esetén. A tagállamok esetében lehetőség lesz magasabb támogatási arányú alprogramok kidolgozására is, a fiatal mezőgazdasági termelők, a kistermelők, a hegyvidéki területek és a rövid élelmiszerláncok kapcsán (Maác 2012; Szabó 2011). A jelenleg alkalmazott tengelyek a tervek szerint megszűnnek, és a tagállamok egy intézkedés csomagból választhatják ki majd azon intézkedések kombinációját, mellyel az EU prioritásokhoz a legjobban hozzá tudnak járulni.

A KAP várható átalakulása mellett a Magyar Kormány is elfogadta a hazai vidéki térségek jövőjét átfogóan és hosszú távon kezelő koncepcióját, a 2020-ig szóló Nemzeti Vidékstratégiát (NVS), melynek végrehajtási programja a Darányi Ignác Terv. A NVS négy átfogó területről; az agrárgazdaságról, a vidékfejlesztésről, az élelmiszergazdaságról valamint a környezet védelméről határoz meg tennivalókat.

Az emberek és a közösség értékeire építve, a hagyományokat ápolva, a táji és épített környezet értékeit megőrizve, a természeti erőforrásokkal fenntartható módon gazdálkodva, a mezőgazdaságot és a nem mezőgazdasági tevékenységet folytató vidéki vállalkozásokat fejlesztve, a Stratégia átfogó célkitűzése az ország vidéki térségeinek népességeltartó és népességmegtartó képességének javítása. A fenntarthatóság, a területi és társadalmi kohézió megteremtése, valamint a város-vidék kapcsolatok helyreállítása, mint horizontális szempontok figyelembe vételével öt stratégiai célt fogalmaz meg (NVS 2012):

1. Tájaink természeti értékeinek, erőforrásainak megőrzése;
2. Sokszínű és életképes agrártermelés;
3. Élelmiszeri és élelmiszerbiztonság;
4. A vidéki gazdaság létalapjainak biztosítása, a vidéki foglalkoztatás növelése;

5. A vidéki közösségek megerősítése, a vidéki népesség életminőségének javítása;
6. A Nemzeti Vidékstratégia a célok megvalósításához hét területen 43 nemzeti stratégiai és 8 térségi programot dolgoz ki.

3. Anyag és módszer

A Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán, a Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézetben régóta folynak olyan nemzetközi és hazai, regionális, megyei, kistérségi és település szintű vizsgálatok, melyek a hátrányos helyzetű térségek elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak, és melyek három fő irányba sorolhatók:

- Átfogó, területi szempontú vizsgálatok (versenyképesség, centrum-periféria kapcsolatok, területi egyenlőtlenségek);
- Térségi helyzetelemzések, helyi gazdaságfejlesztés;
- Mezőgazdasági, vidékfejlesztési szempontú kutatások.

Ezen kutatások keretében a Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kara néhány hónapos előkészítést követően, 2010 júniusában „Örökbefogadási”, illetve együttműködési megállapodást írt alá négy, Nógrád megyei kistépelöléssel. A négy település: Bokor, Kutasó, Cserhátszentiván és Nógrádsipek, melyek 2013-ig egy körjegyzőséget alkottak. A megállapodás értelmében a települések kutatási terepet és a Kar hallgatói számára gyakorlati jellegű képzési helyet biztosítanak, míg a Kar – és azon belül is elsősorban a Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet – pedig a helyi település- és térségfejlesztéshez ad hathatós segítséget.

Az együttműködés keretében 2012 nyarán kérdőíves felmérést végeztünk, mellyel a négy érintett település gazdasági-, társadalmi viszonyairól, a mezőgazdaság helyzetéről, szerepéről, a helyi közösség helyzetéről, fejlesztési elképzeléseiről próbáltunk pontos képet kapni. Arra is kerestük a választ, hogy a hátrányos gazdasági-társadalmi helyzet, és a helyi közösség állapota, szervezettsége milyen viszonyban állnak egymással, illetve hogy a helyi közösség milyen szerepet kap a fejlesztési tervek elkészítésében, megvalósításában.

A vizsgálatot kiegészítették a települések polgármestereivel, főbb vállalkozóival, civil szervezeteinek vezetőivel készített interjúk is. A helyzetelemzésbe bevontuk a FAO ösztöndíjával Karunkon tanuló, Vidékfejlesztési és agrármérnöki MSc képzésben résztvevő külföldi Hallgatókat is. Az adatok feldolgozásánál és értékelésénél támaszkodtunk az összességében hároméves

kutatómunkánk, a településeken végrehajtott korábbi felmérések eredményeire, gyakorlati tapasztalatainkra is.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az ilyen jellegű, részvételi akciókutatás alkalmazásának számos korlátja van (pl. a hatalmas idő- és erőforrás igény, a kutatók személyes érintettsége, valamint a hatalmi viszonyok átstrukturálásához kapcsolódó etikai megfontolások), melyek közül kiemelhető az általánosíthatóság hiánya (ezekről részletesen ld.: Bodorkós 2010), azonban pont az Intézetben folyó sokrétű és hosszabb távú kutatásoknak köszönhetően bizonyos – és többnyire nem konkrét, hanem inkább általános – következtetéseket és javaslatokat meg tudunk fogalmazni. A kérdőívezés során – véletlenszerű mintavételezéssel – a négy település 62 háztartását, ezen keresztül pedig 149 lakost vontunk be a vizsgálatba. A vizsgálatba bevont háztartások és személyek demográfiai, végzettségbeli, foglalkozási stb. jellemzői a statisztikai adatok alapján megfelelően leképezik a települések teljes sokaságát, így az eredmény reprezentatívnak tekinthető. A primer adatokat SPSS program segítségével elemeztük, itt pedig a leíró statisztika segítségével kerülnek bemutatásra.

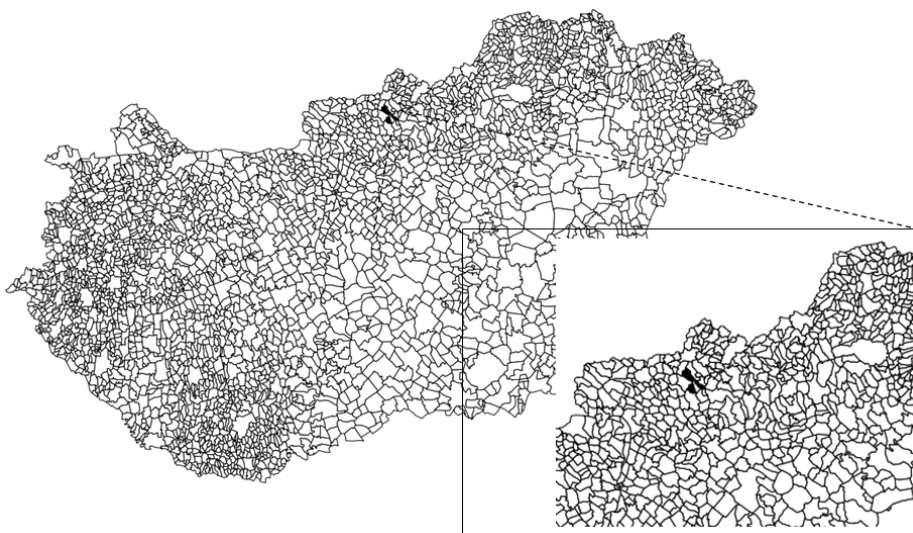
4. Kutatási eredmények

A vizsgált települések Nógrád megye közepén, nagyjából a Szécsény-Pásztó tengely mentén helyezkednek el (1. ábra). A korábban közös körjegyzőséget alkotó települések közül méreténél és elhelyezkedésénél fogva kiemelhető Nógrádsipek, mely a körjegyzőség székhelye volt. Bár a többi településhez légvonalban közel helyezkedik el, közúti elérhetősége azokból nagyjából 45 perc. A rossz elérhetőség és a perifériális elhelyezkedés egyébként mindegyik település jellemzője. Nógrádsipek és Bokor zsákfalú, Kutasóról pedig egyik irányban csak Bokorra lehet eljutni. A 2000 óta viszonylag stagnáló lakosság számú Nógrádsipek (673 állandó lakos) kivételével a többi település előregedő korszerkezetű, negatív vándorlási egyenleget mutató törpefalú. Cserhátszentiván állandó lakosság száma 143, Bokoré 108, míg Kutasóé 111 fő (KSH 2011).

Az infrastruktúra helyzetét tekintve is Nógrádsipek van a legjobb helyzetben, itt iskola is működik, a közüzemi ellátás is kiépített. A kisebb településeken azonban már mind az infrastruktúra, mind az alapvető szolgáltatások tekintetében nagyobb a lemaradás.

Vizsgálatunk egyik fontos eleme volt az, hogy feltárjuk a helyi közösség milyennek tartja a közszolgáltatásokat a településen/környéken (2. ábra). Az általunk megkérdezettek véleménye azt tükrözi, hogy alapvetően egyik szolgáltatás minőségével sincs probléma a lakosok szerint.

1. ábra A vizsgált települések elhelyezkedése

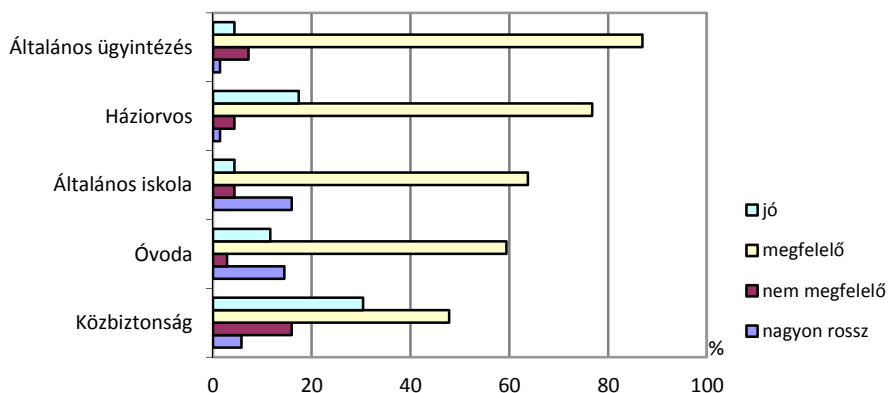

Forrás: Saját szerkesztés

Míg a háziorvosi ellátás és az általános ügyintézés értékelés során a megkérdezettek több mint 90%-a minimum *megfelelőnek* értékelte azok működését, addig a másik három közszolgáltatás esetében a *nagyon rossz*, és a *megfelelő* értékelések száma jelentősebbnek bizonyult. A közbiztonság értékelésekor szembevetendő a különböző értékelések megoszlása. Bár a megkérdezettek 22%-a értékelte *nagyon rossznak*, vagy *nem megfelelőnek* a közbiztonság minőségét, 30%-uk mégis nagyon elégedett volt vele. A kapott értékek települési szintre lebontva szintén egyezést mutattak. Mind a négy településen voltak olyan megkérdezettek, akik vagy nagyon rossznak ítélték meg, vagy pedig nagyon meg voltak elégedve ezzel a szolgáltatással. A háziorvosi ellátás vizsgálatánál fontos megemlíteni, hogy ezt a szolgáltatást többségében két településen (Nógrádsipek és Cserhátszentiván) értékelték nagyon jónak.

A településeken – bár sok a nyugdíjas – gond a kevés munkalehetőség, az aktív lakosság főleg a közeli nagyobb településeken (Pásztó, Szécsény, Hatvan, Budapest) dolgozik, ingázik, döntően mezőgazdaságon kívüli munkát végezve (3. ábra). Ez a problémakör tipikusnak tekinthető, és egybevág az ország más, hasonlóan hátrányos helyzetű térségeinek gondjaival (ld. Káposzta et al. 2010).

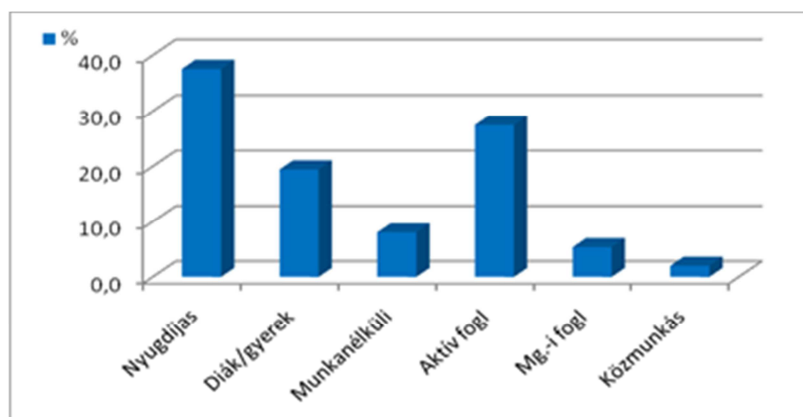
2. ábra A helyi közszolgáltatások megítélése

Megjegyzés: A megkérdezettek %-ában

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés

3. ábra A háztartások tagjainak foglalkozási státusza

Megjegyzés: A megkérdezett lakosok %-ában

Forrás: Saját adatgyűjtés és szerkesztés (2012)

A főállású mezőgazdálkodók mind helyben, döntően saját vállalkozás keretében tevékenykednek. A regisztrált munkanélküliek aránya átlagosan 10-11%, de a tényleges munkanélküliség ennél jóval nagyobb. Kevés a vállalkozások száma, és azon belül is igen kicsi a működő vállalkozások aránya. Jellemző ugyanakkor, hogy míg 54 megkérdezett háztartás nem végez saját vállalkozói tevékenységet, a nyolc működő vállalkozásból hat a mezőgazdaság területén található.

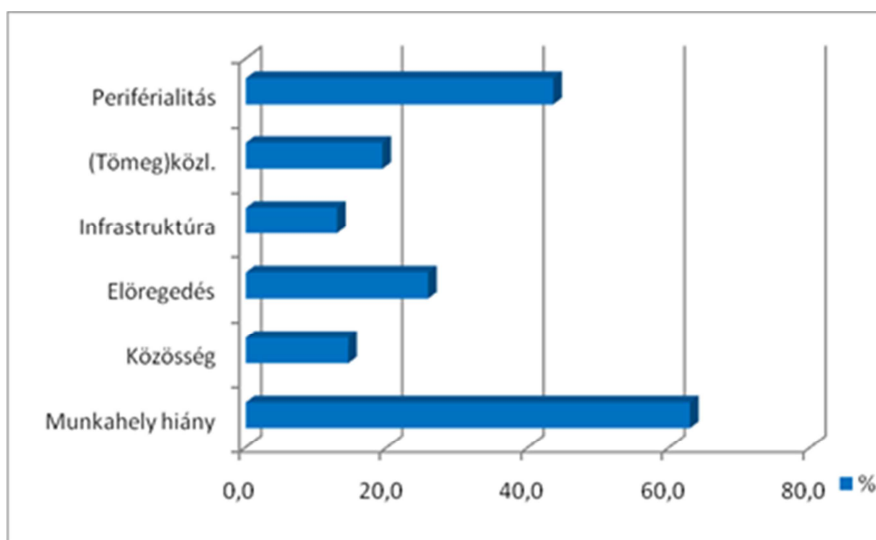
A korábban fajsúlyosabb mezőgazdaság szerepe kettős. Egyrészt – a természeti adottságoknak is köszönhetően – nem túl magas a mezőgazdasággal főállásúként foglalkozók aránya (kivéve Bokort, ahol többen gazdálkodnak, és

juhászat valamint sajtüzem is működik), másrésről viszont igen magas azon háztartások aránya, melyek háztájjal foglalkoznak. Némileg kiemelhető a bogyós gyümölcsök termesztése, valamint az állattartás is, ami döntően baromfi- illetve kisállat/nyúl-tartást takar. Ugyanakkor a megkérdezett háztartások közel fele már egyáltalán nem tart haszonállatot, és semmilyen nagyságú földterületet sem művel.

Itt érdemes megjegyezni, hogy miközben átlagosan két főnek nyújt háztartásonként tevékenységet, a háztartások döntően önellátásra termelnek, a 62 háztartásból csak hét foglalkozik – akkor is elsősorban háznál történő – értékesítéssel. Földet három háztartás bérel, terület alapú támogatást pedig csupán nyolc háztartás vesz igénybe.

Vizsgálatunk során felmértük azt is, hogy a helyi közösség szerint melyek azok az alapvető problémák, melyek jelen vannak a lakóhelyükön (4. ábra).

4. ábra A települések alapvető problémái a megkérdezettek szerint

Megjegyzés: A megkérdezett háztartások %-ában

Forrás: Saját adatgyűjtés és szerkesztés (2012)

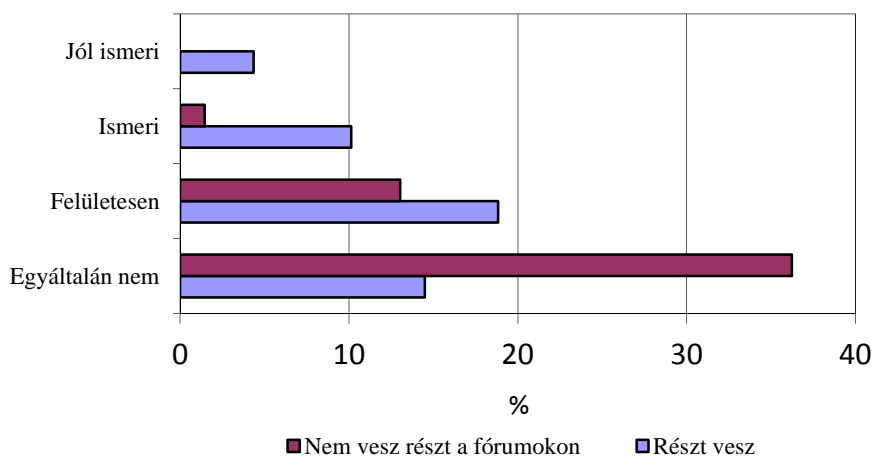
Első helyen a munkanélküliséget jelölték meg, ezt követte a perifériaritás, a rossz közlekedési helyzetből adódó elszigeteltség, majd az előregedő lakosság, a fiatalok hiánya a településen. Ezek a hosszú távú lehetőségeket erősen befolyásolják. Bár a helyi közösséggel kapcsolatos problémák is felmerültek, ez a kérdés összetett a vizsgált falvakban.

A településeken számos civilszervezet működik, melyek ismertsége nem minden esetben megfelelő. A legtöbbször által a Sportegyesület és Vadrózsa Hagyományörző Egyesület lett ismertként megjelölve. Ez az arány mutatkozik meg abban is, ahogyan a megkérdezettek a szervezetek aktivitásáról vélekednek. A válaszadók több mint 55%-a gondolta úgy, hogy ez a két szervezet a legaktívabb a civil szerveződések közül. Azonban a részvételi aktivitás nagyon alacsony. A felmérésben résztvevők csupán 13%-a tagja valamely szervezetnek.

A vizsgálat során felmértük azt is, hogy a helyi lakosok részt vesznek-e a falugyűléseken, ahol a közösség helyzetéről, lehetőségeiről, jövőképéről és stratégiájáról esik szó. A megkérdezettek fele úgy nyilatkozott, hogy részt szokott venni ezeken a fórumokon.

Arra a kérdésre, mennyire ismeri a település fejlesztési tervét (5. ábra) a felmérésben résztvevők 52%-a azt válaszolta, hogy egyáltalán nem ismeri azt. A vizsgálat ezen témakörénél fontosnak tartottuk elkülöníteni azok válaszait, akik részt szoktak venni a falugyűléseken azokétól, akik nem. Hiszen a fórumok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a helyi lakosok értesülhessenek a település fejlesztési tervéről, annak folyamatáról, valamint az újabb lehetőségekről, irányokról. Azon megkérdezettek közül, akik nem vesznek részt a falugyűléseken 71% válaszolt úgy, hogy egyáltalán nem ismert a fejlesztési terveket, míg 26% csupán felületesen ismeri azt. Tehát azok, akik nem vesznek részt ezeken a tájékoztatókon, 97%-ban nem ismerik igazán a településük fejlesztési tervét.

5. ábra A helyi fejlesztési tervek ismertsége

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés (2013)

Akik viszont részt vesznek ezeken a fórumokon, közel 70%-ban ismerik azokat. Ezen belül a megoszlás a következő: 39%-uk bár felületesen, de ismeri a

fejlesztési tervet, 21%-uk nyilatkozott úgy hogy ismeri, és 9% értékelte úgy, hogy nagyon jól ismeri a saját településének fejlesztési tervét.

Kutatásunk ezen részén kitértünk a lakosok által a település erősségeinek illetve lehetőségeinek gondolt tényezőkre is. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a helyi lakosok alapvetően a földrajzi elhelyezkedést, és az ebből fakadó tulajdonságokat/ tényezőket tekintik erősségnek (például a természeti környezet, a környezetre jellemző csend és nyugalom). Néhányan lehetőséget látnak a helyi turizmus fejlesztésében, és a kis közösségben egyaránt. Az erősségek között említik még a mozgó bolt meglétét, mely a települések lakóit szolgálja, valamint a jó háziorvosi ellátást, és a jó közbiztonságot egyaránt.

Végül megkérdeztük a lakosokat, hogy milyen fejlesztéseket tartanak fontosnak a településeiken. Rendkívül fontosnak tartjuk azt az eredményt, melyet a problémák megoldási lehetőségének, és elsősorban a munkahelyteremtésnek a kapcsán tapasztaltunk (különösen hogy a háztartások kétharmada a legnagyobb helyi gondként a munkahelyek hiányát jelölte meg). A megkérdezett háztartások fele szerint ugyanis, a munkanélküliségre egyértelműen a mező- és erdőgazdasági fejlesztések, az agrárhagyományok feléléstése/kihasználása jelentené a megoldást a térségben. Arra a kérdésre, hogy megfelelő támogatás esetén végezne-e mezőgazdasági jellegű tevékenységet, a háztartások egyharmada egyértelmű igennel válaszolt, másik egyharmaduk elképzelhetőnek tartja, és csupán egyharmaduk (elsősorban a már idős nyugdíjasok) zárkózott el ettől a fajta lehetőségtől.

5. Következtetések, javaslatok

A helyi (gazdaság)fejlesztés alapjaiból, a vidékfejlesztés és a mezőgazdaság jövőjét taglaló elemzésekből és dokumentumokból kiindulva, valamint saját kutatásunk, interjúink és megfigyeléseink alapján a következő megállapítások tehetők:

A vizsgált települések periférikus elhelyezkedése döntő a gazdasági- és társadalmi folyamatok alakulásában, ezen keresztül a helyi fejlesztési lehetőségek megteremtésében. A mezőgazdaság - részint a helyi adottságok, részint az agrár hagyományok leépülése miatt - jelenleg nem képezi a helyi gazdaság gerincét. Azt túlnyomó részt a közeli nagyvárosok munkaerő-piaci felszívó ereje, és a mobilabb lakosság számára való elérhetősége jelenti. Ugyanakkor úgy véljük, alternatív „jövedelemtermelő” és önellátásban játszott szerepe még fontossá tehető. A versenyképesség és a hatékonyság növelésének, az életképes gazdaságok megerősítésének hangsúlyozásán túl, a hasonlóan hátrányos helyzetű vidéki térségek esetén különösen fontosnak tartjuk a diverzifikáció növelését, az élőlakó-igényes, magas hozzáadott értéket tartalmazó termékek, és azok piacának biztosítását, a

termelők valamint az élelmiszerláncok szereplői közötti horizontális, és vertikális együttműködések erősítését.

Rendkívül fontosnak tartjuk a vidékfejlesztés, a mezőgazdaság szociális szerepének, biztonsági hálóként való kihasználásának megtartását, erősítését. Az alternatív jövedelem-forrásként értelmezhető és fontos szerepet betöltő önellátás biztosításán túl, véleményünk szerint lehetőséget jelenthet a minőségi, helyi és biztonságos élelmiszer-előállítás erősítése is. A környezeti elemek védelme, a természeti erőforrásokkal történő hatékony gazdálkodás, az ökoszisztéma szolgáltatások és környezeti externáliák biztosítása kiemelt támogatást fog élvezni a következő programozási ciklusban. Ennek kihasználását, az ezen célokat kiszolgáló extenzív gazdálkodás erősítését szintén szorgalmazzuk.

Ugyanakkor, a mezőgazdaságban rejlő lehetőségeken túl, az agrárium jelenleg érzékelhető visszaszorulásából kiindulva, fontosnak tartjuk a helyi gazdaság hosszú távú bővítését, az alapvető szolgáltatások és infrastruktúra biztosítását, helyi fejlesztésekre képes, sikeres közösség megteremtését. Mivel a helyi, önerős fejlesztés lehetőségei korlátozottak, szűkösek, szeretnénk rávilágítani annak jelentőségére, hogy a „helyi” gazdaság kiterjedését mi is szélesebb földrajzi értelemben, a város-vidék kapcsolatok, az ingázás figyelembe vételével határozzuk meg. Így megközelítésünkben a helyi gazdaság fejlesztése nem csak a szűkebb értelemben vett lokális lehetőségek megteremtését foglalja magában, hanem a tágabb gazdaság helyi lakosok számára való elérhetőségének megteremtését is.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált települések civil szervezetei ugyan átfogó tevékenységi kört fednek le, de egy szűk kör összefogásának következményei. Viszont nagyon fontos értéke a településeknek (és érdekes módon a nagyobb lélekszámúaknak), hogy van olyan közösséget összefogó és megmozgató „mag”, melyhez a különböző érdekeket képviselő emberek kapcsolódni tudnak. Tehát a helyi lakosok összefogásának folyamata elkezdődött. A települések közösségi élete a megkérdozettk elmondása alapján élt meg szebb napokat is. Nem lehet elhanyagolni a tapintható társadalmi feszültségeket, melyek kipattanásának okai között az egyik legfontosabb a munkalehetőségek beszűkülése.

Mindezek fényében, javasoljuk a helyi közösségek további erősítését, különösen a helyi gazdaságfejlesztéssel foglalkozó elméletek és kutatások tükrében. Tapasztalataink alapján egy erős mag, és egy tenni vágyó, tudó helyi menedzsment hiányában, a helyi kezdeményezések felbukkanása, megvalósítása csorbát szenved, ami összességében a lokális fejlődés egyik legfontosabb akadályá lehet.

Felhasznált irodalom

- Bebbington, A. – Perreault, T. (1999): Social Capital, Development, and Access to Resources in Highland Ecuador. *Economic Geography*, 4, pp. 395-418.
- Bodorkós B. (2010): Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gödöllő.

- Cernea, M. (1992): *The Building Blocks of Participation*. World Bank, Washington D.C.
- de Haan, L. J. (2000): Globalization, Localization and Sustainable Livelihood. *Sociologia Ruralis*, 3, pp. 339-365.
- Douglas, D. (2005): The restructuring of local government in rural regions: A rural development perspective. *Journal of Rural Studies*, 21, pp. 231-246.
- EC (2005): 1698/2005/EK. A Tanács rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról. OJ L 277 (2005. 10. 21), European Commission, Luxembourg.
- EC (2010): *Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. A Bizottság közleménye COM(2010) 2020 végleges. Európai Bizottság, Brüsszel.
- EC (2011a): *Impact Assessment – Common Agricultural Policy Towards 2020*. Commission Staff Working Paper, SEC(2011) 1153 Final/2, European Commission, Brussels.
- EC (2011b): *Proposal For a Regulation of the European Parliament and of the Council on support for rural development by the European Agricultural Fund For Rural Development*. (EAFRD) COM(2011) 627 final/2, European Commission, Brussels.
- EC (2012a): *A view on employment, growth and innovation in rural areas*. SWD(2012) 44 final. Commission staff working document, European Commission, Brussels.
- EC (2012b): *Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information Report 2012*. European Commission, Brussels.
- Garamhegyi Á. – Révész B. (2000): A területi marketing, mint az önkormányzatok versenyképességének egy lehetséges eszköze. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség - regionális versenyképesség*. JATEPress, Szeged, pp. 124-137.
- G. Fekete É. (2002): A helyi gazdaságfejlesztés, mint a foglalkoztatási problémák kezelésének aktív eszköze nemzetközi tapasztalatainak összegzése. In G. Fekete É. (szerk.): *A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. MTA RKK, Miskolc-Pécs, pp. 125-145.
- G. Fekete É. (2005): Új esély a perifériának? *Falu-Város-Régió*, 1-2, pp. 44-46.
- Horváth Gy. (2000): Partnerség az Európai Unió regionális politikájában. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 11-26.
- Káposzta J. (2007): *Regionális gazdaságtan*. Egyetemi jegyzet. SZIE GTK, Gödöllő.
- Káposzta J. – Nagy H. – Kollár K. (2010): Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek települési szerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU csatlakozás óta eltelt időszakban. *Területi Statisztika*, 6, pp. 641-658.
- Kozma G. (2002): *Terület- és településmarketing*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kulcsár L. (szerk.) (2006): *Vidékfejlesztés*. Tankönyv kézirat, SZIE, Gödöllő.
- Kulcsár L. (2008): *A vidékfejlesztés szociológiája*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- KSH (2008): *Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről*. KSH, Budapest.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lowe, P. – Murdoch, J. – Ward, N. (1995): Networks in Rural Development: beyond exogenous and endogenous models. In van der Ploeg J. D. – van Dijk G. (eds): *Beyond*

- modernisation: The impact of endogenous rural development*. Van Gorcum, Assen, pp. 87-105.
- Lukovics M. (2007): A lokális térségek versenyképességének elemzése. *Doktori értekezés*, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Nagy H. – Káposzta J. (2006): Economic development strategies and development zones in the European Union. *Bulletin of the Szent István University Gödöllő*, 1, pp. 163-172.
- Maácz M. (2012): *Vidékfejlesztési politika 2014-2020. KAP-reform 2014-2020 - agrárgazdasági kihívások*, 2012.07.03, Budapest. <http://eu.kormany.hu/download/2/c5/40000/Ma%C3%A1cz%20Mikl%C3%B3s%20el%C5%91ad%C3%A1sa.pdf>
- Martin, J. (2001) Economic and Community Development through Innovative Local Government. *Sustaining Regions*, 1, pp. 5-12.
- McGuire, M. et al. (1994): Building Development Capacity in Nonmetropolitan Communities. *Public Administration Review*, 5, pp. 426-433.
- Mezei C. (2006a): A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom*, 4, pp. 85-96.
- Mezei C. (2006b): A települések versenyképességét befolyásoló helyi gazdaságfejlesztési gyakorlat Magyarországon. In Horváth Gy. (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA RKK, Pécs, pp. 413-442.
- Mészáros R. (1994): *A település térbelisége*. JATEPress, Szeged.
- Moseley M. J. (2003): *Rural Development Principles and Practice*. Sage Publications, London.
- Murdoch J. (1995): Sustainable Rural Development: Towards a research agenda. *Regional Studies*, 5, pp. 479-499.
- NVS (2012): *Nemzeti Vidékstratégia 2012 – 2020*. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest.
- Pálné Kovács I. (1999): *Regionális politika és közigazgatás*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Potori, N. (szerk.) (2012): *Közös Agrárpolitika 2014-2020. A reformtervezetek alapján várható hatások és kihívások Magyarországon*. AKI, Budapest.
- PROMEI (2005): *AVOP Leader+ – készségek elsajátítása*. Tankönyv, PROMEI Kht., Faluműhely Alapítvány, SZRVA, ZRVA, Budapest.
- Rahman, A. (1993) *Peoples' Self Development: Perspectives on Participatory Action Research*. Zed Books, London.
- Rechnitzer J. (1998): *Területi stratégiák. Területi és Települési Kutatások 12*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Rechnitzer J. (2007): Az európai regionális politika és városfejlődés. *Magyar Tudomány*, 6, pp. 692-703.
- Sprenger, R.U. (2001): *Inter-firm Networks and Regional Networks. Opportunities for Employment and Environmental Protection*. Federal Labour Office, Bonn.
- Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2004): *A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve*. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh; UK DFID, London; World Bank, Washington, D.C.
- Szabó Zs. (2011): Elindult a 2014-2020 támogatási időszak vitája. *Falu Város Régió*, 2, pp. 5-10.
- Terluin, I. J. – Post, J. H. (2001): *Key messages on employment dynamics in leading and lagging rural regions of the EU*. Agricultural Economics Research Institute LEI, The Hague. http://www.iiasa.ac.at/Research/ERD/net/pdf/terluin_1.pdf
- UMVST (2007): *Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai terv*. FVM, Budapest.

van der Ploeg J. D. – van Dijk G.(szerk.) (1995): *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*. Van Gorcum, Assen.

Tervezés a térségek gazdaságfejlesztésében az ökológiai lábnyom modelljéből kiindulva

Biczó Dénes¹

Doktor kutatásom célja annak megvilágítása, hogy a különböző szintű gazdaságfejlesztési stratégiák és programok kialakítását és azok sikeres megvalósítását milyen konkrét módszertani fejlesztések segíthetik a területi tervezési folyamatokban. A globális ökológiai válságjelenségek korában a fejlesztések fontos tényezőjévé válik, hogy a társadalmi és gazdasági rendszerek mellett a környezeti rendszert és változásait jelentőségüknek megfelelő súllyal kezeljük. Ehhez az ökológiai közgazdaságtan által is hangoztatott alapfelfogás, hogy a társadalom és a gazdaság anyagilag lényegében a környezeti rendszer alrendszere. Az ökológiai lábnyom mutató modellje is ilyen alapfelfogású. A területi tervezési folyamatban elemző, tervező, környezeti tudatformáló eszközként kiindulópont lehet olyan módszerek fejlesztéséhez, melyek globálisan méltányos és hosszabb távon is sikeres gazdaságfejlesztési stratégiák és programok kialakítását, megvalósítását segítik.

Kulcsszavak: tervezés, térségi gazdaságfejlesztés, ökológiai lábnyom, ökológiai közgazdaságtan

1. Bevezetés

Jelen tanulmányom célja bemutatni a regionális tudományi olvasóközönség számára doktoranduszi kutatási témámat és néhány kezdeti megállapítását, melyekkel szeretném hangsúlyozni az ökológiai lábnyom-számítások területi fejlődéssel összefüggő mondanivalóit. Ennek érdekében bevezető problémafelvetésem után leírok, megvizsgálók néhány területi és településtervezés, regionális tudomány által is használt modellt, majd részletesebben bemutatom az ökológiai lábnyom elméletét, módszerét, számítási eredményeit különböző területi szinteken, a számításokból és globális ökológiai megfigyelésekből levonható következtetéseket, végül vizsgálom a lábnyom elmélet és módszer alkalmazhatóságát a területi tervezésben.

A térségi gazdaságfejlesztést is meghatározó és segítő területfejlesztés, területrendezés egyik célja a magyar területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény szerint a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtése, a társadalom, a gazdaság és a környezet dinamikus egyensúlyának fenntartása, illetve javítása. A második ezredforduló globális ökológiai válságjelenségeit, például a

¹ Biczó Dénes, térképész, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

biológiai sokféleség drasztikus csökkenését, vagy az éghajlatváltozásra utaló szaporodó szélsőséges időjárási jelenségeket éppen a társadalom, a gazdaság és a környezet közötti egyensúly globális megbomlásaként értelmezhetjük, amely földrészenként és régióként nehezen előrejelezhető környezeti változásokat idéz elő (Gyulai 2012). A környezeti változások igen jelentősek is lehetnek amellet, hogy a létszámban és egy főre eső fogyasztásban növekvő emberiség hatása a bioszférára már rendkívüli súlyú a fosszilis ásványkincsek tömeges kitermelésének és felhasználásának megkezdése óta. Ilyen körülmények között a térségi gazdaságfejlesztés tervezésében és a tervek sikeres megvalósításában fontos tényezővé válik, hogy a társadalmi és gazdasági rendszerek mellett a környezeti rendszert és változásait jelentőségüknek megfelelő súllyal kezeljük. A területi és településtervezés, a regionális tudomány is használ azonban olyan elterjedt modelleket, ábrázolásokat – például a települések Tóth-féle (Goda 2012) tetraéder modelljét vagy a fenntarthatóság rendszereinek Adams-féle (Goda 2012) ábrázolását – amelyek véleményem szerint nem írják le hangsúlyosan azt a viszonyt, hogy a társadalom és a gazdaság anyagilag lényegében a környezeti rendszer alrendszer, tehát a környezeti rendszer állapota alapvetően határozza meg társadalmaink és gazdaságaink lehetőségeit és korlátait. Ha a térségi gazdaságfejlesztés során ezt nem hangsúlyozó modellek használatával hozunk döntéseket, tovább folytatódhat a környezet további szegényedése helyi és globális szinten is.

A területfejlesztés, területrendezés egy következő célja a magyar 1996. évi XXI. törvény szerint „fejlett és az elmaradott térségek és települések közötti – az életkörülményekben, a gazdasági, a kulturális és az infrastrukturális feltételekben megnyilvánuló – jelentős különbségek mérséklése”. Ha egy térség, ország környezeti, ökológiai állapota például a környezetvédelmi intézkedések illetve a kisebb anyag- és energiafelhasználású, kisebb szennyezésű gazdasági tevékenységek arányának növekedése miatt javul, a méltányosság, a társadalmi feszültségek csökkentése érdekében fontos, hogy ez a javulás ne más térségek kárára valósuljon meg.

A társadalom és gazdaság környezeti alrendszerként való értelmezését az ökológiai közgazdaságtan hangsúlyozza a neoklasszikus közgazdaságtan térbeli, természeti korlátokkal nem számoló növekedési elméleteivel szemben (Bodorkós 2010; Botos 2005; Kocsis 1999; Málovics 2010). Előbbi szemléletben a gazdaságfejlesztés csak úgy lehet sikeres, ha a társadalom és a gazdaság nem fogyasztja megújuló képességénél gyorsabban az ökoszisztéma szolgáltatásait. A társadalom és a gazdaság növekedésének globálisan vannak abszolút fizikai korlátai. Ezt a szemléletet tükrözi az ökológiai lábnyom modellje és módszere, amit megalkotói egy olyan elemző-tervező módszernek szántak, amely „egy meghatározott gazdaság esetén számot ad a be-, és kiáramló energiáról és anyagról,

s átváltja ezeket egyenértékű föld- illetve vízterületté, melyre szükség van a folyamatok fenntartásához” (Wackernagel–Rees 2001, 14. o.). Ilyen formán becslést ad a gazdaságnak mind térbeli, mind ökológiai korlátairól és lehetőségeiről. Országok lábnyomadatait összehasonlítva pedig jelzi, hogy a nemzetközi kereskedelem révén milyen mértékben támaszkodik egy térség más tájak erőforrásaira, vagy milyen mértékben fogyaszthatják más térségek egy terület erőforrásait.

2. A környezeti, ökológiai szempontok súlya, helye a tervezésben, a regionális tudományban használt néhány modellben

A neoklasszikus közgazdaságtant hosszú ideje számos formában bírálják térbeli, természeti korlátokkal nem számoló növekedési elméletei miatt. Hrotkó (2002) megfogalmazása szerint a modern, világszerte uralkodó közgazdaságtan és gazdaságirányítás túlfogyasztásra ösztönző, fiktív szükségleteket, fiktív hasznosságokat teremt. Amíg a közgondolkodást olyan gazdasági fogalmak uralják, mint „a bruttó hazai termék, a kamatláb, az infláció, a fogyasztói jólét és a szükséglet-kielégítés”, addig igen nehéz a környezeti katasztrófával még csak fenyegető gazdasági rendszert kritizálva megváltoztatni. A polgári vagyonosodás ideológiájára alapított túlfogyasztó gazdasági rendszer legfőképpen környezeti fenntarthatatlansága miatt kritizálható.

A területi és településtervezésben, regionális tudományban használt különféle modellek közül a fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés elméletét tárgyalom bővebben ebben a fejezetben, és a települések Tóth-féle (1981) tetraéder modelljéhez fűzök egy véleményt környezetszemléletével kapcsolatban (Goda 2012).

2.1. A fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés elmélete

A fenntarthatóság fogalma az emberi tevékenységekkel befolyásolt, befolyásolható rendszerek hosszú távú működése kapcsán merül fel. Ilyen rendszer például egy társadalmi-gazdasági rendszer, vagy a Föld ökológiai rendszere. Bora–Korompai (2001) felhívja a figyelmet, hogy „egy rendszer fennmaradása szempontjából nem az egyensúlyi pályája a döntő, hanem az, hogy a rendszerrel kapcsolatos változások ne lépjék túl azokat a határokat, amely után a rendszer már nem képes önmagával azonos lenni” (Tóth 2010, 18. o.). Tehát *fenntarthatónak* nevezek egy társadalmi vagy ökológiai rendszert, ha az emberi tevékenységek segítik, vagy legalább nem veszélyeztetik hosszú távú működését.

A fenntarthatóság kérdése különösen akkor válik élessé, amikor egy rendszer válságba jut, összeomlással fenyegető helyzetbe kerül, mely emberi életet is veszélyeztet. Leginkább a globális éghajlatváltozási, a tömeges fajpusztulási, az elszivatagosodási vagy a talajlepusztulási jelenségeket észlelve következtethetünk

arra, hogy válságban van a Föld ökológiai rendszere, ami önmagában is elég társadalmi és gazdasági válságok sorozatának előidézésére (Gyulai 2012). A válságjelenségek előidézésében az emberi hatás egyre nyilvánvalóbb, az előbbi négy jelenséghez főként a fosszilis energiahordozók elégetésével, a természetes élőhelyek, különösen az erdők visszaszorításával, a növekvő édesvíz-felhasználással, intenzív szántóföldi növénytermesztéssel járul hozzá az ember. Gyulai (2012) szerint a világ teljes szárazföldi területének 38%-át veszélyeztetni elsivatagosodás, és a jelenlegi lepusztulási ütem mellett 50-60 év alatt elfogynak a világ talajai. Ezeket látva kimondható, hogy az emberiség jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszere jelen ismereteink szerint ökológiailag nem fenntartható, törekedni kell fenntartható rendszer kialakítására.

A fenntarthatóság értelmezésével kapcsolatban leírható Kiss (2012) megfogalmazása is, mely szerint „húsz évvel ezelőtt a fenntarthatóság fogalmát csak ökológusok és környezetgazdászok ismerték és jelentése teljesen egyértelmű volt: az emberi populáció és gazdaság nem lépheti túl a bioszféra eltartó képességét, megújuló és szennyezésselnyelő lehetőségeit.” Manapság viszont közgazdászok és politikusok is gyakran használják, de sokszor a természeti környezettől teljesen független értelmezésekben (Kiss 2012).

Bő 40 évvel ezelőtt Meadows és társai a fenntartható társadalom feltételeként a zéró gazdasági növekedést adták meg. Ez sem a gazdag, sem a szegény országok számára nem volt elfogadható, de nem lehetett figyelmen kívül hagyni a felismert globális környezetvédelmi problémákat és azok társadalmi következményeit sem. Ezért fokozatosan kialakult a *fenntartható fejlődés* fogalma, amely az ENSZ Környezet és Fejlesztés Világbizottságának 1987-es megfogalmazása szerint olyan fejlődés, amely a jelen szükségleteit úgy elégíti ki, hogy az ne veszélyeztesse a jövő generációk életfeltételeit (Rakonczi 2003, 61-62. o.). A korlátlan anyagi növekedés szükségességétől vagy bővületétől elszakadni nem tudó vagy nem akaró értelmezések szerint a fenntartható fejlődés viszont további korlátlan anyagi növekedést is jelenthetett, amely értelmezés azonban gyakorlatilag szabad utat enged a jövő generációk életfeltételeinek veszélyeztetéséhez. Véleményem szerint a fenntarthatóság témakörében az egyik legproblémásabb szókapcsolat a „fenntartható növekedés” lett, melyet olyan kitüntetett dokumentum is használ, mint az Európai Unió 10 évre szóló növekedési stratégiája, az Európa 2020 (Nemzeti Fejlesztés 2020). A társadalom és gazdaság növekedésének globális, abszolút környezeti korlátai szempontjából a „fenntartható növekedés” már csak nagyon rövid időtávon létezhetne a Földön, és egyre nagyobb kockázatot teremtene ökológiai és vele együtt társadalmi, gazdasági rendszerek összeomlására, amint arra Meadows-modellek is rámutattak (Rakonczi 2003, 28-34. o.).

A fenntarthatóság helyes értelmezéséhez megjelent az erős és gyenge fenntarthatóság fogalma. Az erős fenntarthatóság lényege, hogy meg kell őrizni a Föld és így az egyes régiók természeti tőkéjét, az nem helyettesíthető ember által alkotott tőkével. A gyenge fenntarthatóság szerint a természeti tőke helyettesíthető ember által alkotott tőkével (Botos 2005; Goda 2012). Az erős fenntarthatóságra való törekvéssel értek egyet, mert a gyenge fenntarthatóság szerinti emberi tevékenységgel a természeti tőke a nullához tart, ami jelen biológiai ismereteink szerint hosszabb távon katasztrofális az emberi fajra nézve, amely biológiai létezőként elválaszthatatlan sok évezredes-évmilliós élővilági környezetétől. A természeti tőke megőrzése fontos azért is, mert tanulmányozásából meríthet az ember technológiai fejlesztési ötleteket, és nem utolsósorban például az élővilág sokfélesége, változatossága csodálatra méltó is, a mindennapok forgatagából kikapcsolódni vágyó, szemlélődő ember számára felüdítő.

Mint arra Goda (2012) is rámutat, a fenntartható fejlődés kialakult értelmezése, hogy társadalmi, gazdasági, és környezeti érdekeket kell összeegyeztetni a jelen és jövő generációk érdekében. Rendszerszerű megközelítésben az 1. és 2. ábrán láthatók a társadalmi, gazdasági, környezeti rendszerek egymással való kapcsolatát felvázoló ábrázolások.

1. ábra A fenntarthatóság három dimenziója

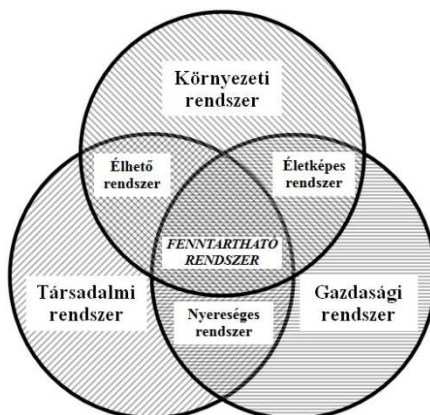

Forrás: Goda (2012, 26. o.)

Az 1. ábra tükrözi az ökológiai közgazdaságtan szemléletét, kellő súlyt adva a környezeti rendszernek, mint befoglaló rendszernek a társadalmi és gazdasági rendszerekhez képest. Az anyagi valóság egy nagyon egyszerű modelljének is tekinthető. A 2. ábra mutatja, hogy a három rendszer szempontjait páronként figyelembe véve milyen rendszereket kapunk, és hogy mindhárom rendszer szempontjait figyelembe véve jutunk fenntartható rendszerhez. Véleményem szerint ezt az ábrát környezeti tudatformálásban az előző nélkül nem célszerű használni,

mert nem hangsúlyozza, hogy a társadalom és a gazdaság anyagilag a környezeti rendszer alrendszerei.

2. ábra A fenntartható fejlődés rendszerei

Forrás: Goda (2012, 28. o.)

Kiss (2012) szerint a fenntarthatóság helyes értelmezésének lényeges része továbbá, hogy csak globális összefüggésben érdemes róla beszélni. Ezzel az értelmezéssel is egyetértek, mert társadalmi-gazdasági rendszereink egy Földön osztoznak, egy Föld összefüggő ökológiai rendszerét használják. Ha térségek gazdaságfejlesztése kapcsán azok fenntarthatóságáról beszélünk, az elkerülhetetlen globális összefüggések miatt valamilyen formában ezt globális összefüggésrendszerbe kell helyezni. Ez egyúttal elősegíti a gazdag és szegény országok, térségek közötti méltányos elosztásról való gondolkodást is, ami mérsékelhetné a társadalmi feszültségeket, így része a fenntarthatóságnak társadalmi értelemben.

Végül a fenntartható fejlődés célravezető értelmezése érdekében véleményem szerint fontos hangsúlyozni, hogy magának a „fejlődés” szónak a használatakor sosem csak mennyiségi növekedésre, hanem minőségi változásra, a globális ökológiai korlátokhoz, lehetőségekhez, változásokhoz való egyre jobb alkalmazkodásra is gondoljunk, vagy például szellemi, közösségi fejlődésre.

2.2. Települések tetraéder modellje

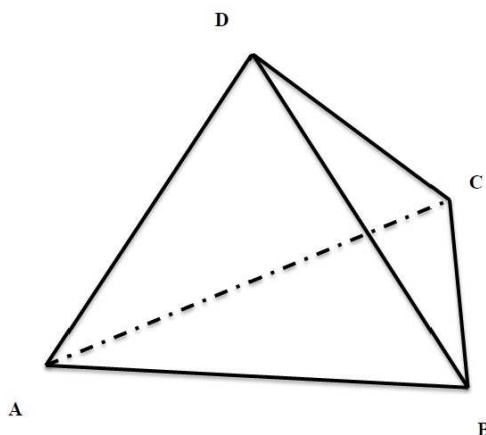
A települések Tóth-féle (Tóth 1981) tetraéder modellje alapvetően egy település természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférái közötti egyensúly bemutatását tűzi ki célul. E négy szférát egy tetraéderen keresztül mutatja be,

melyben a 3. ábra szerinti ABC háromszög a természeti szférát, a többi oldal a társadalmi, gazdasági, és infrastrukturális szférát ábrázolja (Goda 2012).

Tóth (2002) szerint ennek a négy lapnak alapvető tulajdonsága, hogy méreteik egyenlők, amiből következik, hogy egy terület vizsgálata során mind a négy tényező súlyát egyenlőnek kell tekinteni (Goda 2012). Véleményem szerint a tetraéder modellnek az 3. ábra szerinti elrendezésében fontos, hogy a természeti oldal helyezkedik el alul.

Ez jól jelképezi, hogy egy település társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférái a természeti szférán, mint alapon léteznek, de bevezetőmben tárgyalt szemléletet nem tükrözi kellő hangsúllyal, mely szerint a társadalmi, gazdasági és ezekhez kapcsolódó infrastrukturális rendszer anyagilag csak alrendszerei a környezeti rendszernek.

3. ábra A települések Tóth-féle tetraéder modellje

Forrás: Tóth (1981) alapján Goda (2012, 36. o.)

Véleményem szerint a második ezredforduló sűrűsödő ökológiai válságjelenségei közt nem elég jó stratégia a tetraéder négy tényezőjét egyenlő súlyúnak tekinteni. A társadalmi, gazdasági és infrastrukturális rendszerekkel a természeti rendszerhez szükséges alkalmazkodnunk a négy rendszer közötti egyensúly érdekében.

3. Az ökológiai lábnyom modellje és mutatója

Mint a bevezetőben említettem, a társadalom és gazdaság környezeti alrendszerként való értelmezését az ökológiai közgazdaságtan hangsúlyozza, és az ökológiai lábnyom modellje is ezt a szemléletet tükrözi. Mint ökológiai, társadalmi, gazdasági energia- és anyagáramlásokat leíró, ezen rendszerek térbeli működésének

lehetőségeiről is beszélő elemző-tervező eszköz fontos szerepet tölthet be a területi tervezés során. Mint fenntarthatósági mutató tudományos és laikus körökben is a legismertebbek közé tartozik, amely így a környezeti tudatformálásban is nagy jelentőségű (Csutora et al. 2011). Szigeti–Borzán (2011) kérdőíves felmérése alapján az ökológiai lábnyom ismertsége a legmagasabb más vizsgált fenntarthatósági mutatókhoz (ISEW, GPI, NEW, MEW, ECO21) képest. A lábnyomszámítások támogatására 10 éve működő szervezet, a Global Footprint Network programot indított arra nézve, hogy országok a GDP-vel azonos súlyú mutatóként alkalmazzák az ökológiai lábnyomot (www.footprintnetwork.org). „2003 óta egy tekintélyes tudós és tudománypolitikus tanácsadó testület foglalkozik e mutatóval, s több országban (Svájc, Németország és Finnország) a lábnyom már hivatalosan elfogadott fenntarthatósági mutató” (Vida 2007, 1603. o.).

3.1. A modell

Az ökológiai lábnyom modelljének és számításainak célja, hogy feltárja, fenntartható-e az emberiségnek a földi ökoszisztémára nehezedő nyomása, erőforrás-felhasználása és hulladéktermelése. A modell az ökológiai közgazdaságtan szemléletmódját tükrözi. Számszerűsíti az emberiség erőforrás felhasználásának és az erőforrás felhasználás országokénti különbségeinek problémáját.

Az ökológiai lábnyom fogalmát, modelljét megalkotóik is sokféleképpen magyarázzák, melyről 1996-ban megjelent könyvük magyar fordításában a már említetten kívül alábbi példák találhatók (Wackernagel–Rees 2001).

1. „Az ökológiai lábnyom olyan számítási eszköz, mely lehetővé teszi, hogy felbecsüljük egy meghatározott emberi népesség vagy gazdaság erőforrás-fogyasztási és hulladékfeldolgozási szükségleteit termékeny földterületben mérve” (21-22.o.).
2. Az általános emberi tevékenység fenntarthatóságát felmérő, elemző, társadalmi tudatformáló, és egyben tervező, döntéstámogató eszköz is (13-14. o.).
3. Egy adott népesség folyamatos létehez nélkülözhetetlen ökoszisztéma összterülete, adott népesség által az ökoszisztémából kisajátított teherbírás (24. o.).

A nemzetközi ökológiai lábnyom hálózat lábnyom-definíciója a következő: Az *ökológiai lábnyom* „elszámolási keretrendszer, ... amely méri az ökoszisztéma termékeinek és szolgáltatásainak humán célú felhasználását, és ezt a termékek és szolgáltatások előállításához szükséges bioproduktív szárazföldi és tengeri területek összegével fejezi ki” (Ewing et al. 2010b, 1. o.).

Az ökológiai lábnyom mellett a lábnyom modell másik legfontosabb fogalma a *biokapacitás*, amely jelképezi azt a bioproduktív területet, ami maximálisan rendelkezésre áll arra célra, hogy a termékek és szolgáltatások iránti igényünket kielégítsük (Csutora et al. 2011).

A lábnyom modellben az ökológiai lábnyom területi mérőszámmal megadja, hogy egy adott évben adott népesség mekkora *szántó*-, *legelő*-, *erdő*-, *vízterület* biológia szolgáltatásain, hozamain állíthatná elő élelmiszer-, ruházat-, fa- és papírfogyasztási javait, mekkora a biológiailag nem aktív *beépített területet* fogyaszt, és mekkora termékeny (*erdő*)területen lehetne fogyasztásával kapcsolatos fosszilis-tüzelőanyag égetés során kibocsátott szén-dioxidot megkötni. Egyféle termékhez többféle földhasználati kategória termékei és szolgáltatásai is szükségesek lehetnek, (például élelmiszerek előállításához szántóterület és az energiafelhasználás miatt szén-dioxidot megkötő erdőterület szükséges), ezért a számítási eljárás a fogyasztott termékekhez az ún. fogyasztás-földhasználat mátrixon keresztül rendeli hozzá az előállításukhoz szükséges különféle elméleti földterületeket. A biokapacitás adata számba veszi *szántó*-, *legelő*-, *erdő*- és *vízterület* földhasználati kategóriákban a ténylegesen rendelkezésre álló biológiailag aktív területeket, és a *beépített területeket*.

A modell a lábnyom és biokapacitás egy-egy mérőszámmal való kifejezése érdekében az öt földhasználati kategóriát egymáshoz képest különböző súllyal veszi figyelembe adott növényzettípusra jellemző biomassza-termelés függvényében (Ewing et al. 2010a alapján).

1. táblázat A földhasználati kategóriák biomassza termelése

Földhasználati kategória	Egyenértéktűsítési tényező
Szántó	2,51
Legelő	0,46
Erdő	1,26
Víz	0,37
Beépített terület	2,51
Szén-dioxid-megkötő erdő	1,26

Forrás: Ewing et al. (2010) alapján saját szerkesztés

A biomassza-termelés egy adott növényzettípuson belül országonként is különböző a természeti adottságok és művelési módok különbözősége miatt. Ezért országonként hozamtényezőkkel is korrigálják az országterület biokapacitás-értékét.

Így lesznek a lábnyom- és biokapacitás-számítások globális összehasonlításokra alkalmasak, és így lesz a lábnyom elmélet mértékegysége a Földön található összes termékeny föld- és vízterület átlagos termékenységu területegysége, a *globális hektár* (gha). 1 globális hektár a Föld összes bioproduktív hektárjának (2008-ban 11,9 mrd ha-nak) egy hektárra vetített átlagproduktivitása (Botos 2005; Ewing et al. 2010a).

Ezeket a számításokat többek között több, mint 200 ország statisztikai adatbázisaira, a földhasználat tekintetében kontinentális vagy globális térinformatikai adatbázisokra alapozzák, mint amilyen Európa esetében a CORINE felszínborítottsági adatbázis. Egy-egy ország lábnyom és biokapacitás számításához egy-egy évre vonatkozólag mintegy 5400 adatot használnak fel (Kitzes et al. 2008).

A tényleges emberi fogyasztáshoz és hulladéktermeléshez képest a számítások kivitelezhetősége érdekében a módszer több egyszerűsítést, általánosító becslést tartalmaz, melynek következtében *alulról becsüli* az ember környezeti terhelését. Ilyen egyszerűsítés, hogy a jelenlegi termelési módszereket fenntarthatóaknak feltételezi, az erőforrás-kitermelésen, hulladékelnyelésen, beépítéseken és ivóvízkivételen túl további talaj- és egyéb szennyezésekkel, talajlepusztulással nem számol. Az atomenergiának sem használatát sem szennyezését nem veszi figyelembe (Wackernagel–Rees 2001, 81-82. o.).

3.2. A lábnyom kritikái

Előző egyszerűsítésekből is következően különféle kritikák fogalmazhatók meg a lábnyom-módszerre. Csutora et al. (2011) alapján ökológiai szempontból kifogásolható, hogy egy erősen intenzív, talajt kimerítő földművelés ökológiai lábnyoma kisebb, mint például egy biogazdálkodásé. Másfelől megközelítve az intenzív művelés nagyobb biokapacitást eredményez annak ellenére, hogy általában szegényes élővilág létezhet csak egy monokultúrás területen. Az üvegházgázok tekintetében csak a szén-dioxiddal foglalkozik, tehát ezek hatását is alulról becsüli.

A lábnyom számítások egész emberiségre, országokra történő alkalmazása mellett számos kísérlet történt regionális és települési alkalmazására is a területi- és településpolitika, gazdálkodás-menedzsment támogatása érdekében (Borzán–Szigeti 2012; Botos 2005; Csutora et al. 2011). Ezek egyik tanulsága, hogy egy területre különféle módszerekkel készített elemzések nagy, akár 300-400%-ban is eltérő eredményeket adhatnak, így inkább csak tendenciák jelzésére alkalmas a módszer úgy, hogy egyféle elemzési módszert alkalmazunk több időpontra. A nemzeti szint alatti számítások pontatlanságai nem meglepőek, hiszen a számítások olykor az adatok olyan megbecsült megállapítására épülnek, amely nem veszi számításba a terület regionális és lokális sajátosságait (Imreh-Tóth 2012).

Csutora (2011) szerint a kritikák alapján arra érdemes figyelni, hogy „az ökológiai lábnyom milyen kérdések megválaszolására alkalmas és milyenekre nem”. Szerinte a fogyasztással, az országok közötti kereskedelemmel és esetleg területfelhasználási kérdésekkel kapcsolatban érdemes leginkább a lábnyom-számításokra támaszkodni (Csutora et al. 2011, 14. o.).

3.3. Lábnyomszámítási eredmények különböző területi szinteken

A globális ökológiai lábnyom számítások szerint a létszámban és egy főre eső fogyasztásban is növekvő emberiség néhány évtizede túlterheli a Föld ökológiai rendszerét, tehát az ökológiai válságjelenségek mellett ezek a számítások is jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszereink fenntarthatatlanságát jelzik. A Föld ökológiai rendszerének túlterhelése az óvatos becslésre vállalkozó lábnyom számítások szerint 2010 körül másfélszeres a bolygó pillanatnyi ökológiai hozamához, biokapacitásához képest.

Országok szintjén Wackernagel–Rees (2001) szerint a lábnyom számítások visszatükrözik a javak felhasználásának globális aránytalanságát a közismertebb pénzügyi mutatókhoz hasonlóan. A jövedelmek esetében 1996-os világbanki adatok alapján elmondható, hogy nagyjából az emberiség leggazdagabb 20%-a rendelkezik a bevételek 80%-ával, és az emberiség szegényebb 80%-ának csak a bevételek 20%-a jut. Az ökológiai lábnyom modellje és számításai alapján hasonló arányok fogalmazhatók meg: az emberiség ökológiai lábnyomához az anyagilag gazdag 20% 80%-ban járul hozzá, az emberiség anyagilag szegényebb 80%-a pedig csak 20%-kal. Tehát az anyagilag gazdag 20%, az iparosodott országok – köztük Magyarország lakossága – önmagában is túlterheli a Föld biológiai kapacitását (Wackernagel–Rees 2001; www.footprintnetwork.org). A nem éppen dicső „ökológiai gyarmatosító” kifejezés sajnos Magyarországra is ráillik.

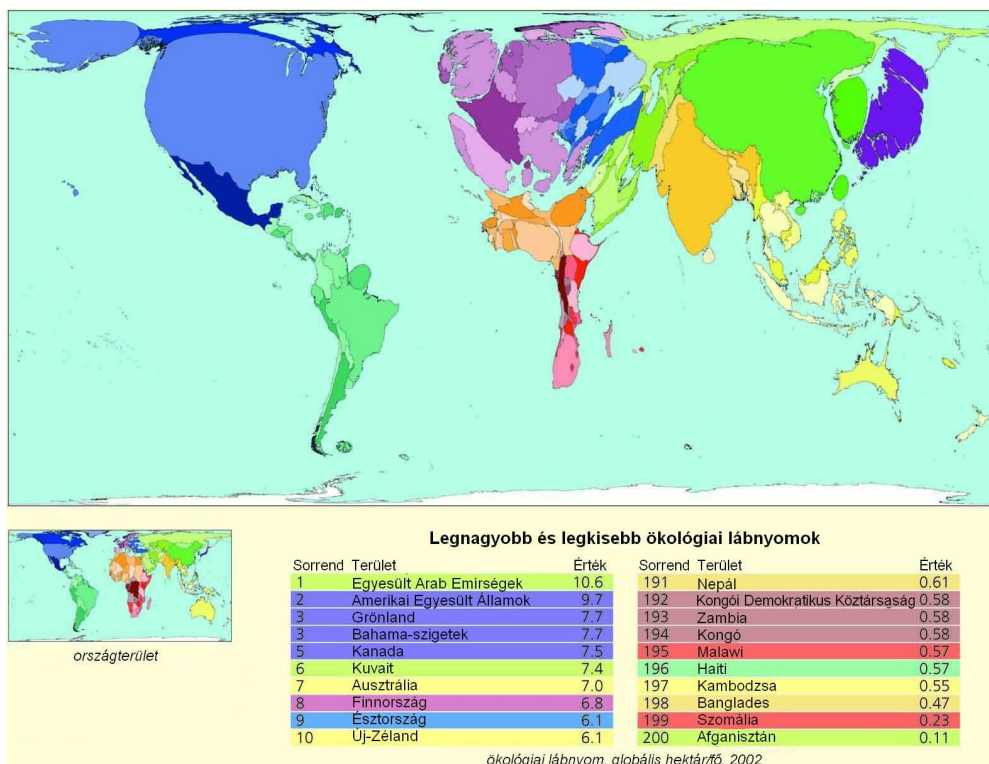
A magas fejenkénti erőforrás-fogyasztás és a nagy népesség ökológiai lábnyom-növelő hatását szemlélteti érzékletesen a Worldmapper internetes térképsorozatának egy darabja, melyben a torzított kartogram módszerével mutatják be a Föld országainak ökológiai lábnyomai közti arányokat (www.worldmapper.org). A magas fejenkénti fogyasztásra legszembetűnőbb példa az USA, míg a nagy népességre Kína és India a 4. ábrán.

Az átlag Magyarországon lakó ember lábnyoma 2008-ban 3,6 gha/fő, az egy főre eső biokapacitás világátlagban 1,8 gha/fő (Global Footprint Network 2011).

Városok szintjén történt számítások szerint figyelemre méltó, hogy nagyvárosok lábnyoma egy-két nagyságrenddel is meghaladhatja a közigazgatási területük biokapacitását (Szigeti 2011).

Háztartások szintjén végzett számítások a lábnyom összetevők arányainak meghatározása szempontjából fontosak. Magyar háztartások ökológiai lábnyomának vizsgálatát végezték reprezentatív, kérdőíves felmérés alapján Csutora és munkatársai (Csutora et al. 2011). Kutatási kérdésük volt, hogy a különféle termékek és szolgáltatások fogyasztása milyen arányban jelenik meg a háztartások lábnyomaiban. Eredményeik a következők (Csutora et al. 2011) (2. táblázat).

4. ábra Országok ökológiai lábnyomának arányai

Forrás: www.worldmapper.org. alapján saját szerkesztés

2. táblázat Az ökológiai lábnyom összetevői

Lábnyomösszetevők	Részesedés a lábnyomból
élelmiszerek, italok lábnyoma	43%
lakásfenntartás és közműhasználat lábnyoma	18%
közlekedés- és üzemanyaglábnym	14%
bútor, lakberendezés	6%
vendéglátás	4%
ruházat	3%
kultúra	3%
egészség, hírközlés, oktatás	2%
egyéb	7%

Forrás: Csutora et al. (2011) alapján saját szerkesztés

A legjelentősebb lábnyomösszetevőnél, az élelmiszerek, italok lábnyománál még érdekes adat, hogy a vegetáriánus étrenden élők lábnyoma kisebb az állati eredetű termékeket fogyasztókénál.

3.4. Következtetések a lábnyom számításokból és az ökológiai válságjelenségekből

A globális ökológiai lábnyom számítások szerint a létszámban és egy főre eső fogyasztásban is növekvő emberiség tehát néhány évtizede túlterheli a Föld ökológiai rendszerét, ami ökológiai válsághelyzetek sűrűsödését, súlyosbodását vetíti előre. Anyagilag lényegében a természettől függő társadalmunk és gazdaságunk is egyre gyakoribb és súlyosabb válságoknak néz így elébe, melyeknek megelőzése, mérséklése, végső soron a környezeti változásokhoz való alkalmazkodás a tervezésben és a gazdaságfejlesztésben is új gyakorlatok kialakítást teszi szükségessé.

A lábnyom számítások szerint az ökoszféra fenntartható használata érdekében határozott fogyasztáscsökkentésre van szükség az anyagilag gazdag, iparosodott országokban. A fogyasztáscsökkentés módjainak kijelöléséhez például Csutora et al. (2011) vizsgálatához hasonló felmérések alapján lehet hozzájárulni. Továbbá globálisan gondolkodva elmondható, hogy a XXI. század elején a létszámban és egy főre eső fogyasztásban is növekvő emberiségben egyre több lesz az olyan ember, akinek a legalapvetőbb anyagi javak elérése is nehézségbe ütközik. Tehát egyre nagyobb a jelentősége, hogy a legalapvetőbb biológiai emberi szükségletekre és ezek kielégítéséhez nélkülözhetetlen természeti és anyagi infrastrukturális tőke megőrzésére koncentráljunk a térségi gazdaságfejlesztés során is. Egyre kisebb a jelentősége annak, hogy az ipari társadalmakban megszokott fogyasztási igényekkel foglalkozunk, mert ezek jelentős, nem alapvető része úgysem elégíthető ki hosszabb távon, súlyosbítja az ökológiai válsághelyzetet, globális társadalmi feszültségeket szül. Egy katasztrofális helyzetben nincs idő foglalkozni nem alapvető igényekkel. Globális gondolkodás alapján gyakorlatilag ökológiai válságmenedzsmentre van szükség a térségi gazdaságfejlesztés, a területfejlesztés, területrendezés során is. Másrészt természetesen a feleslegesnek felismert termeléstől és fogyasztástól való egyszerű megszabadulás is hozzájárul a fenntarthatósághoz.

4. Lábnyom elmélet és módszer alkalmazása a területi tervezésben

Kutatásom alapkérdése, hogy a különböző szintű gazdaságfejlesztési stratégiák és programok kialakítását és azok sikeres megvalósítását milyen konkrét módszertani fejlesztések segíthetik a területi tervezési folyamatokban. Az ökológiai válságjelenségek és a lábnyom számítások szerint egy válasz a kérdésre, hogy olyan módszertani fejlesztések segíthetik ezt, melyek hangsúlyozzák a környezeti, ökológiai körülmények keretrendszer jellegét a társadalmi, gazdasági kérdések

tárgyalásakor a tervezési folyamatokban. Az ennek megfelelő lábnyom számítások különböző területi szinteken alkalmazhatók, stratégiák és programok kialakításának kiindulópontjai lehetnek, néhány szemléleti irányelvet adhatnak a területi tervezési folyamatokban. Széles körű ismertsége révén mind a politikusok, mind a tervezés társadalmasítása során az állampolgárok, helyi lakosok körében tölthet be környezeti tudatformáló funkciót, legfőképpen a térségek fejlesztése globális összefüggéseinek figyelembevételéhez.

Néhány magyar stratégia, koncepció is használja az ökológiai lábnyom mutatót. A Nemzeti Vidékstratégia 2020 harmadik fejezetében a vidékstratégiát érintő globális kihívásokat veszi sorra első helyen az éghajlati szélsőségek erősödését tárgyalva, például az ivóvíz, az élelmiszerellátás, a biológiai sokféleség, a város-vidék kapcsolatrendszer alakulásának problémái mellett. Magyarország biológiai kapacitásának és ökológiai lábnyomának jelenlegi értékei alapján emlékeztet arra, hogy jelenlegi gazdálkodásunk, életmódunk nem fenntartható. A Nemzeti Fejlesztés 2020 anyaga – az Országos Fejlesztési Koncepció, és az Országos Területfejlesztési Koncepció társadalmi egyeztetési változata – a kihívásokról és fejlődési esélyeinket meghatározó trendekről szóló második fejezetében, a környezeti trendek globális kihívásainak tárgyalásakor hivatkozik az ökológiai lábnyomra, szintén hangsúlyozva, hogy bár Magyarországon az „ügynevezett” fejlett országokhoz képest kisebb az egy főre eső lábnyom, de nem fenntartható.

Már az Országos Területfejlesztési Koncepció 2005 irányelvei között megtalálható, hogy az erőforrások védelmét szolgáló területhasználatot kell kialakítani például barnamezős fejlesztéseket támogatva a zöld mezős beruházások helyett, a személy-, anyag- és energiamozgatás, az utazás igényét csökkentő, és fenntartható módon kielégítő térhasználat-szervezést kell megvalósítani, törekedve például az utazási kényszerek csökkentésére. Ezek ösztönzésére is jó szemléletformáló eszköz az ökológiai lábnyom modellje, hiszen kedvezően tünteti fel a biológiailag aktív területek megőrzését, tehát a zöldmezős beruházásoktól való tartózkodást, és például Csutora et al. (2011) szerinti lábnyom-összetevő vizsgálat alapján előnyösnek tünteti fel a közlekedési igények csökkentését. Itt nem csak arra lehet gondolni, hogy egy-egy háztartásban élők közlekedési lábnyomának csökkenése előnyös, hanem a különféle fogyasztási cikkek fogyasztóhoz való eljuttatásához szükséges áruszállítási távolságok minimalizálása is kedvező a fenntarthatóság szempontjából: Csutora et al. (2011) által feltüntetett legjelentősebb lábnyom-összetevő, az élelmiszerlábnyom csökkenéséhez hozzájárul az élelmiszer-alapanyagok és termékek szállításának csökkentése.

Utóbbi kérdés különösen nagyvárosok élelmiszerellátása esetén hangsúlyos. Azért is jelentős kérdés, mert az élelmiszer alapvető, nem nélkülözhető fogyasztási

cikk, és az ellátás során nagy termelőterületekről kell összegyűjteni alapanyagait, ahonnan a feldolgozáson át a fogyasztókig eljuttatható. Növeli a feladat súlyát a napjainkban is tapasztalható világjelenség, az urbanizáció, a népesség további koncentrálódása nagyvárosokban, mellyel fokozódik a népesség távolodása „az élelmiszerek elsődrendű forrásaitól” (Sikos 2000, 24-25. o.). Ez is erősíti annak jelentőségét, hogy ellentétes folyamatként a nagyvárosokból úgy költözzenek vidékre erre vállalkozó emberek, családok, hogy egyben közösséget, elegendő helyi megélhetési forrást, gyermekeknek tanulóhelyet is ott találjanak. Ilyen vidékre költözés, életmódváltás támogatását a Nemzeti Vidékstratégia 2020 is célul tűzött ki a mezőgazdálkodásra vállalkozó családok számára.

A lábnyom modell biokapacitás számítása egyfajta *gazdasági területi tőke nyilvántartásnak* is nevezhető. Országos szintek alatt ilyen alkalmazása előtt sejtésem szerint nagyobb lehetőségei vannak, mint a lábnyomszámítások országos szint alatti alkalmazásában, mert a biokapacitás számítások konkrét földterületekről adnak átlagos produktivitási számításokat, míg a lábnyomszámítások különösen a karbonlábnyom-összetevő révén fiktív földterületekkel számolnak, amelyek elvileg szükségesek a fogyasztásoknak és hulladékelnyelésnek a hosszú távú biztosításához.

A biokapacitás számítások területi politikai alkalmazásához mintát adhatnak a biológiai aktivitás számítások, melyet az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény már előírt: új beépítés esetén egy településen összességében nem csökkenhet a biológiai aktivitás értéke, mellyel településrendezési szinten az ökológiai rendszert és az emberi egészséget szándékoznak védeni. A területfejlesztés szintjén a biológiai kapacitás megőrzésének előírásával a biológiai aktivitás-számítások céljai is támogathatók, és a biokapacitás-számítások fejlesztésével sejtésem szerint a föld-termékenység fenntartásához is megfogalmazhatók belőle szabályozások. Mint a lábnyom-módszer leírásánál és kritikáinál említettem, a biokapacitás számításokkal nem veszik figyelembe a talaj termékenységének csökkenését, tehát egy adott évben bő termést hozó, de gyors talajdegradálódást eredményező agrotechnika alkalmazása egy adott területen, országban jobban növelheti a biológiai kapacitás értékét, mint a hosszabb távon fenntartható, de kisebb termésmennyiségű agrotechnika alkalmazása. Tehát fejlesztett biokapacitás-számításokkal lehetne azt megőrző szabályozóeszközt létrehozni.

Végül egy gondolat kísérlettel zárom kutatási témám bemutatását. Az ökológiai lábnyom elmélet szerint fogyasztásunkkal a Föld biológiai kapacitásán belül kell maradnunk a fenntartható fogyasztás érdekében. Kérdésként merülhet fel, hogy ezt a globális célt hogyan lehetne közelíteni a regionális tervezés területén. Egy lehetséges válasz az ökológiai lábnyom nyelvén megfogalmazva, hogy önfenntartásra képes régiók globális rendszerét tervezzük meg, ahol minden régió a saját biológiai kapacitásán belül használja az erőforrásokat, a természet szolgáltatásait. Hasonló gondolatokat vázol fel Kiss–Girán (2004) Pécs ökováros – Mecsek – Dráva Ökorégió program bemutatása, és Botos (2005) a bioregionalizmus

tárgyalása során. Kiss–Girán (2004, 93. o.) értelmezésében „az ökováros vagy ökorégió az a terület egység, amely ökológiai lábnyomával benne marad a rendelkezésre álló területben, illetve amennyiben az adott terület egység ökológiai lábnyoma mégis meghaladná a rendelkezésre álló területet vagy növekedni kíván, úgy nem a terület növelésével éri ezt el, hanem olyan módszereket választ, amelyek nem növelik az ökológiai lábnyomát”. Botos (2005) szerint a bioregionalizmus kistérségi gazdasági felvirágoztatásának a modellje, és olyan optimális méretű társadalmi-gazdasági egységeket feltételez, amelyek önfenntartóak és hosszú távon fenntarthatóak. Hozzáteszi, hogy „csak egy olyan rendszer fenntarthatósága garantálható hosszú távon, amelynek belső logikája kompatibilis az ökológiai világ viselkedésével, és amely tükrözi a természeti rendszer sajátosan önszerveződő, mégis komplex strukturáltságát, egyensúlyrendszerét. E rendszeren belül a gazdasági döntések létjogosultságát a számszerűsített természeti tőke értékét is figyelembe vevő költség-haszon elemzések vagy akár az anyagi növekedés fizikai korlátainak területalapú mutatójaként ismert ökológiai lábnyomelemzések erősíthetik csak meg” (Botos 2005).

5. Összegzés

Tanulmányomban felhívtam a figyelmet arra, hogy a területi fejlődést a XXI. századi globális ökológiai válságjelenségek nagy mértékben befolyásolhatják. A gazdaság és a társadalom anyagi növekedésének, fogyasztásának korlátairól szemléletes képet ad az elemző, tervező, környezeti tudatformáló eszköznek szánt ökológiai lábnyom, és felhívja a figyelmet arra, hogy az ökológiai válságjelenségek előidézésében fogyasztásunknak és hulladéktermelésünknek is komoly szerepe van. Országok lábnyomainak összehasonlításakor rávilágít arra, hogy az anyagi, természeti erőforrásokat nagyon eltérő mértékben fogyasztják a Föld anyagilag gazdag és szegény országai. Európa országai, köztük Magyarország például általában a jövő generációktól és más kontinensek népességétől vesznek el erőforrásokat földi egy főre eső átlag feletti természethasználatukkal, ezért egyre sürgetőbb túlfogyasztó gazdálkodásunk, életmódunk megváltoztatása nemzetközi társadalmi konfliktusok mérséklése érdekében is.

A lábnyom-módszerből országos területi szint alatt a biológiai kapacitás-számítások kiindulópontot jelenthetnek egyfajta *gazdasági- területi- tőke* számításokhoz, melyekből például a településtervezésben ismert biológiai aktivitás számítások és szabályozások nyomán feltehetőleg térségi szinten is meg lehet fogalmazni szabályozásokat ennek a területi tőke fajtának a megőrzésére.

Felhasznált irodalom

- Bodorkós B. (2010): Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Bora Gy. – Korompai A. (szerk.) (2001): *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza*. Aula Kiadó, Budapest.
- Borzán A. – Szigeti C. (2012): *Területileg differenciált ökológiai lábnyom számítás módszertani problémái*. Innovációval a Fenntartható Fejlődésért Egyesület, Győr. http://iffegyesulet.hu/aas_szoveg/file/83_pers_2012_xvi_18_43_47.pdf
- Botos B. (2005): A fenntartható fejlődés megvalósításának korlátja a természeti tőke számszerűsítésének hiánya. *Doktori értekezés*, ELTE, Budapest.
- Csutora M. et al. (2011): *Az ökológiai lábnyom ökonómiája*. Aula Kiadó, Budapest.
- Ewing, B. et al. (2010a): *The Ecological Footprint Atlas 2010*. Global Footprint Network, Oakland. http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/Ecological_Footprint_Atlas_2010.pdf
- Ewing, B. et al. (2010b): *Calculation Methodology for the National Footprint Accounts, 2010 Edition*. Global Footprint Network, Oakland. http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/National_Footprint_Accounts_Method_Paper_2010.pdf
- Global Footprint Network (2011): *National Footprint Accounts, 2011 Edition*. www.footprintnetwork.org
- Goda P. (2012): Új rendszerszemléletű helyzetfeltérési módszer a vidéki területek fejlesztésében. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Gyulai I. (2012): *A fenntartható fejlődés*. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc.
- Hrotkó T. (2002): Paragazdasági gondolat kísérletek – Elmélkedés egy ember- és környezetbarát gazdasági rendszerről. *Kovács*, 1-4, pp. 41-69.
- Imreh-Tóth M. (2012): Új irányzatok a fenntarthatósági indikátorok területén. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, pp. 318-335.
- Kiss K. (2012): A fenntarthatóság fogalmának tündöklése és bukása. *Budapesti Corvinus Egyetem „Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj” c. kutatási projekt*, 2012. január 18-19., Budapest.
- Kiss T. – Girán J. (2004): Verseny helyett kooperáció: Pécs ököváros – Mecsek – Dráva Ökorégió program bemutatása. *Tér és Társadalom*, 4, pp. 85-94.
- Kitzes, J. – Galli, A. – Rizk, S.M. – Reed, A. – Wackernagel, M. (2008): *Guidebook to the National Footprint Accounts: 2008 Edition*. Global Footprint Network, Oakland.
- Kocsis T. (1999): A jövő közgazdaságtana? *Kovács*, 3, pp. 131-164.
- Málovics Gy. (2010): A vállalati fenntarthatóság érintett-központú vizsgálata. *Doktori értekezés*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Nemzeti Vidékstratégia 2012 – 2020 (2011): Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest.
- Nemzeti Fejlesztés 2020 (2011): Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.
- Rakonczi J. (2003): *Globális környezeti problémák*. Lazi, Szeged.
- Sikos T. T. (2000): *Marketingföldrajz*. VÁTI Kht., Budapest.
- Szigeti C. – Borzán A. (2011): *Ökológiai lábnyom mutató számítása*. Széchenyi István Egyetem – CG & Partners Kft., Győr.

- Szigeti C. (2011): *Győr ökológiai lábnyoma*. Széchenyi István Egyetem – CG & Partners Kft., Győr.
- Tóth J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi értesítő*, 2-3, pp. 267-291.
- Tóth J. (2002): *Általános Társadalomföldrajz*. Dialog Campus, Budapest – Pécs.
- Tóth T. (szerk.) (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés*. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Vida G. (2007): Fenntarthatóság és a tudósok felelőssége. *Magyar Tudomány*, 12, pp. 1600-1606.
- Wackernagel, M. – Rees, W. (2001): *Ökológiai lábnyomunk*. Föld Napja Alapítvány, Budapest.
- Worldmapper*: <http://www.worldmapper.org/display.php?selected=322>

A járási rendszer és az átalakított önkormányzati feladat ellátási struktúra kialakításának hatása a településekre

Urbánné Malomsoki Mónika¹ – Nagyné Pércsi Kinga² – Szabó Virág³

A magyar közigazgatás 2011-től kezdődően jelentős átalakulásokon megy keresztül. A „Jó Állam” kialakításának koncepciója miatt a települési önkormányzatok működése, feladat ellátása, gazdálkodása több területen is megváltozott.

Az önkormányzatok jelentősen megérezték az önkormányzati szabályozás változását, majd a járásek kialakítását és a költségvetésüket is érintő módosításokat. A települési önkormányzatok egyik jelentős, elvárt feladata a lakossága számára fenntartható, élhető környezet biztosítása, a munkahelyek megőrzése-gyarapítása, az alapvető szolgáltatások biztosítása.

Komoly kérdés, hogy a vidéki népességet milyen módon tudja egy olyan település, egy olyan települési önkormányzat megtartani, aki likviditási problémákkal küzd, nem tud fejleszteni, részben vagy egészen megszabadult ugyan az adósság konszolidáció kapcsán a tartozásaitól, de az átalakított finanszírozási struktúra miatt a napi működése veszélybe került.

Kulcsszavak: települési önkormányzat, Közös Önkormányzati Hivatal, járásek, vidéken tartás

1. Bevezetés

Hazánkban az 1990-es politikai és gazdasági rendszerváltását követően is már jól látható volt, hogy a tanácsrendszert felváltó önkormányzati rendszer kialakításával a helyi hatalomgyakorlás új formája alakult ki. Az 1586 tanácsot – az azóta is növekvő számú – 3092 települési önkormányzat váltotta fel, vagyis az igazgatási egységek száma közel duplájára növekedett. Ezt tetézte, hogy a települések több mint fele apró és kis község volt, 1000 fő alatti lakónépességgel (Winkler 2005).

A közigazgatás számára az egyre növekvő problémát az okozta, hogy minden településen a helyi hatóságok széles és egyre bővülő feladatellátása volt jellemző, mely feladatok megvalósításában a társulások létrehozásának lehetősége segítséget

¹ Urbánné Malomsoki Mónika, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

² Nagyné dr. Pércsi Kinga, egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

³ Szabó Virág, PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (Gödöllő).

nyújtott, de megoldást nem. Erre az állapotra kellett a jelenlegi kormányzatnak reagálnia, megoldást keresnie.

A területi önkormányzati rendszer átfogó, történelmi léptékű átalakításának folyamatában a Jó Állam Fejlesztési Koncepció célja az állam megfelelő, ésszerű és hatékony működése, röviden a „Jó Állam” kialakítása. Ennek érdekében a kormányzat a közigazgatás rendszerét átalakítja. A cél megvalósításának legfontosabb elemei az egyablakos ügyintézési rendszer kialakítása és a széttagolt területi közigazgatási szervezetrendszer egységesítése oly módon, hogy az önkormányzati és az államigazgatási feladatokat szétválasztják. Az átalakítás folyamata már 2010-ben megkezdődött és a tervek szerint 2013 végére befejeződik, de a teljes átalakítás és annak hatásai, következményei várhatóan még a 2014-es esztendőben is érzékelhetőek lesznek.

A változások jelentősen érintették/érintik a települési önkormányzatokat, hiszen tőlük feladatok, tevékenységek, ingatlanok, támogatások elvonására került sor, mely változásokra nem voltak felkészülve. A folyamatos bizonytalanság, hogy vajon milyen következő lépés lesz az átalakítások sorozatában, a települési önkormányzatok képviselő testületeit, polgármestereit, jegyzőit bizonytalanságban tartották. Tervezték a tervezhetetlent, felkészültek a váratlan eseményekre, próbálták tájékoztatni a lakosságot a változásokról úgy, hogy még ők sem tudták mi és hogyan fog pontosan változni.

Tanulmányunkban röviden bemutatjuk a közigazgatási rendszer átalakulásának lépéseit, majd tapasztalatainkat különböző méretű települési önkormányzatokról, hogy hogyan változott meg a gazdálkodásuk, a feladat ellátásuk és milyen hatással van a települések mindennapi életére a közigazgatás átalakítása. Mit éreznek ebből a hétköznapi emberek és mit gondolnak erről a települési önkormányzatok.

2. Anyag és módszer

A téma aktualitásából és újdonságából adódóan a szakmai háttéranyagok jelentős része törvény illetve egyéb jogszabály, melyek elemzése és leglényegesebb elemeinek kiemelése adja a téma szakmai alapját.

A jogszabályi háttéren kívül a települési önkormányzatok számára rendelkezésre álló szakanyagok illetve a hivatalos kormányzati portálon megjelenő információk adtak még segítséget a téma minél alaposabb feldolgozásához.

A járáások működésével, az önkormányzati feladatok átadás-átvételével, a gazdálkodással és vagyongazdálkodással kapcsolatosan mélyinterjú készítettünk

négy önkormányzati vezetővel, akik véleményét, megállapításait ötvöztük a saját elképzeléseinkkel.

Az önkormányzati vezetők kiválasztása oly módon történt, hogy az általunk meghatározott önkormányzati csoport lehatárolások közül 1-1 települési önkormányzat életébe betekintést nyerhessünk.

A lakossági kérdőívezés – mely folyamatban van, tekintettel az alacsony elemszámra- még nem tud releváns eredményeket mutatni, azonban a kérdőívben megjelenő válaszokat felhasználtuk az egyes témakörök bemutatása, értékelése során, mint lakossági véleményt.

A járások és kistérségek közti kapcsolat bemutatására a térképes ábrázolás módszerét használtuk, mely segítségével ábrázolni tudtuk a számszerűen nem pontosan, vagy körülményesen megjeleníthető, térképen azonban jól bemutatható észrevételeinket.

3. A területi közigazgatás és az önkormányzati igazgatás átalakításának lépései

A közigazgatás átalakításának első lépése 2010. szeptember 1-én történt. Újraszervezték a *Fővárosi és a Megyei Közigazgatási Hivatalokat*, mely következtében a kormány általános hatáskörű szervei területi szinten ezen intézmények lettek. A megelőző hét regionális államigazgatási hivatal helyett tizenkilenc megyei és egy fővárosi közigazgatási hivatal jött létre. Feladatuk az ellenőrzés és a koordináció, melynek köszönhetően újra betölthették eredeti funkciójukat. Feladat ellátásukkal megvalósult az önkormányzatok törvényességi ellenőrzése.

A második lépésként 2011. év elején létrehozták a Fővárosi és a Megyei Közigazgatási Hivatalok utód intézményeként a *Fővárosi és Megyei Kormányhivatalokat*, mint a közigazgatás középszintjét. Ezen hivatalok fő feladata a kormány döntéseinek képviselése, valamint a helyi önkormányzatok törvényességi felügyeletének ellátása. A Kormányhivatalok élén a kormány megbízottak állnak, akik a területi államigazgatás működésében –szükségszerűen – politikai döntések meghozatalát is megvalósítják. A Hivatal tizennégy szakigazgatási szervet olvasztott magába.

A Kormányhivatalok létrejöttével egy időben nyitottak az első *kormányablakok* is. A kormányablakok 29 helyszínen (Budapesten több helyen, megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban), közel 300 alkalmazottal kezdték meg működésüket. Céljuk az egyablakos ügyintézés megvalósítása, mely a lakosság számára rendkívül kedvező feltételeket biztosít.

A kormányablakok kialakítása lakossági és családbarát környezet kialakítását és állampolgár barát ügyintézési rendet is megcélzott. Erre szolgál a gyermekek számára kialakított játszó sarok, illetve a 8-20 óráig tartó ügyintézés lehetősége.

A kezdeti ügykörök száma folyamatosan bővül. 2013. július 1-től már 150 ügykörral lehet fordulni a kormányablakokhoz. 2013. év végéig háromszáz helyszínen alakítanak ki új típusú ügyfélszolgálatot, vagyis kormányablakot. Mindenütt 8–20 óra között lesznek nyitva kétműszakos munkarenddel. A jelenlegi 300 fős dolgozói létszám, az év végére mintegy hatezer fő lesz. Képzésük már zajlik, olyan új szemléletű oktatásban részesülnek, amely alkalmas arra, hogy az ügyintézők számára a szakmai ismeretek mellett természetes legyen a kedvesség, az udvariasság is, ezzel is segítendő a lakossági ügyintézését. Az ügykörök száma is folyamatosan bővül, 2013. év végére közel 2.500 ügykör ellátására lesznek alkalmasak a kormányablakok illetve azok személyzete.

2012. januárjától a *Fővárosi és Megyei Önkormányzatok feladatellátása* is jelentősen változott. Az eddigi intézmény fenntartó és működtető (egészségügyi, oktatási és kulturális intézmények), kisebbségi jogok érvényesítése, térségi foglalkoztatási feladatok ellátása helyett a területrendezésért, területfejlesztésért, vidékfejlesztésért és ezek koordinációjáért felelős egységként működtek tovább, valamint feladatuk maradt az olyan körzeti jellegű közszolgáltatás biztosítását, amely a megye egész területére vagy nagy részére kiterjed, ill. a szolgáltatást igénybe vevők többsége nem a szolgáltatást nyújtó intézmény székhelye szerinti települési önkormányzat területén lakik.

2012. január 1-én kezdték meg működésüket a *Megyei Intézményfenntartó Központok* is.

Megyei önkormányzatoktól átkerültek a Megyei Intézményfenntartó Központokba a korábban a megyei önkormányzat fenntartásában lévő oktatási, szociális, ifjúságvédelmi, közművelődési intézmények és gazdasági társaságok, alapítványok, azok adósság állományával együtt. 475 oktatási, 132 szociális és ifjúságvédelmi, 74 közművelődési és 25 egyéb intézmény, gazdasági társaság, alapítvány működtetése és 187 milliárd forint adósság került így el a területi önkormányzati igazgatás intézményrendszerétől.

A megyei önkormányzatoktól átvett egészségügyi intézmények működtetése a Nemzeti Erőforrás Minisztérium háttérintézményének, a *Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség és Szervezetfejlesztési Intézetnek* (GYEMSZI) feladata lett (2011. évi CLIV. törvény).

„Az állami fenntartásba kerülő köznevelési intézmények fenntartói feladatainak ellátására a Kormány a 202/2012. (VII.27.) Korm. rendelettel a központi hivatalként működő Klebelsberg Intézményfenntartó Központot jelölte ki, amely 2012. szeptember 1-jével, 20 fős létszámmal kezdte meg működését (Marekné 2012).

2012. év végéig megtörtént az 5000 fő alatti, 2013. év elején az 5000 fő feletti települések *adósságkonszolidációja*. A 2012. évi költségvetés terhére 100%-ban

konszolidálták az 5000 fő alatti településeket. 1700 települési önkormányzat 73,7 milliárd forint értékű, és 10 többcélú kistérségi társulás 284 millió forint értékű adósságát vállalta át az állam. Az 5000 fő feletti települések esetében az átvállalás mértéke a település egy főre jutó adóerejétől függött. A konszolidáció mértéke 40-70 % között változott (Papp 2013).

2012. december 31-el megszűntek a *körjegyzőségek*, helyettük a változó feltételrendszerrel kialakítandó *Közös Önkormányzati Hivatalok* kezdték meg működésüket 2013. január 1-én. Az időzítés nem véletlen, hiszen a kialakításuk egyik feltétele, hogy a járáson belüli települések hozzák létre közös hivatalukat.

2013. január 1-én kezdték meg működésüket a *járások*. Szervezeti egységeik a Járási Hivatalok. 175 járás és 23 fővárosi kerület kialakítása történt meg. A Járások a kormányhivatali szervezet rendszeren belül, annak részeként működő, az államigazgatás legkisebb területi egységei. A járási hivatal székhelye a járás székhelyeként meghatározott városban van.

A fővárosi kormányhivatal kirendeltségeiként kerületi hivatalok működnek. A kerületi hivatal illetékességi területe megegyezik a fővárosi kerület közigazgatási területével. A kerületi hivatalra egyebekben a járási hivatalra vonatkozó jogszabályokat kell alkalmazni.

A járássok kialakításával egy időpontban a települési önkormányzatok feladat ellátása jelentősen változott. A Klebelsberg Intézményfenntartó központ (KLIK) ill. annak valamely tankerületéhez került pl. az általános iskolák, alapfokú művészeti iskolák és egyes gimnáziumok fenntartása (a működtetés továbbra is a települési önkormányzatok feladata), a megyei kormányhivatalhoz és a járási hivatalhoz került az okmányirodák és az eddig a jegyző feladatkörébe tartozó államigazgatási ügyek vitele.

Az intézményfenntartó központ központi szervből és területi szervekből áll. Az intézményfenntartó központ területi szerve a tankerület és a megyeközponti tankerület. A tankerületek székhelye és illetékességi területe megegyezik a járási hivatalok székhelyével és illetékességi területével.

„A megyeközponti tankerület a megye székhelyén működő tankerület, melynek illetékességi területe a szakképző iskolák, a kollégiumok, a pedagógiai szakszolgálati feladatokat ellátó intézmények, valamint a pedagógiai-szakmai szolgáltatásokat ellátó intézmények tekintetében azon megyére terjed ki, amelynek székhelyén működik. Pest megyében a megyeközponti tankerület Cegléd székhellyel működik” (202/2012. (VII. 27.) Korm. rendelet.

A kormány tervei közt szerepel a továbbiakban az általános ügyintézési határidő 30 napról 21 napra történő csökkentése 2014. január 1-vel, valamint az e-közigazgatás folyamatos fejlesztése. Budai B. szerint az e-közigazgatás kialakítása több oldalról jövő „kényszer”. Egyrészt az Európai Unió által megfogalmazott követelmény, másrészt az információs társadalomnak történő megfelelés elengedhetetlen feltétele (Budai 2009).

4. A járások és feladatellátásuk vizsgálata

Az 1983-as átszervezést megelőzően hazánkban 61 városkörnyék és 83 járás fogta keretbe a községeket (Hajdú 2005). „Az európai gyakorlatban hazánkhoz hasonlóan a járás a települési szintnél nagyobb, és a klasszikus értelemben vett regionális szintnél kisebb, települési önkormányzatok és községek felett álló egységet képez (amely jelenleg a LAU-1-es szintnek felel meg). A járás fogalma Európa-szerte igen eltérő értelmezéseket takar, így azok csoportosítása és összehasonlítása – eltérő népességük és funkciójuk révén is – rendkívül bonyolult. Vannak olyan európai országok (pl. Románia, Horvátország, Olaszország, Lettország), ahol a járási szint teljesen hiányzik, ellenben a települési és regionális szint jelentősége igen jelentős. Számos országban a legalsó közigazgatási szint átlagmérete közepes méretű járásnak felel meg (pl. Macedónia, Montenegró, Szerbia, Hollandia, Görögország stb.), köztük némelyek államigazgatási funkciókkal felruházva (pl. Franciaország) és van ahol a helyi önkormányzati szint felett elhelyezkedő járások választott önkormányzattal rendelkeznek (pl. Lengyelország, Portugália, Egyesült Királyság)” (www.terport.hu, Járások kialakítása a közigazgatási reform keretében 2013-tól).

Magyarországon a 175 járás kialakításánál (1. ábra) figyelembe vett tényezők a történelmi hagyományok mellett, hogy egyrészt a járásszékhely és a legtávolabbi település távolsága lehetőleg ne legyen 30 km-nél nagyobb, másrészt a településeken élők számára az államigazgatási szolgáltatások gyorsan, könnyen hozzáférhetőek legyenek, lehetőleg tömegközlekedéssel is. A megyehatárok megőrzése, valamint a létező (már megszokott, jól működő) ügyintézési helyszínek megőrzésre kerüljenek és a járásközpontnak térszervező funkciója legyen.

A törvény a járások és azok központjainak kijelölésével együtt bevezette a járásszékhely város megnevezést, mely a jelenlegi 328 városból kiemelte azt a 175 várost, mely járásszékhelyként funkcionál a továbbiakban. Ezzel némi – de nem megnyugtató – különbséget tett város és város között. Nem megnyugtató mivolta abban rejlik, hogy vannak olyan városok, melyek területi elhelyezkedésükből adódóan kisebb népességszámmal (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Gönc járásszékhely város: 1.951 fő lakónépesség 2012-ben) kevesebb térszervező funkcióval járásszékhely városok lettek, míg egyes városok nagy lakónépesség számmal, jelentős térszervező funkcióval nem lettek járásszékhely városok, tekintettel a közelükben elhelyezkedő, még jelentősebb térszervező funkciókkal rendelkező városokra.

Erre legjobb példa Pest megye, ahol 30 olyan város található, amely nem lett járásszékhely város. Ezek közül Budaörs közel 30ezer, Dunaharaszti 20 ezer fős, további 19 város több mint 10 ezer fő lakónépességű. Ezen településeken is működnek jelenleg okmányirodák, vagyis az év végéig felálló kormányablakok ezen

településeken is rendelkezésre fognak állni, viszont a térség államigazgatáshoz kapcsolódó irányítása másik város kezében lesz. Ez a funkció a városok közti megállapodásoktól függ majd, hogyan tudják a feladatokat megosztani, hogyan fognak tudni együtt dolgozni. Érdekes az állapot, hiszen egy másik városban élő és dolgozó szakember fogja meghatározni, hogy a településen az általános iskolában milyen szakmai munka legyen, kik legyenek a tanítók, tanárok, és az is előfordulhat, hogy ők határozzák meg, hogy a gyerekek milyen tankönyvekből tanuljanak.

1. ábra Magyarország járási rendszere 2013-tól

Forrás: TEIR alapján a www.jarasok.com

A kisebb települési önkormányzatok vezetőinek jogos félelme, hogy az eddig fenntartott és működtetett általános iskolák további sorsa mi lesz. A fenntartás átvételével a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) gazdaságossági okokra hivatkozva bármikor bezárhat, összevonhat intézményeket, ha azok a létszám adatokat nem tudják produkálni. A beiskolázási létszámokért továbbra is a települések tesznek majd erőfeszítéseket (lévén az általános iskola megléte vidéken tartó tényező), a KLIK-nek nem lesz érdeke az intézmények működtetése kisebb településeken.

A KLIK egyébként 2700 állami intézmény fenntartásáért felelős. A járási beosztáshoz igazított intézmény rendszerhez, mint fenntartóhoz tartoznak az általános iskolák, szakiskolák, gimnáziumok, egységes pedagógiai szakszolgálatok, speciális oktatási intézmények, zeneiskolák stb. Tankerületenként eltérő a fenntartott

intézmények száma. Pl. a KLIK Gödöllői Tankerületéhez 30 intézmény tartozik, míg a Komlói Tankerülethez csupán 5.

4.1. A járások feladatai

A járási hivatalok feladat ellátásának kialakításakor ágazati szakigazgatási szervek feladatait integrálták a hivatal tevékenységi köreihez (218/2012. (VIII. 13.) Korm. rendelete).

A járási hivatal szervezeti egységeként működő ágazati szakigazgatási szervek:

- a járási gyámhivatal (feladata a gyermekvédelmi és gyámügyi feladatok ellátása);
- a járási építésügyi hivatal (az építésfelügyeleti hatósági és egyes jogszabályokban meghatározott építésügyi hatósági feladatok ellátása);
- a járási építésügyi és örökségvédelmi hivatal (az építésfelügyeleti hatósági, az egyes jogszabályokban meghatározott építésügyi hatósági, és a kulturális örökségvédelmi hatósági feladatok ellátása);
- a járási hivatal állat-egészségügyi és élelmiszer-ellenőrző szakigazgatási szerve (az élelmiszer-biztonsági, élelmiszerminőség-ellenőrzési, takarmány-ellenőrzési élelmiszerlánc-felügyeleti, és állat-egészségügyi, illetve a falugazdász-hálózat útján ellátott egyes földművelésügyi feladatok ellátása);
- a járási földhivatal (az ingatlanügyi és telekalakítási feladatok ellátása);
- a járási hivatal munkaügyi kirendeltsége (a foglalkoztatási, munkaerő-piaci feladatok ellátása), valamint;
- a járási nép-egészségügyi intézet (a nép-egészségügyi feladatok ellátására).

A járási hivatal közreműködik a fővárosi és megyei kormányhivatalnak a kormányzati célkitűzések területi megvalósításával összefüggő feladatainak ellátásában. Ennek keretében a járási hivatal törzshivatala a kormány megbízott által meghatározottak szerint koordinációs, ellenőrzési, informatikai és képzési tevékenységet, valamint a járási szakigazgatási szervek működtetésével összefüggő funkcionális feladatokat láthat el.

A járási hivatal törzshivatala a települési önkormányzatok közfoglalkoztatási feladatai végrehajtásának elősegítése érdekében ellátja a települési, nemzetiségi önkormányzatok, azok társulásai, valamint a hatóságok közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó együttműködéséhez szükséges koordinációs és kommunikációs feladatokat.

A járási hivatal törzshivatala tájékoztatást kérhet illetékességi területén a települési, nemzetiségi önkormányzatoktól, az önkormányzatok társulásától,

valamint a hatóságoktól. Egyeztetést kezdeményezhet a közfoglalkoztatás elősegítése érdekében a járási hivatal szervezeti egységeként működő ágazati szakigazgatási szervekkel.

Illetékességi területén együttműködik a járási hivatal munkaügyi kirendeltségével, melynek keretében szakmai segítségnyújtásra hívhatja fel a kirendeltséget (218/2012. (VIII. 13.) Korm. rendelet a járási (fővárosi kerületi) hivatalokról).

4.2. Járási hivatal illetékességének megváltoztatása és új járási hivatal kialakítása

A járások kialakítása ugyan megtörtént 2012. év végén (melynek megfelelően megkezdtek munkájukat a járások, fővárosi körzetek ill. a járási és fővárosi kerületi hivatalok), de lehetőségük van a településeknek más járáshoz történő csatlakozásra, esetleg új járás kialakításának kérésére. Ehhez a települési képviselő-testület határozata szükséges, melyben kezdeményezi a változást. A kezdeményezés indokoltságát a fővárosi és megyei kormányhivatal megvizsgálja. Akkor minősül indokoltnak a kezdeményezés, ha ezzel az államigazgatási feladatok hatékonyabb ellátása biztosítható, vagy ha a közlekedési feltételek jelentősen megváltoznak.

A fővárosi és megyei kormányhivatal kormány megbízottja a képviselő – testületi határozatot – a település besorolásának megfelelő járási hivatal hivatalvezetőjének, átcsatolási javaslata esetén a képviselő-testület által indítványozott másik járási hivatal hivatalvezetője, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatal véleményének a csatolásával küldi meg a közigazgatás szervezéséért felelős miniszternek.

A miniszter a javaslatát az általános önkormányzati választások évében április 30-ig nyújtja be a Kormány számára, valamennyi az adott időszakban beérkezett kezdeményezés tekintetében. A Kormány döntése alapján településnek másik járáshoz történő átcsatolására, illetve új járási hivatal kialakítására az általános önkormányzati választások napjával kerülhet sor.

Ennek fontossága tehát abban rejlik a települések és a településeken élők számára, hogy a járások közötti átjárhatóság csak az önkormányzati választások évében történhet meg. Másik fontos dolog, hogy egy másik járásba történő átcsatolási kérelem elbírálása meglehetősen szubjektív. Nincsenek megadva számszerű, kontrollálható elvárások, teljesítési szintet megszabó elvek. Számunkra kissé a várossá nyilvánítás szabályozásához hasonlítható, melynél szintén szubjektív tényezők alapján történt/történik a döntés.

4.3. Körjegyzőség helyett járáson belül szerveződő Közös Önkormányzati Hivatal

Míg a körjegyzőségek az ezer fő alatti népességszámú, vagyis az apró és kistelepülések kategóriájába tartozó települések számára jelentettek kényszerű házasságot megyén belül, egymással határos települések számára, 2013. január 1-vel már a 2000 fő alatti települések kényszerültek Közös Önkormányzati Hivatal (KÖH) fenntartására. A cél

ésszerű, tartsunk fenn közösen hivatalt, szakembert (jegyzőt), azonban ezen települések nagyrészt az elmúlt években már körjegyzőségekbe tömörültek. Ami változás volt számukra, hogy most más területi egység csoportból kellett „társat” választaniuk. Így jó néhány jól működő települési együttműködés kényszerült szétválni, más társ településeket keresni a közös önkormányzati hivatal létrehozásához. Hazánk 3154 települése közül 2397db község és 7 db város, amely 2000 fő alatti. A 2000 fő alatti községek 83%-a eddig is közösen oldotta meg a hivatal működtetését. Csupán 404 olyan település van, amely eddig önálló hivatalt működtetett, míg a hatályos törvényi szabályozás alapján január 1-től KÖH-ba kell tömörülnie.

A KÖH kialakításának alapvető feltételei (2011. évi CLXXXIX tv. szerint):

- járáson belüli önkormányzatok hozhatják létre;
- legfeljebb egy település közigazgatási területe választja el egymástól;
- községek lakosság száma nem haladja meg a kétezer főt (kétezer fő lakosság számot meghaladó település (község vagy város) is tartozhat közös önkormányzati hivatalhoz);
- közös önkormányzati hivatalhoz tartozó települések összlakosság száma legalább kétezer fő, vagy a közös hivatalhoz tartozó települések száma legalább hét;
- ha az egyes települések lakosságának legalább 20%-a valamely nemzetiséghez tartozik, eltérő (kedvezőbb) szabályozás érvényes.

4.4. Járások kialakításának hatása a települési önkormányzatokra

A települések számára jelentős változásokat hozott a járássok megjelenése:

- feladat elvonás (főként államigazgatási feladatok);
- feladat finanszírozásnak köszönhetően kevesebb központi támogatás;
- adósság konszolidáció hatására hitel állomány csökkenés;
- ingó és ingatlan vagyon ingyenes használatba átadása az államnak, mely vagyon vagyonkezelője a fővárosi vagy megyei kormányhivatal;
- munkaerő állomány csökkenés (pl. önkormányzati hivatalnál, oktatási és egészségügyi intézményeknél);
- szervezeti változások (körjegyzőség-közös önkormányzati hivatal, többcélú kistérségi társulás – önkormányzati társulás.

Láthatjuk, hogy a változások legmarkánsabb vonulatai a gazdálkodással, gazdasági helyzettel, a vagyongazdálkodással illetve a feladatok megosztásával kapcsolatosak:

- *Települések gazdálkodása, gazdasági tényezők:* Mint azt Kovács Mihály (2010) doktori értekezésében (SZIE GSZDI) is bizonyította, az elmúlt

évtizedekben a települési önkormányzatoktól elvont forrásokkal párhuzamosan növekedett a hitelállomány, lévén ezen forrás segítségével tudták a települések finanszírozni a feladataikat, a fejlesztési igényeiket. A települések eladósodása tehát egyértelműen összefüggésben van a településekre háruló plusz feladatokkal és a központi finanszírozás csökkenésével (Kovács 2010).

Az adósságkonszolidációnak köszönhetően a települések teljesen vagy részben megszabadultak a hiteleiktől, a kötvényektől, de ezzel együtt korlátozások is bevezetésre kerültek, melyek a települési önkormányzatok önálló gazdálkodását befolyásolják.

A települések vagyonát képző ingatlanok és ingóságok egy jelentős része a járási hivatalok és intézményeik kialakításának kapcsán, valamint a 2012. évi CLXXXVIII. törvényben meghatározott köznevelési alapfeladatok ellátásához kapcsolódóan a KLIK vagyonkezelésébe vagy ingyenes használatába került. (Az állam által átvett köznevelési intézményeknek megszűnt az önálló költségvetési szerv státuszuk, jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységként a KLIK részei lettek.)

- *Települések feladat ellátása:* A települések a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló CLXXXIX. tv. rendelkezései alapján a helyi közügyeket továbbra is teljes apparátusukkal ellátják. Vannak azonban olyan területek, ahol jelentős változások történtek 2013. január 1-től.

A feladatellátás változásával kapcsolatosan két elemet szükséges mindenképpen vizsgálni.

A törvényben meghatározott *köznevelési intézmények* esetén azt, hogy csak az intézmény fenntartását, vagy a fenntartást és a működtetést is át kellett adni a települési önkormányzatnak. A fenntartásra átvett intézmények esetén a működtetés továbbra is a települési önkormányzatnál marad. A 3000 fő alatti települések esetén a fenntartás mellett a működtetés is az állam kezébe került. Vagyis ebben az esetben az intézmények kapcsán nem csupán a szakmai irányítást vették el az önkormányzatoktól, hanem a teljes működtetési jogot is.

A feladat ellátással kapcsolatos másik tényező a *Közös Önkormányzati Hivatalok* kialakításának kérdése. Mint már említést tettünk róla, 2000 fő lakónépesség alatt kötelező a KÖH-ba történő részvétel.

Fenti tényezők függvényében különbséget kell tennünk mindenképpen a települések között vizsgálatunkban az alapján, hogy milyen mennyiségű feladat, vagyon és finanszírozási elvonás történt az egyes településeken, település csoportokban.

Az általunk kialakított 4 csoport:

1. *csoport*: eddig körjegyzőségben működő községek, melyeknek nem volt eddig sem önálló Polgármesteri Hivataluk, önálló általános iskolájuk, okmányirodájuk, az alapellátáson túli egészségügyi szolgáltatásuk.
2. *csoport*: 2.000 fő alatti, eddig önálló Polgármesteri Hivatallal rendelkező községek.
3. *csoport*: 2-3000 fő közötti lakónépességű település, önálló Polgármesteri Hivatallal, önálló általános iskolával és/vagy egészségügyi szolgáltatással.
4. *csoport*: 3000 fő feletti lakónépességű település, önálló Polgármesteri Hivatallal, önálló általános iskolával és/vagy egészségügyi szolgáltatással.

Az 1. *csoport* esetén -mint azt mélyinterjúnk során is megtudtuk- jelentős változásokat az adósság és a körjegyzőség/KÖH kérdésében hozott a 2013. év. Azon települések, amelyek adóssággal rendelkeztek, megszabadultak ettől a tehertől 100%-ban. Annak ellenére, hogy feladataik száma jelentősen nem csökkent (lévén az eddigi települési önkormányzati feladatellátás államigazgatási területet érintő egységei az okmányirodában történtek) a finanszírozási rendszer változásának következtében a lehívható támogatások mértéke jelentősen csökkent. Vagyis közel állandó kiadásokhoz egy alacsonyabb bevételi struktúra párosult. Annak ellenére, hogy „A költségvetési rendeletben működési hiány nem tervezhető” (2011. évi CLXXXIX tv.), 2013-ra (mint átmeneti évre engedélyezetten) sajnos a kis települések jelentős része rákényszerült a költségvetési hiány betervezésére.

Leginkább alacsony lakónépesség számuknak köszönhetően, jellemzően eddig önálló általános iskolát nem tudtak fenntartani, legfeljebb alsó tagozatot más településekkel közös intézmény fenntartási társulásban. Így a települések nagyon kis részét érintette csak, hogy az általános iskola fenntartását és működtetését is át kellett adnia.

Nagyobb problémát jelentett számukra az, hogy a 2012. év végéig működő körjegyzőségbe tartozó települések közösségét fenn tudják tartani vagy sem. A KÖH feltétel rendszerében a járáson belülség sok körjegyzőség számára azt jelentette, hogy az eddigi társ településekkel való kapcsolat megszakad ha más-más járásba kerültek, annak ellenére, hogy egymással határosak. Vagyis új „közösségnek” kell kialakulnia, mely új munkakapcsolatokat, ismételt alkalmazkodási helyzetek kialakulását vonta maga után.

Annak ellenére, hogy az Európai Unió erőteljesen törekszik a területi egyenlőtlenségek orvoslására, a gyorsuló ütemű változások kezelésére és a népesség elöregedés problémájának megoldására, a harmonikus fejlődés ill. a területi egyenlőtlenségek mérséklésének megvalósítása egyre nehezebb feladat (Káposzta et al. 2010.). Az 1. csoportba tartozó települések nagy része sajnos periférikus helyzetben van, gyakran a leghátrányosabb helyzetű térségek településállományához

tartoznak. Vagyis nem csak a közigazgatás változása által előállt kedvezőtlen hatások érvényesülnek a települések jelentős részén, hanem a földrajzi elhelyezkedésükből adódó hátrányok is.

A 2. csoportba tartozó települések számára egy kényszerhelyzet állt fenn. Eddigi önállóságuk egy részét kellett feladniuk azzal, hogy KÖH-ba kell belépniük. A települések jelentős része megértette ennek szükségességét, de az alkalmazkodási kényszer nem mindenkinek tetszett. Ezeknek a településeknek jellemzően önálló általános iskolájuk volt, esetleg olyan általános iskolájuk, amely befogadó jelleggel más települések számára is biztosította az alapfokú oktatási és nevelési feladatokat. Ezért ezek „elvesztése” duplán sújtotta a települést.

Egyéb feladat ellátásukra és finanszírozásukra az 1. csoport adatai jellemzőek méretükből adódóan.

A 3. csoportba tartozó településeket a Közös Önkormányzati Hivatalhoz való kötelező csatlakozás ugyan nem érinti, de a feladatellátás csökkenése és a köznevelési feladatok elvesztése igen. A települések csatlakozhatnak igény esetén KÖH-hoz, de a településen működő pl. általános iskola működésének és fenntartásának átvételét az állam megvalósította. Ezen településeken a foglalkoztatottak létszámcsökkenése volt a legkomolyabb probléma és a feladatellátáshoz kapcsolódó finanszírozás csökkenése. A foglalkoztatottak számának csökkenése az általános iskolai feladat ellátás és az esetlegesen megvalósuló okmányirodai feladat ellátás tekintetében volt jelentős.

A 4. csoporthoz tartozó települések esetében, melyeknél nincs közös önkormányzati hivatal fenntartási kényszer (kivételes eseteket kivéve), főként a foglalkoztatott létszám csökkenése, az intézmények fenntartásának átadása és a költségvetés csökkenése okozott problémát. Lévéen nagyobb, tökeerősebb településekről beszélünk, itt a mélyinterjúnál a problémák feltérképezése során előjött a hitelfelvétel korlátozása és a pályázatok önerejeként funkcionáló források megszerzésére való törekvés korlátozása. Másik komoly probléma az ingó és ingatlanvagyon vagyongezelésbe vagy ingyenes használatba történő átadása. Az eddig használt helyiségek egy részének használatáról le kellett mondania az önkormányzatoknak, amely a megmaradt feladat ellátást ugyan nem zavarja (mivel azon ingó és ingatlan tárgyakat kellett átadni, amelyek az átadott munkafolyamatokhoz kapcsolódnak), de az ingatlan területek jelentős részénél az elkülönülést nem tudták maradéktalanul megvalósítani (pl. egy épületben működik a Polgármesteri Hivatal, az okmányiroda és a Járási hivatal).

Általános vélemény volt a megkérdezett szakemberek részéről, hogy azon települések, akik az elmúlt években (évtizedekben) gondos gazdái voltak a településnek, felelősség teljesen döntöttek beruházások, vásárlások tekintetében – beleértve azt is, hogy nem halmoztak fel adósságot – sajnos rosszabbul jártak. Ők az adósság konszolidációból nem részesültek, viszont a feladat finanszírozás következtében az alacsony finanszírozás ugyanúgy érinti őket is. Ezek a települések az elmúlt években általában megszorító intézkedéseket hajtottak végre. Eszközeiket

nem vagy csak kis mértékben bővítették, az intézményeik állapotánál az állagmegóvás minimális, elvárható szintjét valósították meg, nem költöttek modern bútorokra, a munkaeszközöket (pl. számítógépek, nyomtatók egyéb eszközök) normál szinten tartották, stb., vagyis a működésük biztosított volt, de jelentős minőségi fejlődés, fejlesztés nem történt.

Más települések, akik akár hitelből is, de megvalósították fejlesztési elképzeléseiket, magasabb színvonalú körülményeket teremtettek az intézményeikben, az adósság átvállalásával jól jártak, mert adósságuk nincs (vagy alacsonyabb lett), de a települési vagyon, az önkormányzat által biztosított körülmények jelentősen jobbak.

A települési önkormányzatok azon csoportja, amely okmányirodát tartott fenn 2012 év végéig, jelentős feladat mennyiségtől és munkaerőtől vált meg. Számukra a finanszírozás ugyan jelentősebben csökkent, de a költségeik is.

4.5. A járások és a kistérségek közti kapcsolat vizsgálata

A járások az államigazgatás lokális szintjét jelentik, míg a kistérségek a területi statisztikai egységek (NUTS) rendszerében történő besorolásban a LAU I-es szintet. Közös azonban bennük, hogy területi térszervező funkciójuk van. Központjuk jellemzően kiemelkedik a térségből. Állami és önkormányzati feladat ellátás, sok esetben ennek következményeként vállalkozói tőke is telepítésre kerül a központi településre, tehát a térségi központ funkció a település, a településen élők számára rendkívül fontos.

Hazánk település állományát, a jelenleg működő járásokat, kistérségeket vizsgálva láthatjuk, hogy egyes esetekben a járásoknak és a statisztikai kistérségeknek nem azonos az illetékességi területe, több esetben a központja sem.

A 175 statisztikai kistérség központi települése közül egy nagyközség (a fejeér megyei Aba), a többi városi vagy megyei jogú városi jogállású. A járások esetében nincs nagyközség a központi települések között.

Ha a járások és a kistérségek központi településeit hasonlítjuk össze elmondhatjuk, hogy az összes 3154 település közül 2710 olyan település van, amely kistérségi központja és járásszékhely város központja azonos. Vagyis az itt élő emberek számára a járások kialakítása és az új intézmények felállítása jelentős változást nem jelent. Azonos a helyszín, 2485 település esetében még a név is (azonos a kistérség és a járás neve).

426 olyan település van az országban, amelyeknél a járás és a kistérség nevében is, és központi település tekintetében is eltér. Ezek főként az új járásszékhely városok (mint központok) környezetében található települések ill. egy-egy olyan település, amely főként forgalmi okból nem a kistérségi központhoz, hanem a járásszékhely városhoz van közelebb.

Hazánkban 17 olyan város lett járásszékhely város, amely nem kistérségi központ, míg 17 olyan település van, amely kistérségi központ, de nem járásszékhely város. Különleges helyzetű Budapest, lévén kistérségi egység, kistérségi központ, viszont területén 23 fővárosi körzet került kialakításra.

Az. 1. táblázatban láthatjuk, hogy 5 olyan megyénk van, ahol a kistérségi központok és a járásszékhely városok azonosak. Ennek egyrészt az az oka, hogy nincs több város a megyében (pl. Nógrád megye), vagy a többi város alacsonyabb térszervező funkcióval rendelkezik, másrészt a kistérségi központok valódi központi települések, tehát ténylegesen rendelkeznek a térszervező funkciókkal. Az összes járást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 79 olyan járásunk van, ahol a járás területén csupán 1 város, a járásszékhely város található. A legnagyobb népességű járásunk a Miskolci járás, közel 250 ezer fős népességével, míg a legalacsonyabb népességű a nem egészen 9 ezer fős Belpátfalvai járás.

1. táblázat A kistérségi központok és a járásszékhelyek különbségének összehasonlítása megyei szinten

Megye	Kistérségi központ település, de nem járásszékhely város	Járásszékhely város, de nem kistérségi központ
Baranya		Bóly
Bács-Kiskun		Tiszakécske
Békés		Gyomaendrőd
Borsod-Abaúj-Zemplén		Putnok
Csongrád		
Fejér	Aba (nagyközség), Adony, Ercsi	Martonvásár
Győr-Moson-Sopron		
Hajdú-Bihar	Lévavértes, Polgár	Derecske, Hajdúnánás, Nyíradony
Heves		
Jász-Nagykun-Szolnok		Jászapáti, Kunhegyes
Komárom-Esztergom	Dorog	
Nógrád		
Pest	Budaörs, Veresegyház, Budapest	Budakeszi, Nagykőrös, Szigetszentmiklós, Vecsés
Somogy	Kadarkút, Lengyeltóti, Balatonföldvár	
Szabolcs-Szatmár-Bereg		Kemecse
Tolna		Tolna
Vas	Csepreg, Őriszentpéter	
Veszprém		
Zala	Hévíz, Zalakaros, Pacsá	

Forrás: KSH (2013), 218/2012. Korm. rendelet alapján saját szerkesztés

7 megyében több járás került kialakításra, mint amennyi kistérség van. Itt új települések kerültek olyan helyzetbe, hogy területi előnyt érhetnek el a plusz funkciók jóvoltából. 4 megyében a járasok száma alacsonyabb, mint a kistérségek száma. Ezekben összesen 9 olyan város található, amely nem lett járásszékhely város.

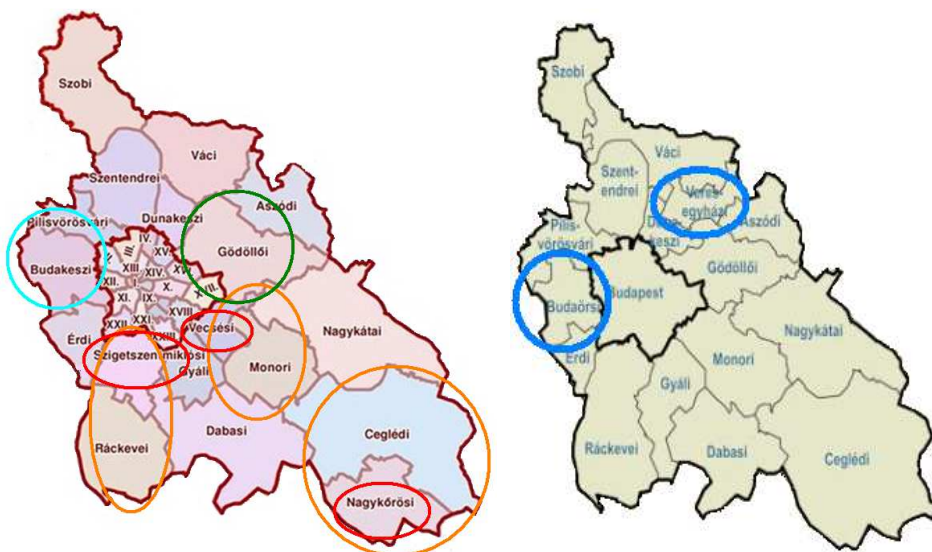
3 megyében (Fejér, Hajdú-Bihar és Pest) olyan helyzet áll fenn, hogy van olyan város ami kistérségi központ ugyan, de nem lett járásszékhely és van olyan település, amely járásszékhely ugyan, de nem kistérségi központ. Vizsgáljuk meg részletesen Pest megye példáján keresztül az esetet.

Mint az a 2. ábrán látható, Pest megye járásainak száma 18 (valamint a 23 budapesti kerületi körzet), kistérségeinek száma 16 + Budapest. Csupán a számadatokat ismerve ez azt jelentené, hogy 2 olyan település van a megyében, amely nem kistérségi központ, de járásszékhely lett.

Ismerve a településsoros adatokat láthatjuk térképen ábrázolva a különbséget, hogy három kistérség (Ráckevei, Monori, Ceglédi – narancssárga szín) területét 2-2 részre osztották és így alakították ki belőlük az összesen 6 járást. A nyugat-pest megyei területen komolyabb különbségek érzékelhetőek. A Budaörsi kistérség területén, de a Pilisvörösvári kistérség területét is érintve alakították ki a Budakeszi járást (világoskék szín), Budakeszi központtal. Vagyis itt a központok közti váltásról kell beszélni. Kelet-pest megyében a Veregyházi kistérség területén lévő települések jelentős részét a Gödöllői járásba, kisebb részét a Dunakeszi és a Váci járásba integrálták be (zöld szín). Ezzel Veregyház város nem kapott plusz térségi funkciót a közigazgatás átalakítása során. Vagyis Pest megyében található 2 olyan település, amely térszervező funkciók telepítése szempontjából egyértelműen vesztes (kistérségi térkép, sötétkék). Ugyan a közigazgatási területén működő okmányiroda egészen biztos, hogy kormányablakká fog válni, azonban az egyéb államigazgatási funkciókkal bíró pl. járási tankerület létesítménye nem a város közigazgatási területére került. A város egyes feladatait nem a város falain belül, hanem a szomszédos Budakeszin/Gödöllőn fogják megvalósítani, illetve a hozzá kapcsolódó döntések meghozatala is ott történik.

A járasok és a kistérségek azonosságának és különbözőségének azért van jelentősége vizsgálatunk szempontjából, mert a változó területi egységek hatására egyrészt a településeken élő lakosságnak alkalmazkodnia kell az intézmények helyéhez, szolgáltatási kínálatához, másrészt a városok vezetésének nem mindegy, hogy az államigazgatás lokális szintjeként működő járasok központja a településükön található vagy sem. Számos esetben láthatjuk, hogy a központi forrás elosztásánál, az Uniós források elnyerésénél milyen fontos a területi hatás.

2. ábra Pest megye járásai és kistérségei

Forrás: KSH (2013) és TEIR (2013) térkép alapján saját szerkesztés

5. Összegzés

Kutatásunk alapján kiderült, hogy a kisebb lakosságszámú, ezzel együtt kevesebb önálló feladatot végrehajtó települések kedvezőtlenebb helyzetben vannak. Költségvetési támogatásuk jelentősen csökkent, feladat ellátásuk minimális mértékben változott, eddig sem és ezután sem tudnak jelentős beruházásra pályázni. A lakosság megtartó képességük folyamatosan csökken. Nagyon kevés – és főként helyi gyökerekkel rendelkező – vállalkozás telepszik csak meg, így az iparüzési adó bevételeik – ha egyáltalán van – minimális. A kormányzati szándék, mely szerint a saját bevételek bővítését szorgalmazzák, sajnos nem megvalósítható. A vidéki népesség jelentős része nem terhelhető további adókkal, sokkal inkább jellemző a szociális támogatási igényük.

A nagyobb települések, főként városok számára a feladat átadás inkább csak bizonytalanságot, „kellemetlenséget” okozott, hiszen jelentős számú dokumentumot kellett készíteni, az átadás-átvételt előkészíteni, a munkaerő állományt és az ingó-ingatlan vagyont megosztani. Az adósság konszolidáció kapcsán az adósság egy része ugyan átvállalásra került, de ez a mindennapok gazdálkodása szempontjából nem jelentett pénzügyi könnyebbséget, hiszen főként nem a havi törlesztés mértéke csökkent, hanem a futamidő a hitelek esetén. Természetesen az állami támogatások csökkentése őket is sújtotta, de tekintettel arra, hogy saját bevételeiknek

köszönhetően kevésbé kitett a helyzetük, van esélyük a fennmaradásra, a költségvetésük normalizálására.

Tanulmányunkban bemutatott pénzügyi, átszervezési, feladat ellátási problémákból a lakosság mit sem érez. A lakossági véleményeket vizsgálva láthatjuk, hogy a lakosságnak legtöbb információja az általános iskolák önkormányzatoktól való elkerüléséről van (az, hogy mi változott nem igen tudják, csak azt, hogy változás történt). Tudnak a járási rendszer kialakulásáról, de számukra ez a hétköznapi életben semmilyen változást nem jelentett. Az okmányirodát, az ágazati szakigazgatási szerveket, az általános és középfokú oktatási intézményeket ugyanott találják, működésükben –látszólag – változás nem történt. A lakossági kérdőívekben azok tudtak leginkább változásokat megfogalmazni, akik munkájuk során a közigazgatás vagy közoktatás valamely szegmensében dolgoznak.

Vagyis láthatjuk, hogy a közigazgatás teljes átalakítása lassan a finish-ébe kerül, ennek ellenére a lakosság számára ezek a változások kevésbé érzékelhetőek. Legtöbben csak hallomásból tudják, hogy valami történt a közigazgatásban, de konkrét változásokat nem tudnak említeni. Nem így a közigazgatásban dolgozók. Változnak a feladatok, a hatáskör-telepítés elvei és szinterei, az eddigieknél sokkal jelentősebb szerephez jut a hatékonyság és a gazdaságosság szempontja.

Feltett szándékunk volt, hogy választ keresünk arra a kérdésre, hogy a járási rendszer kialakítása milyen hatással van a lakosság vidéken tartására. Vizsgálataink alapján elmondhatjuk, hogy a vidéken tartásban azon települések számára lesz érzékelhető előny, amely települések plusz funkciót, funkciókat kaptak. A járásszékhely városok számára a térszervező funkció jelentős előnyöket hozhat, hiszen az állami feladatok telepítése a továbbiakban is várhatóan ezen településeken fog megvalósulni. Mindenképpen ki kell emelnünk azt a 17 települést, amely település mint járásszékhely város, de nem kistérségi központ új szerephez jutott, új lehetőséget kapott további fejlődéséhez.

Ha ezek a települések élni tudnak a feladatellátásban rejlő lehetőségekkel, hosszú távon jelentős előnyt, további térszervező funkciót tudhatnak majd magukénak, ami a települések további fejlődését hozhatja majd maga után.

Felhasznált irodalom

2011. évi CLIV. törvény a megyei önkormányzatok konszolidációjáról, a megyei önkormányzati intézmények és a Fővárosi Önkormányzat egyes egészségügyi intézményeinek az átvételéről

2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.

202/2012. (VII. 27.) Korm. rendelet a Klebelsberg Intézményfenntartó Központról.

- 218/2012. (VIII. 13.) Korm. rendelete a járási (fővárosi kerületi) hivatalokról.
- Budai B. B. (2009): *Az e-közigazgatás elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Z. (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialog Campus, Budapest – Pécs.
- Káposzta J. – Nagy H. – Kollár K. (2010): Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek települési szerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU csatlakozás óta eltelt időszakban. *Területi statisztika*, 6, pp. 641-658.
- Kovács M. (2010): A területi közigazgatás szerkezeti kérdései. *Doktori értekezés, SZIE GSZDI, Gödöllő*.
- Marekné Pintér A. (2012): *Tájékoztatás valamennyi állami fenntartásba kerülő köznevelési intézmény igazgatójának*. 2012. december. 21., Budapest.
- Papp E. (2013): *A helyi önkormányzatok adósságkonszolidációja*. Belügyminisztérium, helyzetértékelő előadás, 2013. február. 13., Budapest.
- Winkler Gy. (2005): Kistérség menedzsment. In Winkler Gy. – Jósai A. (szerk): *E-Government Tanulmányok IV. Kistérség menedzsment és regionális elektronikus kormányzat*. E-Government Alapítvány, Budapest. p. 99.
- www.terport.hu (2013): *Járások kialakítása a közigazgatási reform keretében 2013-tól*.

A közösségi agrárszabályozások sikere a nemzeti tájképi elemek védelmében

Rákóczi Attila¹

A Közös Agrárpolitika reformjai és fejlődése következtében mára a mennyiségi előírásokon kívül minőségi elemeket is tartalmaz. 2010-ben az előírások körébe emelték a tájképi elemek védelmét, mely a támogatások folyósításának az egyik feltétele lett. Hazánkban a gémeskutak és a kunhalmok tartoznak ebbe a körbe. Mindkét tájelem szerves része a magyar tájnak és kultúrájának. A halmok szempontjából fontos lépés volt ez, ugyanis addig – bár volt érvényes hazai szabályozás – folyamatos volt a pusztulásuk, rongálódásuk. Az előírás életbe lépése előtt állapotfelmérést végeztünk, az azt követő években teljes vizsgálatot folytatunk a békés megyei halmok körében, így követjük nyomon évről-évre a rajtuk beállt változásokat, de monitoring tevékenységet is végzünk. A szabály életbe lépésétől azonnali pozitív változás figyelhető meg a halmok területén. Elmondható, hogy célravezető a szankciók általi eredmény elérése a tájvédelemben is. Ugyanakkor, feltétlenül vizsgálni szükséges a gazdálkodókra – a táj használójára, alakítójára – gyakorolt jogi intézkedések hatásait is.

Kulcsszavak: közös agrárpolitika, kölcsönös megfeleltetés, tájvédelem

1. Bevezetés

A kunhalmok kulturális, és tájvédelmi szempontból is nagy jelentőséggel bírnak a Kárpát-medence történelmében. Ezen értékes, ember által alkotott képződményekben nagymértékű pusztulás állt be az utóbbi időkben. Több próbálkozás is történt a védelmükért Magyarországon, de ezek sikertelennek bizonyultak. Komoly lépést kellett tenni a megoldásra, amit az agrárszabályozásban vezettek be, így az EU-s, és a nemzeti agrártámogatásokhoz kapcsoltak, ily módon kívánják megvédeni a még megmaradt halmokat. Sokszor vitatott kérdés, hogy a természetvédelmi, tájvédelmi célokat, megvalósítani kívánt állapotokat érdemes-e jogszabályi előírásokkal, szankciók által elérni, megvalósítani.

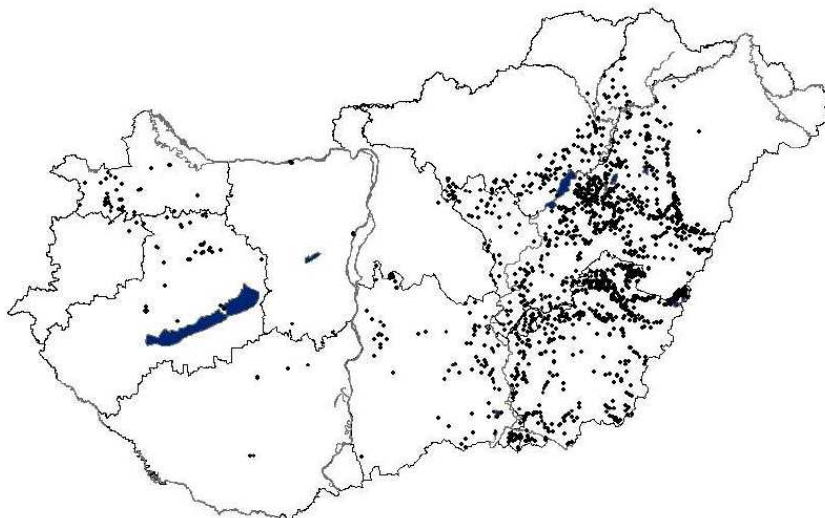
¹ Rákóczi Attila, PhD hallgató, Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola (Gödöllő).

2. Irodalmi áttekintés

2.1. A kunhalmok fogalma, kialakulásuk, jelentőségük

Az egykor vízjárta síkság jellemző földpiramisai Győrffy István, a honi néprajztudomány jeles képviselője szerint, „olyan 5-10 méter magas, 20-50 méter átmérőjű, kúp vagy félgömb alakú képződmények, amelyek legtöbbször víz mellett, de vízmentes helyen terültek el, s nagy százalékban temetkezőhelyek, sírdombok, őr- vagy határhalmok” (Tóth 1996). A legrégebbi ember alkotta kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok. A késő rézkori - kora bronzkori állattenyésztő pásztorkodó népek mikroformákkal, halmokkal gyarapították az Alföldet. Ezeket korábban természetes eredetűnek vélték, azonban a XIX. század végén és a XX. század elején elvégzett régészeti kutatások rámutattak mesterséges eredetükre. Egy részük az egykori mederfordulók mellett kialakult halmok közé tartozik, amelyet a neolitik kultúrák használtak letelepedésre (víz elleni védelem, tellek), vagyis ez a csoport félig természetes eredetű képződmény. A másik csoport sírhelynek készült. A halmok az erős antropogén hatás bizonyítékai is (Barczy 2009). A két fő típusuk tehát a tell-dombok (lakódombok), a másik fő típusuk a kurgánok (sírhalmok). A kurgánok és tellek mellett a kunhalmok további két típusába az őrhalmok és a határhalmok tartoznak (Tóth 2002). Keletkezésük i.e. 4000-től, a XII. századik tehető, így a legidősebbek akár 6000 évesek. A mesterséges dombok tájképi, régészeti, botanikai, zoológiai és kultúrtörténeti szempontból kiemelkedően értékes, több ezer éves kultúrtörténeti emlékeink. Hazánk területén gyakoriak, egyaránt fellelhetők a Fertő-tó vidékén, a Bakonyban és a Bükkhegységben, a kora vaskori halomsírok szép példáit pedig Százhalombattán láthatjuk. A legnagyobb számban az Alföldön fordulnak elő (Szelekovszky 1999) (1. ábra).

Méretük változó, átmérőjük 20-90 m, magasságuk 0,5-12 m, pajzsméretük 50-160 m is lehet. Alaprajzuk többnyire a körhöz közelítő, alakjuk pedig kúp („cukorsüveg”) vagy félgömb (Barczy 2009). A legtöbb Árpád-kori tárgyi emlék ezeken a halmokon vagy környékén található. Temetők, síremlékek, templomok, településhelyek, kolostorok, monostorok (Szelekovszky 2005). A temetkezésre használt halmot a környezetéből kitermelt földből – a középpontban eltemetett halott számára – egyszerre vagy több ütemben hordták fel, a halom nagysága pedig az elhunyt személy társadalomban betöltött szerepétől függött. A megépült halom néhány esetben a család temetkezési helye is volt, a később eltávozott családtagokat a középponttól kissé távolabb temették, egészen az alapkőzetig leásva (Barczy 2009). A halmok közvetlen környezetüktől eltérő geológia, talajtani sajátosságai miatt alkalmasak a régmúlt idők környezeti, természeti viszonyainak feltérképezéséhez, rekonstruálásához (Barczy et al. 2006).

1. ábra Kunhalmok előfordulása Magyarországon

Forrás: Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Országos Kunhalom Nyilvántartása

Az Alföld potenciális löszvegetációja is rendkívül töredékesen maradt csak meg, mivel a számára otthont adó kiváló minőségű, mezősegi (csernozjom) talajú területeket a szántóföldi művelés során feltörték. Alig akad olyan élőhely, ahol a lösznövényzet évezredek bolygatását elkerülve meghúzhatta volna magát. A kunhalmok - bolygatatlan állapotban - gazdag természetes élőhelyek és a ritka sztyeppnövények utolsó menedékei (Barczy 2009). Még a nem szántott, akár ősgyepvel fedett halmokat is leggyakrabban szántók övezik, ezek a kultúrsivatagból oázisszerűen kiemelkedve menedékhelyet biztosítanak számtalan növény- és állatfaj számára (Tóth 2004).

A kunhalmok minden értéke közül legszembetűnőbb az a látvány, amivel tájainkat díszíti. A táj arculata, látványa, szépsége, hangulata, színei, pihentető, felüdítő, vagyis kedvező hatása, tehát eszmei értéke határozza meg az esztétikai értéket. Az Alföldön az utazó elé egykoron a következő kép tárult nyomán: „Itt-ott egymástól néhány százméternyire több hasonló nagyságú emelkedik. Másutt egy különösen terebélyes tumulus közelében egy vagy két kisebb halom, inkább laponyag húzódik meg szerényen. Miként a nagy bolygó körül kisebbek keringenek, úgy tartoznak a fejedelmi földpiramisokhoz is kisebb földhányások, a főember-szolgák, a csatlósok alacsony sírdombjai” (Zsolnai 1938).

Szomorú az a tény, hogy egy-két kivételtől eltekintve eddig, semmit nem tett az itt élő ember a megmaradásukért, kivéve azokat, akik i.e. 4000-3000 körül

építették. Európai államként is, sajnos még mindig aggódnunk kell a történelem legrégebbi ember alkotta építményinek a kunhalmok további sorsa és megmaradása végett (Szelekovszky 2005, 7-8. o.).

2.2. A pusztulás és okai, következményei

Egykor Magyarországon több mint 40.000 db kunhalom volt található. A Körös-Maros Nemzeti Park nyilvántartásából kiderül, hogy ebből a mai Békés megye területén 1533 db volt fellelhető (Bede 2007, 2008, 2009, 2010) (2. ábra). A halmok jelentős részének közvetlen környezete mindig is mezőgazdálkodás által érintett területek voltak. Az idő előrehaladtával egyre intenzívebbé váló mezőgazdasági területek közé ékelődtek a több ezer éves halmok. Számuk folyamatosan csökkent a századok során, főként a földművelés miatt és a vallás erejének csökkenése miatt (Tóth 2002). A XX. század második felében az országra jellemző intenzív, nagyüzemi mezőgazdálkodás következtében még nagyobb számban pusztultak el. Manapság is a megmaradt halmok közvetlen környezete főként szántóterületek.

2.3. Hazai védelmük története és a közösségi szabályozás

A magyar történelem során hosszú ideig semmilyen védelem nem volt a halmok vonatkozásában. Védelmük szempontjából sok mindennek kellett történnie. Már az 1847. február 22-i MTA közgyűlés memoranduma, majd az 1876. évi Budapest Őstörténeti Kongresszus is kiemelten foglalkozott a halmok régészeti értékeivel, számba vételük szükségességével.

A védetté nyilvánítás első törvényi lehetőségét eredetileg a 13/1949. sz. törvényerejű rendelet vezette be. A kunhalmok védettségét jogilag az 1963-ban közzétett törvényerejű rendelet is biztosította, azonban ez a védettségi forma csak ideiglenes módon és néhány feltárt halomnak adatott meg. Ezt követte az 1981. évi 19. számú törvényerejű rendelet által módosított 1963. évi 9. számú Trv.18. §-a, illetve a 18/1981. (XII.5.) MM. sz. rendelettel módosított 2-1965. (I.8.) MM. Sz. Rendelet 51-54. §-a. Az 1982. évi 4. Trv. (amely bár nem nevesíti a kunhalmokat) 2. §-a már kimondta, hogy a természetvédelem feladata, hogy a különleges oltalmat igénylő, az emberi környezet védelme érdekében kiemelkedő föld-, víz-, növény- és állattani, tájképi vagy kultúrtörténeti szempontból, illetőleg már közérdekből védelemre érdemes természeti tájak, területek és tárgyak, vadon élő növény- és állatfajok körét megállapítsa. Ebbe a körbe a kunhalmokat a fent tárgyalt sokszínű értékegyüttes miatt feltétlenül bele kell értenünk. A törvény kimondta, hogy ezeket a természetvédelmi értékeket a jelen és jövő nemzedék számára meg kell őrizni, azokat szükség szerint helyre kell állítani, tervszerű fenntartásukat pedig biztosítani kell. Ez az 1982-ben alkotott törvény ma már hatályát veszítette, de a kunhalmok védetté nyilvánításához döntő alapot teremtett (Barczy 2009, 51. o.).

A civil kezdeményezések mellett a kunhalmok a 24/1991. számú Országgyűlési határozat és a 3515/1991. számú Kormányhatározat kihirdetésével

kerültek újra a döntéshozói figyelem homlokterébe (Tóth 1999). Az Országgyűlés 24/1991. számú határozata az Alföld időszerű környezetvédelmi, tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéséről szól, amelyben az Országgyűlés felkéri a Kormányt, hogy dolgozzon ki és léptessen életbe részleges gazdálkodási és beruházási moratóriumot a természetes vízfolyások és a kunhalmok védelmére. Ennek az Országgyűlési határozatnak a felkérésére, pontosabban utasítására jelentette meg a Kormány a 3505/1991. számú Kormányhatározatot, amelyben tulajdonképpen ugyanazt fogalmazta meg, azzal a különbséggel, hogy már határidőt szabott és felelőst is megjelölt.

A kunhalmok védelméről a termőföldről szóló 1994. évi LV. Tv. is rendelkezett. A törvény 37. § szerint a táj alaktani és helyi éghajlati jellegét meghatározó elemeit, így különösen a domborzatot és a jellegzetes felszíni alakzatokat, természetes vízfelületeket, a nádasokat és vizes élőhelyeket (tavak, vízfolyások, holt meder, források), a mezőgazdasági termelés számára kedvezőtlen termőhelyi adottságú területeket, tájértékeket (kunhalmok, földvárak, rommezők, stb.) a termőföld hasznosítása, a meliorációs tervek készítése és végrehajtása, valamint egyéb tevékenységek végzése során meg kell őrizni. A 2007. évi CXXIX. törvény a termőföld védelméről már nem rendelkezik külön a fentiekről, hanem elsődlegesen a természetvédelmi törvény hatáskörébe utalja a természetvédelmi oltalom alatt álló termőföldeket. Az említett 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről az előzőeknél konkrétabban mondja ki a kunhalmok védelmét. A törvény III. részének (amely a „természeti területek és értékek kiemelt oltalma” kérdéskörrel foglalkozik) 22. § szerint kiemelt oltalmuk biztosítása érdekében védetté kell nyilvánítani a tudományos, kulturális, esztétikai, oktatási, gazdasági és más közérdekből, valamint a biológiai sokféleség megőrzése céljából arra érdemes természeti értékeket (pl.: földtani képződményeket, természethez kötődő kultúrtörténeti emlékeket stb.). A 23. § (1) és (2) bekezdése szerint „(1) természeti értékek és terület kiemelt oltalma a védetté nyilvánítással jön létre. (2) E törvény erejénél fogva védelem alatt áll valamennyi forrás, láp, barlang, víznyelő, szikes tó, kunhalom, földvár”. A (3) bekezdés f) pontja szerint – a (2) bekezdés alkalmazásában – „a kunhalom olyan kultúrtörténeti, kulturális örökségi, tájképi, illetve élővilág védelmi szempontból jelentős domború földmű, amely kimagasodó jellegével meghatározó eleme lehet a tájnak” (beiktatta: 2003. évi LI. tv. 1. § (1).); g) pontja szerint pedig „a földvár olyan védelmi céllal létesített vonalas vagy zárt alakzatú földmű, amely azonosíthatóan fennmaradt domborzati elemként történeti, kulturális örökségi, felszínalaktani, illetve tájképi értéket képvisel” (beiktatta: 2003. évi LI. tv. 1. § (1).). A (4) bekezdés rögzíti, hogy „a (2) bekezdés hatálya alá tartozó lápok, szikes tavak, kunhalmok és földvárak jegyzékét a miniszter a törvény hatálybalépésétől számított 3 éven belül közzéteszi és a jegyzéket évente

felülvizsgálja. A jegyzék tájékoztató jellegű és nem érinti a (2) bekezdés alapján, e törvény hatálybalépésével bekövetkező védelmét”. Az (5) bekezdés szerint „ha védett természeti érték, terület védelme csak különleges intézkedésekkel biztosítható, a természeti értéket, területet vagy annak egy részét fokozottan védetté kell nyilvánítani” (Barczy 2009).

A számbavétel (kunhalom kataszterezés) azon túl, hogy mennyiségileg választ adott, az akkor még létező halmokról, jó alkalom volt egy minőségi állapotfelmérésre is az akkori helyzetről (Szelekovszky 1999).

A kataszterezés során már csak 380 db olyan kunhalmot találtak a mai Békés megye területén, melynek még van természetvédelmi és tájképi jelentősége, ebből 264 db nem állt mezőgazdasági művelés alatt (2. ábra). Azonban a törvényre nem alkottak végrehajtó rendeletet, így pusztulásuk nem állt meg, számuk folyamatosan csökkent.

Magyarországon az Európai Unió csatlakozással számos közösségi támogatási forrás vált elérhetővé a mezőgazdasági termelők számára. Az uniós pénzek eléréséhez a gazdáknak különféle előírásokat, illetve kötelezettségeket kell teljesíteniük. Ilyen a kölcsönös megfeleltetés szabályzórendszere is. Utóbbit a Közös Agrárpolitika 2003-as reformja következtében a Tanács 1782/2003/EK Rendelete vezette be. Kialakításával és alkalmazásával az uniós, és a hazai jogalkotó szervek célja nem a termelők büntetése, a támogatás mértékének csökkentése, sokkal inkább a helyes gazdálkodási eljárások, módszerek elterjesztése, a környezetkímélő és környezettudatos agrártermelés gyakorlatának ösztönzése, a szabályokat betartó termelők körének évről-évre történő növelése. A kölcsönös megfeleltetés alátámasztja a támogatások igénybevételeinek jogosságát, elosztatva az uniós agrártámogatásokkal szemben tapasztalható közösségen belüli és nemzetközi aggályokat (Wilson 2008).

Az új szabályozás két csoportja a jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények, továbbá a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot előírásai (Dwyer et al. 2000). Az első csoport tartalmazza a természetvédelem, környezetvédelem, élelmiszer-biztonság, állatjelölés, állat- és növényegészségügy, valamint állatjólét követelményeit (Darie 2012). A kölcsönös megfeleltetés ezen előírásait 2009-ben vezették be országunkban, az egyes előírások folyamatosan 2013-ig bővülnek és válnak teljessé.

Az utóbbi csoportot a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot előírásait szintén a fenti EK rendelet vezette be és, 2004-től lépett életbe hazánkban a 4/2004. (I. 13.) FVM rendelettel. Jelenleg az 50/2008. (IV. 24.) FVM rendelettel tartjuk be nemzeti szinten a közösségi előírásokat. Ezen csoport kilenc elemből áll, és így határozzák meg az egészséges, és fenntartható agrárkörnyezet, agrárkörnyezetvédelem, vidékfejlesztés, tájökológia, mozaikosság, előírásait, valamint a betartásukhoz szükséges kritériumokat. A rendeletet 2010-ben a 32/2010. (III.30.) FVM rendelet módosította, igazodva a Tanács 73/2009/EK Rendeletéhez. Utóbbi közösségi jogszabály hatályon kívül helyezte a korábbi 1782/2003/EK Tanácsi

Rendelet. A változásokkal közösségi szinten részletesebbek lettek a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot betartásának előírásai, valamint kiegészítésre kerültek a kölcsönös megfeleltetés szabályai is. Nemzeti szinten ezen módosításokkal az öntözésre vonatkozó előírásokkal, valamint a tájképi elemek – a gémeskutak és a kunhalmok – védelmével lett kibővítvé a haza jogszabály. A módosított rendelet értelmében azon gazdálkodóknak, akiknek a területére kunhalom esik, azok védelméről gondoskodniuk kell úgy, hogy az esetleges talajbolygatással járó mezőgazdasági műveléssel (szántás, tárcsázás stb.) fel kell hagyniuk a halom-testek területén (Vidékfejlesztési Minisztérium 2011).

3. Vizsgálati anyag és módszer

A szabályozás bevezetése egy állapotfelméréssel kezdődött. Ehhez a munkához a háttéradatbázist a korábban említett kunhalom-kataszterezés adta. A felmérést a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (az EU agrár-, és vidékfejlesztési támogatásainak akkreditált kifizető ügynöksége) végezte. Ez térinformatikai eszközökkel, GPS-PDA technológiával lett végezve. Magam is a hivatal helyszíni ellenőre, kormánytisztviselője vagyok, így a felmérésben személyesen is részt vettem. A 2010. évre vonatkozó felmérés során határoltuk le azon halmok körét, melyek beépülhetnek a rendeletbe. A háttérkutatások következtében azonban a szám évről-évre néhány darabbal bővíülhet. Jelenleg 185 db kunhalmot tartunk nyilván, melyeknek még van tájképi jelentősége.

Munkánk módszertanai:

- Teljes vizsgálat, melyben az alapsokaság évről-évre változik, mivel minden évben a még művelt halmokat járjuk le. Ezek fényében az alapsokaság 2010-ben 185 db, 2011-ben 98 db, 2012-ben 78 db, 2013-ban 40 db volt. Ennek során folyamatosan nyomon követjük a még művelt halmokat, és jegyezzük, hogy mikor válnak nem műveltté. Másrészt ezen lejegyzett eredményeket matematikai-statisztikai módszerrel.
- Khi-négyzet próbával szignifikancia vizsgálat alá vontuk. Utóbbival vizsgáljuk és támasztjuk alá feltételezésünket a halmokon beállt változások kapcsán, de képet kapunk a szabályozás hatékonyságáról is.
- Reprezentatív mintavétel 2013 évtől randomszám generátorral a kunhalmok egyedi azonosító száma alapján, mely esetében az alapsokaság 107 db, a 2011-ben nem művelt halmok száma szerint. A mintavételi ráta 9 % (10 db). Ez egy monitoring tevékenység, mely a korábban műveletlenné vált halmokat ellenőrzi felül, hogy hogyan alakul a későbbi sorsuk.

Ezen módszertani elemekkel a Békés megyében található kunhalmok állapotában beállt teljes körű változásokat tudjuk követni évről-évre.

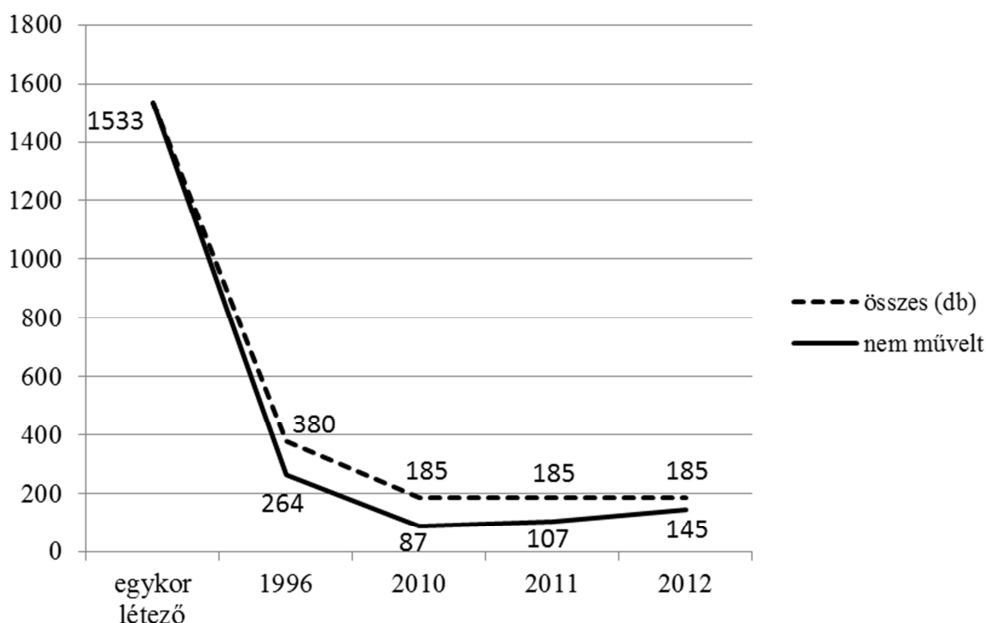
4. Eredmények, következtetések

4.1. A teljes vizsgálat eredményei

2010-ben a megmaradt 185 db-ból 87 db-ot nem műveltek, 98 db-ot műveltek. 2011-ben már csökkent, 78 db volt a művelt halmok száma, mely adat 2012 évben 40 db-ra esett vissza (2. ábra).

Láthatjuk, hogy jelentős fordulat állt be, és nőtt a kunhalmok védelme, megállt a pusztulásuk. Az eredmények láttán kijelenthetjük, hogy jelentős esély van a halmok botanikai állapotjavulásának is, hiszen a nem művelés következtében helyreállhatnak rajtuk az egykori löszgyep populációk, melyek a ritka és egyedi növény állományt, továbbá a vele szorosan összefüggő állatpopulációt jelenti. Az ábrából szembetűnik, hogy többről van szó, mint az eddigi állapotromlás megállásáról, javulás és regeneráció figyelhető meg a jogszabály hatására.

2. ábra Kunhalmok és állapotuk a mai Békés megye területén

Forrás: Saját szerkesztés

4.2. A statisztikai vizsgálatok eredményei

A vizsgálat ezen szintjén a kunhalmok állapotfelmérésekor, így a rendelet életbe lépésekor talált állapotokat vetettük össze a kerettáblában, művelésük, és nem művelésük vonatkozásában, a jogszabályi változás életbe lépésének időpontjában. Az eredmények statisztikai vizsgálata is megerősítette, hogy szignifikáns a kunhalmok darabszámában és állapotában beállt változás az új Európai Unió és a hozzá kapcsolódó hazai szabályozás következtében (1. táblázat).

Azon gazdálkodók, melyek nem hagytak fel azonnal a halmok művelésével, szankciót kaptak a 2011 évi területalapú támogatásuk vonatkozásában. A szankció mértéke a teljes támogatási összeg 1-3%-a volt, melynek pontos nagysága, pénzübeli összege, az igényelt összterületük nagyságától, az ügyfél által művelt halmok darabszámától függött. A szankció számítása a 81/2009. (VII. 10.) FVM rendelet a kölcsönös megfeleltetés körébe tartozó ellenőrzések lefolytatásával, valamint a jogkövetkezmények alkalmazásával kapcsolatos szabályokról jogszabály alapján történik. A képlet az előzőeken túl tartalmazza még a többi HMKÁ és kölcsönös megfeleltetés előírásának esetleges be nem tartását is, azok együttes mértékét a gazdaság területéhez viszonyítva, valamint, hogy ismétlődő-e a hiba, vagy sem. Így a szankció súlyos esetben elérheti a megítélt közvetlen támogatás 100%-át is. Ezen túl még áthúzódó (több következő évet érintő) is lehet. Ezen a szankció a kölcsönös megfeleltetés szabályainak megsértése miatt kerül megállapításra, és levonásra az aktuális évre megítélt támogatási összegből, az utóbb említett áthúzódó szankció esetében a következő évi támogatási összegekből is.

1. táblázat A kunhalmok állapotának változása a rendelet hatására

Kunhalmok állapota	Az új szabályozás életbelépése	előtt (állapotfelmérés)	után (nyomon követés)
	művelt	98	40
	nem művelt	87	145
	összesen:	185	185

Forrás: Saját szerkesztés

A következő keresztáblában a szabály megsértésének hatására kiszabott szankciókat, és a hozzájuk tartozó művelt/nem művelt halmok számát vetettük össze (2. táblázat).

A 2012-es évben a szankciók hatására tovább nőtt a megfelelő állapotú halmok köre (145 db összesen), és 40 db kunhalmot találtunk még mindig művelés alatti állapotban. A kiszabott szankciók hatására, az előző évi 78 db művelt halomból 38 db művelésével hagytak fel a gazdák 2011-ről, 2012 évre. Olyan

halmot viszont nem találtunk, melyet korábban nem műveltek, viszont 2012-ben művelés alá vontak volna.

2. táblázat Gazdák által adott válaszreakció az új szabályozásra

A szabályozás általi szankció	A kunhalmok állapota	művelt	nem művelt
	a szabályozás által kiszabott szankciótól függetlenül:	40	107
	a szabályozás által kiszabott szankció következtében:	0	38
	összesen	40	145

Forrás: Saját szerkesztés

Az eredmények láttán megállapítható, hogy az agrártámogatási, - és szabályozási rendszerekben is hatékonyak, eredményesnek tűnik a szankciók általi kívánt hatás elérése. Ugyanakkor vizsgálni szükséges a gazdálkodókra gyakorolt hatásokat is. Ez a doktori kutatásunk másik fontos eleme.

4.3. A 2013-as monitoring vizsgálat eredményei

A monitoring vizsgálatnál a korábban már műveletlenné vált halmok nyomon követését végezzük. Munkánk célja, hogy figyelemmel kísérjük a már „megmenekült” halmok sorsát, hogy kiderüljön, újra művelésbe vonják-e a gazdák a halmok területét. Ennek során a már korábban műveletlenné vált halmokból veszünk mintát az azonosító számuk alapján, és újra meglátogatjuk azokat. A változásokat jegyezzük, és külön analitikát vezetünk az eredményekről. Az utókövető tevékenységünket 2013 évtől végezzük. Az eredményeket a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat A 2013-as év monitoring vizsgálatának eredményei

sorszám	egyedi azonosító	nem művelté válás éve	jelenlegi állapota
1.	1071	2012	nem művelt
2.	1277	2012	nem művelt
3.	1449	2012	nem művelt
4.	5030	2012	nem művelt
5.	5225	2012	nem művelt
6.	5099	2012	nem művelt
7.	1153	2012	nem művelt
8.	1152	2012	nem művelt
9.	1240	2010 előtt	nem művelt
10.	8408	2010 előtt	nem művelt

Forrás: Saját szerkesztés

A táblázatból kiolvasható, hogy az eddigi monitoring vizsgálat során nem találtunk olyan kunhalmot, melynek területét újra művelésbe fogták volna. Az eddigi eredményeink láttán kijelenthetjük, hogy a szabályozás hatékonynak minősül, ugyanis amely halom műveletetlenné válik a jogszabály következtében, azt nem fogták művelésbe az elmúlt évben.

5. Összegzés

Jelen kötetben közölt tudományos kutatásunk a doktori munkánkban felvállalt vizsgálati célokhoz kapcsolódik. Annak keretében két célt fogalmaztunk meg. Az egyik egy folyamatos terepi, feltérképező munka, melyet a békés megyei kunhalmok körében végzünk, és az ehhez fűződő statisztikai értékelés. Jelen kötetben az ehhez a célhoz tartozó, eddigi eredményeinket közöljük. A másik célunk egy szociológia felmérés a megyei kunhalom tulajdonosok körében, melyet mélyinterjúk formájában készítünk el. A munkánk ezen része ezután kezdődik.

A magyar táj, magyar kultúra szerves részének számító, több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bíró kunhalmok esetében az eddigi védelmi próbálkozások – néhány kivételtől eltekintve – eredménytelenek voltak. Jelentős volt az új közösségi és hazai agrárszabályozás hatása megmaradásuk vonatkozásában, ugyanis kutatásunk eddigi eredményeiből látható, hogy olyan pozitív fordulat állt be a még megmenthetőnek számító kunhalmok körében, mely eddig nem volt tapasztalható. A halom testek mezőgazdasági, mechanikai művelésének megszűnése esélyt ad a tájképi funkciójuk betöltésére. A talajuk bolygatásának felhagyása a régészeti, talajtani különleges funkciójuk megőrzéséhez járul hozzá. Nem utolsósorban, az intenzív művelés felhagyása a botanikai különlegességüket is felerősítheti, a löszgyep flóra és fauna helyreállításával. Ez által nő a kunhalmot befogadó terület biodiverzitása, ökopotenciálja is. Ugyanakkor az épp halom testek igényes kialakításával turisztikai célpontok is lehetnek, valamint a kultúrtörténeti jelentőségük is újra előtérbe kerülhet.

Láthattuk, hogy a szankciók következtében a kunhalmok megmaradhatnak az utókor számára, és hirdethetik őseink hagyatékait. Mindazonáltal, kutatni szükséges, hogy a gazdálkodókra milyen hatással van az új jogszabály. Negatív/pozitív hozzáállásuk és szemléletük kialakulása a védett tájellel kapcsolatban igen érdekes kérdés. Véleményünk szerint az embert nem szabad kiszakítani a természetből, hiszen integráns része, alakítója annak, ezért a véleménye, hozzáállása kiemelten fontos a természetvédelem szemszögéből. Hiszen neki őrizzük meg a halmokat.

A nem természetes halmok, mint többségükben több ezer éves antropogén tájalelemek együtt fejlődtek a mindenkori társadalmakkal. Jelenük, de jövőjük is a területen élő, és főleg az ott gazdálkodó ember munkájától, oltalmazó vagy romboló tevékenységétől függ. A velük kapcsolatos természetvédelmi munkának legfőbb tennivalója csak az lehet, hogy értelmes kompromisszummal útját álljuk az utóbbi időben igen felerősödött halompusztító tevékenységnek (Tóth 1996).

Ki kell derítenünk, hogy eléri-e a szabályozás a kívánt hatást az emberek hozzáállásában is, nem okoz-e konfliktust, melyek a megoldás, a konfliktuskezelés lehetőségei – hiszen csak azt védjük, amit ismerünk, becsülünk és szeretünk. „...ti vagytok a mi katedrálisaink!”/Juhász Gyula: Kúnhalmok/

Felhasznált irodalom

- Barczy A. – Tóth T. M. – Csanádi A. – P. Sümegi, – Czinkota I. (2006): Reconstruction of the paleo-environment and soil evolution of the Csípő-halom kurgan. *Quaternary International*, Special issue, pp. 49-59.
- Barczy A. (2009): Kúnhalmok eltemetett talajainak vizsgálata. *MTA Doktori értekezés*, Gödöllő.
- Bede A. (2007): *Jelentés a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság csanádi-háti halmairól (A 2008. tavaszi felmérés eredményei)*. Kézirat, Szentes-Szarvas, p. 4.
- Bede A. (2008): *Jelentés a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság békési-háti halmairól (A 2008. őszi felmérés eredményei)*. Kézirat, Szentes – Szarvas, p. 5.
- Bede A. (2009): *Jelentés a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság nagy-sárréti halmairól (A 2009. évi felmérés eredményei)*. Kézirat, Szentes – Szarvas, p. 5.
- Bede A. (2010): *Jelentés a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság kis-sárréti halmairól (A 2010. évi felmérés eredményei)*. Kézirat, Szentes – Szarvas, p. 6.
- Darie, C. (2012): Environmental standards in the common agricultural policy (cross compliance). *Annals of the University of Craiova – Agriculture, Montanology, Cadastre Series*, 1, pp. 150-153.
- Dwyer, J. – Baldock, D. – Einschutz, S. (2000): *Cross-compliance under the Common Agricultural Policy*. Institute for European Environmental Policy, London.
- Szelekovszky L. (1999): *Békés megye kunhalmjai*. Körös-Maros Nemzeti Parkért Egyesület, Békéscsaba.
- Szelekovszky L. (2005): *Közös kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok*. Dombegyház Nagyközség Önkormányzata, Békéscsaba.
- Tóth A. (1996): A kunhalmokról mai szemmel – "Ti vagytok a mi katedrálisaink". *Természet Búvár*, 1, pp. 32-34.
- Tóth A. (szerk.) (1999): *Kúnhalmok*. Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás.
- Tóth A. (2002): *Az Alföld piramisai*. Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás.
- Tóth Cs. (2004): A kunhalmok geomorfológiai és tereptani viszonyainak vizsgálata a Hortobágy, a Hajdúság és a Nagyunság térségében. In Tóth A. (szerk.): *A kunhalmokról más szemmel*. Kisújszállás – Debrecen, pp. 129-166.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2011): *Gazdálkodói kézikönyv*. VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet, Budapest.

- Wilson, R. (2008): *Law of the Common Agricultural Policy: The Single Paymant, Cross Compliance and Enforcement*. Jordans Ltd, London.
- Zoltai L. (1938): *Debreceni halmok, hegyek, egyéb mesterséges és természetes emelkedések úm.: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és háta a város határában, valamint külső birtokain*. Városi Nyomda, Debrecen.

Contributors

- Baranyai, Zsolt* PhD senior lecturer, Szent István University Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Economics, Law and Methodology (Gödöllő, Hungary).
- Biczó, Dénes* cartographer, PhD student, SZIU Faculty of Economics And Social Sciences, Institute of Regional Economics and Rural Development (Gödöllő, Hungary).
- Bodnár, Gábor* assistant lecturer, Szent István University Faculty of Economics, Agriculture and Health Studies, Institute of Economic Science. PhD student, University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration (Gödöllő, Hungary).
- Bucsai, Kálmán* PhD student, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration (Szeged, Hungary).
- Egri, Zoltán* PhD, senior lecturer, Szent István University Faculty of Economics, Agricultural and Health Sciences Tessedik Campus, Institute of Economical and Rural Development (Gödöllő, Hungary).
- Elekes, Zoltán* PhD student, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Doctoral School of Economics (Szeged, Hungary).
- Goda, Pál* PhD, assistant professor, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Regional Economics and Rural Development (Gödöllő, Hungary).
- Horváth, Sarolta Noémi* PhD student. University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development (Szeged, Hungary).
- Juhászné Ábry, Ilona* master teacher, Budapest College of Management, Department of Business Management (Budapest, Hungary).
- Kárpátiné Daróczi, Judit* college senior lecturer, Budapest College of Management, Department of Business Management (Budapest, Hungary).
- Kis, Máté* PhD student, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, György Enyedi Doctoral School for Regional Sciences (Gödöllő, Hungary).
- Kiss, Ádám Gergő* Human Resource Counselling student, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences (Gödöllő, Hungary).
- Kovács, Zoltán* honorary college professor, University of Szeged, Faculty of Engineering (Szeged, Hungary).
- Lendvai, Endre* PhD student, Szent István University, Gödöllő „Enyedi György” Regional Sciences Doctoral School (Gödöllő, Hungary).
- Nagy, Henrietta* PhD, associate professor, SZIE Faculty of Economics and Social Sciences (Gödöllő, Hungary).
- Nagyné Molnár, Melinda* PhD, associate professor, Szent István University, Institute of Regional Economic and Rural Development (Gödöllő, Hungary).

Nagyné Pércsi, Kinga PhD, associate professor, Szent István University, Faculty of Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Regional Economics and Rural Development (Gödöllő, Hungary).

Paraszt, Márta MSc, technical assistant, Szent István University Faculty of Economics, Agricultural and Health Sciences Tessedik Campus, Institute of Economical and Rural Development (Gödöllő, Hungary).

Rákóczi, Attila PhD student, Szent István University, PhD School of Environmental Sciences (Gödöllő, Hungary).

Ritter, Krisztián PhD, associate professor, SZIE Faculty of Economics and Social Sciences (Gödöllő, Hungary).

Savanya, Péter PhD student, University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration (Szeged, Hungary).

Suhajda, Csilla Judit lecturer, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Career Planning and Teachers' Training Institute, Career Planning Department (Gödöllő, Hungary).

Szabó, Virág PhD Student, Szent István University, Faculty of Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Regional Economics and Rural Development (Gödöllő, Hungary).

Tóth, Tamás PhD, associate professor, SZIE Faculty of Economics and Social Sciences (Gödöllő, Hungary).

Urbánné Malomsoki, Mónika technical assistant, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Regional Economics and Rural Development (Gödöllő, Hungary).

Vágány Judit PhD, college professor, Budapest College of Management, Department of Business Management (Budapest, Hungary).

Vásáry, Miklós PhD, senior lecturer, Szent István University Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Economics, Law and Methodology (Gödöllő, Hungary).

Evolutionary economic geographic and institutional co-evolution

Zoltán ELEKES

The newly forming evolutionary economic geography gains increasing importance in understanding the spatial aspects of technological change. This approach is not unified, it can be understood as a system closely interlinked theories. Complex adaptive systems theory deals with issues of system-scale change, path-dependency deals with continuity, while Generalized Darwinism is concerned with questions regarding the variation-selection environment. The aim of present paper is to show some opportunities for connecting local regional economic development and evolutionary economic geography in meaningful ways, paying special attention to (evolutionary) policymaking.

Keywords: evolutionary economic geographic, co-evolution, evolutionary policy

Technology transfer activity at University of Szeged

Kálmán BUCSAI

In the past decades technology transfer has developed severely on a national level as well as internationally due to the close cooperation of universities and the industrial sector. In the past thirty years institutions have been established within universities with the aim to utilize the academic knowledge and to build up new relationships outside the research sphere. It was necessary as the competition not only included the acquisition of students and teachers, but universities also compete to find and keep industrial partners.

After setting up the legal framework of establishing such organizations in Hungary, the initiatives that supported the utilization of intellectual property appeared in Hungarian higher education. These initiatives have been supported by expanding financial resources, top-down budgetary aids dedicated to strengthening technology transfer.

As one of the most dominant actors of Hungarian research and development and innovation, University of Szeged is actively participating in passing on the academic created knowledge to the industry whether it is common research or selling patents. Beyond presenting the fundamental characteristics of university technology transfer, the aim of this study is to show these types of activities carried out at the University of Szeged.

Keywords: technology transfer, industry-university cooperation, University of Szeged

Regional differences in vocational guidance

Csilla Judit SUHAJDA – Ádám Gergő KISS

In today's social and economic environment, the new generation without previous experience absolutely needs support, which is a form of human service that represents the lifelong guidance. In the last 20 years the new principles in terms of training have created the new opportunities for young people (students, university students) and adults (workers and unemployed) to get supports (for their life and career planning processes) by professionals. However the everyday's practice doesn't demonstrate that this option is actually available in every municipalities of the country. The Central Hungary Region has priority in providing services, but in the other regions counselling is hard to reach. The regional differences can be traced not only in the achievement of services, but also in the professional training applies.

Keywords: guidance (counselling), regionalism, professional training, labour market

Urbanization in Central and Eastern Europe – An experiment of city categorizing

Zoltán EGRI – Márta PARASZT

In our paper we concentrate on one of the special spatial differences of Central and Eastern Europe: this is the inequalities of the cities. This analysis was managed by categorizing, we've created different types on two kinds of territorial levels and databases.

In our analysis we have used multivariate mathematical-statistical methods to categorize the urban types, presenting the urban/rural diversification of the studied area.

Keywords: urban/rural inequality, Central and Eastern Europe, urban audit, typology.

Measuring competitiveness of Hungarian city regions example to international methodology

Sarolta Noémi HORVÁTH

In recent decades, thanks to the strengthening of globalization the economic and social procedures have been transforming. The local economic development theories came to the front pointing to the fact that city-regions have decisive role in the increase of competitiveness. Therefore, numerous researchers aim to elaborate such analysis methods by which the competitiveness of a certain territorial unit can be measured. In this way they can facilitate and raise the competitiveness of territorial units by the elaboration of strategic steps based on their competitive advantages.

Present study aims to interpret that category of territorial unit for Hungarian circumstances which is defined as city region in the international literature. Then we will examine those methodological approaches by which the competitiveness of these determined territorial units can be evaluated and analysed.

Keywords: city-region, competitiveness, measurement approaches

Competitiveness map of the settlements in Pest County

Máté KISS – Pál GODA

Hungary as well as the regions of Hungary are trying to find their places and development opportunities in the territorial competition. The region of Central Hungary is the one which includes only one county, yet it is the fastest growing area with the capital city included. The spatial structure of Pest County has significant economic, social and environmental fragmentation as well. These fragmentations are partially explained by geographical conditions.

In our study, we would like to find out what kind of territorial disparities can be shown within the region of Central Hungary without Budapest and how homogenous is Pest County. It seems to be proven that even the most developed region of Hungary shows significant regional disparities in terms of competitiveness.

Keywords: competitiveness, regional disparities, agglomeration

Endogenous regional development in rural areas

Gábor BODNÁR

Territorial capital has been discussed in professional documents for a decade, but a solid theoretical framework has just been established. This paper will show the improvement of a complex approach, the perception of territorial capital, based on the ever enlarging relevant literature. This approach justifies the use of previous results coming from researches which are not purely economic.

In my paper I review the substantial elements of traditional square of territorial capital, such as private fixed, human, social and natural capitals. I analyze these goods by their relations to rural areas.

Keywords: rural areas, endogenous development, territorial capital

Agribusiness modells in the developed and developing countries – Networks and cluster-based economy

Péter SAVANYA

The concept of agribusiness shapes the holistic view of agrarian sector and connecting sectors – such as interconnected production system of agrarian production system's input suppliers, agrarian production, processing industry, broaden out to the retailing sector in production line. The competitiveness of production system depends on competitiveness of the single sectors in product line. In the USA and in the developed countries of Europe the agribusiness presents a major share of national gross economic production.

The concept of agribusiness is based on the interconnected sectors around agrarian production, and on the competitiveness of sectors that formulate the aggregate competitiveness of production system. This viewpoint can answer the conceptual description of clusters, or regional clusters. The present paper highlights examples of an american (North-Carolina) and a dutch (FloraHolland flower-cluster) agribusiness cluster, and a cluster initiative from West-Africa, classifies the competitiveness factors of sectors around the Porter's Diamond-model.

Keywords: agribusiness, cluster, competitiveness factors

The potential of alternative agrarian enterprises in the territorial development

Virág SZABÓ – Mónika URBÁNNÉ MALOMSOKI – Kinga PÉRCSI NAGYNE

One of the determining trends of alternative agricultural production is the organic farming. In 2012 there were 1560 organic farms which were registered in Hungary. On the basis of the producers list of the Hungarian Federation of Associations for Organic Farming – which counts 1126 members – the biggest part of the farmers is located in Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar and Bács-Kiskun County. The farmers characterized by a wide variety of very diverse product portfolio. 85% of the producers deal with cereal production, 70% of them are interested in the fruit sector, and 45% of their activity is the vegetable production. The rate of the animal husbandry is only 25%.

The results of the questionnaire survey showed that the obstructive factor of the domestic sale is the lack of the solvent demand, marketing and the producer cooperation, and the high price in the national economic circumstances. In addition, they emphasized that the foreigners trust better in their producers and the local market organization is stronger as well than in Hungary.

Keywords: organic farming, organic product, sale, export

Farmer cooperation – Experiences of a survey in Southern Great Plain Region in consideration of changing rural development policy

Zsolt BARANYAI – Zolán KOVÁCS – Miklós VÁSÁRY

To contribute the goals of Europe 2020 strategy will be important by the budget from 2014 to 2020 and to other common policies, e.g. agricultural, rural development or cohesion policies.

By this process will be new elements the Community-Led Local Development (CLLD), which can be promote the fullness of local development possibilities. The CLLD is similar to rural development policy used the LEADER method, which is activate the local communities, organism to work out the goals of the policies and sectors.

The successfulness of the local cooperation is influences essentially by the existing experiences about the cooperation. In our case study about the cooperation in agricultural machine use in Békés County we tried to answer question which factor influencing the cooperation's. The importance and role of these results could be serving as a warning by other initiatives on the rural areas.

Keywords: CLLD, LEADER approach, cooperation, agricultural machine use

The reliance of quality and the quality of reliance

Judit VÁGÁNY – Judit KÁRPÁ TINÉ DARÓ CZI – Ilona JUHÁ SZNÉ ÁBRY

The quality of an undertaking is strongly affected by the qualities of its employees and leaders (human resources). But is this statement true the other way around as well? Current study has been inspired by this question. Out of the quality management principles we focus on two: leadership and employees. On the one hand we intended to investigate whether there is any difference in terms of competencies companies expect from their future employees with vocational training in economics based on them operating a quality management system or not. On the other hand we examine how company leaders define quality in their own and in their company's value system.

Thirdly we want to find the answer to what factors influence the cooperation between enterprises and what are the roles of the leader in this cooperation the process.

Small and medium sized businesses are in the focus of our research because of their undoubtable role in economy. Yet, in some areas there is room for improvement. In current study two alternatives will be examined: quality management and networking.

We had the assumption that quality approach permeates the complete operation of the company (including selection). As a result the introduction of a quality management system can act as a perfect tool to improve the undertaking similarly to cooperation in the form of networking.

Keywords: SME's, micro-region, business development, competences

Municipalroles and tools in the local economic development

Endre LENDVAY – Melinda NAGYNÉ MOLNÁR

The system of Hungarian local governments went through changes several times. Municipalities treated the changes of both the systems and the environmental factors with flexibility. The key of the adaptability is the local economic development. The goal of the municipal acts is to adapt to the conditions of the different circumstances by changing one or more environmental factors. The PESTEL analysis covers the environmental influencing factors. Because the Hungarian municipalities have many

different roles they also have many tool-kits. These can either strengthen or weaken each other's influences. As the first step of my research I analyze relationship between the identified roles and the required environmental factors by introducing real cases. The effects-pattern of the combinations of the used tools is variable too. It can be surveyed with the tool-effect matrix. For the moment it's only a qualitative sign, but the goal of research to find indicators to each cell, row and column which can quantitatively describe the status of the system and its changes.

Keywords: environmental factors, PESTEL analysis, municipal roles, tool-effects matrix

Underprivileged rural areas and their local development opportunities through a North-Hungary example

Krisztián RITTER – Henrietta NAGY – Tamás TÓTH

The long-term strategic objectives of the EU Rural Development Policy in the next (2014-2020) programming period are as follows: the competitiveness of agriculture, the sustainable management of natural resources and the balanced territorial development. In this strategy agriculture seems to remain one of the the key element as solution for lagging rural areas. In cooperation with four villages of Nográd county Hungary, a survey was carried out in summer of 2012 questioning the local population about their economic and social conditions, the situation of the local communities and their development ideas, with special focus on the role and potentials of agriculture.

Summing up our research the social functions of traditional agriculture based on local resources, the strengthening of viable farms, the increasing importance of diversification and the labor-intensive products with high added-value have to be emphasized in the new rural policy. Besides agriculture the strengthening of local communities and the improvement of urban-rural connections are essential for lagging rural areas as well, especially in terms of employment, availability of services and allocation of local rural products to urban markets.

Keywords: Agriculture, Local economic development, Rural development, Urban-rural connections

Planning economic development on the basis of model ecological footprint

Dénes BICZÓ

The aim of my PhD research is to show what kind of concrete methodological improvements can help the creation and successful realisation of economic development strategies and programmes at different levels in the spatial planning processes. In this age of global ecological crisis it is becoming an important factor of development that, next to social and economic systems, sufficient attention is given to the environmental system and its changes. For this a basic conception, claimed also by ecological economists, is that society and economy are sub-systems of the environmental system from a material viewpoint.

The Ecological Footprint model has this basic conception too. As an analysing, planning, environmental teaching tool, Ecological Footprint can be a starting point for the development of methods that can be used in the spatial planning process to help with the creation and realisation of economic development strategies and programmes that are globally fair and successful in the long term.

Keywords: planning, regional economic development, ecological footprint, ecological economics

The structure of hungarian districts and the impact of modified local governmental tasking on settlements

Mónika URBÁNNÉ MALOMSOKI –Kinga NAGYNÉ PÉRCSEI –Virág SZABÓ

The Hungarian civil service went through great reforms from the year of 2011. Because of the concept of the evaluation of the „Good State” the operation, function and the management of the local government have changed in several fields.

The local governments felt significantly the effect of the changes in the regulation, the formation of the townships, the changes which modified their budgets.

One of the required and important functions of the local governments is to provide a sustainable and viable environment for the population, to save and improve work places and to ensure services.

It is a serious question how a local government struggling with liquidity problems, not being able to improve, having disposed partly or totally of his debts

through the consolidation can keep the rural population, however its operation got into danger because of the reformed financial structure.

Keywords: local governments, Common Office of the Local Governments, townships, keeping in villages

The success of community agrarian regulation in protection of national landscape's elements

Attila RÁKÓCZI

There was a significant alteration in the CAP and in the EU regulations in agriculture and as a result of this in Hungarian regulations too, because sweep-pole wells and the kurgans were declared landscape elements protected by law in 2010 in accordance with cross-compliance requirements. Our research aims at overviewing the present and the past of kurgans, which are our national values, furthermore it also aims at throwing light on their future under the new agricultural system of the EU in connection with cross-compliance. Unfortunately, the different agricultural activities resulted in their continuous deterioration and their number also decreased over the past centuries. In our research we will check the results of the new regulation in relation to the changes in the state of Cumanian mounds in Békés County. Although our research has been carried out for a short time, the positive effects of the new regulation can be seen from nature conservation point of view.

Keywords: community agrarpolicy, landscape protection